

श्रीः ।

एकत्रिंशदुपनिषदनुक्रमः ।

१	वाजसनेयसंहितोपनिषत्	१
२	सामवेदीयतलवकारोपनिषत्	३
३	यजुर्वेदीयकठोपनिषत्	६
४	अथर्ववेदीयप्रश्नोपनिषत्	१५
५	मुण्डकोपनिषत्	२२
६	माण्डूक्योपनिषत्	२८
७	तैत्तिरीयोपनिषत्	२९
८	ऐतरेयोपनिषत्	४२
९	छान्दोग्योपनिषत्	४६
१०	बृहदारण्यकोपनिषत्	१०७
११	श्वेताश्वतरोपनिषत्	१६९
१२	कैवल्योपनिषत्	१७८
१३	जाबालोपनिषत्	१८०
१४	गर्भोपनिषत्	१८२
१५	नारायणाथर्वशिरउपनिषत्	१८५
१६	नारायणोपनिषत्	१८६
१७	बृहज्जाबालोपनिषत्	२०३
१८	कौषीतकिब्राह्मणोपनिषत्	२१८
१९	सूर्योपनिषत्	२३२
२०	कृष्णोपनिषत्	२३४
२१	हयग्रीवोपनिषत्	२३६

२२ दत्तात्रेयोपनिषत्	२३८
२३ रुद्राक्षजाबालोपनिषत्	२४१
२४ महावाक्योपनिषत्	२४६
२५ कलिसंतरणोपनिषत्	२४७
२६ जाबाल्युपनिषत्...	२४७
२७ ब्रह्मविन्दूपनिषत्	२४९
२८ बह्वचोपनिषत्	२५१
२९ मुक्तिकोपनिषत्	२५२
३० हंसोपनिषत्	२६३
३१ आरुणिकोपनिषत्	२६५

समासेयमेकत्रिंशदुपनिषदनुक्रमणी ।

ॐ परमात्मने नमः ।

एकत्रिंशदुपनिषदः ।

ॐ तत्सत् ।

वाजसनेयसंहितोपनिषत् ॥ १ ॥

ॐ पूर्णमदं पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्ण-
मेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा मा गृधः कस्यस्विद्धनम् ॥ १ ॥

कुर्वन्नेवह कर्माणि जिजीविषेच्छतः समाः ।

एवं त्वयि नान्यथेतोऽस्ति न कर्म लिप्यते नरे ॥ २ ॥

असुर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽऽवृताः ।

तास्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥ ३ ॥

अनेजदेकम्मनसो जवीयो नैनद्देवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत् ।

तद्भावतोऽन्यानत्यति तिष्ठत्तस्मिन्नपा मातरिश्वा दधाति ॥ ४ ॥

तदेजति तन्नैजति तदूरे तद्वन्तिके ।

अदन्तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्य बाह्यतः ॥ ५ ॥

।स्तु सर्वाणि भूतान्यात्मन्येवानुपश्यति ।

।दसर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुगुप्सते ॥ ६ ॥

अयस्मिन् सर्वाणि भूतान्यात्मैवाभूद्विजानतः ।

।त्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥ ७ ॥

। पर्यङ्गाच्छुक्कमायमव्रणमभाविर् शुद्धमपापविद्धम् । कवि-

सर्वहमनकी जानने वाले, सर्वव्यक्तस्वभावभूतशरीरवाले

मैर्नीषी परिभूः स्वयम्भूयाथातथ्यतोऽर्थान् व्यदधाच्छाश्वतीभ्यः
समाभ्यः ॥ ८ ॥

अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते ।
ततो भूय इव ते तमो य उ विद्यायां रताः ॥ ९ ॥

अन्यदेवाहुर्विद्ययाऽन्यदाहुरविद्याया ।
इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे ॥ १० ॥
विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदोभयं सह ।

अविद्याया मृत्युं तीर्त्वा विद्यायामृतमश्नुते ॥ ११ ॥

अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽसम्भूतिमुपासते ।
ततो भूय इव ते तमो य उ सम्भूत्यां रताः ॥ १२ ॥
अन्यदेवाहुः सम्भवादन्यदाहुरसम्भवात् ।

इति शुश्रुम धीराणां ये नस्तद्विचचक्षिरे ॥ १३ ॥

सम्भूतिं च विनाशं च यस्तद्वेदोभयं सह ।
विनाशेन मृत्युं तीर्त्वा सम्भूत्यामृतमश्नुते ॥ १४ ॥

हिरण्यमेतन् पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् ।
तत्त्वम्पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये ॥ १५ ॥

पूषन्नेकैषो यमः सूर्यः प्राजापत्यः व्यूहः रश्मान् समूहः ।

तेजो यत्ते रूपं कल्याणतमं तत्ते पश्यामि योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि ॥

वायुरनिलममृतमथ द भस्मान्तं शरीरम् ।

ॐ कृता स्मर कृतं स्मर कृता स्मर कृतं स्मर ॥ १७ ॥

अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव! वयुनानि विद्वान् ।

युर्योध्यस्मज्जुहुराणमनो भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेम ॥ १८ ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णम्
पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति वाजसनेयसंहितोपनिषत्सम्पूर्णा ।

ॐ तत्सत् ।

सामवेदीयतलवकारोपनिषत् ॥ २ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च । सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणं मेऽस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

अत्र शिष्य ने गुरु से युक्तः - केनेति ।

ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः ।

केनेषितां वाचमिमां वदन्ति चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ॥ १ ॥

श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यद्वाचो ह वाचः स उ प्राणस्य

प्राणश्चक्षुषश्चक्षुरतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥ २ ॥

न तत्र चक्षुर्गच्छति न वाग्गच्छति नो मनो न विद्वा न विजानीमो यथैतनुशिष्यादन्यदेव तद्विदितादथो अविदितादथे । इति शुश्रुम पूर्वेषु ये नस्तद्व्याचचक्षिरे ॥ ३ ॥

यद्वाचानभ्युदितं येन वाग्भ्युद्यते ।

तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ४ ॥

यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् ।

तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ५ ॥

यच्चक्षुषा न पश्यति येन चक्षूंषि पश्यति ।

तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ६ ॥

यच्छ्रोत्रेण न शृणोति येन श्रोत्रमिदं श्रुतम्

तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ७ ॥

यत्प्राणेन प्राणिति येन प्राणः प्रणीयते ।

तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ ८ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

यदि मन्यसे सुवेदेति दभ्रमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य
त्वं यदस्य च देवेष्वथ नु मीमांस्यसेव ते मन्ये विदितम् ॥ ९ ॥ १ ॥

गृह के कथन सुनकर नाहं मन्ये सुवेदेति नो न वेदेति वेद च ।

शिष्य ने कहा - "नाहं यो नस्तद्वेद तद्वेद नो न वेदेति वेद च ॥ १० ॥ २ ॥

यस्यामत तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः ।

अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानताम् ॥ ११ ॥ ३ ॥

बार बार बोधने प्रतिबोधे विदितं मतममृतत्वं हि विन्दते । ऐसा जानने वाला

सो जानता हुआ आत्मना विन्दते वीर्यं विद्यया विन्दतेऽमृतम् ॥ १२ ॥ ४ ॥

इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिहावेदीन्महती विनष्टिः ।

भूतेषु भूतेषु विचिंत्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥ १३ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

विजय से सीखी

ब्रह्म ह देवभ्यो विजिग्ये तस्य ह ब्रह्मणो विजये देवा अमह

ते ऐशन्तास्माकमेवायं विजयोऽस्माकमेवायं महिमेति ॥ १४ ॥

तद्वेषां विजज्ञौ तेभ्यो ह प्रादुर्बभूव तन्न व्यजानन्त

यक्षमिति ॥ १५ ॥ २ ॥ तेऽग्निमब्रुवन् जातवेद एतद्विजानीहि किं

क्षमिति, तथेति ॥ १६ ॥ ३ ॥ तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदत् कोऽसीत्यस्मि ॥

अहमस्मीत्यब्रवीज्जातवेदा वा अहमस्मीति ॥ १७ ॥ ४ ॥ तास्मि

किं वीर्यमित्यपीदं सर्वं दहेयम् । यदिदं पृथिव्यामिति ॥ १८ ॥

तस्मै तृणं निदधावेतद्वहेति, तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाक

स तत एव निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद्यक्षमिति ॥ १९ ॥

अथ वायुमब्रुवन् वायवेतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति, तथेति ॥

॥ ७ ॥ तदभ्यद्रवत्तमभ्यवदत्कोऽसीति वायुर्वा अहमस्मीत्यब्रव

रिद्वा वा अहमस्मीति ॥ २१ ॥ ८ ॥ तस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमित्य

दं सर्वमाददीयं यदिदं पृथिव्यामिति ॥ २२ ॥ ९ ॥ तस्मै तृणं निद

वेतदादत्स्वेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्न शशाकादातुं स तत

सब को में
उडा दूना

मयवन्! हे धनपते!

सामवेदीयतलवकारोपनिषत् ॥ २ ॥

५

निववृते नैतदशकं विज्ञातुं यदेतद्यक्षमिति ॥ २३ ॥ १० ॥ अथेन्द्रमनु-
वन्मयवन्नेतद्विजानीहि किमेतद्यक्षमिति, तथेति। तदभ्यद्रवत्समाप्तिरो-
दधे ॥ २४ ॥ ११ ॥ स तस्मिन्नेवाकाशे स्त्रियमाजगाम बहुशोभमानामुमां
हैमवतीं तां होवाच किमेतद्यक्षमिति ॥ २५ ॥ १२ ॥

इति तृतीयः खण्डः समाप्तः ॥ ३ ॥

सा ब्रह्मति होवाच ब्रह्मणो वा एतद्विजये महीयध्वमिति ततो हैव
विदाश्चकार ब्रह्मेति ॥ २६ ॥ १ ॥ तस्माद्वा एते देवा अतितरामिवान्या-
न्देवान् यदग्निर्वायुरिन्द्रस्तेह्येनन्नेदिष्टं पस्पशुस्ते ह्येनन् प्रथमो विदाश्च-
कार ब्रह्मेति ॥ २७ ॥ २ ॥ तस्माद्वा इन्द्रोऽतितरामिवान्यान् देवान् स
ह्येनन्नेदिष्टं पस्पशुं स ह्येनन् प्रथमो विदाश्चकार ब्रह्मेति ॥ २८ ॥ ३ ॥
तस्यैष आदेशो यदेतद्विद्युतो व्यद्युतदा ३ इतीति न्यमीमिषदा ३
इत्यधिदैवतम् ॥ २९ ॥ ४ ॥ अथाध्यात्मं, यदेतद् गच्छतीव च मनोऽने-
न चैतदुपस्मरत्यभीक्ष्णं सङ्कल्पः ॥ ३० ॥ ५ ॥ तद्ध तद्वनं नाम
तद्वनमित्युपासितव्यं स य एतदेवं वेदाऽभि हैनं सर्वाणि भूतानि
संवाञ्छन्ति ॥ ३१ ॥ ६ ॥ उपनिषदं भो ब्रूहीत्युक्ता त उपनिषद्वाही
वाव त उपनिषदमब्रूमेति ॥ ३२ ॥ ७ ॥ तस्यै तपो दमः कर्मेति प्रतिष्ठा,
वेदाः सर्वाङ्गानि, सत्यमायतनम् ॥ ३३ ॥ ८ ॥ यो वा एतामेवं वेदापहृत्य
पाप्मानमनन्ते स्वर्गे लोके ज्येये प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति ॥ ३४ ॥ ९ ॥

इति चतुर्थः खण्डः समाप्तः ॥

सा ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि
। सर्वाणि सर्वे ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराक-
रानिराकरणं मेऽस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु
र्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥
इति सामवेदीयतलवकारोपनिषत्समाप्ता ।

ॐ तत्सत् ।

यजुर्वेदीयकठोपनिषत् ॥ ३ ॥

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि-

१ नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

① निश्चय है ऐतिहासिक कथा है कि सोम की कृपावाला कर्णवाला राजा ने
 अपने दान में सर्वस्व दे दिया । १४ उसका नाचिकेत, तर्किक पुत्र भी था
 ॥ ॐ ॥ उशनः हवे वाजश्रवसः सर्ववदस देदी ।

तस्य ह नचिकेता नाम पुत्र आस ॥ १ ॥

तं ह कुमारः सन्तं दक्षिणासु नीयमानासु श्रद्धाऽऽविवेश

सोऽमन्यत ॥ २ ॥

पीतोदका जग्धतृणा दुग्धदोहा निरिन्द्रियाः ।

अनन्दा नाम ते लोकास्तान् स गच्छति ता ददत् ॥ ३ ॥

स होवाच पितरं तत कस्मै मां दास्यसीति ।

द्वितीयं तृतीयं तं होवाच मृत्यवे त्वा ददामीति ॥ ४ ॥

बहुनामेमि प्रथमो बहुनामेमि मध्यमः ।

किं स्वर्गमस्य कर्तव्यं यन्मयाद्य करिष्यति ॥ ५ ॥

अनुपश्य यथा पूर्वं प्रतिपश्य तथाऽपरे । ० धात्य बीज के नरु

सस्यमिव मर्त्यः पच्यते सस्यमिवाजायते पुनः ॥ ६ ॥ ० मनुष्य एकता है और

वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो गृहान् ।

तस्यैताः शान्तिं कुर्वन्ति हर वैवस्वतोदकम् ॥ ७ ॥

आशाप्रतीक्षे सङ्गतः सन्ततां चेष्टां पूतं पुत्रपशूँश्च सर्वान् ।

तस्मात्पुनर्दृष्टुं पुरुषस्याल्पमेधेसो यस्याज्ञश्च वसीति ब्राह्मणो गृहे ॥ ८ ॥

तिस्रो रात्रीर्यद्वात्सीर्गृहे मेऽनश्नन् ब्रह्मन्नातिथिर्नमस्यः ।

नमस्तेऽस्तु ब्रह्मन् स्वस्ति मेऽस्तु तस्मात्प्राप्तिं त्रीन् वरान् वृणीष्व ॥ ९ ॥

शान्तसङ्कल्पः सुमना यथा स्याद्वीतमन्युगीतमो माभिमृत्यो ।

त्वत्प्रसृष्टं माभिवेदत् प्रतीत एतत्रयाणां प्रथमं वरं वृणै ॥ १० ॥

यथा पुरस्ताद्भविता प्रतीत औद्दालकिरारुणिर्मत्प्रसृष्टः ।

सुखं रात्रीः शयिता वीतमन्युस्त्वां ददाशिवान्मृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ॥ ११ ॥

स्वर्गे लोके न भयं किञ्चनास्ति, न तत्र त्वं, न जरया विभेति ॥ १२ ॥

उभे तीर्त्वाऽशनायापिपासे शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १२ ॥

स त्वमग्निं स्वर्ग्यमध्येऽपि मृत्यो प्रवृद्धिं तं श्रद्धधानाय मह्यम् ।

सर्वालोका अमृतत्वं भजन्त एतद्वितीयेन वृणे वरेण ॥ १३ ॥ (१४) अनन्तलोककी प्राप्तिः तथा प्रतिष्ठा यद् यद् हे ।

प्र ते ब्रवीमि तदु मे निबोध स्वर्ग्यमग्निं नचिकेतः प्रजानन् ।

अनन्तलोकास्मिथो प्रतिष्ठां विद्धि त्वमेतन्निर्हर्तुं गुहायाम् ॥ १४ ॥

लोकादिमग्निं तुमुवाच तस्मै या इष्टका यावतीर्वा यथा वा ।

स चापि तत्प्रत्यवदद्यथोक्तमथास्य मृत्युः पुनरेवाह तुष्टः ॥ १५ ॥

तमब्रवीत्प्रीयमाणो महात्मा वरं तवेहाद्य ददामि भूयः ।

तवैव नाम्ना भविताऽयमग्निः सुद्धां त्वेर्मा मनेकरूपां गृहाण ॥ १६ ॥ (१७) = तीत प्रकार नचिकेत यहाँ हे

त्रिणाचिकेतस्त्रिभिरेत्यं सन्धिं त्रिकस्मिन्कृत्तरति जन्ममृत्यु ।

ब्रह्मजज्ञं देवमीड्यं विदित्वा निचाय्यमां शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १७ ॥

त्रिणाचिकेतस्त्रयमेतद्विदित्वा य एवं विद्धाऽश्रिनुते नाचिकेतम् ।

स मृत्युपाशान् पुरतः प्रणाद्य शोकातिगो मोदते स्वर्गलोके ॥ १८ ॥

एष तेऽग्निर्नचिकेतः स्वर्ग्योऽयमवृणीथा द्वितीयेन वरेण ।

एतमग्निं तवैव प्रवक्ष्यन्ति जनासस्तृतीयं वरं नचिकेतो वृणीष्व ॥ १९ ॥

येयं प्रेते विचिकित्सा मनुष्येऽस्तीत्येके नायमस्तीति चैके ।

एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वयाऽहं वराणामेष वरस्तृतीयः ॥ २० ॥

देवैरत्रापि विचिकित्सितं पुरा न हि सुविज्ञेयमणुरेष धर्मः ।

अन्यं वरं नचिकेतो वृणीष्व मां मोपरोत्सीरति मा सृजैनम् ॥ २१ ॥

सदत्रापि विचिकित्सितं किल त्वं च मृत्या यन्न सुविज्ञेयमात्थ ।

। चास्य त्वाद्गन्यो न लभ्यो नान्यो वरस्तुल्य एतस्य कश्चित् ॥ २२ ॥

युषः पुत्रपौत्रान् वृणीष्व बहून् पशून् हस्तिहिरण्यमश्वान् ।

महदायतनं वृणीष्व स्वयं च जीव शरदो यावदिच्छसि ॥ २३ ॥

तुल्यं यदि मन्यसे वरं वृणीष्व वित्तं चिरजीविकां च ।

भूमौ नचिकेतस्त्वमेधि कामानां त्वा कामभाजं करोमि ॥ २४ ॥

ये ये कामा दुर्लभा मर्त्यलोके सर्वान् कामाः शृण्वन्तः प्रार्थयस्व ।
 इमा रामाः सरथाः सत्पूया नहीदृशा लम्भनीया मनुष्यैः ।
 आभिर्मत्प्रत्ताभिः परिचारयस्व नचिकेतो मरणं मानुप्राक्षीः ॥ २५ ॥
 श्वो भावा मर्त्यस्य यदन्तकैतत् सर्वेन्द्रियाणां जरयन्ति तेजः ।
 अपि सर्वं जीवितमल्पमेव तवैव वाहास्तव नृत्यगीते ॥ २६ ॥
 न वित्तेन तर्पणीयो मनुष्यो लप्स्यमाहे वित्तमद्राक्ष्म चेत्त्वा ।
 जीविष्यामो यावदीशिष्यसि त्वं वरस्तु मे वरणीयः स एव ॥ २७ ॥
 अजीर्यताममृतानामुपेत्य जीर्यन्मर्त्यः कथंस्थः प्रजानन् ।
 अभिध्यायन् वर्णरतिप्रमोदानतिदीर्घं जीविते को रमेत ॥ २८ ॥
 यस्मिन्निदं विचिकित्सन्ति मृत्यो यत्साम्पराये महति ब्रूहि नस्तत् ।
 योऽयं वरो गूढमनुप्रविष्टो नान्यं तस्मान्नचिकेता वृणीते ॥ २९ ॥

इति प्रथमाध्याये प्रथमा वल्ली ॥ १ ॥

अन्यच्छ्रेयोऽन्यद्वैतव प्रेयस्ते उभे नानार्थे पुरुषः सिनीतः ।
 तयोः श्रेय आददानस्य साधु भवति हीयतेऽर्थाच्च उ प्रेयो वृणीते ॥ १ ॥
 श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेतस्तौ सम्परीत्य विविनक्ति धीरः ।
 श्रेयो हि धीरोऽभिप्रेयसो वृणीते प्रेयो मन्दो योगक्षेमावृणीते ॥ २ ॥
 स त्वं प्रियान् प्रियरूपाः च कामानभिध्यायन्नचिकेतोऽत्यस्त्राक्षीः ।
 नैताः सृङ्गां वित्तमयीमवाप्तो यस्यां मज्जन्ति बहवो मनुष्याः ॥ ३ ॥
 दूरमेते विपरीते विषूची अविद्या या च विद्येति ज्ञाता ।
 विद्याभीप्सिनं नचिकेतसं मन्ये न त्वा कामा बहवो लोलुपन्त ॥ ४ ॥
 अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः स्वयन्धीराः पण्डितस्मन्यमानाः ।
 दन्द्रस्यमाणाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना यथाऽन्धाः ॥ ५ ॥
 न साम्परायः प्रतिभाति बालं प्रमाद्यन्तं वित्तमोहेन मूढम् ।
 अयं लोको नास्ति पर इति मानी पुनः पुनर्व्वशमापद्यते मे ॥ ६ ॥
 श्रवणयापि बहुभिर्या न लभ्यः शृण्वन्तोऽपि बहवो यन्न विषुः ।
 आश्रय्यो वक्ता कुशलोऽस्य लब्धाऽऽश्रय्यो ज्ञाता कुशलानुशिष्टः ॥ ७ ॥

न नरेणावरेण प्रोक्त एष सुविज्ञेयो बहुधा चिन्त्यमानः ।

अनन्यप्रोक्ते गतिरत्र नास्त्यणीयान् ह्यतर्क्यमनुप्रमाणात् ॥ ८ ॥

नैषा तर्केण मतिरापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठ । ^{हृषि}

यां त्वमापः सत्यधृतिर्बतासि त्वादङ्गो भूयान्नचिकेतः प्रष्टा ॥ ९ ॥

जानास्यहं शेषधिरित्यनित्यं न ह्यध्रुवैः प्राप्यते हि ध्रुवं तत् ।

ततो मया नाचिकेतश्चितोऽग्निरनित्यैर्द्रव्यैः प्राप्तवानस्मि नित्यम् ॥ १० ॥

कामस्यासि जगतः प्रतिष्ठां कृतां न न्यमभयस्य पारम् ।

स्तोम महदुरुगाय प्रतिष्ठां दृष्ट्वा धृत्या धीरो नचिकेतोऽत्यस्त्राक्षीः ॥ ११ ॥

तं दुर्दर्शं गूढमनुप्रविष्टं गुहाहितं गह्वरेष्ठं पुराणम् ।

अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं मत्वा धीरो हर्षशोकौ जहाति ॥ १२ ॥

एतच्छ्रुत्वा सम्परि गृह्य मर्त्यः प्रवृह्य धर्म्यमणुमेतमाप्य ।

स मोदते मोदनीयं हि लब्ध्वा विवृतं सन्न नचिकेतसं मन्ये ॥ १३ ॥

अन्यत्र धर्म्मादन्यत्राधर्मादन्यत्रास्मात्कृताकृतात् ।

अन्यत्र भूताच्च भव्याच्च यत्तत्पश्यसि तद्वद ॥ १४ ॥

सर्व्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्य्यं चरन्ति तत्ते पदं सङ्ग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥ १५ ॥

एतद्ब्रह्मेवाक्षरं ब्रह्म एतदेवाक्षरं परम् ।

एतद्ब्रह्मेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ १६ ॥

एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ।

एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ १७ ॥

न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित् ।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥ १८ ॥

हन्ता चेन्मन्यते हन्तुं हतश्चेन्मन्यते हतम् ।

उभौ तौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ १९ ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ।

तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ।

आसीनो दूरं व्रजति शयानो याति सर्व्वतः ।

कस्तं मदामदं देवं मदन्यो ज्ञातुमर्हति ॥ २० ॥

अशरीरः शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितम् ।

महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ २१ ॥

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ।

यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तन्मूः स्वाम् ॥ २२ ॥

नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः ।

नाशान्तमानसो वापि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ॥ २३ ॥

यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदनम् ।

मृत्युर्यस्योपसेचनं क इत्था वेद यत्र सः ॥ २४ ॥

इति प्रथमाध्याये द्वितीया बल्ली ॥ २ ॥

ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्द्धे ।

छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति पञ्चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः ॥ १ ॥

यः सेतुरीजानानामक्षरं ब्रह्म यत्परम् ।

अभयं तितीर्षतां पारं नाचिकेतः शकेमहि ॥ २ ॥

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ।

बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥ ३ ॥

इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयास्तेषु गोचरान् ।

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥

यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा ।

तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥ ५ ॥

यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा ।

तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥ ६ ॥

यस्त्वविज्ञानवान् भवत्यमनस्कः सदाऽशुचिः ।

न स तत्पदमाप्नोति सः सारं चाधिगच्छति ॥ ७ ॥

यस्तु विज्ञानवान् भवति समनस्कः सदा शुचिः ।

स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते ॥ ८ ॥

विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवान्नरः ।

सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ९ ॥

इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् परः ॥ १० ॥

महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।

पुरुषान्न परं किञ्चित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ११ ॥

एष सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ।

दृश्यते त्वश्यया बुद्ध्यया सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ १२ ॥

यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान आत्मनि ।

ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेत्तद्यच्छेच्छान्त आत्मनि ॥ १३ ॥

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

श्रुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गे पथस्तत्कवयो वदन्ति ॥ १४ ॥

अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।

अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तन्मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥ १५ ॥

नाचिकेतमुपाख्यानं मृत्युप्रोक्तं सनातनम् ।

उक्त्वा श्रुत्वा च मेधावी ब्रह्मलोके महीयते ॥ १६ ॥

य इमं परमं गुह्यं श्रावयेद्ब्रह्मसंसदि ।

प्रयतः श्राद्धकाले वा तदानन्त्याय कल्पत इति ॥ १७ ॥

इति प्रथमाध्याये तृतीया वल्ली ॥ ३ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

सदपराञ्च खानि व्यतृणत्स्वयम्भूस्तस्मात्पराञ्च पश्यति नान्तरात्मन् ।

कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥ १ ॥

पराचः कामाननुयन्ति वालास्ते मृत्योर्यन्ति विततस्य पाशम् ।

अथ धीरा अमृतत्वं विदित्वा ध्रुवमध्रुवेष्विह न प्रार्थयन्ते ॥ २ ॥

येन रूपं रसं गन्धं शब्दान् स्पर्शांश्च मैथुनान् ।

एतेनैव विजानाति किमत्र परिशिष्यते । एतद्वै तत् ॥ ३ ॥

स्वप्नान्तं जागरितान्तं चोभौ येनानुपश्यति ।

महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ ४ ॥

य इमं मध्वदं वेद आत्मानं जीवमन्तिकात् ।

ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते । एतद्वै तत् ॥ ५ ॥

यः पूर्वं तपसो जातमद्भ्यः पूर्वमजायत ।

गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तं यो भूतेभिर्व्यपश्यत । एतद्वै तत् ॥ ६ ॥

या प्राणेन सम्भवत्यदितिर्देवतामयी ।

गुहां प्रविश्य तिष्ठन्तीं या भूतेभिर्व्यजायत । एतद्वै तत् ॥ ७ ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुभृतो गर्भिणीभिः ।

दिवे दिव ईड्यो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः । एतद्वै तत् ॥ ८ ॥

यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं यत्र च गच्छति ।

तं देवाः सर्वेऽर्पितास्तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ॥ ९ ॥

यदेवेह तदमुत्र यदमुत्र तदन्विह ।

मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १० ॥

मनसैवेदमाप्तव्यं नेह नानास्ति किञ्चन ।

मृत्योः स मृत्युं गच्छति य इह नानेव पश्यति ॥ ११ ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो मध्य आत्मनि तिष्ठति ।

ईशानो भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते । एतद्वै तत् ॥ १२ ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः ।

ईशानो भूतभव्यस्य स एवाद्य स उ श्वः । एतद्वै तत् ॥ १३ ॥

यथोदकं दुर्गे वृष्टं पर्वतेषु विधावति ।

एवं धर्मान् पृथक् पश्यंस्तानेवानुविधावति ॥ १४ ॥

यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिकं तादृगेव भवति ।

एवं मुनेर्विजानत आत्मा भवति गौतम ॥ १५ ॥

इति चतुर्थी वल्ली समाप्ता ॥ ४ ॥

वि
ति
कु
प्र

पुरमेकादशद्वारमजस्यावक्रचेतसः ।

अनुष्ठाय न शोचति विमुक्तश्चाविमुच्यते । एतद्वै तत् ॥ १ ॥

१: शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्गोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् ।

इरसद्वतसद्वयोमसद्वजा गोजा क्रतुजा अद्रिजा क्रतुं बृहत् ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं प्राणमुन्नयत्यपानं प्रत्यगस्यति ।

मध्ये वामनमासीनं विश्वेदेवा उपासते ॥ ३ ॥

अस्य विस्त्रंसमानस्य शरीरस्थस्य देहिनः ।

देहाद्विमुच्यमानस्य किमत्र परिशिष्यते । एतद्वै तत् ॥ ४ ॥

न प्राणेन नापानेन मर्त्यो जीवति कश्चन ।

इतरेण तु जीवन्ति यस्मिन्नेतावुपाश्रितौ ॥ ५ ॥

हन्त त इदं प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म सनातनम् ।

यथा च मरणं प्राप्य आत्मा भवति गौतम ॥ ६ ॥

योनिमन्ये प्रपद्यन्ते शरीरत्वाय देहिनः ।

स्थाणुमन्येऽनुसंयन्ति यथाकर्म यथाश्रुतम् ॥ ७ ॥

य एष सुप्तेषु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्म्मिमाणः ।

तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ।

तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्व्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ॥ ८ ॥

अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।

एकस्तथा सर्व्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ९ ॥

वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।

एकस्तथा सर्व्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ १० ॥

१० यथा सर्व्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदेवैः ।

स्तथा सर्व्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ ११ ॥

१ वशी सर्व्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति ।

१२ त्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२ ॥

योऽनित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ।

१३ त्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ १३ ॥

श्रितः

३१२ को

तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यं परमं सुखम् ।

कथं नु तद्विजानीयां किमु भाति विभाति वा ॥ १४ ॥

न तत्र सूर्योभाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः
तमेव भान्तमनुभाति सर्व्वं तस्य भासा सर्व्वमिदं विभाति ॥ १५ ॥

इति पञ्चमी बह्वी समाप्ता ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वमूलोऽवाकूशाख एषोऽश्वत्थः सनातनः ।

तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ।

तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्व्वे तदु नात्येति कश्चन । एतद्वै तत् ॥ १ ॥

यदिदं किञ्च जगत्सर्व्वं प्राण एजति निःसृतम् ।

महद्भयं वज्रमुद्यतं य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २ ॥

भयादस्याग्निस्तपति भयात्तपति सूर्य्यः ।

भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पञ्चमः ॥ ३ ॥

इह चेदशकद्बोद्धुं प्राक् शरीरस्य विस्त्रसः ।

ततः सर्गेषु लोकेषु शरीरत्वाय कल्पते ॥ ४ ॥

यथाऽऽदर्शं तथाऽऽत्मनि यथा स्वप्ने तथा पितृलोके ।

यथाप्सु परीव ददृशे तथा गन्धर्व्वलोके छायातपयोरिव ब्रह्मलोके ॥ ५ ॥

इन्द्रियाणां पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत् ।

पृथगुत्पद्यमानानां मत्वा धीरो न शोचति ॥ ६ ॥

इन्द्रियेभ्यः परं मनो मनसः सत्त्वमुत्तमम् ।

सत्त्वादधि महानात्मा महतोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥ ७ ॥

अव्यक्तातु परः पुरुषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च ।

यज्ज्ञात्वा मुच्यते जन्तुरमृतत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥

न सन्दृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ।

हृदा मनोर्षी मनसाभिकृप्तो य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ ९ ॥

यदा पञ्चावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ।

बुद्धिश्च न विचेष्टते तामाहुः परमां गतिम् ॥ १० ॥

वि
ति
कु
प्र
सं
प्र

तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरामिन्द्रियधारणाम् ।
 अप्रमत्तस्तदा भवति योगो हि प्रभवाप्ययौ ॥ ११ ॥
 नैव वाचा न मनसा प्राप्तुं शक्यो न चक्षुषा ।
 अस्तीति ब्रुवतोऽन्यत्र कथं तदुपलभ्यते ॥ १२ ॥
 अस्तीत्येवोपलब्धव्यस्तत्त्वभावेन चोभयोः ।
 अस्तीत्येवोपलब्धस्य तत्त्वभावः प्रसीदति ॥ १३ ॥
 यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः ।
 अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ १४ ॥
 यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः ।
 अथ मर्त्योऽमृतो भवत्येतावदनुशासनम् ॥ १५ ॥
 शतं चैका च हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्ध्नि नमभिनिःसृतैका ।
 तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति विष्वङ्ङन्या उत्क्रमणे भवन्ति ॥ १६ ॥
 अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरान्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः । तं
 स्वाच्छरीरात्प्रवृहन्मुञ्जादिवेषीकां धैर्येण । तं विद्याच्छुक्रममृतं तं
 विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥ १७ ॥ मृत्युप्रोक्तां नचिकेतोऽथ लब्ध्वा विद्या-
 मेतां योगविधिं च कृत्स्नम् । ब्रह्मप्राप्तो विरजोऽभूद्विमृत्युरन्योऽप्येवं
 यो विदध्यात्ममेव ॥ १८ ॥

इति षष्ठी बह्वी समाप्ता ॥ ६ ॥

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विनावधी-
 तमस्तु मा विद्विषावहै । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

॥ १॥ इति यजुर्वेदीयकठोपनिषत्समाप्ता ।

सदसच्च

ॐ तत्सत् ।

अर

कचअथर्ववेदीयप्रश्नोपनिषदारम्भः ॥ ४ ॥

प्रजा

तुभ्यं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थि-
 २ सस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्तिन इन्द्रो

वृद्धश्रवाः । स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः ।
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ सुकेशा च भारद्वाजः शैब्यश्च सत्यकामः सौर्यायणी च गार्ग्यः
कौशल्यश्चाश्वलायनो भार्गवो वैदर्भिः कबन्धी कात्यायनस्ते हेते
ब्रह्मपरा ब्रह्मनिष्ठाः परं ब्रह्मान्वेषमाणा एष ह वै तत्सर्वं दृश्यतीति
ते ह समित्पाणयो भगवन्तं पिप्पलादमुपसन्नाः ॥ १ ॥ तान् ह स
ऋषिरुवाच भूय एव तपसा ब्रह्मचर्य्येण श्रद्धया संवत्सरं संवत्सपथ
यथाकामं प्रश्नान् पृच्छथ यदि विज्ञास्यामः सर्व्वं ह वो वक्ष्याम
इति ॥ २ ॥ अथ कबन्धी कात्यायन उपेत्य पप्रच्छ । भगवन् कुतो
ह वा इमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ ३ ॥ तस्मै स होवाच प्रजाकामो
वै प्रजापतिः स तपोऽतप्यत स तपस्तप्त्वा स मिथुनमुत्पादयते । रथि
च प्राणं चेत्येतौ मे बहुधा प्रजाः करिष्यत इति ॥ ४ ॥ आदित्यो ह वै
प्राणो रथिरेव चन्द्रमा रथिर्वा एतत्सर्व्वं यन्मूर्त्तं चामूर्त्तं च तस्मा-
न्मूर्त्तिरेव रथिः ॥ ५ ॥ अथादित्य उदयन्यत्प्राचीं दिशं प्रविशति
तेन प्राच्यान् प्राणात्रश्मिषु सन्निधत्ते । यदृक्षिणां यत्प्रतीचीं
यदुर्दचीं यदधो यदूर्ध्वं यदन्तरा दिशो यत्सर्व्वं प्रकाशयति तेन
सर्व्वान् प्राणान् रश्मिषु सन्निधत्ते ॥ ६ ॥ स एष वैश्वानरो विश्वरूपः
प्राणोऽग्निरुदयते । तदेतदृचाभ्युक्तम् ॥ ७ ॥ विश्वरूपं हरिणं
जातवेदसं परायणं ज्योतिरेकं तपन्तम् । सहस्ररश्मिः शतधा वर्त्तमानः
प्राणः प्रजानामुदयत्यैष सूर्य्यः ॥ ८ ॥ संवत्सरो वै प्रजापतिस्तस्यायने
दक्षिणं चोत्तरं च । तद्ये ह वै तदिष्टापूर्त्तं कृतमित्युपासते । ते
चान्द्रमसमेव लोकमभिजयन्ते । त एव पुनरावर्त्तन्ते तस्मादेते
प्रजाकामा दक्षिणं प्रतिपद्यन्ते एष ह वै रथिर्यः पितृयाणः
अथोत्तरेण तपसा ब्रह्मचर्य्येण श्रद्धया विद्ययात्मानमन्विष्य ।
भिजयन्त एतद्वै प्राणानामायतनमेतदमृतमभयमेतत् परायणम् ॥ ९ ॥
पुनरावर्त्तन्त इत्येष निरोधस्तदेष श्लोकः ॥ १० ॥ पञ्च
द्वादशाकृतिं दिव आहुः परे अर्द्धे पुरीषिणम् । अथेमे

विचक्षणं सप्तचक्रे षडर आहुरर्पितमिति ॥ ११ ॥ मासो वै प्रजाप-
तिस्तस्य कृष्णपक्ष एव रयिः शुक्लः प्राणस्तस्मादेते ऋषयः शुक्ल इष्टिं
कुर्वन्तीतर इतरस्मिन् ॥ १२ ॥ अहोरात्रो वै प्रजापतिस्तस्याहरेव
प्राणो रात्रिरेव रयिः प्राणं वा एते प्रस्कन्दन्ति । ये दिवा रत्या
संयुज्यन्ते ब्रह्मचर्यमेव तद्यद्रात्रौ रत्या संयुज्यन्ते ॥ १३ ॥ अन्नं वै
प्रजापतिस्ततो ह वै तद्रेतस्तस्मादिमाः प्रजाः प्रजायन्त इति ॥ १४ ॥
तद्ये ह तत्प्रजापतिव्रतं चरन्ति ते मिथुनमुत्पादयन्ते । तेषामेवैष
ब्रह्मलोको येषां तपो ब्रह्मचर्यं येषु सत्यं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥ ते-
षामसौ विरजो ब्रह्मलोको न येषु जिह्ममनृतं न माया चेति ॥ १६ ॥

इति प्रथमः प्रश्नः ॥ १ ॥

अथ हैनं भार्गवो वैदर्भिः पप्रच्छ । भगवन् कत्येव देवाः प्रजां वि-
धारयन्ते कतर एतत् प्रकाशयन्ते कः पुनरेषां वरिष्ठ इति ॥ १ ॥ तस्मै
स होवाचाकाशो ह वा एष देवो वायुरग्निरापः पृथिवी वाङ्मनश्चक्षुः
श्रोत्रं च । ते प्रकाश्याभिवदन्ति वयमेतद्वाणमवष्टभ्य विधारयामः ॥ २ ॥

तान् वरिष्ठः प्राण उवाच । मा मोहमापद्यथाऽहमेवैतत् पञ्चधात्मानं
प्रविभज्यैतद्वाणमवष्टभ्य विधारयामीति ॥ ३ ॥ तेऽश्रद्धाना बभूवुः
सोऽभिमानादूर्ध्वमुत्क्रमत इव तस्मिन्नुत्क्रामत्यथेतरे सर्व्व एवोत्क्रामन्ते
तस्मिन्श्च प्रतिष्ठमाने सर्व्व एव प्रातिष्ठन्ते यद्यथा मक्षिका मधुकर-
राजानमुत्क्रामन्तं सर्वा एवोत्क्रामन्ते तस्मिन्श्च प्रतिष्ठमाने सर्व्व एव
प्रातिष्ठन्त एवं वाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रं च ते प्रीताः प्राणं स्तुन्वन्ति ॥ ४ ॥
एषोऽग्निस्तपत्येष सूर्य एष पर्जन्यो मघवानेष वायुरेष पृथिवी रयिर्देवः
सदसच्चामृतं च यत् ॥ ५ ॥

अरा इव रथनाभौ प्राणे सर्व्वं प्रातिष्ठितम् ।

ऋचो यजूं वि सामानि यज्ञः क्षत्रं ब्रह्म च ॥ ६ ॥

प्रजापतिश्चरासि गर्भं त्वमेव प्रतिजायसे ।

तुभ्यं प्राणः प्रजास्त्विमा बलिं हरान्ति यः प्राणैः प्रतितिष्ठसि ॥ ७ ॥

देवानामसि वह्नितमः पितॄणां प्रथमा स्वधा ।
 ऋषीणां चरितं सत्यमथर्व्वीङ्गिरसामसि ॥ ८ ॥
 इन्द्रस्त्वं प्राण तेजसा रुद्रोऽसि परिरक्षिता ।
 त्वमन्तरिक्षे चरसि सूर्यस्त्वं ज्योतिषां पतिः ॥ ९ ॥
 यदा त्वमभिवर्षस्यथेमाः प्राण ते प्रजाः ।
 आनन्दरूपास्तिष्ठन्ति कामायानं भविष्यतीति ॥ १० ॥
 ब्राह्म्यस्त्वं प्राणैकऋषिरत्ता विश्वस्य सत्पतिः ।
 वयमाद्यस्य दातारः पिता त्वं मातरिभ्वनः ॥ ११ ॥
 या ते तनूर्वाचि प्रतिष्ठिता या श्रोत्रे या च चक्षुषि ।
 या च मनसि सन्तता शिवां तां कुरु मोत्कमीः ॥ १२ ॥
 प्राणस्येदं वशे सर्व्वं त्रिदिवे यत्प्रतिष्ठितम् ।
 मातेव पुत्राब्रक्षस्व श्रीश्च प्रज्ञां च विधेहि न इति ॥ १३ ॥
 इति द्वितीयः प्रश्नः ॥ २ ॥

अथ हैनं कौसल्यश्चाश्वलायनः पप्रच्छ । भगवन् कुत एष प्राणो
 जायते कथमायात्यस्मिञ्छरीर आत्मानं वा प्रविभज्य कथं प्रातिष्ठते
 केनोत्क्रमते कथं बाह्यमभिधत्ते कथमध्यात्ममिति ॥ १ ॥ तस्मै स हो-
 वाचाति प्रश्नान् पृच्छसि ब्रह्मिष्ठोऽसीति तस्मात्तेऽहं ब्रवीमि ॥ २ ॥
 आत्मन एष प्राणो जायते । यथैषा पुरुषे छायेतस्मिन्नेतदाततं मनो-
 धिक्कृतेनायात्यस्मिञ्छरीरे ॥ ३ ॥ यथा सम्राडेवाधिकृतान्विनियुङ्के ।
 एतान् ग्रामानेतान् ग्रामानधितिष्ठस्वेत्येवमेवैष प्राणः । इतरान् प्राणान्
 पृथक् पृथगेव सन्निधत्ते ॥ ४ ॥ पायूपस्थेऽपानं चक्षुःश्रोत्रे मुखनासि-
 काभ्यां प्राणः स्वयं प्रातिष्ठते मध्ये तु समानः । एष ह्येतद्भुतमन्नं समु-
 न्नयति तस्मादेताः सप्तार्चिषो भवन्ति ॥ ५ ॥ हृदि ह्येष आत्मा । अत्रै-
 तदेकशतं नाडीनां तासां शतं शतमेकैकस्यां द्वासप्ततिर्द्वासप्ततिः प्रति-
 शाखानाडीसहस्राणि भवन्त्यासु व्यानश्चरति ॥ ६ ॥ अथैकयोर्ध्व उ-
 दानः पुण्येन पुण्यं लोकं नयति पापेन पापमुभाभ्यामेव मनुष्यलोकम्

॥७॥ आदित्यो ह वै बाह्यः प्राण उदयत्येष ह्येनं चाक्षुषं प्राणमनुगृह्णानः ।
पृथिव्यां या देवता सैषा पुरुषस्यापानमवष्टभ्यान्तरा यदाकाशः स
समानो वायुर्व्यानः ॥ ८ ॥ तेजो ह वै उदानस्तस्मादुपशान्ततेजाः ।
पुनर्भवमिन्द्रियैर्मनसि सम्पद्यमानैः ॥ ९ ॥ यच्चित्तस्तेनैष प्राणमावाति
प्राणस्तेजसा युक्तः सहात्मना यथा सङ्कल्पितं लोकं नयति ॥ १० ॥
य एवं विद्वान् प्राणं वेद । न हास्य प्रजा हीयतेऽमृतो भवति तदेष
श्लोकः ॥ ११ ॥ उत्पत्तिमायति स्थानं विभुत्वं चैव पञ्चधा । अध्यात्मं चैव
प्राणस्य विज्ञायामृतमश्नुते विज्ञायामृतमश्नुत इति ॥ १२ ॥

इति तृतीयः प्रश्नः ॥ ३ ॥

अथ हैनं सौर्यार्याणी गार्ग्यः पप्रच्छ । भगवन्नेतस्मिन् पुरुषे कानि
स्वपन्ति कान्यस्मिन् जाग्रति कतर एष देवः स्वप्नान् पश्यति कस्यैतत्
सुखं भवति कस्मिन्नु सर्व्वं सम्प्रतिष्ठिता भवन्तीति ॥ १ ॥ तस्मै स
होवाच । यथा गार्ग्य मरीचयोऽर्कस्यास्तं गच्छतः सर्वा एतस्मिन्स्ते-
जोमण्डल एकीभवन्ति । ताः पुनः पुनरुदयतः प्रचरन्त्येवं ह वै तत्सर्व्वं
परे देवे मनस्येकीभवति । तेन तर्ह्येष पुरुषो न शृणोति न पश्यति न
जिग्रति न रसयते न स्पृशते नाभिवदते नादत्ते न विसृजते नेयायते
स्वपितीत्याचक्षते ॥ २ ॥ प्राणाग्नय एवैतस्मिन् पुरे जाग्रति । गार्हपत्यो
ह वा एषोऽपानो व्यानोऽन्वाहार्य्यपचनो यद्रार्हपत्यात्प्रणीयते प्रणयना-
दाहवनीयः प्राणः ॥ ३ ॥ यदुच्छ्वासनिःश्वासावेतावाहुती समं नय-
तीति स समानः मनो ह वाव यजमान इष्टफलमेवोदानः स एनं
यजमानमहरहर्ब्रह्म गमयति ॥ ४ ॥ अत्रैष देवः स्वप्ने महिमानमनुभ-
वति । यदृष्टं दृष्टमनुपश्यति श्रुतं श्रुतमेवार्थमनुशृणोति देशदिगन्तरैश्च
प्रत्यनुभूतं पुनः पुनः प्रत्यनुभवति दृष्टं चादृष्टं च श्रुतं चाश्रुतं
चानुभूतं चाननुभूतं च सच्चासच्च सर्व्वं पश्यति सर्व्वः पश्यति ॥ ५ ॥
स यदा तेजसाऽभिभूतो भवति । अत्रैष देवः स्वप्नान् पश्यत्यथ तदैत-
स्मिच्छरीरे एतत् सुखं भवति ॥ ६ ॥ स यथा सोम्य वयांसि वासो

वृक्षं सम्प्रतिष्ठन्ते । एवं ह वै सत्सर्व्वं पर आत्मनि सम्प्रतिष्ठते ॥ ७ ॥
 पृथिवी च पृथिवीमात्रा चापश्चापोमात्रा च तेजश्च तेजोमात्रा च
 वायुश्च वायुमात्रा चाकाशश्चाकाशमात्रा च चक्षुश्च द्रष्टव्यं च श्रोत्रं च
 श्रोतव्यं च घ्राणं च घ्रातव्यं च रसश्च रसितव्यं च त्वक् च स्पर्शयितव्यं
 च वाक् च वक्तव्यं च हस्तौ चादातव्यं चोपस्थश्चानन्दयितव्यं च
 पायुश्च विसर्जयितव्यं च पादौ च गन्तव्यं च मनश्च मन्तव्यं च बुद्धिश्च
 बोद्धव्यं चाहङ्कारश्चाहङ्कर्तव्यं च चित्तं च चेतयितव्यं च तेजश्च विद्यो-
 तयितव्यं च प्राणश्च विधारयितव्यं च ॥ ८ ॥ एष हि द्रष्टा स्पृष्टा श्रो-
 ता घ्राता रसयिता मन्ता योद्धा कर्त्ता विज्ञानात्मा पुरुषः । स परेऽक्षरे
 आत्मनि सम्प्रतिष्ठते ॥ ९ ॥ परमेवाक्षरं प्रतिपद्यते स यो ह वै तद-
 च्छायमशरीरमलोहितं शुभ्रमक्षरं वेदयते यस्तु सोम्य । स सर्व्व-
 ज्ञः सर्व्वो भवति तदेष श्लोकः ॥ १० ॥

विज्ञानात्मा सह देवैश्च सर्व्वैः प्राणा भूतानि सम्प्रतिष्ठन्ति यत्र ।
 तदक्षरं वेदयते यस्तु सोम्य स सर्व्वज्ञः सर्व्वमेवाविवेशेति ॥ ११ ॥

इति चतुर्थः प्रश्नः ॥ ४ ॥

अथ हैनं शैब्यः सत्यकामः पप्रच्छ । स यो ह वै तद्भगवन्मनुष्येषु
 प्रायणान्तमोङ्कारमभिध्यायति । कतमं वाच स तेन लोकं जयतीति
 ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच । एतद्वै सत्यकाम परं चापरं च ब्रह्म यदोङ्कार-
 स्तस्माद्विद्वानेतेनैवायतनेनैकतरमन्वेति ॥ २ ॥ स यद्येकमात्रमभि-
 ध्यायति स तेनैव संवेदितस्तूर्णमेव जगत्यामभिसम्पद्यते । तमृचो
 मनुष्यलोकमुपनयन्ते स तत्र तपसा ब्रह्मचर्येण श्रद्धया सम्पन्नो महि-
 मानमनुभवति ॥ ३ ॥ अथ यदि द्विमात्रेण मनसि सम्पद्यते सोऽन्तरिक्षं
 यजुर्भिरुन्नीयते । स सोमलोकं स सोमलोके विभूतिमनुभूय पुनरावर्त्तते
 ॥ ४ ॥ यः पुनरेतं त्रिमात्रेणैवोमित्येतेनैवाक्षरेण परं पुरुषमभिध्यायति
 स तेजसि सूर्ये सम्पन्नो यथा पादोदरस्त्वचा विनिर्मुच्यत एवं ह वै
 स पाश्मना विनिर्मुक्तः स सामभिरुन्नीयते ब्रह्मलोकं स एतस्माज्जीव-

घनात्परात्परं पुरिशयं पुरुषमीक्षते तदेतौ श्लोकौ भवतः ॥ ५ ॥ तिस्रो मात्रा मृत्युमत्यः प्रयुक्ता अन्योन्यसक्ता अनुविप्रयुक्ताः । क्रियासु बाह्याभ्यन्तरमध्यमासु सम्यक् प्रयुक्तासु न कम्पते ज्ञः ॥ ६ ॥ ऋग्भिरेतं यजुर्भिरन्तरिक्षं स सामभिर्यत्तत्कवयो वेदयन्ते । तमोङ्कारेणैवायतनेनान्वेति विद्वान् यत्तच्छान्तमजरममृतमभयं परं चेति ॥ ७ ॥

इति पञ्चमः प्रश्नः ॥ ५ ॥

अथ हैनं सुकेशा भारद्वाजः पप्रच्छ । भगवन् हिरण्यनाभः कौसल्यो राजपुत्रो मामुपेत्यैतं प्रश्नमपृच्छत । षोडशकलं भारद्वाज पुरुषं वेत्थ तमहं कुमारमनुवं नाहमिमं वेद यद्यहमिममवेदिषं कथं ते नावक्ष्यमिति समूलो वा एष परिशुष्यति योऽनृतमभिवदति तस्मान्नार्हाम्यनृतं वक्तुं स तूष्णीं रथमारुह्य प्रवव्राज । तं त्वा पृच्छामि कासौ पुरुष इति ॥ १ ॥ तस्मै स होवाच । इहैवान्तःशरीरे साम्ये स पुरुषो यस्मिन्नेताः षोडश कलाः प्रभवन्तीति ॥ २ ॥ स ईक्षाञ्चक्रे । कस्मिन्नहमुत्क्रान्त उत्क्रान्तो भविष्यामि कस्मिन् वा प्रतिष्ठिते प्रतिष्ठास्यामीति ॥ ३ ॥ स प्राणमसृजत प्राणाच्छूद्धां खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवीन्द्रियम् । मनोऽन्नमन्नाद्दीर्घ्यं तपो मन्त्राः कर्मलोका लोकेषु च नाम च ॥ ४ ॥ स यथेमा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रायणाः समुद्रं प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते तासां नामरूपे समुद्र इत्येवं प्रोच्यते । एवमेवास्य परिद्रष्टुरिमाः षोडश कलाः पुरुषायणाः पुरुषं प्राप्यास्तं गच्छन्ति भिद्येते तासां नामरूपे पुरुष इत्येवं प्रोच्यते स एषोऽकलोऽमृतो भवति तदेष श्लोकः ॥ ५ ॥ अरा इव रथनाभौ कला यस्मिन् प्रतिष्ठिताः । तं वेद्यं पुरुषं वेद यथा मा वो मृत्युः परिव्यथा इति ॥ ६ ॥ तान् होवाचैतावदेवाहमेतत्परं ब्रह्म वेद । नातः परमस्तीति ॥ ७ ॥ ते तमर्चयन्तस्त्वं हि नः पिता योऽस्माकमविद्यायाः परं पारं तारयसीति । नमः परमऋषिभ्यो नमः परमऋषिभ्यः ॥ ८ ॥

इति षष्ठ प्रश्नः ॥ ६ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ५ सस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः । स्वस्तिन
इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्ताक्षर्यो
अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥

इति प्रश्नोपनिषत् समाप्ता ।

ॐ तत्सत् ।

मुण्डकोपनिषदारम्भः ॥ ५ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा ५ सस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः । स्वस्तिन
इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्तिनः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्तिनस्ताक्षर्यो
अरिष्टनेमिः । स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मा देवानां प्रथमः सम्बभूव विश्वस्य कर्त्ता भुवनस्य गोप्ता ।
स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वीय । ज्येष्ठपुत्राय प्राह ॥ १ ॥
अथर्वणे यां प्रवदेत ब्रह्माथर्वी तां पुरोवाचाङ्गिरे ब्रह्मविद्याम् ।
स भारद्वाजाय सत्यवाहाय प्राह भारद्वाजोऽङ्गिरसे परावराम् ॥ २ ॥
शौनको ह वै महाशालोऽङ्गिरसं विधिवदुपसन्नः पप्रच्छ । कस्मिन्
भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ ३ ॥ तस्मै स होवाच ॥
द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह स्म यद्ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवा-
परा च ॥ ४ ॥ तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः शिक्षा
कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति । अथ परा यया तदक्ष-
रमधिगम्यते ॥ ५ ॥ यत्तददृश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्णमचक्षुःश्रोत्रं तदपा-

णिपादं नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं तदव्ययं तद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति
धीराः ॥ ६ ॥

यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च यथा पृथिव्यामोषधयः सम्भवान्ति ।
यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि तथाऽक्षरात् सम्भवतीह विश्वम् ॥ ७ ॥
तपसा चीयते ब्रह्म ततोऽन्नमभिजायते ।

अन्नात् प्राणो मनः सत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥ ८ ॥

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः ।

तस्मादेतद्ब्रह्म नाम रूपमन्नं च जायते ॥ ९ ॥

इति प्रथममुण्डके प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

तदेतत्सत्यं मन्त्रेषु कर्माणि कवयो यान्यपश्यन्तानि त्रेतायां बहुधा
सन्ततानि । तान्याचरथ नियतं सत्यकामा एष वः पन्थाः सुकृतस्य
लोके ॥ १ ॥ यदा लेलायते ह्यर्चिः समिद्धे हव्यवाहने । तदाज्यभागा-
वन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेच्छृङ्गया हुतम् ॥ २ ॥ यस्याग्निहोत्रमदर्शम-
पौर्णमासमचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथिवर्जितं च । अहुतमवैश्वदेवमवि-
धिना हुतमासप्तमांस्तस्य लोकान् हिनस्ति ॥ ३ ॥ काली कराली च
मनोजवा च सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा । स्फुलिङ्गिनी विश्वरूपी च
देवी लेलायमाना इति सप्त जिह्वाः ॥ ४ ॥ एतेषु यश्चरते भ्राजमानेषु
यथाकालं चाहुतयो ह्याददायन् । तन्नयन्त्येताः सूर्यस्य रश्मयो यत्र
देवानां पतिरेकोऽधिवासः ॥ ५ ॥ एह्येहीति तमाहुतयः सुवर्चसः
सूर्यस्य रश्मिभिर्यजमानं वहन्ति । प्रियां वाचमभिवदन्त्योऽर्चयन्त्य
एष वः पुण्यः सुकृतो ब्रह्मलोकः ॥ ६ ॥ श्रुत्वा ह्येते अट्टहा यज्ञरूपा
अष्टादशोक्तमवरं येषु कर्म । एतच्छ्रेयो येऽभिनन्दन्ति मूढा जराभृत्यु-
ते पुनरेवापि यन्ति ॥ ७ ॥ अविद्यायामन्तरे वर्त्तमानाः स्वयं धीराः
पण्डितम्मन्यमानाः । जह्वन्त्यमानाः परियन्ति मूढा अन्धेनैव नीयमाना
यथान्धाः ॥ ८ ॥

अविद्यायां बहुधा वर्त्तमाना वयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः ।
 यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागात्तेनानुराः क्षीणलोकाश्चवन्ते ॥ ९ ॥
 इष्टापूर्त्तं मन्यमाना वरिष्ठं नान्यच्छ्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः । नाकस्य
 पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वेमं लोकं हीनतरं चाविशन्ति ॥ १० ॥ तपः
 श्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये शान्ता विद्वांसो भैक्षचर्यां चरन्तः ।
 सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥ ११ ॥
 परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।
 तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १२ ॥
 तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक् प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय ।
 येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं प्रोवाच तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् ॥ १३ ॥
 इति प्रथममुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

इति प्रथममुण्डकं समाप्तम् ।

तदेतत्सत्यं यथा सुदीप्तात् पावकाद्विस्फुलिङ्गाः सहस्रशः प्रभवन्ते स-
 रूपाः । तथाक्षराद्विधाः सोम्य भावाः प्रजायन्ते तत्र चैवापि यन्ति ॥ १ ॥

दिव्यो ह्यमूर्त्तः पुरुषः स बाह्याभ्यन्तरो ह्यजः ।

अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात् परतः परः ॥ २ ॥

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥ ३ ॥

अग्निर्मूर्द्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ दिशः श्रोत्रे वाग्विवृताश्च वेदाः ।

वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य पद्भ्यां पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा ॥ ४ ॥

तस्मादग्निः समिधो यस्य सूर्यः सोमात् पर्जन्य ओषधयः पृथिव्याम् ।

पुमान् रेतः सिञ्चति योषितायां बह्वीः प्रजाः पुरुषात् सम्प्रसृताः ॥ ५ ॥

तस्मादचः साम यजूंषि दीक्षा यज्ञाश्च सर्वे क्रतवो दक्षिणाश्च ।

संवत्सरं च यजमानश्च लोकाः सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥ ६ ॥

तस्माच्च देवा बहुधा सम्प्रसृताः साध्या मनुष्याः पशवो वयांसि ।

प्राणापानौ ब्रीहियवौ तपश्च श्रद्धां सत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥ ७ ॥

सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः सप्त होमाः ।

सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा गुहाशया निहिताः सप्त सप्त ॥ ८ ॥

अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽस्मात् स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः ।

अतश्च सर्वा ओषधयो रसश्च येनैष भूतैस्तिष्ठते ह्यन्तरात्मा ॥ ९ ॥

पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् ।

एतद्यो वेद निहितं गुहायां सोऽविद्याग्रन्थि विकिरतीह सोम्य ॥ १० ॥

इति द्वितीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

आविः सन्निहितं गुहाचरं नाम महत्पदमत्रैतत् समर्पितम् । एज-
त्प्राणानिमिषच्च यदेतज्ज्ञानथ सदसद्वरेण्यं परं विज्ञानाद्यद्वरिष्ठं प्रजा-
नाम् ॥ १ ॥ यदर्चिमद्यदणुभ्योऽणु यस्मिन् लोका निहिता लोकिनश्च ।
तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाङ्मनः । तदेतत्सत्यं तदमृतं तद्वेद्व्यं
सोम्य विद्धि ॥ २ ॥

धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रं शरं बुपासा निशितं सन्धीयत ।

आयम्य तद्भावगतेन चेतसा लक्ष्यं तदेवाक्षरं सोम्य विद्धि ॥ ३ ॥

प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।

अप्रमत्तेन वेद्व्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥ ४ ॥

यस्मिन् द्यौः पृथिवी चान्तरिक्षमोतं मनः सह प्राणैश्च सर्वैः ।

तमेवैकं जानथ आत्मानमन्या वाचो विमुञ्चथ अमृतस्यैष सेतुः ॥ ५ ॥

अरा इव रथनाभौ संहता यत्र नाड्यः । सण्णोऽन्तश्चरते बहुधा जायमानः ।

ॐमित्येवं ध्यायथ आत्मानं स्वस्ति वः पाराय तमसः परस्तात् ॥ ६ ॥

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्यैष महिमा भुवि ।

दिव्ये ब्रह्मपुरे ह्येष न्योमन्यात्मा प्रतिष्ठितः ॥

मनोमयः प्राणशरीरनेता प्रतिष्ठितोऽन्ने हृदयं सन्निधाय ।

तद्विज्ञानेन परिपश्यन्ति धीरा आनन्दरूपममृतं यद्विभाति ॥ ७ ॥

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।

क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥ ८ ॥

हिरण्यमे परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ।

तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः ॥ ९ ॥

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।

तमेव भान्तमनु भाति सर्व्वं तस्य भासा सर्व्वमिदं विभाति ॥ १० ॥

ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्म पश्चाद्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।

अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ ११ ॥

इति द्वितीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

इति द्वितीयमुण्डकं समाप्तम् ।

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।

तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति ॥ १ ॥

समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः ।

जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥ २ ॥

यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्त्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ।

तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ॥ ३ ॥

प्राणो ह्येष यः सर्व्वभूतैर्विभाति विजानन् विद्वान् । भवते नातिवादी ।

आत्मक्रीड आत्मरतिः क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥ ४ ॥

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्य्येण नित्यम् ।

अन्तःशरीरे ज्योतिर्मर्यो हि शुभ्रो यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥ ५ ॥

सत्यमेव जयते नानृतं सत्येन पन्था विततो देवयानः ।

येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥ ६ ॥

बृहच्च तद्विव्यमचिन्त्यरूपं सूक्ष्माच्च तत् सूक्ष्मतरं विभाति ।

दूरात्सुदूरे तदिहान्तिके च पश्यत्स्वैहैव निहितं गुहायाम् ॥ ७ ॥

न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ।

ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्वस्ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥ ८ ॥

एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यो यस्मिन् प्राणः पञ्चधा संविवेश ।

प्राणैश्चित्तं सर्व्वमोतं प्रजानां यस्मिन् विशुद्धे विभवत्येष आत्मा ॥ ९ ॥

यं यं लोकं मनसा संविभाति विशुद्धसत्त्वः कामयते याश्च कामान् ।
तं तं लोकं जायते तांश्च कामांस्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः ॥ १० ॥
इति तृतीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

स वेदैतत्परमं ब्रह्म धाम यत्र विश्वं निहितं भाति शुभ्रम् ।
उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते शुक्रमेतदतिवर्त्तन्ति धीराः ॥ १ ॥
कामान् यः कामयते मन्यमानः स कामभिर्जायते तत्र तत्र ।
पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु इहैव सर्व्वे प्रविलीयन्ति कामाः ॥ २ ॥
नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनुं स्वाम् ॥ ३ ॥
नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात्तपसो वाप्यलिङ्गात् ।
एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वांस्तस्यैष आत्मा विशते ब्रह्मधाम ॥ ४ ॥
संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः ।
ते सर्व्वगं सर्व्वतः प्राप्य धीरा युक्तात्मानः सर्व्वमेवाविशन्ति ॥ ५ ॥
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ।
ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्व्वे ॥ ६ ॥
गताः कलाः पञ्चदश प्रतिष्ठा देवाश्च सर्व्वे प्रतिदेवतासु ।
कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये सर्व्व एकीभवन्ति ॥ ७ ॥
यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय ।
तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८ ॥

स योहं वै तत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति । नास्याब्रह्मवित्कुले
भवति । तरति शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भव-
ति ॥ ९ ॥ तदेतदृचाऽभ्युक्तम् । क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः
स्वयं जुह्वते एकर्षिं श्रद्धयन्तः । तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोव्रतं
विधिवद्यैस्तु चीर्णम् ॥ १० ॥ तदेतत् सत्यमृषिरङ्गिराः पुरोवाच नैत-
दचीर्णव्रतोऽधीते । नमः परमक्रषिभ्यो नमः परमक्रषिभ्यः ॥ ११ ॥

इति तृतीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरै-
रङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो
वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेभिः ॥
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति मुण्डकोपनिषत्समाप्ता ॥ ५ ॥

ॐ तत्सत् ।

माण्डूक्योपनिषदारम्भः ॥ ६ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरै-
रङ्गैस्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो
वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेभिः ।
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ओमित्येतदक्षरमिदं ५ सर्व्वं तस्योपव्याख्यानं भूतं भवद्भविष्य-
दिति सर्व्वमोङ्कार एव । यच्चान्यत्रिकालातीतं तदप्योङ्कार एव ॥ १ ॥
सर्व्वं ५ होतद् ब्रह्मायमात्मा ब्रह्म सोऽयमात्मा चतुष्पात् ॥ २ ॥ जागरि-
तस्थानो वहिःप्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः स्थूलभुग्वैश्वानरः प्रथमः
पादः ॥ ३ ॥ स्वप्नस्थानोऽन्तःप्रज्ञः सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुखः प्रविवि-
क्तभुक् तैजसो द्वितीयः पादः ॥ ४ ॥ यत्र सुप्तो न कञ्चन कामं कामयते
न कञ्चन स्वप्नं पश्यति तत्सुषुप्तम् । सुषुप्तस्थान एकीभूतः प्रज्ञानघन
एवानन्दमयो ह्यानन्दभुक् चेतोमुखः प्राज्ञस्तृतीयः पादः ॥ ५ ॥ एष सर्व्वै-
श्वर एष सर्व्वज्ञ एषोऽन्तर्याम्येष योनिः सर्व्वस्य प्रभवाप्ययौ हि भूता-
नाम् ॥ ६ ॥ नान्तःप्रज्ञं न वहिःप्रज्ञं नोभयतःप्रज्ञं न प्रज्ञानघनं न प्रज्ञं नाप्रज्ञम्
अदृष्टमव्यवहार्य्यमग्राह्यमलक्षणमचिन्त्यमव्यपदेश्यमैकात्म्यप्रत्ययसारं
प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते स आत्मा स विज्ञेयः ॥ ७ ॥
सोऽयमात्माऽध्यक्षरमोङ्कारोऽधिमात्रं पादा मात्रा मात्राश्च पादा अकार

उकारो मकार इति ॥ ८ ॥ जागरितस्थानो वैश्वानरोऽकारः प्रथमा
मात्राप्तेरादिमत्वाद्वाप्नोति ह वै सर्वान् कामानादिश्च भवति य एवं
वेद ॥ ११ ॥ स्वप्नस्थानस्तैजस उकारो द्वितीया मात्रोत्कर्षादुभयत्वा-
द्भोत्कर्षति ह वै ज्ञानसन्ततिं समानश्च भवति नास्याब्रह्मवित्कुले भवति
य एवं वेद ॥ १० ॥ सुषुप्तस्थानः प्राज्ञो मकारस्तृतीया मात्रा मितेर-
पीतेर्वा मिनोति ह वा इदं सर्वमपीतिश्च भवति य एवं वेद ॥ ११ ॥
अमात्रश्चतुर्थोऽव्यवहार्यः प्रपञ्चोपशमः शिवोऽद्वैत एवमोङ्कार आत्मैव
सविशत्यात्मनाऽऽत्मानं य एवं वेद य एवं वेद ॥ १२ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरै-
रङ्गैस्तुष्ट्वाꣳ सस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः ॥ स्वस्ति न इन्द्रो
वृद्धश्च वाः । स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः ।
स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ओम् शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति माण्डूक्योपनिषत्समाप्ता ॥ ६ ॥

ॐ तत्सत् ।

तैत्तिरीयोपनिषदारम्भः ॥ ७ ॥

शिक्षोपनिषद् ।

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वर्घ्यमा । शं न इन्द्रो
बृहस्पतिः । शं नो विष्णुरुक्क्रमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव
प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि ।
सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु । अवतु माम् । अवतु
वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वर्घ्यमा । शं न इन्द्रो
बृहस्पतिः । शं नो विष्णुरुक्क्रमः ॥ नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव

प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु । अवतु माम् । अवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ १॥ सत्यं वदिष्यामि पञ्च च ॥ १॥

इति प्रथमोऽनुवाकः ॥

ॐ शीक्षां व्याख्यास्यामः । वर्णः स्वरः । मात्रा बलम् । साम सन्तानः । इत्युक्तः शीक्षाध्यायः ॥ १ ॥ शीक्षां पञ्च ॥

इति द्वितीयोऽनुवाकः ।

सह नौ यशः । सह नौ ब्रह्मवर्चसम् । अथातः संहिताया उपनिषदं व्याख्यास्यामः ॥ पञ्चस्वधिकरणेषु । अधिलोकमधिज्योतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम् । ता महासंहिता इत्याचक्षते । अथाधिलोकम् । पृथिवी पूर्वरूपम् । द्यौरुत्तररूपम् । आकाशः सन्धिः ॥ १ ॥ वायुः सन्धानम् । इत्याधिलोकम् । अथाधिज्योतिषम् । अग्निः पूर्वरूपम् । आदित्य उत्तररूपम् । आपः सन्धिः । वैद्युतः सन्धानम् । इत्याधिज्योतिषम् । अथाधिविद्यम् । आचार्य्यः पूर्वरूपम् ॥ २ ॥ अन्तेवास्युत्तररूपम् । विद्या सन्धिः । प्रवचनं सन्धानम् । इत्याधिविद्यम् । अथाधिप्रजम् । माता पूर्वरूपम् । पितोत्तररूपम् । प्रजा सन्धिः । प्रजननं सन्धानम् । इत्याधिप्रजम् ॥ ३ ॥ अथाध्यात्मम् । अधरा हनुः पूर्वरूपम् । उत्तरा हनुरुत्तररूपम् । वाक् सन्धिः । जिह्वा सन्धानम् । इत्याध्यात्मम् । इतीमा महासंहिताः । य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेद । सन्धीयते प्रजया पशुभिः । ब्रह्मवर्चसेनाच्चाद्येन सुवर्गेण लोकेन ॥ ४ ॥ सन्धिराचार्य्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन ॥

इति तृतीयोऽनुवाकः ॥

यदछन्दसामृषभो विश्वरूपः । छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव । स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु । अमृतस्य देवधारणो भूयासम् । शरीरं मे विचर्षणम् ।

जिह्वा मे मधुमन्तमा । कर्णाभ्यां भूरि विश्रुवम् । ब्रह्मणः कोशोऽस्मि
मेधया पिहितः । श्रुतं मे गोपाय । आवहन्ती वितन्वाना ॥ १ ॥
कुर्वाणा चारिमात्मनः । वासांसि मम गावश्च । अन्नपाने च सर्वदा ।
ततो मे श्रियमावह । लोमशां पशुभिः सह स्वाहा । आमायन्तु ब्रह्म-
चारिणः स्वाहा । विमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा । प्रमायन्तु ब्रह्मचा-
रिणः स्वाहा । दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा ॥ शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा ॥ २ ॥ यशो जनेऽसानि स्वाहा । श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा ।
तं त्वा भग प्रविशानि स्वाहा । स मा भग प्रविश स्वाहा । तस्मिन्
सहस्रशाखे । निभगाऽहं त्वयि मृजे स्वाहा । यथाऽऽपः प्रवता यन्ति ।
यथा मासा अहर्जरम् । एवं मां ब्रह्मचारिणः धातरायन्तु सर्वतः स्वाहा ।
प्रतिवेशोऽसि प्रमा भाहि प्रमा पद्यस्व ॥ ३ ॥ वितन्वाना शमायन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा । धारयन्तु सर्वतः स्वाहैकं च ॥

इति चतुर्थोऽनुवाकः ।

भूर्भुवः सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः तासामु ह स्मैतां
चतुर्थाम् । माहात्म्यस्यः प्रवेदयते । मह इति । तद्ब्रह्म । स आत्मा ।
अङ्गान्यन्या देवताः । भूरिति वा अयं लोकः । भुव इत्यन्तरिक्षम् ।
सुवरित्यसौ लोकः ॥ १ ॥ मह इत्यादित्यः । आदित्येन वाव सर्वे लोका
महीयन्ते । भूरिति वा अग्निः । भुव इति वायुः । सुवरित्यादित्यः ।
मह इति चन्द्रमाः । चन्द्रमसा वाव सर्वाणि ज्योतींषि महीयन्ते ।
भूरिति वै ऋचः । भुव इति सामानि । सुवरिति यजूंषि ॥ २ ॥ मह
इति ब्रह्म । ब्रह्मणा वाव सर्वे वेदा महीयन्ते । भूरिति वै प्राणः । भुव
इत्यपानः । सुवरिति व्यानः । मह इत्यन्नम् । अन्नेन वाव सर्वे प्राणा
महीयन्ते । ता वा एताश्चतस्रश्चतुर्धा । चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः ।
ता यो वेद । स वेद ब्रह्म । सर्वेऽस्मै देवा बलिमावहन्ति ॥ ३ ॥ असौ
लोको यजूंषि वेद द्वे च ।

इति पञ्चमोऽनुवाकः ।

स य एषोऽन्तर्हृदय आकाशः । तस्मिन्नयं पुरुषो मनोमयः । अमृतो हिरण्मयः । अन्तरेण तालुके । य एष स्तन इवावलम्बते । सेन्द्रयोनिः । यत्रासौ केशान्तो विवर्तते । व्यपोह्य शीर्षकपाले । भूरित्यग्नौ प्रतितिष्ठति । भुव इति वायौ ॥ १ ॥ सुवरित्यादित्ये । मह इति ब्रह्मणि । आप्नोति स्वाराज्यम् । आप्नोति मनसस्पतिम् । वाक्पतिश्चक्षुष्पतिः । श्रोत्रपतिर्विज्ञानपतिः । एतत्ततो भवति । आकाशशरीरं ब्रह्म । सत्यात्मप्राणारामं मन आनन्दम् । शान्तिसमृद्धममृतं । इति प्राचीनयोग्योपास्व ॥ २ ॥ वायावमृतमेकं च ॥

इति षष्ठोऽनुवाकः ।

पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्दिशोऽवान्तरदिशः । अग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमानक्षत्राणि । आप ओषधयो वनस्पतय आकाश आत्मा । इत्यग्निभूतम् । अथाध्यात्मम् । प्राणो व्यानोऽपान उदानः समानः । चक्षुः श्रोत्रं मनो वाक् त्वक् । चर्म मांसं स्नावास्थिमज्जा । एतदधिविधाय ऋषिर्वोचत् । पाङ्कं वा इदं सर्वम् । पाङ्केनैव पाङ्कः स्पृणोतीति ॥ १ ॥ सर्वमेकं च ॥

इति सप्तमोऽनुवाकः ।

ओमिति ब्रह्म । ओमितीदं सर्वम् । ओमित्येतदनुकृति ह स्म वा । अप्योश्चावयेत्याश्चावयन्ति । ओमिति सामानि गायन्ति । ओंशोमिति शस्त्राणि शंसन्ति । ओमित्यध्वर्युः प्रतिगरं प्रतिगृणाति । ओमिति ब्रह्म प्रस्तौति । ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति । ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह ब्रह्मोपाप्नवानीति । ब्रह्मैवोपाप्नोति ॥ १ ॥ ॐ दश ॥

इति अष्टमोऽनुवाकः ।

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च । तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च । दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च । शमश्च स्वाध्यायप्र-

वचने च । अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । अग्निहोत्रं च स्वाध्यायप्रवचने च । अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च । मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च । प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने च । सत्यमिति सत्यवचा राशीतरः । तप इति तपो नित्यः पौरुशिष्टिः । स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः । तद्धि तपस्तद्धि तपः ॥ १ ॥ प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट् च ॥

इति नवमोऽनुवाकः ।

अहं वृक्षस्य रेरिवा । कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिव । उर्ध्वपवित्रो वाजिनीव स्वमृतमस्मि । द्रविणं सुवर्चसम् । सुमेधा अमृतोऽक्षितः । इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम् ॥ १ ॥ अहं षट् ॥

इति दशमोऽनुवाकः ।

वेदमनूच्याचार्याऽन्तेवासिनमनुशास्ति । सत्यं वद । धर्मं चर । स्वाध्यायान्मा प्रमदः । आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः । सत्यान्न प्रमदितव्यम् । धर्मान्न प्रमदितव्यम् । कुशलान्न प्रमदितव्यम् । भूत्यै न प्रमदितव्यम् । स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम् ॥ १ ॥ देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम् । मातृदेवो भव । पितृदेवो भव । आचार्यदेवो भव । अतिथिदेवो भव । यान्यनवद्यानि कर्माणि । तानि सेवितव्यानि । नो इतराणि । यान्यस्माकं सुचरितानि । तानि त्वयोपास्यानि ॥ २ ॥ नो इतराणि । ये के चास्मच्छ्रेयाः सो ब्राह्मणाः । तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रश्वासितव्यम् । श्रद्धया देयम् । अश्रद्धया देयम् । श्रिया देहम् । ह्रिया देयम् । भ्रिया देहम् । संविदा देयम् । अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तिविचिकित्सा वा स्यात् ॥ ३ ॥ ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः । युक्ता अयुक्ताः । अलूक्षा धर्मकामाः स्युः । यथा ते तत्र वर्त्तेरन् । तथा तत्र वर्त्तेथाः । अथाभ्याख्यातेषु । ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः । युक्ता अयुक्ताः । अलूक्षा धर्म-

कामाः स्युः । यथा ते तेषु वर्त्तेरन् । तथा तेषु वर्त्तेथाः । एष आदेशः,
 एष उपदेशः । एषा वेदोपनिषत् । एतदनुशासनम् । एवमुपासितव्यम् ।
 एवमु चैतदुपास्यम् ॥ ४ ॥ स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमादितव्यम् । तानि
 त्वयोपास्यानि । विचिकित्सा वा स्यात्तेषु वर्त्तेरन् सप्त च ॥

इत्येकादशोऽनुवाकः ।

शन्नो मित्रः शं वरुणः । शन्नो भवत्वर्थ्यमा । शन्न इन्द्रो बृहस्पतिः ।
 शन्नो विष्णुरुक्मः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्र-
 ह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्मावादिषम् । ऋतमवादिषम् । सत्यमवादि-
 षम् । तन्मामावात् । तद्वक्तारमावात् । आवीन्माम् । आवीद्वक्तारम् ॥ १ ॥
 ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ सत्यमवादिषं पञ्च च ॥

इति द्वादशोऽनुवाकः ।

शन्नः शीक्षा ५ सह नौ यश्छन्दसां भूः स यः पृथिव्योमित्यृतं चाहं
 वेदमनूच्य शन्नो द्वादश ॥ १२ ॥ शन्नो मह इत्यादित्यो नो इतराणि
 त्रयोविंशतिः ॥ २३ ॥

ॐ शं नो मित्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वर्थ्यमा । शं न इन्द्रो बृह-
 स्पतिः । शं नो विष्णुरुक्मः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव
 प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । ऋतं वदिष्यामि ।
 सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवतु । अवतु माम् । अवतु
 वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति शीक्षाध्यायः प्रथमा वल्ली ॥ १ ॥

अथ ब्रह्मानन्दवल्ली ॥ २ ॥

ॐ सह नावतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विना-
 वधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मविदाप्नोति परम् । तदेष्टाऽभ्युक्ता । सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म । यो

चेद निहितं गुहायाम् परमे व्योमन् । सोऽश्रुते सर्वान् कामान् सह ।
ब्रह्मणा विपश्चितेति । तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः । आ-
काशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी । पृथिव्या ओष-
धयः । ओषधीभ्योऽन्नम् । अन्नाद्रेतः । रेतसः पुरुषः । स वा एष पुरुषोऽ-
न्नरसमयः । तस्येदमेव शिरः । अयं दक्षिणः पक्षः । अयमुत्तरः पक्षः ।
अयमात्मा । इदं पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥

इति प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अन्नाद्वै प्रजाः प्रजायन्ते । याः काश्च पृथिवी ऋश्रिताः । अथो अन्नेनैव
जीवन्ति । अथैनदपि यन्त्यन्ततः । अन्नं हि भूतानां ज्येष्ठम् । तस्मात्स-
र्वौषधमुच्यते । सर्वं वै तेऽन्नमायुवन्ति । येऽन्नं ब्रह्मोपासते । अन्नं हि
भूतानां ज्येष्ठम् । तस्मात्सर्वौषधमुच्यते । अन्नाद्भूतानि जायन्ते । जाता-
न्यन्नेन वर्द्धन्ते । अद्यतेऽस्ति च भूतानि । तस्मादन्नं तदुच्यत इति । त-
स्माद्वा एतस्मादन्नरसमयात् अन्योऽन्तर आत्मा प्राणमयः । तेनैष पूर्णः ।
स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः ।
तस्य प्राण एव शिरः । व्यानो दक्षिणः पक्षः । अपान उत्तरः पक्षः ।
आकाश आत्मा । पृथिवी पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥

इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति । मनुष्याः पशवश्च ये । प्राणो हि भूताना-
मायुः । तस्मात्सर्वायुषमुच्यते । सर्वमेव त आयुर्यन्ति । ये प्राणं ब्रह्मो-
पासते । प्राणो हि भूतानामायुः । तस्मात्सर्वायुषमुच्यत इति । तस्यैष
एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्मात्प्राणमयात् । अन्यो-
ऽन्तर आत्मा मनोमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य
पुरुषविधाताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य यजुरेव शिरः । ऋग् दक्षिणः
पक्षः । सामोत्तरः पक्षः । आदेश आत्मा अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा ।
तदप्येष श्लोको भवति ॥

इति तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

यतो वाचो निवर्त्तन्ते । अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो
विद्वान् । न विभेति कदाचनेति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः
पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्मान्मनोमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः ।
तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं
पुरुषविधः । तस्य श्रद्धैव शिरः । ऋतं दक्षिणः पक्षः । सत्यमुत्तरः
पक्षः । योग आत्मा । महः पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥

इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते । कर्माणि तनुतेऽपि च । विज्ञानं देवाः सर्वे । ब्रह्म
ज्येष्ठमुपासते । विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद । तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति । शरीरे पाप्म-
नो हित्वा । सर्वान् कामान् समश्नुत इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा ।
यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात् । अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः ॥
तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं
पुरुषविधः । तस्य प्रियमेव शिरः । मोदो दक्षिणः पक्षः । प्रमोद उत्तरः
पक्षः । आनन्द आत्मा । ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥

इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

असन्नेव स भवति । असद्ब्रह्मेति वेद चेत् । अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद । सन्त-
मेनं ततो विदुरिति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । अथातोऽ
नुप्रश्नाः । उताविद्वानमुं लोकं प्रेत्य । कश्चन गच्छती ३ । आहो विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य । कश्चित्समश्नुता ३ उ । सोऽकामयत । बहुस्यां प्रजायेयेति ।
स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा । इदं ५ सर्वमसृजत । यदिदं किं च ।
तत्सृष्ट्वा । तदेवानुप्राविशत् । तदनुप्रविश्य । सच्च त्यच्चाभवत् । निरुक्तं
चानिरुक्तं च । निलयनं चानिलयनं च । विज्ञानं चाविज्ञानं च । सत्यं
चानृतं च । सत्यमभवत् । यदिदं किंच । तत्सत्यमित्याचक्षते । तदप्येष
श्लोको भवति ॥

इति षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

असद्वा इदमग्र आसीत् । ततौ वै सदजायत । तदात्मानं स्वयमकुरुत । तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति । यद्वै तत्सुकृतम् । रसो वै सः । रसश्चेवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति । को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात् । यदेष आकाश आनन्दो न स्यात् । एष ह्येवानन्दयति । यदा ह्येष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते । अथ सोऽभयं गतो भवति । यदा ह्येष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते । अथ तस्य भयं भवति तत्त्वेव भयं विदुषो मन्वानस्य । तदप्येष श्लोको भवति ॥

इतिसप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते । भीषोदेति सूर्यः । भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चम इति । सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति । युवा स्यात्साधुयुवाध्यायकः । आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः । तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात् । स एको मानुष आनन्दः । ते ये शतं मानुषा आनन्दाः । स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः । स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः । स एकः पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकानामानन्दाः । स एक आजानजानां देवानामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतमाजानजानां देवानामानन्दाः । स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः । ये कर्मणा देवानपि यन्ति । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः । स एको देवानामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं देवानामानन्दाः । स एक इन्द्रस्यानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतमिन्द्रस्यानन्दाः । स एको बृहस्पतेरानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः । स एकः प्रजापतेरानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः । स एको ब्रह्मण आनन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । स यश्चायं पुरुषे । यश्चासावा-

दित्ये । स एकः । स य एवंवित् । अस्माल्लोकात्प्रेत्य । एतमन्नमयमात्मान-
मुपसंक्रामंति । एतं प्राणमयमात्मानमुपसंक्रामति । एतं मनोमयमात्मा-
नमुपसंक्रामति । एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रामति । एतमानन्दम-
यमात्मानमुपसंक्रामंति । तदप्येष श्लोको भवति ॥

इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

यतो वाचो निवर्त्तन्ते । अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् ।
न विभेति कुतश्चनेति । एत ९ह वाच न तपति । किमहं ९ साधु नाकरव-
म् । किमहं पापमकरवमिति । स य एवं विद्वानेते आत्मानं ९ स्पृणुते ।
उभे ह्येवैष एते आत्मानं ९ स्पृणुते । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥

इति नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

ब्रह्मविदिदमयमिदमेकविंशतिरन्नादन्नरसमयात्प्राणोव्यानोऽपान आ-
काशः पृथिवी पुच्छं षड्विंशतिः प्राणं यजुर्ऋक् सामादेशोऽथर्वाङ्गि-
रसः पुच्छं द्वाविंशतिर्यतः श्रद्धर्तं सत्ययोगो महोऽष्टादशविज्ञानं
प्रियं मोदः प्रमोद आनन्दो ब्रह्मपुच्छं द्वाविंशतिरसन्नेवाथाष्टाविंश-
तिरसत्पोडश भीषाऽस्मान्मानुषो मनुष्यगन्धर्वाणां देवगन्धर्वाणां
पितृणां चिरलोकलोकानामाजानजानां कर्मदेवानां ये कर्मणा देवाना-
मिन्द्रस्य बृहस्पतेर्ब्रह्मणः स यश्च संक्रामत्येकपञ्चाशद्यतः कुतश्च नैतमे-
कादश नव ॥

ब्रह्मविद्य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥

सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विना-
वधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति ब्रह्मानन्दवल्ली ॥ २ ॥

अथ भृगुवल्ली प्रारभ्यते ॥ ३ ॥

हरिः ॐ ॥ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै ।
तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

भृगुर्वै वारुणिः वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति ।
तस्मा एतत्प्रोवाच । अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति । त२ होवाच ।
यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते । येन जातानि जीवन्ति । यत्प्रयन्त्यभि-
संविशन्ति । तद्विजिज्ञासस्व । तद्ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ॥

इति प्रथमोऽनुवाकः ॥ १ ॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात् । अन्नाद्धयेव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । अन्ने-
न जातानि जीवन्ति । अन्नं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद्विज्ञाय । पुनरेव
वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । त२ होवाच । तपसा
ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ।

इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥ २ ॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात् । प्राणाद्धयेव खल्विमानि भूतानि जायन्ते ।
प्राणेन जातानि जीवन्ति । प्राणं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद्विज्ञाय ।
पुनरेव वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । त२ होवाच ।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत ॥ स
तपस्तप्त्वा ॥

इति तृतीयोऽनुवाकः ॥ ३ ॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात् । मनसो ह्येव खल्विमानि भूतानि जायन्ते ।
मनसा जातानि जीवन्ति । मनः प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद्विज्ञाय ।
पुनरेव वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । त२ होवाच ।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स
तपस्तप्त्वा ॥

इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥ ४ ॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात् । विज्ञानाद्धयेव खल्विमानि भूतानि जायन्ते ।
विज्ञानेन जातानि जीवन्ति । विज्ञानं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । तद्वि-
ज्ञाय । पुनरेव वरुणं पितरमुपससार । अधीहि भगवो ब्रह्मेति । त२ हो-

वाच । तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व । तपो ब्रह्मेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ॥

इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥ ५ ॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात् । आनन्दाद्धेव खल्विमानि भूतानि जायन्ते । आनन्देन जातानि जीवन्ति । आनन्दं प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति । सैषा भार्गवी वारुणी विद्या । परमे व्योमन् प्रतिष्ठिता । य एवं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥

इति षष्ठोऽनुवाकः ॥ ६ ॥

अन्नं न निन्द्यात् । तद्व्रतम् । प्राणो वा अन्नम् । शरीरमन्नादम् । प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम् । शरीरे प्राणः प्रतिष्ठितः । तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् । स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥

इति सप्तमोऽनुवाकः ॥ ७ ॥

अन्नं न परिचक्षीत । तद्व्रतम् । आपो वा अन्नम् । ज्योतिरन्नादम् । अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम् । ज्योतिष्यापः प्रतिष्ठिताः । तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् । स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥

इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥ ८ ॥

अन्नं बहु कुर्वीत । तद्व्रतम् । पृथिवी वा अन्नम् । आकाशोऽन्नादः । पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः । आकाशे पृथिवी प्रतिष्ठिता । तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम् । स य एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति । अन्नवानन्नादो भवति । महान् भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन । महान् कीर्त्या ॥

इति नवमोऽनुवाकः ॥ ९ ॥

न कञ्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत । तद्व्रतम् । तस्माद्यया कया च विधया ब-
हुन्नं प्राप्नुयात् । अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते । एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम् ।
मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते । एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम् । मध्यतोऽस्मा
अन्नं राध्यते । एतद्वै अन्ततोऽन्नं राद्धम् । अन्ततोऽस्मा अन्नं रा-
ध्यते ॥ १ ॥ य एवं वेद । क्षेम इति वाचि । योगक्षेम इति प्राणापानयोः ।
कर्मेति हस्तयोः । गतिरिति पादयोः । विमुक्तिरिति पायौ । इति मानुषीः
समाज्ञाः । अथ दैवीः । तृप्तिरिति वृष्टौ । बलमिति विद्यति ॥ २ ॥ यश
इति पशुषु । ज्योतिरिति नक्षत्रेषु । प्रजापतिरमृतमानन्द इत्युपस्थे । सर्व-
मित्याकाशे । तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत । प्रतिष्ठावान् भवति । तन्मह इत्युपा-
सीत । महान् भवति । तन्मन इत्युपासीत । मानवान् भवति ॥ ३ ॥ त-
न्नम इत्युपासीत । नम्यन्तेऽस्मै कामाः । तद्व्रहेत्युपासीत । ब्रह्मवान् भ-
वति । तद्व्रह्मणः परिमर इत्युपासीत । पर्य्येणं म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः ।
परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः । स यश्चायं पुरुषे । यश्चासावादित्ये । स एकः
॥ ४ ॥ स य एवंवित् । अस्माल्लोकात्प्रेत्य । एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रम्य ।
एतं प्राणमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतं मनोमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतं
विज्ञानमयमात्मानमुपसंक्रम्य । एतमानन्दमयमात्मानमुपसंक्रम्य । इमां-
ल्लोकान् कामान्नीकामरूप्यनुसञ्चरन् । एतत्साम गायन्नास्ते । हा ३ बु
हा ३ बु हा ३ बु ॥ ५ ॥ अहमन्नमहमन्नमहमन्नम् । अहमन्नादोऽहम-
न्नादोऽहमन्नादः । अहं श्लोककृदहं श्लोककृदहं श्लोककृत् ।
अहमस्मि प्रथमजा ऋता ३ स्य । पूर्वं देवेभ्योऽमृतस्य ना ३ भायि ।
यो मा ददाति स इदेव मा ३ वाः । अहमन्नमन्नमदन्तमा ३ वि । अहं
विश्वं भुवनमभ्यभवां ३ सुवर्णज्योतीः । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ ६ ॥
(राध्यते विद्युति मानवान् भवत्येको हा ३ बु । य एवं वेदैकं च ॥

तिष्ठन्नादोऽहमन्नादः

इति दशमोऽनुवाकः ॥ १० ॥

भृगुस्तस्मै यतो विशान्ति तद्विजिज्ञासस्व तत्रयोदशान्नं प्राणं मनो
विज्ञानमिति विज्ञाय तं तपसा द्वादश द्वादशानन्द इति सैषादशान्नं न

निन्द्यात् प्राणः शरीरमन्नं न परिचक्षीतापो ज्योतिरन्नं बहु कुर्वीत पृथि-
व्यामाकाश एकादशैकादश । न कञ्चनैकषष्टिरेकान्नविंशतिरेकान्न-
विंशतिः ॥

सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विना-
वंधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

भृगुरित्युपनिषत् ॥

इति भृगुवल्ली समाप्ता ॥ ३ ॥

शं नो मित्रः शं वरुणः । शं नो भवत्वय्यमा । शं न इन्द्रो बृहस्पतिः ।
शं नो विष्णुरुक्रमः । नमो ब्रह्मणे । नमस्ते वायो । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि ।
त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तार-
मवतु । अवतु माम् । अवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति तैत्तिरीयोपनिषत्संपूर्णा ॥ ७ ॥

ॐ तत्सत् ।

ऐतरेयोपनिषत्प्रारम्भः ॥ ८ ॥

वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठितामविरावीर्म एधि ।
वेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मे मा प्रहासीरनेनाधीतेनाऽहोरात्रान्संदधा-
म्यृतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवत्ववतु
मामवतु वक्तारमवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीन्नान्यत्किंचन मिषत् स ईक्षत लो-
कान्नु सृजा इति ॥ १ ॥ स इमाँल्लोकानसृजताम्भो मरीचीर्मरमापोऽदोऽ-
म्भः परेण दिवं द्यौः प्रतिष्ठाऽन्तरिक्षं मरीचयः । पृथिवी मरो या अध-
स्तात्ता आपः ॥ २ ॥ स ईक्षतेमे नु लोका लोकपालान्नु सृजा इति ।
सोऽद्भ्य एव पुरुषं समुद्धृत्यामूर्च्छयत् ॥ ३ ॥ तमभ्यतपत्तस्याभितप्तस्य

अनित्यता

मुखं निरभिद्यत यथाण्डं मुखाद्वाग्वाचोऽग्निर्नासिके निरभिद्येतां नासि-
काभ्यां प्राणः प्राणाद्वायुरक्षिणी निरभिद्येतामक्षीभ्यां चक्षुश्चक्षुष आदित्य-
कर्णौ निरभिद्येतां कर्णाभ्यां श्रोत्रं श्रोत्रादिशस्त्वङ्निरभिद्यत त्वचो
लोमानि लोमभ्य ओषधिवनस्पतयो हृदयं निरभिद्यत हृदयान्मनो मन-
सश्चन्द्रमा नाभिर्निरभिद्यत नाभ्या अपानोऽपानान्मृत्युः शिश्रं निरभि-
द्यत शिश्राद्रेतो रेतस आपः ॥ ४ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

ता एता देवताः सृष्टा अस्मिन् महत्यर्णवे प्रापतंस्तमशनायापिपासा-
भ्यामन्ववार्जत्ता एनमब्रुवान्नायतनं नः प्रजानीहि यस्मिन् प्रतिष्ठिता
अन्नमदामेति ॥ १ ॥ ताभ्यो गामानयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमल-
मिति । ताभ्योऽश्वमानयत्ता अब्रुवन्न वै नोऽयमलमिति ॥ २ ॥
ताभ्यः पुरुषमानयत्ता अब्रुवन् सुकृतं बतेति पुरुषो वाव सुकृ-
तम् । ता अब्रवीद्यथाऽऽयतनं प्रविशतेति ॥ ३ ॥ अग्निर्वर्गभूत्वा मुखं
प्राविशद्वायुः प्राणो भूत्वा नासिके प्राविशदादित्यश्चक्षुर्भूत्वाऽक्षिणी
प्राविशद्दिशः श्रोत्रं भूत्वा कर्णौ प्राविशन्नोषधिवनस्पतयो लोमानि
भूत्वा त्वचं प्राविशश्चन्द्रमा मनो भूत्वा हृदयं प्राविशन्मृत्युरपानो
भूत्वा नाभिं प्राविशदापो रेतो भूत्वा शिश्रं प्राविशन् ॥ ४ ॥ तमशनाया-
पिपासे अब्रूतामावाभ्यामभिप्रजानीहीति । ते अब्रवीदेतास्वेव वां देव
तास्वाभजाम्येतासु भागिन्यौकरोमीति । तस्माद्यस्यै कस्यै च देवतायै
हविर्गृह्यते भागिन्यावेवास्यामशनायापिपासे भवतः ॥ ५ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

स ईक्षतेमेनु लोकाश्च लोकपालाश्चान्नमेभ्यः सृजा इति ॥ १ ॥ सोऽपोऽ-
भ्यतपत् ताभ्योऽभितप्ताभ्योः मूर्तिरजायत । या वै सा मूर्तिरजायताऽन्नं
वै तत् ॥ २ ॥ तदेनदभिसृष्टं पराङ्मत्यजिघांसत् तद्वाचा जिघृक्षत्तन्न शक्नो-
द्वाचा ग्रहीतुम् । स यदैनद्वाचाऽग्रहैष्यदभिव्याहृत्य हैवान्नमन्नस्यत् ॥ ३ ॥
तत्प्राणेनाजिघृक्षत् तन्नाशक्नोत्प्राणेन ग्रहीतुम् । स यदैनत्प्राणेनाग्रहै-

प्यदभिप्राण्य हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ४ ॥ तच्चक्षुषाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्रोच्च-
क्षुषा ग्रहीतुम् । स यद्वैनच्चक्षुषाऽग्रहैष्यद्दृष्ट्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ५ ॥
तच्छ्रोत्रेणाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोच्छ्रोत्रेण ग्रहीतुम् । स यद्वैनच्छ्रोत्रेणाग्रहै-
ष्यच्छ्रुत्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ६ ॥ तत्त्वऽचाजिघृक्षत् तन्नाशक्रोत्त्वचा
ग्रहीतुम् ॥ स यद्वैनत्वाचाऽग्रहैष्यत्स्पृष्ट्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ७ ॥ तन्म-
नसाऽजिघृक्षत् तन्नाशक्रोन्मनसा ग्रहीतुम् । स यद्वैनन्मनसाऽग्रहैष्य-
द्भ्यात्वा हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ८ ॥ तच्छिश्नेनाजिघृक्षत्तन्नाशक्रोच्छिश्नेन
ग्रहीतुम् । स यद्वैनच्छिश्नेनाग्रहैष्यद्विसृज्य हैवान्नमत्रप्स्यत् ॥ ९ ॥ तद-
पानेनाजिघृक्षत् तदायवत् । सैषोऽन्नस्य ग्रहो यद्वायुरन्नायुर्वा एष यद्वा-
युः ॥ १० ॥ स ईक्षत कथं न्विदं महते स्यादिति स ईक्षत कतरेण प्र-
पद्या इति । स ईक्षत यदि वाचाऽभिव्याहृतं यदि प्राणेनाभिप्राणितं
यदि चक्षुषा दृष्टं यदि श्रोत्रेण श्रुतं यदि त्वचा स्पृष्टं यदि मनसा ध्यातं
यद्यपानेनाभ्यपानितं यदि शिश्नेन विसृष्टमथ कोहऽमिति ॥ ११ ॥ स
एतमेव सीमानं विदार्य्येतया द्वारा प्रापद्यत । सैषा विद्वतिर्नाम द्वा-
स्तदेतन्नान्दनं तस्य त्रय आवसथास्त्रयः स्वप्ना अयमावसथोऽयमाव-
सथोऽयमावसथ इति ॥ १२ ॥ स जातो भूतानभिव्यैख्यत् किमिहान्यं वा-
चदिषदिति । स एतमेव पुरुषं ब्रह्म तन्ममपश्यदिदमदर्शमिती ॥ १३ ॥
तस्मादिदन्द्रोनामेदन्द्रो ह वै नाम तमिदन्द्रं सन्तमिन्द्रं इत्याचक्षते परो-
क्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः परोक्षप्रिया इव हि देवाः ॥ १४ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

इत्यैतरेये द्वितीयारण्यके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

उपनिषत्सु प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

पुरुषे ह वा अयमादितो गर्भो भवति यदेतद्वेतस्तदेतत् सर्वेभ्योऽङ्गे-
भ्यस्तेजः सम्भूतमात्मन्येवात्मानं विभर्ति तद्यदा स्त्रियां सिञ्चत्यथैन-
ज्जनयति तदस्य प्रथमं जन्म ॥ १ ॥ तत् स्त्रिया आत्मभूयं गच्छति
यथा स्वमङ्गं तथा तस्मादेनां न हिनस्ति साऽस्यै तमात्मानमत्र गतं

भावयति ॥ २ ॥ सा भावयित्री भावयितव्या भवति तं स्त्री गर्भं वि-
भर्ति सोऽग्र एव कुमारं जन्मनोऽग्रेऽधिभावयति स यत्कुमारं जन्मनो-
ऽग्रेऽधिभावयत्यात्मानमेव तद्भावयत्येषां लोकानां सन्तत्या एवं सन्तता
हीमे लोकास्तदस्य द्वितीयं जन्म ॥ ३ ॥ सोऽस्याऽयमात्मा पुण्येभ्यः
कर्मभ्यः प्रतिधीयतेऽथास्याऽयमितर आत्मा कृतकृत्यो वयोगतः प्रैति
स इतः प्रयन्नेव पुनर्जायते तदस्य तृतीयं जन्म तदुक्तमृषिणा ॥ ४ ॥
गर्भे नु सन्नन्वेषामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा । शतं मा पुर
आयसीररक्षन्नधः श्येनो जवसा निरदीयमिति गर्भं एवैतच्छयानो
वामदेव एवमुवाच ॥ ५ ॥

स एवं विद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वं उत्क्रम्यामुष्मिन् स्वर्गे लोके
सर्वान् कामानाप्त्वाऽमृतः समभवत् समभवत् ॥ ६ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

इत्यैतरेयारण्यके पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

उपनिषत्सु द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

कोऽयमात्मेति वयमुपास्महे कतरः स आत्मा येन वा (रूपं) पश्यति
येन वा (शब्दं) शृणोति येन वा गन्धानाजिघ्रति येन वा वाच्यं व्याक-
रोति येन वा स्वादु चास्वादु च विजानाति ॥ १ ॥ यदेतद्बुद्धयं मनश्चै-
तत् संज्ञानमाज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं मेधा दृष्टिर्धृतिर्मतिर्मनीषा जूतिः
स्मृतिः सङ्कल्पः क्रतुरसुः कामो वश इति सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञानस्य
नामधेयानि भवन्ति ॥ २ ॥ एष ब्रह्मैष इन्द्र एष प्रजापतिरेते सर्वे देवा
इमानि च पञ्च महाभूतानि पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतीषीत्येता-
नीमानि च शुद्रमिश्राणीव बीजानीतराणि चेताराणि चाण्डजानि च
जारुजानि च स्वेदजानि चोद्भिज्जानि चाश्वा गावः पुरुषा हस्तिनो
यत्किञ्चेदं प्राणि जङ्गमं च पतत्रि च यच्च स्थावरं सर्वं तत्प्रज्ञानेन
प्रज्ञाने प्रतिष्ठितं प्रज्ञानेनो लोकः प्रज्ञा प्रतिष्ठा प्रज्ञानं ब्रह्म ॥ ३ ॥ स

एतेन प्रज्ञेनात्मनास्माल्लोकादुत्क्रम्यामुष्मिन् स्वर्गे लोके सर्वान्कामाना-
प्त्वाऽमृतः समभवत् समभवत् ॥ इत्योम् ४

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

इत्यैतरेयारण्यके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

उपनिषत्सु तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठितमाविरावीर्म एधि ।
चेदस्य म आणीस्थः श्रुतं मे मा प्रहासीरनेनाधीतेनाऽहोरात्रान्संदधा-
म्यृतं वदिष्यामि । सत्यं वदिष्यामि । तन्मामवतु । तद्वक्तारमवत्ववतु-
मामवतु वक्तारमवतु वक्तारम् ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इत्यैतरेयोपनिषत्संपूर्णा ॥ ८ ॥

ॐ तत्सत् ।

छान्दोग्योपनिषत् ॥ ९ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि
च । सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यो मा मा ब्रह्म निरा-
करोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरतेय उपनिषत्सु
धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतोमिति बुद्ध्यति तस्योपव्या-
ख्यानम् ॥ १ ॥ एषां भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपो रसोऽपा-
मोषधयो रस ओषधीनां पुरुषो रसः पुरुषस्य वाग्रसो वाच ऋग्रस
ऋचः साम रसः साम्न उद्गीथो रसः ॥ २ ॥ स एष रसानां रसतमः
परमः पराद्धर्षोऽष्टमो यदुद्गीथः ॥ ३ ॥ कतमा कतमर्कतमत्कतमत्साम
कतमः कतम उद्गीथ इति विमृष्टं भवति ॥ ४ ॥ वागेवर्क् प्राणः सामो-
मित्येतदक्षरमुद्गीथस्तद्वा एतन्मिथुनं यद्वाक् च प्राणश्चर्क् च साम च
॥ ५ ॥ तदेतन्मिथुनमोमित्येतस्मिन्नक्षरे सःसृज्यते यदा वै मिथुनौ स-

मागच्छत आपयतो वै तावन्योन्यस्य कामम् ॥ ६ ॥ आपयिता ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्ते ॥ ७ ॥ तद्वा एतदनुज्ञाक्षरं यद्धि किञ्चानुजानात्योमित्येव तदाहैषो एव समृद्धिर्यदनुज्ञा समर्द्धयिता ह वै कामानां भवति य एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्ते ॥ ८ ॥ तेनेयं त्रयो विद्या वर्त्तते ओमित्याश्रावयत्योमिति शंसत्योमित्युद्गायत्येतस्यैवाक्षरस्याप्रचित्यै महिम्ना रसेन ॥ ९ ॥ तेनोभौ कुरुतो यश्चेतदेवं वेद यश्च न वेद । नाना तु विद्या चाविद्या च यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्य्यवत्तरं भवतीति खल्वेतस्यैवाक्षरस्योपव्याख्यानं भवति ॥ १० ॥

तृतीयस्य प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

देवासुरा ह वै यत्र संयेतिरे उभये प्राजापत्यास्तद्ध देवा उद्गीथमाज-
हुरनेनैनानभिभविष्याम इति ॥ १ ॥ ते ह नासिक्त्यं प्राणमुद्गीथमुपासा-
ञ्चकिरे तं हासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तेनोभयं जिघ्रति सुरभि च
दुर्गन्धि च पाप्मना ह्येष विद्धः ॥ २ ॥ अथ ह वाचमुद्गीथमुपासाञ्चकिरे
तां हासुराः पाप्मना विविधुस्तस्मात्तयोभयं वदति सत्यं चानृतं च
पाप्मना ह्येषा विद्धा ॥ ३ ॥ अथ ह चक्षुरुद्गीथमुपासाञ्चकिरे तद्वासुराः
पाप्मना विविधुस्तस्मात्तेनोभयं पश्यति दर्शनीयं चादर्शनीयं च पाप्मना
ह्येतद्विद्धम् ॥ ४ ॥ अथ ह श्रोत्रमुद्गीथमुपासाञ्चकिरे तद्वासुराः पाप्मना
विविधुस्तस्मात्तेनोभयं शृणोति श्रवणीयं चाश्रवणीयं च पाप्मना ह्येत-
द्विद्धम् ॥ ५ ॥ अथ ह मन उद्गीथमुपासाञ्चकिरे तद्वासुराः पाप्मना वि-
विधुस्तस्मात्तेनोभयं सङ्कल्पयते सङ्कल्पनीयं चासङ्कल्पनीयं च पाप्मना
ह्येतद्विद्धम् ॥ ६ ॥ अथ ह य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासाञ्चकिरे
तं हासुरा ऋत्वा विध्वंसुर्यथाश्मानमाखणमृत्वा विध्वंसेत् ॥ ७ ॥
एवं यथाश्मानमाखणमृत्वा विध्वंसत एव हैव स विध्वंसते य एवं-
विदि पापं कामयते यश्चेनमभिदासति स एषोऽश्मानखणः ॥ ८ ॥ नैवेतेन
सुरभि न दुर्गन्धि विजानात्यपहतपाप्मा ह्येष तेन यदश्नाति यत्पिबति

तेनेतरान् प्राणानवत्येतमु एवान्ततोऽविचोत्क्रामति व्याददात्येवान्तत
इति ॥ ९ ॥ तं हाङ्गिरा उद्गीथमुपासाञ्चक्रे एतमु एवाङ्गिरसं मन्यन्तेऽ-
ङ्गानां यद्रसः ॥ १० ॥ तेन तं ह बृहस्पतिरुद्गीथमुपासाञ्चक्रे एतमु एव
बृहस्पतिं मन्यन्ते वाग्धि बृहती तस्या एष पतिः ॥ ११ ॥ तेन तं हाया-
स्य उद्गीथमुपासाञ्चक्रे एतमु एवायास्यं मन्यन्त आस्याद्यदयते ॥ १२ ॥
तेन तं ह वको दालभ्यो विदाञ्चकार । स ह नैमिषीयानामुद्राता बभूव
स ह स्मैभ्यः कामानागायति ॥ १३ ॥ आगाता ह वै कामानां भवति य
एतदेवं विद्वानक्षरमुद्गीथमुपास्त इत्यध्यात्मम् ॥ १४ ॥

तृतीयस्य द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

अथाग्निदैवतं य एवासौ तपति तमुद्गीथमुपासीतोद्यन्वा एष प्रजाभ्य
उद्गायति उद्यंस्तमोभयमपहन्त्यपहन्ता ह वै भयस्य तमसो भवति
य एवं वेद ॥ १ ॥ समान उ एवायं चासौ चोष्णोऽयमुष्णोऽसौ स्वर
इतीममाचक्षते स्वर इति प्रत्यास्वर इत्यमुं तस्माद्वा एतमिमममुं चोद्गी-
थमुपासीत ॥ २ ॥ अथ खलु व्यानमेवोद्गीथमुपासीत यद्वै प्राणिति स
प्राणो यदपानिति सोऽपानोऽथ यः प्राणापानयोः सन्धिः स व्यानो व्यानः
सा वाक् तस्मादप्राणन्नपानन्वाचमभिव्याहरति ॥ ३ ॥ या वाक्सर्कस्माद-
प्राणन्नपानन्नृचमभिव्याहरति यर्कत्साम तस्मादप्राणन्नपानन्साम गा-
यति यत्साम स उद्गीथस्तस्मादप्राणन्नपानन्नृद्गायति ॥ ४ ॥ अतो या-
न्यन्यानि वीर्यवन्ति कर्माणि यथाग्नेर्मन्थनमाजेः सरणं दृढस्य धनुष
आयमनमप्राणन्नपानंस्तानि करोत्येतस्य हेतोर्व्यानमेवोद्गीथमुपासीत
॥ ५ ॥ अथ खलुद्गीथाक्षराण्युपासीतोद्गीथ इति प्राण एवोत्प्राणेन ह्युत्ति-
ष्ठति वाग्गीर्वाचो ह गिर इत्याचक्षतेऽन्नं थमन्ने हीदंसर्वं स्थितम्
॥ ६ ॥ द्यौरेवोदन्तरिक्षं गीः पृथिवी थमादित्य एवोद्गायुर्गारिश्चिस्थं
सामवेद एवोद्यजुर्वेदो गीः ऋग्वेदस्थं दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं यो वाचोदो-
होऽन्नवानन्नादो भवति य एतान्येवं विद्वानुद्गीथाक्षराण्युपास्त उद्गीथ
इति ॥ ७ ॥ अथ खल्वग्नीः समृद्धिरुपसरणानीत्युपासीत येन साम्ना

स्तोष्यन् स्यात्तत्सामोपधावेत् ॥ ८ ॥ यस्यामृचि तामृचं यदार्षेयं तमृषिं
यां देवतामभिष्टोष्यन् स्यात्तां देवतामुपधावेत् ॥ ९ ॥ येन छन्दसा
स्तोष्यन् स्यात्तच्छन्द उपधावेद्येन स्तोमेन स्तोष्यमाणः स्यात् तं स्तो-
ममुपधावेत् ॥ १० ॥ यां दिशमभिष्टोष्यन् स्यात्तां दिशमुपधावेत् ॥ ११ ॥
आत्मानमन्तत उपसृत्य स्तुवीत कामं ध्यायन्नप्रमत्तोऽभ्यासो ह यदस्मै
स कामः समृद्ध्येत यत्कामः स्तुवीतेति यत्कामः स्तुवीतेति ॥ १२ ॥

तृतीयस्य तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

ॐ मित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीतोमिति ब्रुवायति तस्योपव्याख्यानम् ॥
॥ १ ॥ देवा वै मृत्योर्विभ्यतस्त्रयीं विद्यां प्राविशन्ते छन्दोभिरच्छा-
दयन्त्यदेभिरच्छादयन् स्तच्छन्दसां छन्दस्त्वम् ॥ २ ॥ तानु तत्र मृत्यु-
र्यथा मत्स्यमुदके परिपश्येदेवं पर्यपश्यदृचि सास्त्रि यजुषि ते नु
वित्त्वोर्ध्वा ऋचः साम्नो यजुषः स्वरमेव प्राविशन् ॥ ३ ॥ यदा वा ऋ-
चमाप्नोत्योमित्येवातिस्वरत्येव सामैवं यजुरेव उ स्वरौ यदेतदक्षरमे-
तदमृतमभयं तत्प्रविश्य देवा अमृता अभया अभवन् ॥ ४ ॥ स य एत
देवं विद्वानक्षरं प्रणौत्येतदेवाक्षरं स्वरममृतमभयं प्रविशति तत्प्रवि-
श्य यदमृता देवास्तदमृतो भवति ॥ ५ ॥

तृतीयस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इत्यसौ वा
आदित्य उद्गीथ एष प्रणव ओमित होष स्वरन्नेति ॥ १ ॥ एतमु एवाहम-
भ्यागासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्रमुवाच रश्मी-
स्त्वं पर्यावर्त्तयाद्ब्रह्मवो वै ते भविष्यन्तीत्यधिदैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्या-
त्मं य एवायं मुख्यः प्राणस्तमुद्गीथमुपासीतोमिति होष स्वरन्नेति ॥ ३ ॥
एतमु एवाहमभ्यागासिषं तस्मान्मम त्वमेकोऽसीति ह कौषीतकिः पुत्र-
मुवाच प्राणास्त्वं भूमानमभिगायताद्ब्रह्मवो वै मे भविष्यन्तीति ॥ ४ ॥

अथ खलु य उद्गीथः स प्रणवो यः प्रणवः स उद्गीथ इति होतृषदना-
द्देवापि दुर्द्वीथमनुसमाहरतीत्यनुसमाहरतीति ॥ ५ ॥

तृतीयस्य पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

इयमेवर्गग्निः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं
साम गीयते इयमेव साऽग्निरमस्तत्साम ॥ १ ॥ अन्तरिक्षमेवर्गवायुः
साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम गीयतेऽन्त-
रिक्षमेव सा वायुरमस्तत्साम ॥ २ ॥ द्यौरेवर्गादित्यः साम तदेतदेत-
स्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम गीयते द्यौरेव साऽऽदि-
त्योऽमस्तत्साम ॥ ३ ॥ नक्षत्राण्येवर्क चन्द्रमाः साम तदेतदेतस्यामृ-
च्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम गीयते नक्षत्राण्येव सा चन्द्रमा
अमस्तत्साम ॥ ४ ॥ अथ यदेतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैवर्गथ यन्नीलं
परः कृष्णं तत्साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम
गीयते ॥ ५ ॥ अथ यदेवैतदादित्यस्य शुक्लं भाः सैव साऽथ यन्नीलं
परः कृष्णं तदमस्तत्सामाथ य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्ययः पुरुषो दृश्य-
ते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आप्रणखात्सर्व एव सुवर्णः ॥ ६ ॥ तस्य
यथा कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी तस्योदिति नाम स एष सर्वेभ्यः
पाप्मभ्य उदित उदेति ह वै सर्वेभ्यः पाप्मभ्यो य एवं वेद ॥ ७ ॥
तस्यर्कं च साम च गेष्णौ तस्मादुद्गीथस्तस्मात्त्वोद्गीतैतस्य हि गाता
स एष ये चाप्सुष्मात्पराञ्चो लोकास्तेषां चेष्टे देवकामानां चेत्यधिदै-
वतम् ॥ ८ ॥

तृतीयस्य षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथाध्यात्मं वागेवर्क प्राणः साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढं साम
तस्मादृच्यध्यूढं साम गीयते वागेव सा प्राणोऽमस्तत्साम ॥ १ ॥ चक्षु-
रेवर्गात्मा साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम
गीयते चक्षुरेव साऽऽत्माऽमस्तत्साम ॥ २ ॥ श्रोत्रमेवर्द्धर्मनः साम तदे-

तदेतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं साम गीयते । श्रोत्रमेव
सा मनोऽमस्तत्साम ॥ ३ ॥ अथ यदेतदक्षः शुक्लं भाः सैवर्गं यन्नीलं
परः कृष्णं तत्साम तदेतदेतस्यामृच्यध्यूढं साम तस्मादृच्यध्यूढं
साम गीयते अथ यदेतदक्षः शुक्लं भाः सैव साऽथ यन्नीलं परः
कृष्णं तदमस्तत्साम ॥ ४ ॥ अथ य एषोऽन्तरिक्षिणि पुरुषो दृश्यते सैव-
र्कत्साम तदुक्तं तद्यजुस्तद्ब्रह्म तस्यैतस्य तदेव रूपं यदमुष्य रूपं याव-
मुष्य गेष्णौ तौ गेष्णौ यन्नाम तन्नाम ॥ ५ ॥ स एष ये चैतस्मादर्वाञ्चो
लोकास्तेषां चेष्टे मनुष्यकामानां चेति तद्य इमे वीणायां गायन्त्येतं ते
गायन्ति तस्मात्ते धनसनयः ॥ ६ ॥ अथ य एतदेवं विद्वान् साम गाय-
त्युभौ स गायति सोऽमुनैव स एष ये चामुष्मात्पराञ्चो लोकास्ता-
श्चाप्नोति देवकामाश्च ॥ ७ ॥ अथानेनैव ये चैतस्मादर्वाञ्चो लोका-
स्ताश्चाप्नोति मनुष्यकामाश्च तस्मादु हैवं विदुद्राता ब्रूयात् ॥ ८ ॥
कं ते काममागायानीत्येष ह्येव कामगानस्येष्टे य एवं विद्वान् साम गा-
यति साम गायति ॥ ९ ॥

तृतीयस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

त्रयो होद्गीथे कुशला बभूवुः शिलकः शालावत्यश्चैकितायनो दा-
लभ्यः प्रवाहणो जैवलिरिति ते होचुरुद्गीथे वै कुशलाः स्मो हन्तोद्गीथे
कथां वदाम इति ॥ १ ॥ तथेति ह समुपविविशुः स ह प्रवाहणो जैव-
लिरुवाच भगवन्तावग्रे वदतां ब्राह्मणयोर्वदतोर्वाचं श्रोण्यामीति ॥
॥ २ ॥ स ह शिलकः शालावत्यश्चैकितायनं दालभ्यमुवाच हन्त त्वा
पृच्छानीति पृच्छेति होवाच ॥ ३ ॥ का साम्नो गतिरिति स्वर इति
होवाच स्वरस्य का गतिरिति प्राण इति होवाच प्राणस्य का गति-
रित्यन्नमिति होवाचान्नस्य का गतिरित्याप इति होवाच ॥ ४ ॥ अपां
का गतिरित्यसौ लोक इति होवाच अमुष्य लोकस्य का गतिरिति न
स्वर्गं लोकमतिनयेदिति होवाच स्वर्गं वयं लोकं सामाभिसंस्थापयामः
स्वर्गसंस्ताव हि सामेति ॥ ५ ॥ तं ह शिलकः शालावत्यश्चैकिता-

यनं दालभ्यमुवाचाप्रतिष्ठितं वै किल ते दालभ्य साम यस्त्वेतर्हि ब्रूया-
न्मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति मूर्द्धा ते विपतेदिति ॥ ६ ॥ हन्ताहमेतद्भग-
वत्तो वेदानीति विद्मीति होवाचामुष्य लोकस्य का गतिरित्ययं लोक
इति होवाच अस्य लोकस्य का गतिरिति न प्रतिष्ठां लोकमतिनयेदिति
होवाच प्रतिष्ठां वयं लोकं सामाभिसंस्थापयामः प्रतिष्ठासंस्ताव-
हि सामेति ॥ ७ ॥ तं ह प्रवाहणो जैवलिरुवाचान्तवद्वै किल ते शालावत्य
साम यस्त्वेतर्हि ब्रूयान्मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति मूर्द्धा ते विपतेदिति हन्ता-
हमेतद्भगवत्तो वेदानीति विद्मीति होवाच ॥ ८ ॥

तृतीयस्याष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अस्य लोकस्य का गतिरित्याकाश इति होवाच सर्वाणि ह वा इ-
मानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यन्त आकाशं प्रत्यस्तं यन्त्याकाशो
होवैभ्यो ज्यायानाकाशः परायणम् ॥ १ ॥ स एष परोवरीयानुद्गी-
थः स एषोऽनन्तः परोवरीयो हास्य भवति परोवरीयसो ह लोकान्
जयति य एतदेवं विद्वान् परोवरीयांसमुद्गीथमुपास्ते ॥ २ ॥ तं हेत-
मतिधन्वा शौनक उदरशाडिल्यायोक्त्वोवाच यावत्त एनं प्रजायामु-
द्गीथं वेदिष्यन्ते परोवरीया हैभ्यस्तावदस्मिँल्लोके जीवनं भविष्यति
॥ ३ ॥ तथामुष्मिँल्लोके लोक इति स य एतमेवं विद्वानुपास्ते परोवरी-
य एव हास्यास्मिँल्लोके जीवनं भवति तथामुष्मिँल्लोके लोक इति लोके
लोक इति ॥ ४ ॥

तृतीयस्य नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

मटचीहतेषु कुरुष्वदिक्या सह जाययोषस्तिर्ह चाक्रायण इभ्यग्रामे
प्रद्राणक उवास ॥ १ ॥ स हेभ्यं कुलमापान् खादन्तं विभिक्षे तं हो-
वाच । नेतोऽन्ये विद्यन्ते यच्च ये म इम उपनिहिता इति ॥ २ ॥ एतेषां
मे देहीति होवाच तानस्मै प्रददौ हन्तानुपानमित्युच्छिष्टं वै मे पीतं
स्यादिति होवाच ॥ ३ ॥ न स्विदेतेऽप्युच्छिष्टा इति न वा अजीविष्य-

मिमां न खादन्निति होवाच कामो म उदपानमिति ॥ ४ ॥ स ह खादि-
 त्वाऽतिशेषान् जायाया आजहार साग्र एव सुभिक्षा बभूव तान् प्रति-
 गृह्य निदधौ ॥ ५ ॥ स ह प्रातः सञ्जिहान उवाच यद्वताऽन्नस्य लभे-
 महि लभेमहि धनमात्रा ५ राजाऽसौ यक्ष्यते समा सर्वैरात्विज्यैर्वृणी-
 तेति ॥ ६ ॥ तं जायोवाच हन्त पत इम एव कुल्माषा इति तान् खा-
 दित्वाऽमुं यज्ञं विततमेयाय ॥ ७ ॥ तत्रोद्गातृनास्तावे स्तोप्यमाणानु-
 पोपविवेश स ह प्रस्तोतारमुवाच ॥ ८ ॥ प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावम-
 न्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रस्तोप्यासि मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति ॥ ९ ॥
 एवमेवोद्गातारमुवाचोद्गातर्या देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुद्गा-
 स्यसि मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति ॥ १० ॥ एवमेव प्रतिहर्तारमुवाच प्रति-
 हर्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रतिहरिष्यसि मूर्द्धा
 ते विपतिष्यतीति ते ह समारतास्तूष्णीमासाञ्चकिरे ॥ १० ॥

तृतीयस्य दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथ हैनं यजमान उवाच भगवन्तं वा अहं विविदिषाणीत्युषस्तिर-
 स्मि चाक्रायण इति होवाच ॥ १ ॥ स होवाच भगवन्तं वा अहमेभिः
 सर्वैरात्विज्यैः पर्य्यैशिषं भगवतो वा अहमवित्यान्यानवृषि ॥ २ ॥
 भगवा ५ स्वेव मे सर्वैरात्विज्यैरिति तथेत्यथ तर्ह्येत एव समतिसृष्टाः
 स्तुवतां यावत्त्वेभ्यो धनं दद्यास्तावन्मम दद्या इति तथेति ह यजमान
 उवाच ॥ ३ ॥ अथ हैनं प्रस्तोतोपससाद प्रस्तोतर्या देवता प्रस्तावम-
 न्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रस्तोप्यासि मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवा-
 नवोचत्कतमा सा देवतेति ॥ ४ ॥ प्राण इति होवाच सर्व्वाणि ह वा
 इमानि भूतानि प्राणमेवाभिसंविशन्ति प्राणमभ्युज्जिहते सैषा देवता
 प्रस्तावमन्वायत्ता तां चेदविद्वान्प्रास्तोप्यो मूर्द्धा ते व्यपतिष्यत्तथोक्तस्य
 मयेति ॥ ५ ॥ अथ हैनमुद्गातोपससादोद्गातर्या देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां

चेदविद्वानुद्गास्यासि मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत्कतमा सा देवतेति ॥ ६ ॥ आदित्य इति होवाच सर्व्वाणि ह वा इमानि भूतान्यादित्यमुच्चैः सन्तं गायन्ति सैषा देवतोद्गीथमन्वायत्ता तां चेदविद्वानुद्गास्यो मूर्द्धा ते व्यपतिष्यत्तथोक्तस्य मयेति ॥ ७ ॥ अथ हैनं प्रतिहर्तोपसपाद प्रतिहर्त्तर्या देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रतिहरिष्यसि मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति मा भगवानवोचत्कतमा सा देवतेति ॥ ८ ॥ अन्नमिति होवाच सर्व्वाणि ह वा इमानि भूतान्यन्नमेव प्रतिहरमाणानि जीवन्ति सैषा देवता प्रतिहारमन्वायत्ता तां चेदविद्वान् प्रत्यहरिष्यो मूर्द्धा ते व्यपतिष्यत्तथोक्तस्य मयेति तथोक्तस्य मयेति ॥ ९ ॥

तृतीयस्यैकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अथातः शौच उद्गीथस्तद्ध वको दालभ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः स्वाध्यायमुद्ववाज ॥ १ ॥ तस्मै श्वा श्वेतः प्रादुर्वभूव तमन्ये श्वान उपसमेत्योचुरन्नं नो भगवानागायत्वशनायाम वा इति ॥ २ ॥ तान् होवाचे हैवमा प्रातरुपसमीयातेति तद्ध वको दालभ्यो ग्लावो वा मैत्रेयः प्रतिपालयाञ्चकार ॥ ३ ॥ ते ह यथैवेदं बहिष्पवमानेन स्तोप्यमाणाः सः रग्धाः सर्पन्तीत्येवमासस्रपुस्तेह समुपविश्य हिञ्चकुः ॥ ४ ॥ ओ३मदा३मो३ पिवा३मो३ देवो वरुणः प्रजापतिः सविता३ऽन्नमिहा२हरदन्नपते२ऽन्नमिहाहराऽऽहरो३मिति ॥ ५ ॥

तृतीयस्यद्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अयं वाव लोको हाउकारो वायुर्हा इकारश्चन्द्रमा अथकार आत्मेहकारोऽग्निरीकारः ॥ १ ॥ आदित्य ऊकारो निहव एकारो विश्वेदेवा औहोइकारः प्रजापतिर्हिङ्कारः प्राणः स्वरोऽन्नं या वाग्विराट् ॥ २ ॥ अनिरुक्तस्त्रयोदशस्तोभः सञ्चरो हुंकारः ॥ ३ ॥ दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं यो

वाचो दोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतामेव ५ साम्नामुपनिषदं वेदोप-
निषदं वेद इति ॥ ४ ॥

तृतीयस्य त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

इति छान्दोग्योपनिषद्ब्राह्मणे प्रथमः

प्रपाठकः समाप्तः ॥ १ ॥

ॐ समस्तस्य खलु साक्षा उपासनं साधु, यत्खलु साधु तत्सामे-
त्याचक्षते यदसाधु तदसामेति ॥ १ ॥ तदुताप्याहुः सास्त्रैर्नमुपागादिति
साधुनैर्नमुपागादित्येव तदाहुरसास्त्रैर्नमुपागादित्यसाधुनैर्नमुपागादित्येव
तदाहुः ॥ २ ॥ अथोताप्याहुः साम नो वतेति यत्साधु भवति साधु
वतेत्येव तदाहुरसामनो वतेति यदसाधु भवत्यसाधु वतेत्येव
तदाहुः ॥ ३ ॥ स य एतदेवं विद्वान् साधु सामेत्यपास्तेऽभ्याशो ह
यदेनं साधवो धर्म्मा आ च गच्छेयुरूप च नमेयुः ॥ ४ ॥

इति चतुर्थस्य प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

लोकेषु पञ्चविधं सामोपासीत पृथिवी हिङ्गारोऽग्निः प्रस्तावोऽन्त-
रिक्षमुद्गीथ आदित्यः प्रतिहारो द्यौर्निधनमित्यूध्वेषु ॥ १ ॥ अथावृत्तेषु
द्यौर्हिङ्गार आदित्यः प्रस्तावोऽन्तरिक्षमुद्गीथोऽग्निः प्रतिहारः पृथिवी
निधनम् ॥ २ ॥ कल्पन्ते हास्मै लोका ऊर्ध्वाश्चावृत्ताश्च य एतदेवं विद्वां-
लोकेषु पञ्चविधं सामोपास्ते ॥ ३ ॥

इति चतुर्थस्य द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

वृष्टौ पञ्चविधं सामोपासीत पुरो वातो हिङ्गारो मेघो जायते स प्र-
स्तावो वर्षति स उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहारः ॥ १ ॥ उद्गृह्णाति
तन्निधनं वर्षति हास्मै वर्षयति ह य एतदेवं विद्वान् वृष्टौ पञ्चविधं
सामोपास्ते ॥ २ ॥

* गरजनः

इति चतुर्थस्य तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सर्वास्वप्सु पञ्चविधं सामोपासीत मेघो यत् सम्प्लवते स हिङ्गारो

यद्वर्षति स प्रस्तावो याः प्राच्यः स्यन्दन्ते स उद्गीथो याः प्रतीच्यः स प्रतिहारः समुद्रो निधनम् ॥ १ ॥ न हाप्सु प्रेत्यप्सुमान् भवति य एतदेवं विद्वान् सर्वास्वप्सु पञ्चविधं सामोपास्ते ॥ २ ॥

इति चतुर्थस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

ऋतुषु पञ्चविधं सामोपासीत वसन्तो हिङ्कारो ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः शरत्प्रतिहारो हेमन्तो निधनम् ॥ १ ॥ कल्पन्ते हास्मा ऋतव ऋतुमान्भवति य एतदेवं विद्वानृतुषुपञ्चविधं सामोपास्ते ॥ २ ॥

इति चतुर्थस्य पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

पशुषु पञ्चविधं सामोपासीताजा हिङ्कारोऽवयः प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वाः प्रतिहारः पुरुषो निधनम् ॥ १ ॥ भवन्ति हास्य पशवः पशुमान् भवति य एतदेवं विद्वान् पशुषु पञ्चविधं सामोपास्ते ॥ २ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

प्राणेषु पञ्चविधं परोवरीयः सामोपासीत प्राणो हिङ्कारो वाक्प्रस्तावश्चक्षुरुद्गीथः श्रोत्रं प्रतिहारो मनो निधनं परोवरीयांसि वैतानि ॥ १ ॥ परोवरीयो हास्य भवति परोवरीयसो ह लोकाञ्जयति य एतदेवं विद्वान् प्राणेषु पञ्चविधं परोवरीयः सामोपास्त इति तु पञ्चविधस्य ॥ २ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथ सप्तविधस्य वाचि सप्तविधं सामोपासीत यत्किञ्च वाचोहुं ३ इति स हिङ्कारो यत्प्रेति स प्रस्तावो यदेति स आदिः ॥ १ ॥ यदुदिति स उद्गीथो यत्प्रतीति स प्रतिहारो यदुपेति स उपद्रवो यन्नीति तन्निधनम् ॥ २ ॥ दुग्धेऽस्मै वाग्दोहं यो वाचोदोहोऽन्नवानन्नादो भवति य एतदेवं विद्वान्वाचि सप्तविधं सामोपास्ते ॥ ३ ॥

इति अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ खल्वमुमादित्यं सप्तविधं सामोपासीत सर्वदा समस्तेन साम मां प्रति मां प्रतीति सर्वेण समस्तेन साम ॥ १ ॥ तस्मिन्निमानि सर्वाणि भूतान्यन्वायत्तानीति विद्यात्तस्य यत्पुरोदयात्स हिङ्कारस्तदस्य

(अनुगत)

प्रशवोऽन्वायत्तास्तस्मात्ते हिङ्कुर्वन्ति हिङ्कारभाजिनो हेतस्य साम्नः
 ॥ २ ॥ अथ यत्प्रथमोदिते स प्रस्तावस्तदस्य मनुष्या अन्वायत्तास्त-
 स्मतात्ते प्रस्तुतिकामाः प्रशः साकामाः प्रस्तावभाजिनो हेतस्य साम्नः
 ॥ ३ ॥ अथ यत्सङ्गवेलायाः स आदिस्तदस्य वयाः स्यन्वायत्तानि
 तस्मात्तान्यन्तरिक्षेऽनारम्भणान्यादायात्मानं परिपतन्त्यादिभाजीनि
 हेतस्य साम्नः ॥ ४ ॥ अथ यत्सम्प्रति मध्यन्दिने स उद्गीथस्तदस्य देवा
 अन्वायत्तास्तस्मात्ते सत्तमाः प्रजापत्यानामुद्गीथभाजिनो हेतस्य साम्नः
 ॥ ५ ॥ अथ यदूर्ध्वं मध्यन्दिनात्प्रागपराह्णात्सप्रतिहारस्तदस्य गर्भा
 अन्वायत्तास्तस्मात्ते प्रतिहृता नावपद्यन्ते प्रतिहारभाजिनो हेतस्य
 साम्नः ॥ ६ ॥ अथ यदूर्ध्वमपराह्णात्प्रागस्तमयात्स उपद्रवस्तदस्यारण्या
 अन्वायत्तास्तस्मात्ते पुरुषं दृष्ट्वा कक्षः श्वभ्रमित्युपद्रवन्त्युपद्रवभाजिनो
 हेतस्य साम्नः ॥ ७ ॥ अथ यत्प्रथमास्तमिते तन्निधनं तदस्य पितरोऽ-
 न्वायत्तास्तस्मात्तान्निदधति निधनभाजिनो हेतस्य साम्न एवं खल्वमु-
 मादित्यः सप्तविधः सामोपास्ते ॥ ८ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ खल्वात्मसस्मितमतिमृत्यु सप्तविधः सामोपासीत हिङ्कार इति
 त्र्यक्षरं प्रस्ताव इति त्र्यक्षरं तत्समम् ॥ १ ॥ आदिरिति द्व्यक्षरं प्रतिहार
 इति चतुरक्षरं तत इहैकं तत्समम् ॥ २ ॥ उद्गीथ इति त्र्यक्षरमुपद्रव
 इति चतुरक्षरं त्रिभिस्त्रिभिः समं भवत्यक्षरमतिशिष्यते त्र्यक्षरं तत्स-
 मम् ॥ ३ ॥ निधनमिति त्र्यक्षरं तत्सममेव भवति तानि ह वा
 एतानि द्वाविंशतिरक्षराणि ॥ ४ ॥ एकविंशत्यादित्यमाप्नो-
 त्येकविंशो वा इतोऽसावादित्यो द्वाविंशेन परमादित्याज्जयति
 तन्नाकं तद्विशोकम् ॥ ५ ॥ आप्नोतीहादित्यस्य जयं परो हास्यादित्य-
 जयाज्जयो भवति य एतदेवं विद्वानात्मसस्मितमतिमृत्यु सप्तविधः
 सामोपास्ते सामोपास्ते ॥ ६ ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

मनो हिङ्कारो वाक्प्रस्तावश्चक्षुस्त्रीथः श्रोत्रं प्रतिहारः प्राणो निधन-
मेतद्वायत्रं प्राणेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वायत्रं प्राणेषु प्रोतं वेद
प्राणी भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति
महान् कीर्त्या महामनाः स्यात्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

(हृक्कारः) अभिमन्थति स हिङ्कारो धूमो जायते स प्रस्तावो ज्वलति स उद्गी-
थोऽङ्गारा भवन्ति स प्रतिहार उपशाम्यति तन्निधनं स शास्यति
तन्निधनमेतद्रथन्तरमग्नौ प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्रथन्तरमग्नौ प्रोतं
वेद ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया
पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या न प्रत्यङ्मन्त्रमाचामेन्न निष्ठीवेत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

(कालः) उपमन्त्रयते स हिङ्कारो ज्ञपयते स प्रस्तावः स्त्रिया सह शेते स
उद्गीथः प्रतिस्त्री सह शेते स प्रतिहारः कालं गच्छति तन्निधनं पारं
गच्छति तन्निधनमेतद्दामदेव्यं मिथुने प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्दाम-
देव्यं मिथुने प्रोतं वेद मिथुनीभवति मिथुनान्मिथुनात्प्रजायते सर्वमायु-
रेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या न काश्चन
परिहरेत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

(उद्यन्हिङ्कारः) उदितः प्रस्तावो मध्यन्दिन उद्गीथोऽपराह्नः प्रतिहारोऽस्तं
यन्निधनमेतद्बृहदादित्ये प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्बृहदादित्ये प्रोतं वेद
तेजस्व्यन्नादो भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभि-
र्भवति महान् कीर्त्या तपन्तं न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अभ्राणि सम्प्लवन्ते स हिङ्कारो मेघो जायते स प्रस्तावो वर्षति स
उद्गीथो विद्योतते स्तनयति स प्रतिहार उद्ब्रह्माति तन्निधनमेतद्वै रूपं
पर्जन्ये प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वै रूपं पर्जन्ये प्रोतं वेद विरूपाश्च

सुरूपाः पशून्वरुन्धे सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशु-
भिर्भवति महान् कीर्त्या वर्षन्तं न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

वसन्तो हिङ्गारो ग्रीष्मः प्रस्तावो वर्षा उद्गीथः शरत्प्रतिहारो हेमन्तो
निधनमेतद्वैराजमृतुषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्वैराजमृतुषु प्रोतं वेद
विराजति प्रजया पशुभिर्ग्रहवर्चसेन सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महा-
न्प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्यर्तुं न निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

पृथिवी हिङ्गारोऽन्तरिक्षं प्रस्तावो द्यौरुद्गीथो दिशः प्रतिहारः समुद्रो
निधनमेताः शक्यो लोकेषु प्रोताः ॥ १ ॥ स य एवमेताः शक्यो लोकेषु
प्रोता वेद लोकी भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशुभि-
र्भवति महान् कीर्त्या लोकान् निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

अजा हिङ्गारोऽवयः प्रस्तावो गाव उद्गीथोऽश्वा प्रतिहारः पुरुषो
निधनमेता रेवत्यः पशुषु प्रोताः ॥ १ ॥ स य एवमेता रेवत्यः पशुषु
प्रोता वेद पशुमान् भवति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महान् प्रजया पशु-
भिर्भवति महान् कीर्त्या पशून् निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति अष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

लोम हिङ्गारस्त्वक् प्रस्तावो मांसमुद्गीथोऽस्थि प्रतिहारो मज्जा
निधनमेतद्यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्यज्ञायज्ञीयमङ्गेषु
प्रोतं वेदाङ्गी भवति नाङ्गेन विहृच्छति सर्वमायुरेति ज्योग् जीवति महा-
न् प्रजया पशुभिर्भवति महान् कीर्त्या संवत्सरं मज्जो नाश्नीयात्तद्व्रतं
मज्जो नाश्नीयादिति वा ॥ २ ॥

इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

अग्निर्हिङ्गारो वायुः प्रस्ताव आदित्य उद्गीथो नक्षत्राणि प्रतिहारश्च-

न्द्रमा निधनमेतद्राजनं देवतासु प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतद्राजनं देव-
तासु प्रोतं वेदैतासामेव देवतानां सलोकतां सार्ष्टितां सायुज्यं
गच्छति सर्वमायुरेति ज्योगू जीवति महान् प्रजया पशुभिर्भवति महान्
कीर्त्या ब्राह्मणाञ्च निन्देत्तद्व्रतम् ॥ २ ॥

इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

त्रयी विद्या हिङ्गारस्त्रय इमे लोकाः स प्रस्तावोऽग्निर्वायुरादित्यः स
उद्गीथो नक्षत्राणि वयां सि मरीचयः स प्रतिहारः सर्पा गन्धर्वाः
पितरस्तन्निधनमेतत्साम सर्वस्मिन्प्रोतम् ॥ १ ॥ स य एवमेतत्साम
सर्वस्मिन् प्रोतं वेद सर्वं ह भवति ॥ २ ॥ तदेष श्लोको याति
पञ्चधा त्रीणि तेभ्यो न ज्यायः परमन्यदस्ति ॥ ३ ॥ यस्तद्वेद स देव
सर्वं सर्वादिशो बलिमस्मै हरन्ति सर्वमस्मीत्युपासीत तद्व्रतं तद्व्रतम् ॥ ४ ॥

इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

विनर्द्दिसान्नो वृणे पशव्यमित्यग्नेरुद्गीथोऽनिरुक्तः प्रजापतेर्निरुक्तः
सोमस्य मृदु श्रृक्ष्णं वायोः श्रृक्ष्णं बलवदिन्द्रस्य क्रौञ्चं बृहस्पतेरप-
ध्वान्तं वरुणस्य तान्सर्वानेवोपसेवेत वारुणं त्वेव वर्जयेत् ॥ १ ॥ अमृ-
तत्वं देवेभ्य आगायानीत्यागायेत्स्वधां पितृभ्य आशां मनुष्येभ्यस्तृणोदकं
पशुभ्यः स्वर्गं लोकं यजमानायायान्नमात्मन आगायानीत्येतानि मनसा
ध्यायन्नप्रमत्तः स्तुवीत ॥ २ ॥ सर्वे स्वरा इन्द्रस्यात्मानः सर्व ऊष्माणः
प्रजापतेरात्मानः सर्वे स्पर्शा मृत्योरात्मानस्तं यदि स्वरेषूपालभेतेन्द्र-
शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रतिवक्ष्यतीत्येनं ब्रूयात् ॥ ३ ॥ अथ यद्येन-
मूष्मसूपालभेत प्रजापतिं शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रतिपेक्ष्यतीत्येनं
ब्रूयादथ यद्येनं स्पर्शेषूपालभेत मृत्युं शरणं प्रपन्नोऽभूवं स त्वा प्रति-
वक्ष्यतीत्येनं ब्रूयात् ॥ ४ ॥ सर्वे स्वरा घोषवन्तो बलवन्तो वक्तव्या
इन्द्रे बलं ददानीति सर्व ऊष्माणो अग्रस्ता निरस्ता विवृत्ता वक्तव्याः
प्रजापतेरात्मानं परिददानीति सर्वे स्पर्शा लेशेनानभिनिहिता वक्तव्या
मृत्योरात्मानं परिहराणीति ॥ ५ ॥

इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

निकेत

त्रयो धर्मस्कन्धा यज्ञोऽध्ययनं दानमिति प्रथमस्तप एव द्वितीयो
ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासी तृतीयोऽत्यन्तमात्मानमाचार्यकुलेऽवसादयन्सर्व
एते पुण्यलोका भवन्ति ब्रह्मसंस्थोऽमृतत्वमेति ॥ १ ॥ प्रजापतिर्लो-
कानभ्यतपत् तेभ्योऽभितप्तेभ्यस्त्रयी विद्या सम्प्राप्तवत्तामभ्यतपत्तस्या
अभितप्ताया एतान्यक्षराणि सम्प्राप्तवन्त भूर्भुवः स्वरिति ॥ २ ॥ तान्य-
भ्यतपत्तेभ्योऽभितप्तेभ्य ओंकारः सम्प्राप्तवत्तद्यथा शङ्कुना सर्वाणि
पर्णानि सन्तृणान्येवमोङ्कारेण सर्वा वाक् सन्तृणा ओंकार एवेदं सर्व-
मोङ्कार एवेदं सर्वम् ॥ ३ ॥

इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यद्वसूनां प्रातःसवनं रुद्राणां माध्यन्दिनं सव-
नमादित्यानां च विश्वेषां च देवानां तृतीयसवनम् ॥ १ ॥ क तर्हि यजमा-
नस्य लोक इति स यस्तं न विद्यात्कथं कुर्यादथ विद्वान् कुर्यात् ॥ २ ॥
पुरा प्रातरनुवाकस्योपाकरणाज्जघनेन गार्हपत्यस्योदङ्मुख उपविश्य
स वासवं सामाभिगायति ॥ ३ ॥ लो ३ कद्धारमपावार्णू २३३ पश्येम
त्वा वयं २ ३३३३३ हुं ३ आ २३३ जा ३ यो ३ आ १२४५ इति ॥ ४ ॥
अथ जुहोति नमोऽग्नये पृथिवीक्षिते लोकक्षिते लोकं मे यजमानाय
विन्दैष वै यजमानस्य लोक एतास्मि ॥ ५ ॥ अत्र यजमानः परस्ता-
दायुषः स्वाहाऽपजहि परिधमित्युक्त्वोत्तिष्ठति तस्मै वसवः प्रातःसवनं
संप्रयच्छन्ति ॥ ६ ॥ पुरा माध्यन्दिनस्य सवनस्योपाकरणाज्जघनेना-
ग्नीध्रीयस्योदङ्मुख उपविश्य स रौद्रं सामाभिगायति ॥ ७ ॥ लो ३
कद्धारमपावार्णू ३३ पश्येम त्वा वयं विरा ३३३३ हुं ३ आ ३३ जा ३ यो
३ आ २११११ इति ॥ ८ ॥ अथ जुहोति नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकक्षिते
लोकं मे यजमानाय विन्दैष वै यजमानस्य लोक एतास्मि ॥ ९ ॥ अत्र
यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपजहि परिधमित्युक्त्वोत्तिष्ठति तस्मै
रुद्रा माध्यन्दिनं सवनं सम्प्रयच्छन्ति ॥ १० ॥ पुरा तृतीयसवनस्यो-
पाकरणाज्जघनेनाहवनीयस्योदङ्मुख उपविश्य स आदित्यं स वैश्व-

देवः सामाभिगायति ॥ ११ ॥ लो ३ कद्धारमपावा ३ णू ३३ पश्येम
 त्वा वयः स्वर ३१२१ हुं २ आ ३३३ जा ३ यो ३ आ ३४५ इति ॥ १२ ॥
 आदित्यमथ वैश्वदेवं लो ३ कद्धारमपावा ३ णू ३३ पश्येम त्वा वयः
 साम्ना ३१३१२ हुं ३ आ ३ जा ३ यो ३३ आ ३३३३३ इति ॥ १३ ॥
 अथ जुहोति नम आदित्येभ्यश्च विश्वेभ्यश्च देवेभ्यो दिविक्षिभ्यो लोकं
 मे यजमानाय विन्दत ॥ १४ ॥ एष वै यजमानस्य लोक एतास्म्यत्र
 यजमानः परस्तादायुषः स्वाहाऽपहतपरिघमित्युक्तवोत्तिष्ठति ॥ १५ ॥
 तस्मा आदित्याश्च विश्वे च देवास्तृतीयं सवनः सम्प्रयच्छन्त्येष ह वै
 यज्ञस्य मात्रां वेद य एवं वेद य एवं वेद ॥ १६ ॥ इति चतुर्विंशः
 खण्डः ॥ २४ ॥

इति द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

ॐ असौ वा आदित्यो देवमधु तस्य द्यौरेव तिरश्चीनवः शोऽन्तरि
 क्षमपूपो मरीचयः पुत्राः ॥ १ ॥ तस्य ये प्राञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्राच्यो-
 मधुनाड्य ऋच एव मधुकृत ऋग्वेद एव पुष्पं ता अमृता आपस्ता वा
 एता ऋचः ॥ २ ॥ एतमृग्वेदमभ्यतपः स्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इ-
 न्द्रियं वीर्यमन्नाद्यः रसोऽजायत ॥ ३ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्र-
 यत्तद्वा एतद्यतेतदादित्यस्य रोहितः रूपम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अथ येऽस्य दक्षिणा रश्मयस्ता एवास्य दक्षिणा मधुनाड्यो यजू-
 ष्येव मधुकृतो यजुर्वेद एव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि वा एता-
 नि यजू-ष्येतं यजुर्वेदमभ्यतपः स्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्य-
 मन्नाद्यः रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयत्तद्वा एत-
 द्यदेतदादित्यस्य शुक्लः रूपम् ॥ ३ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

अथ येऽस्य प्रत्यञ्चो रश्मयस्ता एवास्य प्रतीच्यो मधुनाड्यः सामा-

न्येव मधुकृतः सामवेद एव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ तानि वा ए-
तानि सामान्येत ५ सामवेदमभ्यतप ५ स्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रि-
यं वीर्यमन्नाद्य ५ रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयत्त-
द्वा एतद्यदेतदादित्यस्य कृष्ण ५ रूपम् ॥ ३ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ येऽस्योदञ्चो रश्मयस्ता एवास्योदीच्यो मधुनाज्योऽथर्वाङ्गिरस
एव मधुकृत इतिहासपुराणं पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ ते वा एतेऽ-
थर्वाङ्गिरस एतदितिहासपुराणमभ्यतप ५ स्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज
इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्य ५ रसोऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्र-
यत्तद्वा एतद्यदेतदादित्यस्य परं कृष्ण ५ रूपम् ॥ ३ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ येऽस्योर्ध्वा रश्मयस्ता एवास्योर्ध्वा मधुनाज्यो गुह्या एवादेशा
मधुकृतो ब्रह्मैव पुष्पं ता अमृता आपः ॥ १ ॥ ते वा एते गुह्या आदेशा
एतद्ब्रह्माभ्यतप ५ स्तस्याभितप्तस्य यशस्तेज इन्द्रियं वीर्यमन्नाद्य ५ रसो-
ऽजायत ॥ २ ॥ तद्व्यक्षरत्तदादित्यमभितोऽश्रयत्तद्वा एतद्यदेतदादित्य-
स्य मध्ये क्षोभत इव ॥ ३ ॥ ते वा एते रसाना ५ रसा वेदा हि रसास्ते-
षामेते रसास्तानि वा एतान्यमृतानाममृतानि वेदा ह्यमृतास्तेषामेतान्य-
मृतानि ॥ ४ ॥

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

तद्यत्प्रथमममृतं तद्वसव उपजीवन्यग्निना मुखेन न वै देवा अश्नन्ति
न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविश-
न्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद वसूनामेवैको भू-
त्वाऽग्नौ नैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स य एतदेव रूपमभिसंवि-
शत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पुरस्तादुदेता पश्चादस्तमेता
वसूनामेव तावदाधिपत्य ५ स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ यद्वितीयममृतं तद्गुद्रा उदेजीवन्तीन्द्रेण मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेद रुद्राणामेवैको भूत्वेन्द्रेणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पुरस्तादुदेता पश्चादस्तमेता द्विस्तावद्दक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता रुद्राणामेव तावदाधिपत्यं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथ यत्तृतीयममृतं तदादित्या उपजीवन्ति वरुणेन मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेदादित्यानामेवैको भूत्वा वरुणेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यो दक्षिणत उदेतोत्तरतोऽस्तमेता द्विस्तावत्पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेताऽऽदित्यानामेव तावदाधिपत्यं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ यच्चतुर्थममृतं तन्मरुत उपजीवन्ति सोमेन मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवममृतं वेदं मरुतामेवैको भूत्वा सोमेनैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविशत्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्यः पश्चादुदेता पुरस्तादस्तमेता द्विस्तावदुत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्तमेता मरुतामेव तावदाधिपत्यं स्वाराज्यं पर्येता ॥ ४ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ यत्पञ्चमममृतं तत्साध्या उपजीवन्ति ब्रह्मणा मुखेन न वै देवा अश्नन्ति न पिबन्त्येतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यन्ति ॥ १ ॥ त एतदेव रूपमभिसं-

विशन्त्येतस्माद्रूपादुद्यन्ति ॥ २ ॥ स य एतदेवामृतं वेद साध्यानामेवैको
भूत्वा ब्रह्मणैव मुखेनैतदेवामृतं दृष्ट्वा तृप्यति स एतदेव रूपमभिसंविश-
त्येतस्माद्रूपादुदेति ॥ ३ ॥ स यावदादित्य उत्तरत उदेता दक्षिणतोऽस्त-
मेता द्विस्तावदूर्ध्वमुदेताऽर्वागस्तमेता साध्यानामेव तावदाधिपत्यं
स्वाराज्यं पर्य्येता ॥ ४ ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथ तत ऊर्ध्व उदेत्य नैवोदेता नास्तमेतैकल एव मध्ये स्थाता तदेष
श्लोकः ॥ १ ॥ न वै तत्र न निम्लोच नोदियाय कदाचन । देवास्तेनाहं
सत्येन या विराधिषि ब्रह्मणेति ॥ २ ॥ न ह वा अस्मा उदेति न निम्लो-
चति सकृद्विवा हैवासमै भवति य एतामेवं ब्रह्मोपनिषदं वेद ॥ ३ ॥
तद्वैतद्ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्यस्तद्वैतदुद्वा-
लकायारुणये ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रोवाच ॥ ४ ॥ इदं वाव तज्ज्ये-
ष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात् प्राणाय्याय वान्तेवासिने ॥ ५ ॥ नान्यस्मै
कस्मैचन यद्यप्यस्मा इमामग्निः परिगृहीतां धनस्य पूर्णा दद्यादेतदेव
ततो भूय इत्येतदेव ततो भूय इति ॥ ६ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

गायत्री वा इदं सर्वं भूतं यदिदं किञ्च वाग्वै गायत्री वाग्वै इदं
सर्वं भूतं गायति च त्रायते च ॥ १ ॥ या वै सा गायत्री यं वाव सा येयं
पृथिव्यस्या हृदि सर्वं भूतं प्रतिष्ठितमेतामेव नातिशीयते ॥ २ ॥ या वै
सा पृथिवीयं वाव सा यदिदमस्मिन्पुरुषे शरीरमस्मिन्हीमे प्राणाः
प्रतिष्ठिता एतदेव नातिशीयन्ते ॥ ३ ॥ यद्वैतत्पुरुषे शरीरमिदं वाव
तद्यदिहमस्मिन्नन्तःपुरुषे हृदयमस्मिन्हीमे प्राणाः प्रतिष्ठिता एतदेव
नातिशीयन्ते ॥ ४ ॥ सैषा चतुष्पदा षड्विधा गायत्री तदेतद्वचाभ्यनु-
क्तम् ॥ ५ ॥ तावानस्य महिमा ततो ज्यायांश्च पूरुषः पादोऽस्य सर्वा
भूतानि त्रिपादस्यामृतं दिवीति ॥ ६ ॥ यद्वैतद्ब्रह्मेतीदं वाव तद्योऽयं
बहिर्धा पुरुषादाकाशो यो वै स बहिर्धा पुरुषादाकाशः ॥ ७ ॥ अयं वाव

स योऽयमन्तःपुरुष आकाशो यो वै सोऽन्तःपुरुष आकाशः ॥ ८ ॥
अयं वाव स योऽयमन्तर्हृदय आकाशस्तदेतत्पूर्णमप्रवर्ति पूर्णमप्रवर्ति-
नीं श्रियं लभते य एवं वेद ॥ ९ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

तस्य ह वा एतस्य हृदयस्य पञ्च देवसुषयः स योऽस्य प्राज्ञ सुषिः
स प्राणस्तच्चक्षुः स आदित्यस्तदेतत्तेजोऽन्नाद्यमित्युपासीत तेजस्य-
न्नादो भवति य एवं वेद ॥ १ ॥ अथ योऽस्य दक्षिणः सुषिः स व्यान-
स्तच्छ्रोत्रं स चन्द्रमास्तदेतच्छीश्च यशश्चेत्युपासीत श्रीमान्यशस्वी
भवति य एवं वेद ॥ २ ॥ अथ योऽस्य प्रत्यङ्ग सुषिः सोऽपानः सा
वाक् सोऽग्निस्तदेतद् ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यमित्युपासीत ब्रह्मवर्चस्यन्नादो
भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥ अथ योऽस्योदङ्गसुषिः स समानस्तन्मनः स
पर्जन्यः तदेतत्कीर्तिश्च व्युष्टिश्चेत्युपासीत कीर्तिमान् व्युष्टिमान् भवति
य एवं वेद ॥ ४ ॥ अथ योऽस्योर्ध्वः सुषिः स उदानः स वायुः स आ-
काशस्तदेतदोजश्च महश्चेत्युपासीतौजस्वी महस्वान्भवति य एवं वेद
॥ ५ ॥ ते वा एते पञ्च ब्रह्मपुरुषाः स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपाः स य एताने-
वं पञ्च ब्रह्मपुरुषान् स्वर्गस्य लोकस्य द्वारपान्वेदास्य कुले वीरो जायते
प्रतिपद्यते स्वर्गं लोकं य एतानेवं पञ्च ब्रह्मपुरुषान्स्वर्गस्य लोकस्य द्वार-
पान्वेद ॥ ६ ॥ अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते विश्वतः पृष्ठेषु
सर्वतः पृष्ठेष्वनुत्तमेषूत्तमेषु लोकेष्विदं वाव तद्यदिदमस्मिन्नन्तःपुरुषे
ज्योतिस्तस्यैषा दृष्टिः ॥ ७ ॥ यत्रैतदस्मिञ्छरीरे सः स्पर्शनोष्णिमानं वि-
जानाति तस्यैषा श्रुतिर्यत्रैतत्कर्णावपि गृह्य निनदमिव नदधुरिवाग्नेरिव
ज्वलत उपशृणोति तदेतद् दृष्टं च श्रुतं चेत्युपासीत चक्षुष्यः श्रुतो भवति
य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति शान्त उपासीताथ खलु क्रतुमयः
पुरुषो यथा क्रतुरस्मिँल्लोके पुरुषो भवति तथेतः प्रेत्य भवति स क्रतुं

कुर्वीत ॥ १ ॥ मनोमयः प्राणशरीरो भारूपः सत्यसङ्कल्प आकाशात्मा सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादरः ॥ २ ॥ एष म आत्माऽन्तर्हृदयेऽणीयान् ब्रीहेर्वा यवाद्वा सर्षपाद्वा श्यामाकाद्वा श्यामाकतण्डुलाद्वा एष म आत्मान्तर्हृदये ज्यायान् पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षाज्ज्यायान्दिवो ज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः ॥ ३ ॥ सर्वकर्मा सर्वकामः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वमिदमभ्यात्तोऽवाक्यनादर एष म आत्मान्तर्हृदय एतद्ब्रह्मैतमितः प्रेत्याभिसम्भवितास्मीति यस्य स्यादद्वा न विचिकित्साऽस्तीति ह स्माह शाण्डिल्यः शाण्डिल्यः ॥ ४ ॥

इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अन्तरिक्षोदरः कोशो भूमिवुध्नो न जीर्यति दिशो ह्यस्य सक्तयो द्यौरस्योत्तरं विल९ स एष कोशो वसुधानस्तस्मिन्विश्वमिद९ श्रितम् ॥ १ ॥ तस्य प्राची दिग्जुहूर्नाम सहमाना नाम दक्षिणा राक्षी नाम प्रतीची सुभूतानामोदीची तासां वायुर्वत्सः स य एतमेवं वायुं दिशां वत्सं वेद न पुत्ररोद९ रोदिति सोऽहमेतमेवं वायुं दिशां वत्सं वेद मापुत्ररोद९ रुदम् ॥ २ ॥ अरिष्टं कोशं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना प्राणं प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भूः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना भुवः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना स्वः प्रपद्येऽमुनाऽमुनाऽमुना ॥ ३ ॥ स यद्वोचं प्राणं प्रपद्य इति प्राणो वा इद९ सर्वं भूतं यदिदं किञ्च तमेव तत्प्रापत्सि ॥ ४ ॥ अथ यद्वोचं भूः प्रपद्य इति पृथिवीं प्रपद्येऽन्तरिक्षं प्रपद्ये दिवं प्रपद्य इत्येव तद्वोचम् ॥ ५ ॥ अथ यद्वोचं भुवः प्रपद्य इत्यग्निं प्रपद्ये वायुं प्रपद्य आदित्यं प्रपद्य इत्येव तद्वोचम् ॥ ६ ॥ अथ यद्वोच९ स्वः प्रपद्य इत्यृग्वेदं प्रपद्ये यजुर्वेदं प्रपद्ये सामवेदं प्रपद्य इत्येव तद्वोचं तद्वोचम् ॥ ७ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

पुरुषो वाव यज्ञस्तस्य यानि चतुर्वि९ शतिवर्षाणि तत्प्रातःसवनं चतुर्वि९ शत्यक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातःसवनं तदस्य वसवोऽन्वायत्ताः प्राणा वाव वसव एते हीद९ सर्वं वासयन्ति ॥ १ ॥ तं चेदेतास्मिन्वयसि

किञ्चिदुपतपेत्स ब्रूयात्प्राणा वसव इदं मे प्रातःसवनं माध्यन्दिनं सवनमनुसन्तनुतेति माहं प्राणानां वसूनां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत इत्यगदो ह भवति ॥ २ ॥ अथ यानि चतुश्चत्वारिंशद्वर्षाणि तन्माध्यन्दिनं सवनं चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं तदस्य रुद्रा अन्वायत्ताः प्राणा वाव रुद्रा एते हीदं सर्वं रोदयन्ति ॥ ३ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किञ्चिदुपतपेत् स ब्रूयात्प्राणा रुद्रा इदं मे माध्यन्दिनं सवनं तृतीयसवनमनुसन्तनुतेति माऽहं प्राणानां रुद्राणां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत एत्यगदो ह भवति ॥ ४ ॥ अथ यान्यष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि तृतीयसवनमष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागतं तृतीयसवनं तदस्यादित्या अन्वायत्ताः प्राणा वावादित्या एते हीदं सर्वमाददते ॥ ५ ॥ तं चेदेतस्मिन्वयसि किञ्चिदुपतपेत्स ब्रूयात् प्राणा आदित्या इदं मे तृतीयसवनमायुरनुसन्तनुतेति माऽहं प्राणानामादित्यानां मध्ये यज्ञो विलोप्सीयेत्युद्धैव तत एत्यगदो ह वै भवति ॥ ६ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वानाह महीदास ऐतरेयः स किं म एतदुपतपसि योऽहमनेन न प्रेष्यामीति स ह षोडशं वर्षशतमजीवत्प्रहं षोडशं वर्षशतं जीवति य एवं वेद ॥ ७ ॥

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

स यदशिशिषति यत्पिपासति यन्न रमते ता अस्य दीक्षाः ॥ १ ॥ अथ यदश्नाति यत्पिबति यद्रमते तदुपसदैरेति ॥ २ ॥ अथ यद्वसति यज्जक्षति यन्मैथुनं चरति स्तुतशस्त्रैरेव तदेति ॥ ३ ॥ अथ यत्तपो दानमार्जवमहिंसा सत्यवचनमिति ता अस्य दक्षिणाः ॥ ४ ॥ तस्मादाहुः सोऽप्यत्यसोऽप्रेति पुनरुत्पादनमेवास्य तन्मरणमेवास्यावभृथः ॥ ५ ॥ तद्धैतद् घोर आङ्गिरसः कृष्णाय देवकीपुत्रायोक्तवोवाचाऽपिपास एव स बभूव सोऽन्तवेलायामेतन्नयं प्रतिपद्येताक्षितमस्यच्युतमसि प्राणसंशितमसीति तत्रैते द्वे ऋचौ भवतः ॥ ६ ॥ आदित् प्रत्नस्य रेतसो उद्वयं तमसस्परि ज्योतिः पश्यन्त उत्तरं स्वः पश्यन्त उत्तरं देवं देवत्रा सूर्यमगन्मज्ज्योतिरुत्तममिति ज्योतिरुत्तममिति ॥ ७ ॥

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

मनो ब्रह्मेत्युपासीतेत्यध्यात्ममथाधिदैवतमाकाशो ब्रह्मेत्युभयमादिष्टं
भवत्यध्यात्मं चाधिदैवतं च ॥ १ ॥ तदेतच्चतुष्पाद् ब्रह्म वाक् पादः प्राणः
पादश्चक्षुः पादः श्रोत्रं पाद इत्यध्यात्ममथाधिदैवतमग्निः पादो वायुः
पाद आदित्यः पादो दिशः पाद इत्युभयमेवादिष्टं भवत्यध्यात्मं चैवाधि-
दैवतं च ॥ २ ॥ वागेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः सोऽग्निना ज्योतिषा भाति
च तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद
॥ ३ ॥ प्राण एव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स वायुना ज्योतिषा भाति च त-
पति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद
॥ ४ ॥ चक्षुरेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स आदित्येन ज्योतिषा भाति च
तपति च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद
॥ ५ ॥ श्रोत्रमेव ब्रह्मणश्चतुर्थः पादः स दिग्भिर्ज्योतिषा भाति च तपति
च भाति च तपति च कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन य एवं वेद ॥ ६ ॥

इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

आदित्यो ब्रह्मेत्यादेशस्तस्योपव्याख्यानमसदेवेदमग्र आसीत् तत्स-
दासीत्तत्समभवत्तदाण्डं निरवर्तत तत्संवत्सरस्य मात्रामशयत तन्निर-
भिद्यत ते आण्डकपाले रजतं च सुवर्णं चाभवताम् ॥ १ ॥ तद्यद्रजतं
सेयं पृथिवी यत्सुवर्णं सा द्यौर्यज्जरायु ते पर्वता यदुल्बं स मेघो
नीहारो या धमनयस्ता नद्यो यद्वास्तेयमुदकं स समुद्रः ॥ २ ॥ अथ
यत्तदजायत सोऽसावादित्यस्तं जायमानं घोषा उलूलवोऽनूदतिष्ठन्त
सर्वाणि च भूतानि सर्वे च कामास्तस्मात्तस्योदयं प्रति प्रत्यायनं प्रति
घोषा उलूलवोऽनुतिष्ठन्ति सर्वाणि च भूतानि सर्वे चैव कामाः ॥ ३ ॥
स य एतमेवं विद्वानादित्यं ब्रह्मेत्युपास्तेऽभ्याशो ह यदेनं साधवो
घोषा आ च गच्छेयुरूप च निम्नेडेरन् निम्नेडेरन् ॥ ४ ॥

इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

इति छान्दोग्योपनिषदि तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

ॐ जानश्रुतिर्ह पौत्रायणः श्रद्धादेयो बहुदायी बहुपाक्य आस स
ह सर्वत आवसथान् मापयाश्चक्रे सर्वत एव मेऽत्स्यन्तीति ॥ १ ॥ अथ ह

ह९ सा निशायामतिपेतुस्तद्वैव ९ ह९ सो ह९ समभ्युवाद हो होयि भल्लाक्ष
 भल्लाक्ष जानश्रुतेः पौत्रायणस्य समं दिवा ज्योतिराततं तन्मा प्रसाङ्गी-
 स्तत्त्वा मा प्रधाक्षीरिति ॥ २ ॥ तमु ह परः प्रत्युवाच कम्बर एनमेतत्स-
 न्त ९ सयुग्वानमिव रयिक्रमात्थेति यो नु कथ९ सयुग्वा रयिक्र इति
 ॥ ३ ॥ यथा कृताय विजितायाधरेयाः संयन्त्येवमेन९ सर्वं तदभिस-
 मेति यत्किञ्च प्रजाः साधु कुर्वन्ति यस्तद्वेद यत् स वेद स मयैतदुक्त
 इति ॥ ४ ॥ यदु ह जानश्रुतिः पौत्रायण उपशुश्राव स ह सञ्जिहान एव
 क्षत्तारमुवाचाङ्गारे ह सयुग्वानमिव रयिक्रमात्थेति यो नु कथ९ सयुग्वा
 रयिक्र इति ॥ ५ ॥ यथा कृताय विजितायाधरेयाः संयन्त्येवमेन९ सर्वं
 तदभिसमेति यत्किञ्च प्रजाः साधु कुर्वन्ति यस्तद्वेद यत्स वेद स
 मयैतदुक्त इति ॥ ६ ॥ स ह क्षत्ताऽन्विष्य नाविदमिति प्रत्येयाय त९
 होवाच यत्रारे ब्राह्मणस्यान्वेषणा तदेनमच्छेति ॥ ७ ॥ सोऽधस्ताच्छ-
 कटस्य पामानं कर्षमाणमुपोपविवेश त९ हाभ्युवाद त्वं नु भगवः सयु-
 ग्वा रयिक्र इत्यह९ ह्यरा३ इति ह प्रतिजज्ञे स ह क्षत्ताऽविदमिति
 प्रत्येयाय ॥ ८ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

तदुह जानश्रुतिः पौत्रायणः षट् शतानि गवां निष्कमश्वतरीरथं तदा-
 दाय प्रतिचक्रमे त९ हाभ्युवाद ॥ १ ॥ रयिक्रेमानि षट् शतानि गवा-
 मयं निष्कोऽयमश्वतरीरथो नु म एतां भगवो देवता९ शाधि यां देव-
 तामुपास्स इति ॥ २ ॥ तमु ह परः प्रत्युवाचाह हा रत्वा शूद्र तवैव सह
 गोभिरस्त्विति तदुह पुनरेव जानश्रुतिः पौत्रायणः सहस्रं गवां निष्क-
 मश्वतरीरथं दुहितरं तदादाय परिचक्रमे ॥ ३ ॥ त९ हाभ्युवाद रयि-
 क्रेद९ सहस्रं गवामयं निष्कोऽयमश्वतरीरथ इयं जायाऽयं ग्रामो यस्मि-
 न्नास्सेऽन्वेव मा भगवः शाधीति ॥ ४ ॥ तस्या ह मुखमुपोद्बल्लुवाचा-
 जहारेमाः शूद्रानेनैव मुखेनालापयिष्यथा इति ते हैते रयिक्रपर्णानाम
 महावृषेषु यत्रास्मा उवास तस्मै होवाच ॥ ५ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

वायुर्वाव संवर्गो यदा वा अग्निरुद्धायति वायुमेवाप्येति यदा सूर्योऽ-
स्तमेति वायुमेवाप्येति यदा चन्द्रोऽस्तमेति वायुमेवाप्येति ॥ १ ॥
यदाप उच्छुष्यन्ति वायुमेवापियन्ति वायुर्ह्येवैतान्सर्वान्संवृङ्क इत्यधि-
दैवतम् ॥ २ ॥ अथाध्यात्मं प्राणो वाव संवर्गः स यदा स्वपिति प्राणमेव
वागप्येति प्राणं चक्षुः प्राणं श्रोत्रं प्राणं मनः प्राणो ह्येवैतान्सर्वान्
संवृङ्क इति ॥ ३ ॥ तौ वा एतौ द्वौ संवर्गौ वायुरेव देवेषु प्राणः प्राणेषु
॥ ४ ॥ अथ ह शौनकं च कापेयमभिप्रतारिणं च काक्षसेनिं परिविष्य-
माणौ ब्रह्मचारी विभिक्षे तस्मा उ ह न ददतुः ॥ ५ ॥ स होवाच महात्म-
नश्चतुरो देव एकः कः स जगार भुवनस्य गोपास्तं कापेय नाभिपश्यन्ति
मर्त्या अभिप्रतारिन्बहुधा वसन्तं यस्मै वा एतदन्नं तस्मा एतन्न दत्तमि-
ति ॥ ६ ॥ तदु ह शौनकः कापेयः प्रतिमन्वानः प्रत्येयायान्मा देवानां
जनिता प्रजानां हिरण्यदंष्ट्रो वभसोऽनसूरिर्महान्तमस्य महिमानमाहुर-
नद्यमानो यदनन्नमत्तीति वै वयं ब्रह्मचारिन्नेदमुपास्महे दत्तास्मै भिक्षा-
मिति ॥ ७ ॥ तस्मा उ ह ददुस्ते वा एते पञ्चान्ये दश सन्तस्तत्कृतं
तस्मात्सर्वासु दिश्वन्नमेव दशकृतं सैषा विराड्वादी तयेदं सर्वं
दृष्टं सर्वमस्येदं दृष्टं भवत्यन्नादो भवति य एवं वेद य एवं वेद ॥ ८ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सत्यकामो ह जावालो जवालां मातरमामन्त्रयाञ्चक्रे ब्रह्मचर्यं भवति
विवत्स्यामि किङ्गोत्रोऽहमस्मीति ॥ १ ॥ सा हैनमुवाच नाहमेतद्वेद तात
यद्गोत्रस्त्वमसि बह्वहं चरन्ती परिचारिणी यौवने त्वामलभे साहमेतन्न
वेद यद्गोत्रस्त्वमसि जवाला तु नामाहमस्मि सत्यकामो नाम त्वमसि स
सत्यकाम एव जावालो ब्रवीथा इति ॥ २ ॥ स ह हारिद्रुमतं गौतममे-
त्योवाच ब्रह्मचर्यं भगवति वत्स्यामुपेयां भगवन्तमिति ॥ ३ ॥ तं
होवाच किङ्गोत्रो नु सोम्यासीति स होवाच नाहमेतद्वेद भो यद्गोत्रोऽहम-
स्म्यपृच्छं मातरं सा मा प्रत्यब्रवीद्बह्वहं चरन्ती परिचारिणी यौवने
त्वामलभे साहमेतन्न वेद यद्गोत्रस्त्वमसि जवाला तु नामाहमस्मि
सत्यकामो नाम त्वमसीति सोऽहं सत्यकामो जावालोऽस्मि भो इति ॥ ४ ॥

त९ होवाच नैतद्ब्राह्मणो विवक्तुमर्हति समिध९ सोम्याहरोप त्वा
नेष्ये न सत्यादगा इति तमुपनीय कृशानामबलानां चतुःशता गा निराकृ-
त्योवाचेमाः सोम्यानुसंव्रजेति ता अभिप्रस्थापयन्नुवाच नासहस्रेणावर्त-
येति स ह वर्षगणं प्रोवास ता यदा सहस्र९ सम्पेदुः ॥ ५ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ हैनमृषभोऽभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव
प्राप्ताः सोम्य सहस्र९ स्मः प्रापय न आचार्यकुलम् ॥ १ ॥ ब्रह्मणश्च ते
पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच प्राची दिक्कला
प्रतीची दिक्कला दक्षिणा दिक्कलोदीची दिक्कलैष वै सोम्य चतुष्कलः
पादो ब्रह्मणः प्रकाशवान्नाम ॥ २ ॥ स य एतमेवं विद्वा९ श्वतुष्कलं
पादं ब्रह्मणः प्रकाशवानित्युपास्ते प्रकाशवानस्मिँल्लोके भवति प्रकाश-
वतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वा९ श्वतुष्कलं पादं ब्रह्मणः प्रकाश-
वानित्युपास्ते ॥ ३ ॥

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अग्निष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता य-
त्राभि सायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय
पश्चादग्नेः प्राङ्ङुपोपविवेश ॥ १ ॥ तमग्निरभ्युवाद सत्यकाम ३ इति
भगव इति प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु
मे भगवानिति तस्मै होवाच पृथिवी कलाऽन्तरिक्षं कला द्यौः कला
समुद्रः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणोऽनन्तवान्नाम ॥ ३ ॥
स य एतमेवं विद्वा९ श्वतुष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्तेऽनन्त-
वानस्मिँल्लोके भवत्यनन्तवतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वा९ श्वतु-
ष्कलं पादं ब्रह्मणोऽनन्तवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

ह९ सस्ते पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता
यत्राभि सायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय
पश्चादग्नेः प्राङ्ङुपोपविवेश ॥ १ ॥ त९ ह९ स उप निपत्याभ्युवाद

सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाचाग्निः कला सूर्यः कला चन्द्रः कला विद्युत्कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मणो ज्योतिष्मान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणो ज्योतिष्मानित्युपास्ते ज्योतिष्मानस्मिँल्लोके भवति ज्योतिष्मतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मणो ज्योतिष्मानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

महुष्टे पादं वक्तेति स ह श्वोभूते गा अभिप्रस्थापयाञ्चकार ता यत्राभि सायं बभूवुस्तत्राग्निमुपसमाधाय गा उपरुध्य समिधमाधाय पश्चादग्नेः प्राङ्मुपोपविवेश ॥ १ ॥ तं महुरुपनिपत्याभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ २ ॥ ब्रह्मणः सोम्य ते पादं ब्रवाणीति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच प्राणः कला चक्षुः कला श्रोत्रं कला मनः कलैष वै सोम्य चतुष्कलः पादो ब्रह्मण आयतनवान्नाम ॥ ३ ॥ स य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण आयतनवानित्युपास्त आयतनवानस्मिँल्लोके भवत्यायतनवतो ह लोकाञ्जयति य एतमेवं विद्वाँश्चतुष्कलं पादं ब्रह्मण आयतनवानित्युपास्ते ॥ ४ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

प्राप हाचार्यकुलं तमाचार्योऽभ्युवाद सत्यकाम ३ इति भगव इति ह प्रतिशुश्राव ॥ १ ॥ ब्रह्मविदिव वै सोम्य भासि को नु त्वानुशशासेत्यन्ये मनुष्येभ्य इति ह प्रतिजज्ञे भगवाँस्त्वेव मे कामे ब्रूयात् ॥ २ ॥ श्रुतं ह्येव मे भगवद्दृशेभ्य आचार्याद्वैव विद्या विदिता साधिष्ठं प्रापयतीति तस्मै हैतदेवोवाचात्र ह न किञ्चन वीयायेति वीयायेति ॥ ३ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

उपकोसलो ह वै कामलायनः सत्यकामे जाबाले ब्रह्मचर्यमुवास तस्य ह द्वादशवर्षाण्यग्नीन् परिचचार स ह स्नान्यान्तेवासिनः समावर्तयँस्तँ ह स्मैव न समावर्तयति ॥ १ ॥ तं जायोवाच तप्तो ब्रह्मचारी कुशल-

मग्नीन् परिचचारीन्मा त्वाग्नयः परिप्रबोचन् प्रब्रूह्यस्मा इति तस्यै हाप्रो-
च्यैव प्रवासाञ्चके ॥ २ ॥ स ह व्याधिनाऽनशितुं दध्ने तमाचार्यजायो-
वाच ब्रह्मचारिन्नशान किन्तु नाश्नासीति स होवाच बहव इमेऽस्मिन्पुरुषे
कामा नानात्यया व्याधिभिः प्रतिपूर्णाऽस्मि नाशिष्यामीति ॥ ३ ॥ अथ
हाग्नयः समुदिरे तप्तो ब्रह्मचारी कुशलं नः पर्यचारीद्धन्तास्मै प्रब्रवा-
मेति तस्मै होचुः ॥ ४ ॥ प्राणो ब्रह्म कं ब्रह्म खं ब्रह्मेति स होवाच वि-
जानाम्यहं यत्प्राणो ब्रह्म कं च तु खं च न विजानामीति ते होचुर्यद्वाव
कं तदेव खं यदेव खं तदेव कमिति प्राणं च हास्मै तदाकाशं चोचुः ॥ ५ ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथ हैनं गार्हपत्योऽनुशशास पृथिव्यग्निरन्नमादित्य इति य एष
आदित्ये पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य
एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकीभवति सर्वमायुरेति ज्यो-
ग्जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मि ॥ २ ॥
सुप्ति ॥ ३ ॥ य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अथ हैनमन्वाहार्यपचनोऽनुशशासापो दिशो नक्षत्राणि चन्द्रमा
इति य एष चन्द्रमसि पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति
॥ १ ॥ स य एतमेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकीभवति सर्व-
मायुरेति ज्योग्जीवति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्त उप वयं तं भुञ्जामोऽ-
स्मि ॥ २ ॥ सुप्ति ॥ ३ ॥ य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अथ हैनमाहवनीयोऽनुशशास प्राण आकाशो द्यौर्विद्युदिति य एष
विद्युति पुरुषो दृश्यते सोऽहमस्मि स एवाहमस्मीति ॥ १ ॥ स य एत-
मेवं विद्वानुपास्तेऽपहते पापकृत्यां लोकीभवति सर्वमायुरेति ज्योग्जी-
वति नास्यावरपुरुषाः क्षीयन्ते उप वयं तं भुञ्जामोऽस्मि ॥ २ ॥
सुप्ति ॥ ३ ॥ य एतमेवं विद्वानुपास्ते ॥ २ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

ते होचुरूपकोसलैषा सोम्य तेऽस्मद्विद्यात्मविद्या चाचार्यस्तु ते गतिं
वक्तेत्याजगाम हास्याचार्यस्तमाचार्योऽभ्युवादोपकोसल ३ इति ॥ १ ॥
भगव इति ह प्रतिशुश्राव ब्रह्मविद् इव सोम्य ते मुखं भाति को नु
त्वानुशशासेति को नु मानुशिष्याद्भो इति हापेव निहृत इमे नूनमीदृशा
अन्यादृशा इतीहाग्नीनभ्यूदे किं नु सोम्य किल तेऽवोचन्निति ॥ २ ॥
इदमिति ह प्रतिजज्ञे लोकान्वाव किल सोम्य तेऽवोचन्नहं तु ते तद्व-
क्ष्यामि यथा पुष्करपलाश आपो न श्लिष्यन्त एवमेवंविदि पापं कर्म न
श्लिष्यत इति ब्रवीतु मे भगवानिति तस्मै होवाच ॥ ३ ॥

(उपनिषद्) इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्र-
ह्मेति तद्यद्यप्यस्मिन्सर्पिर्वोदकं वा सिञ्चति वर्त्मनी एव गच्छति ॥ १ ॥
एतं संयद्ग्राम इत्याचक्षत एतं हि सर्वाणि वामान्यभिसंयन्ति, स-
र्वाण्येनं वामान्यभिसंयन्ति) य एवं वेद ॥ २ ॥ एष उ एव वामनीरेष
हि सर्वाणि वामानि नयति सर्वाणि वामानि नयति य एवं वेद ॥ ३ ॥
एष उ एव भामनीरेष हि सर्वेषु लोकेषु भाति सर्वेषु लोकेषु भाति य
एवं वेद ॥ ४ ॥ अथ यदु चैवास्मिञ्छव्यं कुर्वन्ति यदि च नार्चिषमेवा-
भिसम्भवन्त्यर्चिषोऽहरह आपूर्यमाणपक्ष्मपूर्यमाणपक्षाद्यान् षडुदङ्केति
मासां स्तान्मासेभ्यः संवत्सरं संवत्सरादादित्यामादित्याच्चन्द्रमसं
चन्द्रमसो विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः ॥ ५ ॥ स एतान् ब्रह्म गमयत्येष
देवपथो ब्रह्मपथ एतेन प्रतिपद्यमाना इमं मानवमावर्तं नावर्तन्ते नाव-
र्तन्ते ॥ ६ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष ह वै यज्ञो योऽयं पवत एष ह यन्निदं सर्वं पुनाति यदेष यन्नि-
दं सर्वं पुनाति तस्मादेष एव यज्ञस्तस्य मनश्च वाक् च वर्तनी ॥ १ ॥
तयोरन्यतरां मनसा संस्करोति ब्रह्मा वाचा होताऽध्वर्यूद्गाताऽन्यत-
रां स यत्रोपाकृते प्रातरनुवाके पुरा परिधानायाया ब्रह्मा व्यववदति
॥ २ ॥ अन्यतरामेव वर्तनिं स संस्करोति हीयतेऽन्यतरा स यथैकपा-

द्भजत्रयो वैकेन चक्रेण वर्तमानो रिष्यत्येवमस्य यज्ञो रिष्यति यज्ञः
रिष्यन्तं यजमानोऽनुरिष्यति स इष्ट्वा पापीयान् भवति ॥ ३ ॥ अथ य-
त्रोपाकृते प्रातरनुवाकेन पुरा परिधानीयाया ब्रह्मा व्यववदत्युभे एव
वर्तनी सः स्कुर्वन्ति न हीयतेऽन्यतरा ॥ ४ ॥ स यथोभयपाद्भजत्रयो
बोभाभ्यां चक्राभ्यां वर्तमानः प्रतितिष्ठत्येवमस्य यज्ञः प्रतितिष्ठति यज्ञं
प्रतितिष्ठन्तं यजमानोऽनु प्रतितिष्ठति स इष्ट्वा श्रेयान् भवति ॥ ५ ॥

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

पञ्चदशः खण्डः

प्रजापतिलोकानभ्यतपत्तेषां तप्यमानानां रसान् प्राबृहदग्निं पृथिव्या
चायुमन्तरिक्षादादित्यं दिवः ॥ १ ॥ स एतास्तिस्रो देवता अभ्यतपत्तासां
तप्यमानानां रसान् प्राबृहदग्नेर्ऋचो वायोर्यजूंषि सामान्यादित्यात्
॥ २ ॥ स एतां त्रयीं विद्यामभ्यतपत्तस्यास्तप्यमानाया रसान् प्राबृहद्भूरि-
त्यृग्भ्यो भुवरिति यजुर्भ्यः स्वरिति सामभ्यः ॥ ३ ॥ तद्यद्यत्को रिष्येद्भूः स्वा-
हेति गार्हपत्ये जुहुयादचामेव तद्रसेनर्चा वीर्येणर्चा यज्ञस्य विरिष्टः सन्द-
धाति ॥ ४ ॥ अथ यदि यजुष्टो रिष्येद्भुवः स्वाहेति दक्षिणाग्नौ जुहुयाद्यजुषा-
मेव तद्रसेन यजुषां वीर्येण यजुषां यज्ञस्य विरिष्टः सन्दधाति ॥ ५ ॥
अथ यदि सामतो रिष्येत्स्वः स्वाहेत्याहवनीये जुहुयात्सामामेव तद्रसेन
साम्नां वीर्येण साम्नां यज्ञस्य विरिष्टः सन्दधाति ॥ ६ ॥ तद्यथा लवणेन
सुवर्णं सन्दध्यात्सुवर्णेन रजतं रजतेन त्रपु त्रपुणा सीसं सीसेन
लोहं लोहेन दारु दारु चर्मणा ॥ ७ ॥ एवमेषां लोकानामासां देवतानाम-
स्यास्त्रय्या विद्याया वीर्येण यज्ञस्य विरिष्टः सन्दधाति भेषजकृतो हवा
एष यज्ञो यत्रैवंविद्ब्रह्मा भवति ॥ ८ ॥ एष ह वा उदकप्रवर्णो यज्ञो यत्रैवं-
विद्ब्रह्मा भवत्येवंविदः ह वा एषा ब्रह्माणमनु गाथा यतो यत आवर्त्तते
तत्तद्रच्छति ॥ ९ ॥ मानवो ब्रह्मैवैक ऋत्विक्कुरुन्श्वाऽभिरक्षत्येवंविद्ब्रह्म वै
ब्रह्मा यज्ञं यजमानं सर्वांश्च ऋत्विजोऽभिरक्षति तस्मादेवंविदमेव ब्र-
ह्माणं कुर्वीत नानेवंविदं नानेवंविदम् ॥ १० ॥

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

इति छान्दोग्योपनिषदि चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

ॐ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेद ज्येष्ठश्च ह वै श्रेष्ठश्च भवति प्राणो
वाव ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठं वेद वसिष्ठो ह स्वानां भव-
ति वाग्वाव वसिष्ठः ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठत्यस्मिंश्च
लोकेऽमुष्मिंश्च चक्षुर्वाव प्रतिष्ठा ॥ ३ ॥ यो ह वै सम्पदं वेद स हास्मै
कामाः पद्यन्ते देवाश्च मानुषाश्च श्रोत्रं वाव सम्पत् ॥ ४ ॥ यो ह वा आयत-
नं वेदायतनं ह स्वानां भवति मनो ह वा आयतनम् ॥ ५ ॥ अथ ह प्रा-
णा अहं श्रेयसि व्यूदिरं ह श्रेयानस्म्यहं श्रेयानस्मीति ॥ ६ ॥ ते ह
प्राणाः प्रजापतिं पितरमेत्योचुर्भगवन् को नः श्रेष्ठ इति तान् होवाच य-
स्मिन् व उत्क्रान्ते शरीरं पापिष्ठतरमिव दृश्येत स वः श्रेष्ठ इति ॥ ७ ॥ सा
ह वागुच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्त्ते मज्जी-
वितुमिति यथा कला अवदन्तः प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृ-
ण्वन्तः श्रोत्रेण ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥ चक्षु-
र्होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्त्ते मज्जीवितुमिति
यथाऽन्धा अपश्यन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण
ध्यायन्तो मनसैवमिति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥ श्रोत्रं होच्चक्राम तत्सं-
वत्सरं प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्त्ते मज्जीवितुमिति यथा बधिरा
अशृण्वन्तः प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा ध्यायन्तो
मनसैवमिति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम तत्संवत्सरं
प्रोष्य पर्येत्योवाच कथमशकतर्त्ते मज्जीवितुमिति यथा बाला अमनसः
प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेणैवमिति
प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ अथ ह प्राण उच्चक्रामिष्यन्तस् यथा सुहयः
पट्टीशशङ्कून् सखिदेदेवमितरान् प्राणान् समखिदत्तं हाभि समेत्योचु-
र्भगवन्नोधि त्वं नः श्रेष्ठोऽसि (सम्पातमवनयेत्प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्ना-
वाज्यस्य हुत्वा मन्थे त्वं तद्वसिष्ठोऽसीत्यथ हैनं चक्षुरुवाच यदहं
प्रतिष्ठाऽसि त्वं तत्प्रतिष्ठोऽसीति ॥ १२ ॥ अथ हैनं श्रोत्रमुवाच यदहं
सम्पदसि त्वं तत्सम्पदसीत्यथ हैनं मन उवाच यदहमायतनमस्मि त्वं
तदायतनमसीति ॥ १४ ॥ न वै वाचो न चक्षूः पि न श्रोत्राणि न

मनाः सीत्याचक्षते प्राणा इत्येवाचक्षते प्राणा हेवैतानि सर्वाणि
भवन्ति ॥ १५ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

स होवाच किं मेऽन्नं भविष्यतीति यत्किञ्चिदिदमा श्वभ्य आ शकु-
निभ्य इति होचुस्तद्वा एतदनस्यान्नमनो ह वै नाम प्रत्यक्षं न ह वा
एवंविदि किञ्चनानन्नं भवतीति ॥ १॥ स होवाच किं मे वासो भविष्य-
तीत्याप इति होचुस्तस्माद्वा एतदशिष्यन्तः पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्चाद्भिः
परिदधति लम्भुको ह वासो भवत्यनग्नो ह भवति ॥ २ ॥ तद्धैतत्सत्य-
कामो जावालो गोश्रुतये वैयाघ्रपद्यायोक्तवोवाच यद्यप्येनच्छुष्काय
स्थाणवे वृथाजायेरन्नेवास्मिञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ३ ॥ अथ
यदि महज्जिगमिषेदमावास्यायां दीक्षित्वा पौर्णमास्यां रात्रौ सव्वौषधस्य
मन्थं दधिमधुनोरुपमन्थं ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा
मन्थे सम्पातमवनयेत् ॥ ४ ॥ वसिष्ठाय स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे
सम्पातमवनयेत्प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे सम्पातमवन-
येत्सम्पदे स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे सम्पातमवनयेदायतनाय
स्वाहेत्यग्नावाज्यस्य हुत्वा मन्थे सम्पातमवनयेत् ॥ ५ ॥ अथ प्रतिसृज्या-
ञ्जलौ मन्थमाधाय जपत्यमो नामास्यमा हिते सर्वमिदं स हि ज्येष्ठः श्रेष्ठो
राजाधिपतिः स मा ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यं राज्यमाधिपत्यं गमयत्वहमेवेदं
सर्वमसानीति ॥ ६ ॥ अथ खल्वेतयर्चा पच्छ आचामति तत्सवितुर्वृणीमह
इत्याचामति वयं देवस्य भोजनमित्याचामति श्रेष्ठं सर्वधातममित्याचा-
मति तुरं भगस्य धीमहीति सर्वं पिबति ॥ ७ ॥ निर्णिज्य कं सं चमसं वा
पश्चादग्नेः संविशति चर्मणि वा स्थण्डिले वा वाचंयमोऽप्रसाहः स यदि
स्त्रियं पश्येत् समृद्धं कर्मेति विद्यात् ॥ ८ ॥ तदेष श्लोको यदा कर्मसु
काम्येषु स्त्रियं स्वप्नेषु पश्यति । समृद्धिं तत्र जानीयात्तस्मिन्स्वप्ननि-
दर्शने तस्मिन्स्वप्ननिदर्शने ॥ ९ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

श्वेतकेतुर्हारुण्यः पञ्चालानां समितिमेयाय तं ह प्रवाहणो जैव-
 लिखाच कुमारानु त्वाशिषत्पितेत्यनु हि भगव इति ॥ १ ॥ वेत्थ यदि-
 तोऽधि प्रजाः प्रयन्तीति न भगव इति वेत्थ यथा पुनरावर्त्तन्ता ३ इति
 न भगव इति वेत्थ पथोर्देवयानस्य पितृयाणस्य च व्यावर्त्तना ३ इति
 न भगव इति ॥ २ ॥ वेत्थ यथासौ लोको न सम्पूर्यता ३ इति न भगव
 इति वेत्थ यथा पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति नैव भगव
 इति ॥ ३ ॥ अथ नु किमनुशिष्टोऽवोचथा यो हीमानि न विद्यात् कथं
 सोऽनुशिष्टो ब्रवीतेति स हायस्तः पितुरर्द्धमेयाय तं होवाचाऽननु-
 शिष्य वाच किल मा भगवानब्रवीदनु त्वाशिषमिति ॥ ४ ॥ पञ्च मा
 राजन्यबन्धुः प्रश्नानप्राक्षीत्तेषां नैकञ्चनाशकं विवक्तुमिति स होवाच
 यथा मा त्वं तदैतानवदो यथाहमेषां नैकञ्चन वेद यद्यहमिमानवेदिष्यं
 कथं तेनावक्ष्यमिति ॥ ५ ॥ स ह गौतमो राज्ञोऽर्द्धमेयाय तस्मै ह प्रा-
 णायार्हाञ्चकार स ह प्रातः सभाग उदेयाय तं होवाच मानुषस्य भग-
 वन् गौतम वित्तस्य वरं वृणीथा इति स होवाच तवैव राजन् मानुषं
 वित्तं यामेव कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तामेव मे ब्रूहीति ॥ ६ ॥ स
 ह कृच्छ्रीवभूव तं ह चिरं वसेत्याज्ञापयाञ्चकार तं होवाच यथा
 मा त्वं गौतमाऽवदो यथेयं न प्राक् त्वत्तः पुरा विद्या ब्राह्मणान् गच्छति
 तस्मादु सर्वेषु लोकेषु क्षत्रस्यैव प्रशासनमभूदिति तस्मै होवाच ॥ ७ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

असौ वाच लोको गौतमाग्निस्तस्यादित्य एव समिद्रश्मयो धूमोऽहर-
 चिश्चन्द्रमा अङ्गारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः
 श्रद्धां जुह्वति तस्या आहुतेः सोमो राजा सम्भवति ॥ २ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पर्जन्यो वाच गौतमाग्निस्तस्य वायुरेव समिदभ्रं धूमो विद्युदर्विरश-
 निरङ्गारा हादुनयो विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोम-
 राजानं जुह्वति तस्या आहुतेर्वर्षं सम्भवति ॥ २ ॥

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

पृथिवी वाव गौतमाऽग्निस्तस्याः संवत्सर एव समिदाकाशो धूमो रात्रिरर्चिर्दिशोऽङ्गारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा वर्षं जुह्वति तस्या आहुतेरन्नं सम्भवति ॥ २ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

पुरुषो वाव गौतमाग्निस्तस्य वागेव समित्प्राणो धूमो जिह्वाऽर्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुह्वति तस्या आहुते रेतः सम्भवति ॥ २ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

योषा वाव गौतमाग्निस्तस्या उपस्थ एव समिद्यदुपमन्त्रयते स धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अभिनन्दा विस्फुलिङ्गाः ॥ १ ॥ तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति तस्या आहुतेर्गर्भः सम्भवति ॥ २ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

इति तु पञ्चम्यामाहुतावापः पुरुषवचसो भवन्तीति स उल्बावृतो गर्भो दश वा मासानन्तः शयित्वा यावद्वाथ जायते ॥ १ ॥ स जातो यावदायुषं जीवति तं प्रेतं दिष्टमितोऽग्नय एव हरन्ति यत एवेतो यतः सम्भूतो भवति ॥ २ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

तद्य इत्थं विदुर्ये चेमेऽरण्ये श्रद्धा तप इत्युपासते तेऽर्चिषमभिसम्भवन्त्यर्चिषोऽहरह आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान् षडुदङ्गडेति मासाऽस्तान् ॥ १ ॥ मासेभ्यः संवत्सरं संवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमसं चन्द्रमसो विद्युतं तत्पुरुषोऽमानवः स एनान्ब्रह्म गमयत्येष देवयानः पन्था इति ॥ २ ॥ अथ य इमे ग्राम इष्टापूर्ते दत्तमित्युपासते ते धूममभिसम्भवन्ति धूमाद्रात्रि रात्रेरपरपक्षमपरपक्षाद्यान्षड्दक्षिणैति मासाऽस्तान्नैते संवत्सरमभिप्राप्नुवन्ति ॥ ३ ॥ मासेभ्यः पितृलोकं पितृलोकादाकाशमाकाशाच्चान्द्रमसमेष सोमो राजा तद्देवानामन्नं तं देवा भक्षयन्ति ॥ ४ ॥ तस्मिन्यावत्सम्पातमुषित्वाऽथैतमेवाध्वानं पुनर्निवर्त्तन्ते यथेतमाकाशमाकाशाद्वायुं वायुर्भूत्वा धूमो भवति धूमो भूत्वाऽन्नं

भवति ॥ ५ ॥ अभ्रं भूत्वा मेघो भवति मेघो भूत्वा प्रवर्षति त इह व्रीहि-
यवा ओषधिवनस्पतयस्तिलमाषा इति जायन्तेऽतो वै खलु दुर्निष्प-
तरं यो यो ह्यन्नमत्ति यो रेतः सिञ्चन्ति तद्भूय एव भवति ॥ ६ ॥ तद्य
इह रमणीयचरणा अभ्याशो ह यत्ते रमणीयां योनिमापद्येरन् ब्राह्मण-
योनिं वा क्षत्रिययोनिं वा वैश्ययोनिं वाथ य इह कपूयचरणा अभ्याशो
ह यत्ते कपूयां योनिमापद्येरन् श्वयोनिं वा सूकरयोनिं वा चण्डालयोनिं
वा ॥ ७ ॥ अथैतयोः पथोर्न कतरेण च न तानीमानि क्षुद्राण्यसकृदाव-
र्त्तानि भूतानि भवन्ति जायस्व प्रियस्वेत्येतत्तृतीयः स्थानं तेनासौ
लोको न सम्पूर्यते तस्माज्जुगुप्सेत तदेष श्लोकः ॥ ८ ॥ स्तेनो हिरण्य-
स्य सुरां पिवःश्च गुरोस्तल्पमावसन् ब्रह्महा चैते पतन्ति चत्वारः पञ्च-
मश्चाचरः स्तेरिति ॥ ९ ॥ अथ ह य एतानेवं पञ्चाग्निं वेद न सह
तैरप्याचरन् पाप्मना लिप्यते शुद्धः पूतः पुण्यश्लोको भवति य एवं वेद
य एवं वेद ॥ १० ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

प्राचीनशाल औपमन्यवः सत्ययज्ञः पौलुषिरिन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो जनः
शार्कराक्ष्यो बुडिल आश्वतराश्विस्ते हैते महाशाला महाश्रोत्रियाः
समेत्य मीमांसाञ्चक्रुः को नु आत्मा किं ब्रह्मेति ॥ १ ॥ ते ह सम्पाद-
याञ्चक्रुर्द्वालको वै भगवन्तोऽयमारुणिः सम्प्रतीममात्मानं वैश्वानरम-
ध्येति तः हन्ताभ्यागच्छामेति तः हाभ्याजग्मुः ॥ २ ॥ स ह सम्पाद-
याञ्चकार प्रक्ष्यन्ति मामिमे महाशाला महाश्रोत्रियास्तेभ्यो न सर्वमिव
प्रतिपत्स्ये हन्ताहमन्यमभ्यनुशासानीति ॥ ३ ॥ तान् होवाचाश्वपतिर्वै
भगवन्तोऽयं कैकेयः सम्प्रतीममात्मानं वैश्वानरमध्येति तः हन्ताभ्या-
गच्छामेति तः हाभ्याजग्मुः ॥ ४ ॥ तेभ्यो ह प्राप्तेभ्यः पृथगर्हाणि कार-
याञ्चकार स ह प्रातः सञ्जिहान उवाच न मे स्तेनो जनपदे न कदर्यो
न मद्यपो नानाहिताग्निर्नाविद्वान्न स्वैरी स्वैरिणी कुतो यक्ष्यमाणो वै
भगवन्तोऽहमास्मि यावदेकैकस्मा ऋत्विजे धनं दास्यामि तावद्भगवद्भ्यो
दास्यामि वसन्तु मे भगवन्त इति ॥ ५ ॥ ते होचुर्येन हैवार्थेन पुरुषश्च-

रेत्तः हैव वदेदात्मानमेवेमं वैश्वानरः सम्प्रत्यध्येषि तमेव नो ब्रूहीति ॥ ६ ॥ तान् होवाच प्रातर्वः प्रतिवक्ताऽस्मीति ते ह समित्पाणयः पूर्वाह्णे प्रतिचक्रमिरे तान् हानुपर्नीयैवैतदुवाच ॥ ७ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

औपमन्यव कं त्वमात्मानमुपास्स इति दिवमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै सुतेजा आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्तव सुतं प्रसुतमासुतं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते मूर्द्धा त्वेष आत्मन इति होवाच मूर्द्धा ते व्यपतिष्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

अथ होवाच सत्ययज्ञं पौलुषि प्राचीनयोग्यं कं त्वमात्मानमुपास्स इत्यादित्यमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै विश्वरूप आत्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्तव बहु विश्वरूपं कुले दृश्यते ॥ १ ॥ प्रवृत्तोऽश्वतरीरथो दासीनिष्कोऽत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते चक्षुष्टेतदात्मन इति होवाचान्धोऽभविष्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं वैयाघ्रपद्यं कं त्वमात्मानमुपास्स इति वायुमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै पृथग्बर्मात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वां पृथग्बलं आयन्ति पृथग्ग्रथश्रेणयोऽनुयन्ति ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्त्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते प्राणस्त्वेष आत्मन इति होवाच प्राणस्त उदक्रमिष्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

अथ होवाच जनः शार्कराक्ष्यं कं त्वमात्मानमुपास्स इत्याकाशमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै बहुल आत्मा वैश्वानरो यं त्वमा-

त्मानमुपास्से तस्मात्त्वं बहुलोऽसि प्रजया च धनेन च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्स्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते सन्देहस्त्वेष आत्मन इति होवाच सन्देहस्ते व्यशीर्य्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

अथ होवाच बुडिलमाश्वतराश्विं वैयाघ्रपद्य कं त्वमात्मानमुपास्स इत्यप एव भगवो राजन्निति होवाचैष वै रयिरात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वं रयिमान् पुष्टिमानसि ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्स्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते वस्तिस्त्वेष आत्मन इति होवाच वस्तिस्ते व्यभेत्स्यद्यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

अथ होवाचोद्दालकमारुणिं गौतम कं त्वमात्मानमुपास्स इति पृथिवीमेव भगवो राजन्निति होवाचैष वै प्रतिष्ठात्मा वैश्वानरो यं त्वमात्मानमुपास्से तस्मात्त्वं प्रतिष्ठितोऽसि प्रजया च पशुभिश्च ॥ १ ॥ अत्स्यन्नं पश्यसि प्रियमत्स्यन्नं पश्यति प्रियं भवत्यस्य ब्रह्मवर्चसं कुले य एतमेवमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते पादौ त्वेतावात्मन इति होवाच पादौ ते व्यम्लास्येतां यन्मां नागमिष्य इति ॥ २ ॥

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

तान् होवाचैते वै खलु यूयं पृथगिवेममात्मानं वैश्वानरं विद्वांसोऽन्नमत्थ यस्त्वेतमेवं प्रादेशमात्रमभिविमानमात्मानं वैश्वानरमुपास्ते स सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेष्व्वात्मस्वन्नमत्ति ॥ १ ॥ तस्य ह वा एतस्यात्मनो वैश्वानरस्य मूर्द्धैव सुतेजाश्चक्षुर्विश्वरूपः प्राणः पृथग्वर्त्मात्मा सन्देहो बहुलो वस्तिरेव रयिः पृथिव्येव पादावुर एव वेदिलोमानि बर्हिर्हृदयं गार्हपत्यो मनोऽन्वाहार्य्यपचन आस्यमाहवनीयः ॥ २ ॥

इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

तद्यज्ञं प्रथममागच्छेत्तद्धोमीयं स यां प्रथमाहुतिं जुहुयात्तां

जुहुयात्प्राणाय स्वाहेति प्राणस्तृप्यति ॥ १ ॥ प्राणे तृप्यति चक्षुस्तृप्यति चक्षुषि तृप्यत्यादित्यस्तृप्यत्यादित्ये तृप्यति द्यौस्तृप्यति दिवि तृप्यत्यां यत्किञ्च द्यौश्चादित्यश्चाधितिष्ठतस्तृप्यति तस्यानुवृत्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

अथ यां द्वितीयां जुहुयात्तां जुहुयाद्व्यानाय स्वाहेति व्यानस्तृप्यति ॥ १ ॥ व्याने तृप्यति श्रोत्रं तृप्यति श्रोत्रे तृप्यति चन्द्रमास्तृप्यति चन्द्रमसि तृप्यति दिशस्तृप्यन्ति दिक्षु तृप्यतीषु यत्किञ्च दिशश्च चन्द्रमाश्चाधितिष्ठन्ति तृप्यति तस्यानुवृत्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

अथ यां तृतीयां जुहुयात्तां जुहुयादपानाय स्वाहेत्यपानस्तृप्यति ॥ १ ॥ अपाने तृप्यति वाक्स्तृप्यति वाचि तृप्यत्यामग्निस्तृप्यत्यग्नौ तृप्यति पृथिवी तृप्यति पृथिव्यां तृप्यत्यां यत्किञ्च पृथिवी चाग्निश्चाधितिष्ठतस्तृप्यति तस्यानुवृत्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

अथ यां चतुर्थीं जुहुयात्तां जुहुयात् समानाय स्वाहेति समानस्तृप्यति ॥ १ ॥ समाने तृप्यति मनस्तृप्यति मनसि तृप्यति पर्जन्यस्तृप्यति पर्जन्ये तृप्यति विद्युस्तृप्यति विद्युति तृप्यत्यां यत्किञ्च विद्युच्च पर्जन्यश्चाधितिष्ठतस्तृप्यति तस्यानुवृत्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

अथ यां पञ्चमीं जुहुयात्तां जुहुयादुदानाय स्वाहेत्युदानस्तृप्यति ॥ १ ॥ उदाने तृप्यति वायुस्तृप्यति वायौ तृप्यत्याकाशस्तृप्यत्याकाशे तृप्यति यत्किञ्च वायुश्चाकाशश्चाधितिष्ठतस्तृप्यति तस्यानुवृत्तिं तृप्यति प्रजया पशुभिरन्नाद्येन तेजसा ब्रह्मवर्चसेनेति ॥ २ ॥

इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

स य इदमविद्वानग्निहोत्रं जुहोति यथाङ्गारानपोह्य भस्मनि जुहुया-
त्तादृक् तत्स्यात् ॥ १ ॥ अथ य एतदेवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति तस्य
सर्वेषु लोकेषु सर्वेषु भूतेषु सर्वेष्वत्मसु हुतं भवति ॥ २ ॥ तद्यथे-
र्षाकात्लमग्नौ प्रोतं प्रदूयेतैव ५ हास्य सर्वे पाप्मानः प्रदूयन्ते य एत-
देवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३ ॥ तस्मादु हैवं विद्यद्यपि चण्डालाद्यो-
च्छिष्टं प्रयच्छेदात्मनि हैवास्य तद्वैश्वानरे हुतं ५ स्यादिति तदेष श्लोकः
॥ ४ ॥ यथेह श्रुधिता बाला मातरं पर्युपासत एव ५ सर्वाणि भूतान्य-
ग्निहोत्रमुपासत इत्यग्निहोत्रमुपासत इति ॥ ५ ॥

इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४ ॥

इति छान्दोग्योपनिषत्सु पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥

ॐ श्वेतकेतुर्हारुणेय आस तं ह पितोवाच श्वेतकेतो वस ब्रह्मचर्यं
न वै सोम्याऽऽस्मत्कुलीनोऽननूच्य ब्रह्मबन्धुरिव भवतीति स ह द्वादश-
वर्ष उपेत्य चतुर्विंशतिवर्षः सर्वान् वेदानधीत्य महामना अनूचानमानी
स्तब्ध एषाय तं ह पितोवाच श्वेतकेतो यन्नु सोम्येदं महामना अनूचा-
नमानी स्तब्धोऽस्युत तमादेशमप्राक्ष्यो येनाश्रुतं श्रुतं भवत्यमतं मतम-
विज्ञातं विज्ञातमिति कथं नु भगवः स आदेशो भवतीति यथा सोम्यैकेन
मृत्पिण्डेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातं स्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृ-
त्तिकेत्येव सत्यम् ॥ १ ॥ यथा सोम्यैकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं
विज्ञातं स्याद्वाचारम्भणं विकारो नामधेयं लोहमित्येव सत्यम् ॥ २ ॥
यथा सोम्यैकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्णायसं विज्ञातं स्याद्वाचार-
म्भणं विकारो नामधेयं कृष्णायसमित्येव सत्यमेव ५ सोम्य स आदेशो
भवतीति ॥ ३ ॥ न वै नूनं भगवन्तस्त एतदवेदिषुर्यद्ध्येतदवेदिष्यन्
कथं मे नावश्यन्निति भगवांस्त्वेवमेतद्वर्वात्विति तथा सोम्येति
होवाच ॥ ४ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

सदेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं तद्वैक आहु रसदेवेदमग्र
आसीदेकमेवाद्वितीयं तस्मादसतः सज्जायेत ॥ १ ॥ कुतस्तु खलु सो-

म्यैव५ स्यादिति होवाच कथमसतः सजायेतेति सत्वेव सोम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयम् ॥ २ ॥ तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत तत्तेज ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तदपोऽसृजत तस्माद्यत्र क च शोचति स्वेदते वा पुरुषस्तेजस एव तदध्यापो जायन्ते ॥ ३ ॥ ता आप ऐक्षन्त बह्वयः स्याम प्रजायेमहीति ता अन्नमसृजन्त तस्माद्यत्र क च वर्षति तदेव भूयिष्ठमन्नं भवत्यभ्य एव तदध्यन्नाद्यं जायते ॥ ४ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तेषां खल्वेषां भूतानां त्रीण्येव बीजानि भवन्त्यण्डजं जीवजमुद्भिज्जमिति ॥ १ ॥ सेयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्तिस्रो देवता अनेन जीवेनात्मनाऽनुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणीति ॥ २ ॥ तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकां करवाणीति सेयं देवतेमास्तिस्रो देवता अनेनैव जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरोत् ॥ ३ ॥ तासां त्रिवृतं त्रिवृतमेकैकामकरोद्यथा नु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवतास्त्रिवृत्त्रिवृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ४ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

यदग्ने रोहित५ रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागादग्निरग्नित्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ १ ॥ यदादित्यस्य रोहित५ रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागादादित्यादादित्यत्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ २ ॥ यच्चन्द्रमसो रोहित५ रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागाच्चन्द्राच्चन्द्रत्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ ३ ॥ यद्विद्युतो रोहित५ रूपं तेजसस्तद्रूपं यच्छुक्लं तदपां यत्कृष्णं तदन्नस्यापागाद्विद्युतो विद्युत्त्वं वाचारम्भणं विकारो नामधेयं त्रीणि रूपाणीत्येव सत्यम् ॥ ४ ॥ एतद्धस्म वै तद्विद्वा५ स आहुः पूर्वं महाशाला महाश्रोत्रिया न नोऽद्य कश्चनाश्रुतममतमविज्ञातमुदाहरिष्यतीति ह्येभ्यो विदाञ्चकुः ॥ ५ ॥ यदु रोहितमिवाभूदिति तेजसस्तद्रूपमिति तद्विदाञ्चकुर्यदु शुक्लमिवाभूदि-

त्यपाः रूपमिति तद्विदाश्चकुर्यदु कृष्णमिवाभूदित्यन्नस्य रूपमिति तद्वि-
दाश्चकुः ॥ ६ ॥ यद्विज्ञातमेवाभूदित्येतासामेव देवतानां समास इति
तद्विदाश्चकुर्यथा नु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवताः पुरुषं प्राप्य त्रिवृत्रि-
वृदेकैका भवति तन्मे विजानीहीति ॥ ७ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अन्नमशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो धातुस्तत्पुरीषं भवति
यो मध्यमस्तन्मांसं योऽणिष्ठस्तन्मनः ॥ १ ॥ आपः पीतास्त्रेधा विधी-
यन्ते तासां यः स्थविष्ठो धातुस्तन्मूत्रं भवति यो मध्यमस्तल्लोहितं योऽ-
णिष्ठः स प्राणः ॥ २ ॥ तेजोऽशितं त्रेधा विधीयते तस्य यः स्थविष्ठो
धातुस्तदस्थि भवति यो मध्यमः स मज्जा योऽणिष्ठः सा वाक् ॥ ३ ॥
अन्नमयं हि सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति भूय एव
मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥

इति पंचमः खण्डः ॥ ५ ॥

दध्नः सोम्य मथ्यमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति तत्सर्पिर्भ-
वति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्यान्नस्याश्रयमानस्य योऽणिमा स ऊर्ध्वः
समुदीषति तन्मनो भवति ॥ २ ॥ अपाः सोम्य पीयमानानां योऽणिमा
स ऊर्ध्वः समुदीषति स प्राणो भवति ॥ ३ ॥ तेजसः सोम्याश्रयमानस्य
योऽणिमा स ऊर्ध्वः समुदीषति सा वाग्भवति ॥ ४ ॥ अन्नमयं हि
सोम्य मन आपोमयः प्राणस्तेजोमयी वागिति भूय एव मा भगवान्वि-
ज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ५ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

षोडशकलः सोम्य पुरुषः पञ्चदशाहानि माशीः काममपः पिवा-
पोमयः प्राणो न पिबतो विच्छेत्स्यत इति ॥ १ ॥ स ह पञ्चदशाहानि
नाशाथ हैनमुपससाद् किं ब्रवीमि भो इत्यृचः सोम्य यजूंषि सामानीति
स होवाच न वै मा प्रतिभान्ति भो इति ॥ २ ॥ तं होवाच यथा सोम्य
महतोऽभ्याहितस्येकोऽङ्गारः खद्योतमात्रः परिशिष्टः स्यात्तेन ततोऽपि
न बहु दहेदेव सोम्य ते षोडशानां कलानामेका कलातिशिष्टा स्यात्त-

यैतर्हि वेदान्नानुभवस्यशान ॥ ३ ॥ अथ मे विज्ञास्यसीति स हाशाथ
 हैनमुपससाद तँ ह याकिञ्च पप्रच्छ सर्वँ ह प्रतिपेदे तँ होवाच
 ॥ ४ ॥ यथा सोम्य महतोऽभ्याहितस्यैकमङ्गारं खद्योतमात्रं परिशिष्टं तं
 तृणैरुपसमाधाय प्राज्वलयेत्तेन ततोऽपि बहु दहेत् ॥ ५ ॥ एवँ सोम्य
 ते षोडशानां कलानामेका कलातिशिष्टाऽभूत्साऽन्नेनोपसमाहिता
 प्राज्वालीक्ष्यैतर्हि वेदाननुभवस्यन्नमयँ हि सोम्य मन आपोमयः
 प्राणस्तेजोमयी वागिति तद्वास्य विजज्ञाविति विजज्ञाविति ॥ ६ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

उद्दालको हारुणिः श्वेतकेतुं पुत्रमुवाच स्वप्नान्तं मे सोम्य विजानी-
 हीति यत्रैतत्पुरुषः स्वपिति नाम सता सोम्य तदा सम्पन्नो भवति
 स्वमपीतो भवति तस्मादेनँ स्वपितृत्याचक्षते स्वँ ह्यपीतो भवति
 ॥ १ ॥ स यथा शकुनिः सूत्रेण प्रबद्धो दिशं दिशं पतित्वाऽन्यत्रायतन-
 मलब्ध्वा बन्धनमेवोपश्रयत एवमेव खलु सोम्य तन्मनो दिशं दिशं
 पतित्वाऽन्यत्रायतनमलब्ध्वा प्राणमेवोपश्रयते प्राणबन्धनँ हि सोम्य
 मन इति ॥ २ ॥ अशनापिपासे मे सोम्य विजानीहीति यत्रैतत्पुरुषोऽ-
 शिशिषति नामाप एव तदशितं नयन्ते तद्यथा गोनायोऽश्वनायः पुरुष-
 नाय इत्येवं तदप आचक्षतेऽशनायेति तत्रैतच्छुङ्गमुत्पतितँ सोम्य
 विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति ॥ ३ ॥ तस्य क मूलँ स्यादन्यत्रा-
 न्नादेवमेव खलु सोम्यान्नेन शुङ्गेनापोमूलमन्विच्छद्भिः सोम्य शुङ्गेन
 तेजोमूलमन्विच्छ तेजसा सोम्य शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सो-
 म्येमाः सर्वाः प्रजाः सदायतनाः सत्प्रतिष्ठाः ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतत्पुरुषः
 पिपासति नाम तेज एव तत्पीतं नयते तद्यथा गोनायोऽश्वनायः
 पुरुषनाय इत्येवं तत्तेज आचष्ट उदन्येति तत्रैतदेव शुङ्गमुत्पतितँ
 सोम्य विजानीहि नेदममूलं भविष्यतीति ॥ ५ ॥ तस्य क मूलँ
 स्यादन्यत्राद्भ्योऽद्भिः सोम्य शुङ्गेन तेजोमूलमन्विच्छ तेजसा सोम्य
 शुङ्गेन सन्मूलमन्विच्छ सन्मूलाः सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सदा-
 यतनाः सत्प्रतिष्ठा यथा तु खलु सोम्येमास्तिस्रो देवताः पुरुषं प्राप्य

त्रिवृत्त्रिवृदेकैका भवति तदुक्तं पुरस्तादेव भवत्यस्य सोम्य पुरुषस्य प्रयतो वाङ्मनसि संपद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायां स य एषोऽणिमा ॥ ६ ॥ ऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ७ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

यथा सोम्य मधु मधुकृतो निस्तिष्ठन्ति नानात्ययानां वृक्षाणां रसान् समवहारमेकतां रसं गमयन्ति ॥ १ ॥ ते यथा तत्र न विवेकं लभन्तेऽमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्यमुष्याहं वृक्षस्य रसोऽस्मीत्येवमेव खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सति संपद्य न विदुः सति सम्पद्यामह इति ॥ २ ॥ त इह व्याघ्रो वा सिं हो वा वृको वा वराहो वा कीटो वा पतङ्गो वा दंशो वा मशको वा यद्यद्भवन्ति तदा भवन्ति ॥ ३ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ४ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

इमाः सोम्य नद्यः पुरस्तात्प्राच्यः स्यन्दन्ते पश्चात्प्रतीच्यस्ताः समुद्रात्समुद्रमेवापि यन्ति समुद्र एव भवन्ति ता यथा तत्र न विदुरियमहमस्मीयमहमस्मीति ॥ १ ॥ एवमेव खलु सोम्येमाः सर्वाः प्रजाः सत आगम्य न विदुः सत आगच्छामह इति त इह व्याघ्रो वा सिं हो वा वृको वा वराहो वा कीटो वा पतङ्गो वा दंशो वा मशको वा यद्यद्भवन्ति तदा भवन्ति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अस्य सोम्य महतो वृक्षस्य यो मूलेऽभ्याह्न्याज्जीवन् स्रवेद्यो मध्येऽभ्याह्न्याज्जीवन् स्रवेद्योऽग्रेऽभ्याह्न्याज्जीवन् स्रवेत्स एष जीवेना-

त्मनानुप्रभूतः पेपीयमानो मोदमानस्तिष्ठति ॥ १ ॥ अस्य यदेकाः शाखां जीवो जहात्यथ सा शुष्यति द्वितीयां जहात्यथ सा शुष्यति तृतीयां जहात्यथ सा शुष्यति सर्वं जहाति सर्वः शुष्यत्येवमेव खलु सोम्य विद्धीति होवाच ॥ २ ॥ जीवापेतं वाव किलेदं म्रियते न जीवो म्रियत इति स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

न्यग्रोधफलमत आहरेतीदं भगव इति भिन्धीति भिन्नं भगव इति किमत्र पश्यसीत्यण्ड्य इवेमा धाना भगव इत्यासामङ्गैकां भिन्धीति भिन्ना भगव इति किमत्र पश्यसीति न किञ्चन भगव इति ॥ १ ॥ तं होवाच यं वै सोम्यैतमणिमानं न निभालयस एतस्य वै सोम्येषोऽणिमै एवं महाद्वयग्रोधस्तिष्ठति ॥ २ ॥ श्रद्धत्स्व सोम्येति स य एषोऽणिमै तदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

लवणमेतदुदकेऽवधायाथ मा प्रातरुपसीदथा इति स ह तथा चकार तं होवाच यदोषा लवणमुदकेऽवधा अङ्ग तदाहरेति तद्धा-
वमृश्य न विवेद यथा विलीनमेवाङ्ग ॥ १ ॥ अस्यान्तादाचामेति कथमिति लवणमिति मध्यादाचामेति कथमिति लवणमित्यन्तादा-
चामेति कथमिति लवणमित्यभिप्राश्यैनदथ मोपसीदथा इति तद्ध तथा चकार तच्छ्वत्सं वर्त्तते तं होवाचात्र वाव किल सत्सोम्य न निभा-
लयसेऽत्रैव किलेति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्स-
त्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञा-
पयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

यथा सोम्य पुरुषं गन्धारेभ्योऽभिनद्धाक्षमानीय तं ततोऽतिजने

विसृजेत्स यथा तत्र प्राङ्वा उदङ्वाऽधराङ्वा प्रध्मायिताभिनद्धाक्ष आनी-
तोऽभिनद्धाक्षो विसृष्टः ॥ १ ॥ तस्य यथाभिनहनं प्रमुच्य प्रब्रूयादेतां
दिशं गन्धारा एतां दिशं व्रजेति स ग्रामाद्ग्रामं पृच्छन् पण्डितो मेधावी
गन्धारानेवोपसम्पद्येतैवमेवेहाचार्यवान् पुरुषो वेद तस्य तावदेव चिरं
यावन्न विमोक्ष्येऽथ सम्पत्स्य इति ॥ २ ॥ स य एषोऽणिमैतदात्म्य-
मिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति भूय एव मा
भगवान्विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति होवाच ॥ ३ ॥

इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पुरुषं सोम्योतोपतापिनं ज्ञातयः पर्युपासते जानासि मां जानासि
मामिति तस्य यावन्न वाङ्मनसि सम्पद्यते मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः
परस्यां देवतायां तावज्जानाति ॥ १ ॥ अथ यदास्य वाङ्मनसि सम्पद्यते
मनः प्राणे प्राणस्तेजसि तेजः परस्यां देवतायामथ न जानाति ॥ २ ॥
स य एषोऽणिमैतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि
श्वेतकेतो इति भूय एव मा भगवान् विज्ञापयत्विति तथा सोम्येति
होवाच ॥ ३ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

पुरुषं सोम्योत हस्तगृहीतमानयन्त्यपहार्षीत्स्तेयमकार्षीत्परशुमस्मै
तपतेति स यदि तस्य कर्त्ता भवति तत एवाऽनृतमात्मानं कुरुते सोऽ-
नृताभिसन्धोऽनृतेनात्मानमन्तर्धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णाति स दह्यतेऽ-
थ हन्यते ॥ १ ॥ अथ यदि तस्याकर्त्ता भवति तत एव सत्यामात्मानं
कुरुते स सत्याभिसन्धः सत्येनात्मानमन्तर्धाय परशुं तप्तं प्रतिगृह्णा-
ति स न दह्यतेऽथ मुच्यते ॥ २ ॥ स यथा तत्र नादाद्येतैतदात्म्यमिदं
सर्वं तत्सत्यं स आत्मा तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति तद्वास्य विजज्ञा-
विति विजज्ञाविति ॥ ३ ॥

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

इति छान्दोग्योपनिषस्तु षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

ॐ अधीहि भगव इति होपससाद सनत्कुमारं नारदस्तं होवाच
यद्वेत्थ तेन मोपसीद ततस्त ऊर्ध्वं वक्ष्यामीति ॥ १ ॥ स होवाचर्वेदं
भगवोऽध्येमि यजुर्वेदं सामवेदमाथर्व्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं
वेदानां वेदं पित्र्यं राशिं दैवं निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्र-
ह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां नक्षत्रविद्यां सर्पदेवजनविद्यामेतद्भगवो-
ऽध्येमि ॥ २ ॥ सोऽहं भगवो मन्त्रविदेवास्मि नाऽत्मविच्छ्रुतं ह्येव मे
भगवदृशेभ्यस्तरति शोकमात्मविदिति सोऽहं भगवः शोचामि तं मा
भगवाञ्छोकस्य पारं तारयत्विति तं होवाच यद्वै किञ्चैतदध्यगीष्टा
नामैवैतत् ॥ ३ ॥ नाम वा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेद आथर्व्वणश्चतुर्थं
इतिहासपुराणः पञ्चमो वेदानां वेदः पित्र्यो राशिर्दैवो निधिर्वाकोवा-
क्यमेकायनं देवविद्या ब्रह्मविद्या भूतविद्या क्षत्रविद्या नक्षत्रविद्या सर्पदे-
वजनविद्या नामैवैतन्नामोपास्वेति ॥ ४ ॥ स यो नाम ब्रह्मेत्युपास्ते याव-
न्नाम्नो गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यो नाम ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति
भगवो नाम्नो भूय इति नाम्नो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवी-
त्विति ॥ ५ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

वाग्वाव नाम्नो भूयसी वाग्वा ऋग्वेदं विज्ञापयति यजुर्वेदं सामवेद-
माथर्व्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यं राशिं दैवं
निधिं वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्या ब्रह्मविद्या भूतविद्या क्षत्रविद्या नक्ष-
त्रविद्या सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं चाकाशं चापश्च तेजश्च
देवांश्च मनुष्यांश्च पशून् च वयांश्च सि च तृणवनस्पतीञ्छ्वापदान्या-
कीटपतङ्गपिपीलिकं धर्मं चाऽधर्मं च सत्यं चाऽनृतं च साधु चासाधु च
हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं च यद्वै वाङ् नामविष्यन्न धर्मो नाऽधर्मो व्यज्ञापि-
ष्यन्न सत्यं नाऽनृतं न साधु नाऽसाधु न हृदयज्ञो नाहृदयज्ञो वागैवैत-
त्सर्वं विज्ञापयति वाचमुपास्वेति ॥ १ ॥ स यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्ते याव-
द्वाचो गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यो वाचं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति

भगवो वाचो भूय इति वाचो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्
ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

मनो वाव वाचो भूयो यथा वै द्वे वामलके द्वे वा कोले द्वौ वाऽक्षौ
मुष्टिरनुभवत्येवं वाचं च मनोऽनुभवति स यदा मनसा मनस्यति मन्त्रा-
नधीयीयेत्यथार्थीते कर्माणि कुर्वीयेत्यथ कुरुते पुत्राः^५श्च पशूः^५श्चे-
च्छेयेत्यथेच्छते इमं च लोकममुं चेच्छेयेत्यथेच्छते मनो ह्यात्मा मनो
हि लोको मनो हि ब्रह्म मन उपास्वेति ॥ १ ॥ स यो मनो ब्रह्मेत्युपास्ते
यावन्मनसो गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यो मनो ब्रह्मेत्युपास्तेऽ-
स्ति भगवो मनसो भूय इति मनसो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्
ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

सङ्कल्पो वाव मनसो भूयान्यदा वै सङ्कल्पयतेऽथ मनस्यत्यथ वाच-
मीरयति तामु नास्मीरयति नास्मि मन्त्रा एकं भवन्ति मन्त्रेषु कर्माणि
॥ १ ॥ तानि ह वैतानि सङ्कल्पैकायनानि सङ्कल्पात्मकानि सङ्कल्पे प्रति-
ष्ठितानि समकृपतां द्यावापृथिवी समकल्पेतां वायुश्चाकारां च समक-
ल्पतापश्च तेजश्च तेषां^५ संकृप्त्यै वर्ष^५ सङ्कल्पते वर्षस्य संकृप्त्या अन्न^५
सङ्कल्पतेऽन्नस्य संकृप्त्यै प्राणाः सङ्कल्पन्ते प्राणानां^५ संकृप्त्यै मन्त्राः
सङ्कल्पन्ते मन्त्राणां^५ संकृप्त्यै कर्माणि सङ्कल्पन्ते कर्माणां^५ संकृप्त्यै
लोकः सङ्कल्पते लोकस्य संकृप्त्यै सर्व^५ सङ्कल्पते स एष संकल्पः
संकल्पमुपास्वेति ॥ २ ॥ स यः संकल्पं ब्रह्मेत्युपास्ते कृप्तान्
वै स लोकान् ध्रुवान् ध्रुवः प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानो-
ऽभिसिद्धयति यावत्संकल्पस्य गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यः
संकल्पं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः संकल्पाद्भूय इति संकल्पाद्वाव भूयोऽ-
स्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ ३ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

चित्तं वाव सङ्कल्पाद्भूयो यदा वै चेतयतेऽथ संकल्पयतेऽथ मनस्यत्य-
थ वाचमीरयति तामु नास्मीरयति नास्मि मन्त्रा एकं भवन्ति मन्त्रेषु क-
स्माणि ॥ १ ॥ तानि ह वा एतानि चित्तैकायनानि चित्तात्मानि चित्ते
प्रतिष्ठितानि तस्माद्यद्यपि बहुविदचित्तो भवति नायमस्तीत्येवैनमाहु-
र्य-
दयं वेद यद्वाऽयं विद्वान्नेत्थमचित्तः स्यादित्यथ यद्यल्पविच्चित्तवान् भव-
ति तस्मा एवोत शुश्रूषन्ते चित्तं ह्येवैषामेकायनं चित्तमात्मा चित्तं
प्रतिष्ठा चित्तमुपास्वेति ॥ २ ॥ स यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्ते चित्तान्वै स लोकान्
ध्रुवान् ध्रुवः प्रतिष्ठितान् प्रतिष्ठितोऽव्यथमानानव्यथमानोऽभिसिद्धयति
यावच्चित्तस्य गतं तत्राऽस्य यथा कामचारो भवति यश्चित्तं ब्रह्मेत्युपास्ते-
ऽस्ति भगवश्चित्ताद्भूय इति चित्ताद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवी-
त्विति ॥ ३ ॥

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

ध्यानं वाव चित्ताद्भूयो ध्यायतीव पृथिवी ध्यायतीवान्तरिक्षं ध्याय-
तीव द्यौर्ध्यायन्तीवापो ध्यायन्तीव पर्वता ध्यायन्तीव देवमनुष्यास्त-
स्माद्य इह मनुष्याणां महतां प्राप्नुवन्ति ध्यानापादांशा इवैव ते भव-
न्त्यथ येऽल्पाः कलहिनः पिशुना उपवादिनस्तेऽथ ये प्रभवो ध्यानापा-
दांशा इवैव ते भवन्ति ध्यानमुपास्वेति ॥ १ ॥ स यो ध्यानं ब्रह्मेत्युपा-
स्ते यावद्धानस्य गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यो ध्यानं ब्रह्मेत्यु-
पास्तेऽस्ति भगवो ध्यानाद्भूय इति ध्यानाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

विज्ञानं वाव ध्यानाद्भूयो विज्ञानेन वा ऋग्वेदं विजानाति यजुर्वेदं
सामवेदमाथर्वणं चतुर्थमितिहासपुराणं पञ्चमं वेदानां वेदं पित्र्यं राशि
दैवं निर्धि वाकोवाक्यमेकायनं देवविद्यां ब्रह्मविद्यां भूतविद्यां क्षत्रविद्यां
नक्षत्रविद्यां सर्पदेवजनविद्यां दिवं च पृथिवीं च वायुं चाकाशं चापश्च
तेजश्च देवांश्च मनुष्यांश्च पशूंश्च वयांसि च तृणवनस्पतींश्चाप-
दान्याकीटपतङ्गापिपीलिकं धर्मं चाधर्मं च सत्यं चानृतं च साधु चासाधु

च हृदयज्ञं चाहृदयज्ञं चान्नं च रसं चेमं च लोकममुं च विज्ञानेनैव विज्ञा-
नाति विज्ञानमुपास्वेति ॥१॥ स यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्ते विज्ञानवतो वै
स लोकान् ज्ञानवतोऽभिसिद्ध्यति यावद्विज्ञानस्य गतं तत्रास्य यथा
कामचारो भवति यो विज्ञानं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो विज्ञानाद्भूय इति
विज्ञानाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

बलं वाव विज्ञानाद्भूयोऽपि ह शतं विज्ञानवतामेको बलवानाकम्पयते
स यदा बली भवत्यथोत्थाता भवत्युत्तिष्ठन् परिचरिता भवति परिचर-
न्नुपसत्ता भवत्युपसीदन्द्रष्टा भवति श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा
भवति कर्त्ता भवति विज्ञाता भवति बलेन वै पृथिवी तिष्ठति बलेनान्त-
रिक्षं बलेन द्यौर्बलेन पर्वता बलेन देवमनुष्या बलेन पशवश्च वयांसि
च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलिकं बलेन लोकस्तिष्ठति
बलमुपास्वेति ॥ १ ॥ स यो बलं ब्रह्मेत्युपास्ते यावद्बलस्य गतं तत्रास्य
यथा कामचारो भवति यो बलं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवो बलाद्भूय इति
बलाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अन्नं वाव बलाद्भूयस्तस्माद्यद्यपि दशरात्रीर्नाश्रीयाद्यद्यु च ह जीवेदथवा-
द्रष्टाऽश्रोताऽमन्ताऽबोद्धाऽकर्त्ताऽविज्ञाता भवत्यथाऽन्नस्याये द्रष्टा भवति
श्रोता भवति मन्ता भवति बोद्धा भवति कर्त्ता भवति विज्ञाता भवत्य-
न्नमुपास्वेति ॥ १ ॥ स योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽन्नवतो वै स लोकान्
ज्ञानवतोऽभिसिद्ध्यति यावदन्नस्य गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति
योऽन्नं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवोऽन्नाद्भूय इत्यन्नाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे
भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

आपो वा अन्नाद्भूयस्तस्माद्यदा सुवृष्टिर्न भवति व्याधीयन्ते प्राणा
अन्नं कनीयो भविष्यतीत्यथ यदा सुवृष्टिर्भवत्यानन्दिनः प्राणा भव-

न्त्यन्नं बहु भविष्यतीत्याप एवेमा मूर्ता येयं पृथिवी यदन्तरिक्षं यद्
 द्यौर्यत्पर्वता यद्देवमनुष्या यत्पशवश्च वयाँसि च तृणवनस्पतयः
 श्वापदान्याकीटपतङ्गपिपीलिकमाप एवेमा मूर्त्ता अप उपास्वेति ॥ १ ॥
 स योऽपो ब्रह्मेत्युपास्त आप्नोति सर्वान् कामाँस्तृप्तिमान् भवति
 यावदपां गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति योऽपो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति
 भगवोऽद्भ्यो भूय इत्यद्भ्यो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्
 ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

गजनी

तेजो वा अद्भ्यो भूयस्तद्वा एतद्वायुमुपगृह्याकाशमभितपति तदा-
 हुर्निशोचति नितपति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत्पूर्वं दर्शयित्वा-
 ऽथापः सृजते तदेतदूर्ध्वाभिश्च तिरश्चीभिश्च विद्युद्गिराह्वादाश्चरन्ति तस्मा-
 दाहुर्विद्योतते स्तनयति वर्षिष्यति वा इति तेज एव तत्पूर्वं दर्शयित्वा-
 ऽथापः सृजते तेज उपास्वेति ॥ १ ॥ स यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्ते तेजस्वी
 वै स तेजस्वतो लोकान् भास्वतोऽपहततमस्कानभिसिद्ध्यति यावत्ते-
 जसो गतं तत्रास्य यथा कामचारो भवति यस्तेजो ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति
 भगवस्तेजसो भूय इति तेजसो वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान्
 ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

आकाशो वाव तेजसो भूयानाकाशे वै सूर्याचन्द्रमसावुभौ विद्युन्न-
 क्षत्राण्यग्निराकाशेनाह्वयत्याकाशेन शृणोत्याकाशेन प्रतिशृणोत्याकाशे
 रमत आकाशेन रमत आकाशे जायत आकाशमभिजायत आकाशमु-
 पास्वेति ॥ १ ॥ स य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्त आकाशवतो वै स लोकान्
 प्रकाशवतोऽसम्बाधानुरुगायवतोऽभिसिद्ध्यति यावदाकाशस्य गतं त-
 त्रास्य यथा कामचारो भवति य आकाशं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आ-
 काशाद्भ्य इत्याकाशाद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

स्मरो वावाकाशाद्भ्यस्तस्माद्यद्यपि बहव आसीरन्नस्मरन्तो नैव

ते कञ्चन शृणुयुर्न मन्वीरन्न विजानीरन् यदा वाव ते स्मरेयुरथ शृणुयु-
रथ मन्वीरन्नथ विजानीरन् स्मरेण वै पुत्रान्विजानाति स्मरेण पशून्
स्मरमुपास्वेति ॥ १ ॥ स यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्ते यावत् स्मरस्य गतं त-
त्रास्य यथा कामचारो भवति यः स्मरं ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगवः स्मरा-
द्भूय इति स्मराद्वाव भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

आशा वाव स्मराद्भूयस्याशेद्धो वै स्मरो मन्त्रानधीते कर्माणि कुरुते
पुत्राश्च पशूश्चैच्छत इमं च लोकममुं चेच्छत आशामुपास्वेति
॥ १ ॥ स य आशां ब्रह्मेत्युपास्ते आशयाऽस्य सर्व्वे कामाः समृध्यन्त्य-
मोघा हास्याशिषो भवन्ति यावदाशाया गतं तत्रास्य यथा कामचारो
भवति य आशां ब्रह्मेत्युपास्तेऽस्ति भगव आशाया भूय इत्याशाया वाव
भूयोऽस्तीति तन्मे भगवान् ब्रवीत्विति ॥ २ ॥

इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

प्राणो वावाशाया भूयान्यथा वा अरा नाभौ समर्पिता एवमस्मिन्
प्राणे सर्व्वं समर्पितं प्राणः प्राणेन याति प्राणः प्राणं ददाति प्राणाय ददाति
प्राणो ह पिता प्राणो माता प्राणो भ्राता प्राणः स्वसा प्राण आचार्य्यः
प्राणो ब्राह्मणः ॥ १ ॥ स यदि पितरं वा मातरं वा भ्रातरं वा स्वसारं
वाचार्य्यं वा ब्राह्मणं वा किञ्चिद् भृशमिव प्रत्याह धिक्त्वाऽस्त्वित्येवैन-
माहुः पितृहा वै त्वमसि मातृहा वै त्वमसि भ्रातृहा वै त्वमसि स्वसृहा
वै त्वमस्याचार्य्यहा वै त्वमसि ब्राह्मणहा वै त्वमसीति ॥ २ ॥ अथ यद्य-
प्येनानुत्क्रान्तप्राणान् शूलेन सन्मासं व्यतिसन्दहेन्नैवैनं ब्रूयुः पितृहासी-
ति न मातृहासीति न भ्रातृहासीति न स्वसृहासीति नाचार्य्यहासीति
न ब्राह्मणहासीति ॥ ३ ॥ प्राणो ह्येवैतानि सर्वाणि भवति स वा एष
एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं विजानन्नतिवादी भवति तं चेद् ब्रूयुरतिवाद्य-
सीत्यतिवाद्यस्मीति ब्रूयान्नापहुवीत ॥ ४ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

एष तु वा अतिवदति यः सत्येनातिवदति सोऽहं भगवः सत्येनाति-

वदानीति सत्यं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति सत्यं भगवो विजिज्ञास
इति ॥ १ ॥

इति षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

यदा वै विजानात्यथ सत्यं वदति नाविजानन् सत्यं वदति विजान-
न्नेव सत्यं वदति विज्ञानं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति विज्ञानं भगवो
विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

इति सप्तदशः खण्डः ॥ १७ ॥

यदा वै मनुतेऽथ विजानाति नामत्वा विजानाति मत्वैव विजानाति
मतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति मतिं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

इत्यष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

यदा वै श्रद्दधात्यथ मनुते नाश्रद्दधन् मनुते श्रद्दधदेव मनुते श्रद्दधा
त्वेव विजिज्ञासितव्येति श्रद्दधां भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

इत्येकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥

यदा वै निस्तिष्ठत्यथ श्रद्दधाति नानिस्तिष्ठन् श्रद्दधाति निस्तिष्ठन्नेव
श्रद्दधाति निष्ठा त्वेव विजिज्ञासितव्येति निष्ठां भगवो विजिज्ञास
इति ॥ १ ॥

इति विंशः खण्डः ॥ २० ॥

यदा वै करोत्यथ निस्तिष्ठति नाकृत्वा निस्तिष्ठति कृत्वैव निस्तिष्ठति
कृतिस्त्वेव विजिज्ञासितव्येति कृतिं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

इत्येकविंशः खण्डः ॥ २१ ॥

यदा वै सुखं लभतेऽथ करोति नासुखं लब्ध्वा करोति सुखमेव
लब्ध्वा करोति सुखं त्वेव विजिज्ञासितव्यमिति सुखं भगवो विजिज्ञास
इति ॥ १ ॥

इति द्वाविंशः खण्डः ॥ २२ ॥

यो वै भूमा तत् सुखं नात्ये सुखमस्ति भूमैव सुखं भूमा त्वेव विजि-
ज्ञासितव्य इति भूमानं भगवो विजिज्ञास इति ॥ १ ॥

इति त्रयोविंशः खण्डः ॥ २३ ॥

यत्र नान्यत्पश्यति नान्यच्छृणोति नान्यद्विजानाति स भूमाऽथ यत्रान्यत्पश्यत्यन्यच्छृणोत्यन्यद्विजानाति तदल्पं यो वै भूमा तदमृतमथ यदल्पं तन्मर्त्यं स भगवः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति स्वे महिम्नि यदि वा न महिम्नीति ॥ १ ॥ गोअश्वमिह महिमेत्याचक्षते हस्तिहिरण्यं दासभार्य्यं क्षेत्राण्यायतनानीति नाहमेवं ब्रवीमि ब्रवीमीति ह होवाचान्यो हान्यस्मिन् प्रतिष्ठित इति ॥ २ ॥

इति चतुर्विंशः खण्डः ॥ २४ ॥

स एवाधस्तात् स उपरिष्ठात् स पश्चात् स पुरस्तात् स दक्षिणतः स उत्तरतः स एवेदं सर्वमित्यथातोऽहङ्कारादेश एवाहमेवाधस्तादहमुपरिष्ठादहं पश्चादहं पुरस्तादहं दक्षिणतोऽहमुत्तरतोऽहमेवेदं सर्वमिति ॥ १ ॥ अथात आत्मादेश एवात्मैवाधस्तादात्मोपरिष्ठादात्मा पश्चादात्मा पुरस्तादात्मा दक्षिणत आत्मोत्तरत आत्मैवेदं सर्वमिति स वा एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं विजानन्नात्मरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्दः स स्वराड् भवति तस्य सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवत्यथ येऽन्यथाऽतो विदुरन्यराजानस्तेऽक्षय्यलोका भवन्ति तेषां सर्वेषु लोकेष्वकामचारो भवति ॥ २ ॥

इति पञ्चविंशः खण्डः ॥ २५ ॥

तस्य ह वा एतस्यैवं पश्यत एवं मन्वानस्यैवं विजानत आत्मतः प्राण आत्मत आशाऽऽत्मतः स्मर आत्मत आकाश आत्मतस्तेज आत्मत आप आत्मत आविर्भावतिरोभावावात्मतोऽन्नमात्मतो बलमात्मतो विज्ञानमात्मतो ध्यानमात्मतश्चित्तमात्मतः सङ्कल्प आत्मतो मन आत्मतो वागात्मतो नामात्मतो मन्त्रा आत्मतः कर्माण्यात्मत एवेदं सर्वमिति ॥ १ ॥ तेदष श्लोको न पश्यो मृत्युं पश्यति न रोगं नोत दुःखतां सर्वं ह पश्यः पश्यति सर्वमाप्नोति सर्वश इति स एकधा भवति त्रिधा भवति पञ्चधा सप्तधा नवधा चैव पुनश्चैकादश स्मृतः शतं च दश चैकश्च सहस्राणि च विंशतिराहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुद्धौ ध्रुवा स्मृतिः स्मृतिलम्भे सर्वग्रन्थीनां विप्रमोक्षस्तस्मै मृदितकषायाय तमसस्पांरं

दर्शयति भगवान् सनत्कुमारस्तं स्कन्द इत्याचक्षते तं स्कन्द इत्याचक्षते ॥ २ ॥

इति षड्विंशः खण्डः ॥ २६ ॥

इति सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥

अथ यदिदमस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेदम दहरोऽस्मिन्नन्तरा-
काशस्तस्मिन् यदन्तस्तदन्वेष्टव्यं तद्वाव विजिज्ञासितव्यमिति ॥ १ ॥
तं चेद्भूयुर्यदिदमस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेदम दहरोऽस्मिन्नन्तरा-
काशः किं तदत्र विद्यते यदन्वेष्टव्यं यद्वाव विजिज्ञासितव्यमिति ॥ २ ॥
स ब्रूयाद्यावान्वा अयमाकाशस्तावानेषोऽन्तर्हृदय आकाश उभे अस्मिन्
द्यावापृथिवी अन्तरेव समाहिते उभावग्निश्च वायुश्च सूर्याचन्द्रमसावुभौ
विद्युन्नक्षत्राणि यच्चास्येहास्ति यच्च नास्ति सर्व्वं तदस्मिन् समाहितमि-
ति ॥ ३ ॥ तं चेद्भूयुरस्मिन् श्रेदिदं ब्रह्मपुरे सर्व्वं समाहितं सर्व्वाणि
च भूतानि सर्व्वे च कामा यदै नज्जरा वाप्नोति प्रध्वं सते वा किं ततोऽति
शिष्यत इति ॥ ४ ॥ स ब्रूयान्नास्य जरयैतज्जीर्य्यति न वधेनास्य हन्यत
एतत्सत्यं ब्रह्मपुरमस्मिन्कामाः समाहिता एष आत्माऽपहतपाप्मा विज-
रो विमृत्युर्विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसङ्कल्पो यथा
ह्येवेह प्रजा अन्वाविशन्ति यथाऽनुशासनं यं यमन्तमभिकामा भवन्ति
यं जनपदं यं क्षेत्रभागं तं तमेवोपजीवन्ति ॥ ५ ॥ तद्यथेह कर्मजितो
लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यजितो लोकः क्षीयते तद्य इहात्मानमननु-
विद्य व्रजन्त्येतांश्च सत्यान् कामांस्तेषां सर्वेषु लोकेष्वकामचारो
भवत्यथ य इहात्मानमनुविद्य व्रजन्त्येतांश्च सत्यान् कामांस्तेषां
सर्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ६ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

स यदि पितृलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य पितरः समुत्तिष्ठन्ति
तेन पितृलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ १ ॥ अथ यदि मातृलोककामो भवति
सङ्कल्पादेवास्य मातरः समुत्तिष्ठन्ति तेन मातृलोकेन सम्पन्नो महीयते

॥ २ ॥ अथ यदि भ्रातृलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य भ्रातरः समुत्तिष्ठन्ति तेन भ्रातृलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ३ ॥ अथ यदि स्वसृलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य स्वसारः समुत्तिष्ठन्ति तेन स्वसृलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ४ ॥ अथ यदि सखिलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य सखायः समुत्तिष्ठन्ति तेन सखिलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ५ ॥ अथ यदि गन्धमाल्यलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य गन्धमाल्ये समुत्तिष्ठतस्तेन गन्धमाल्यलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ६ ॥ अथ यद्यन्नपानलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्यान्नपाने समुत्तिष्ठतस्तेनान्नपानलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ७ ॥ अथ यदि गीतवादित्रलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य गीतवादित्रे समुत्तिष्ठतस्तेन गीतवादित्रलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ८ ॥ अथ यदि स्त्रीलोककामो भवति सङ्कल्पादेवास्य स्त्रियः समुत्तिष्ठन्ति तेन स्त्रीलोकेन सम्पन्नो महीयते ॥ ९ ॥ यं यमन्तमभिकामो भवति यं कामं कामयते सोऽस्य सङ्कल्पादेव समुत्तिष्ठति तेन सम्पन्नो महीयते ॥ १० ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

त इमे सत्याः कामा अनृतापिधानास्तेषां सत्यानां सतामनृतमपि धानं यो यो ह्यस्येतः प्रेति न तमिह दर्शनाय लभते ॥ १ ॥ अथ ये चास्येह जीवा ये च प्रेता यच्चान्यदिच्छन्न लभते सर्वं तदत्र गत्वा विन्दतेऽत्र ह्यस्यैते सत्याः कामा अनृतापिधानास्तद्यथापि हिरण्यनिधिं निहितमक्षेत्रज्ञा उपर्युपरि सञ्चरन्तो न विन्देयुरेवमेवेमाः सर्वाः प्रजा अहरहर्गच्छन्त्य एतं ब्रह्मलोकं न विन्दन्त्यनृतेन हि प्रत्यूढाः ॥ २ ॥ स वा एष आत्मा हृदि तस्यैतदेव निरुक्तं हृदयमिति तस्माद्भृदयमहरहर्वा एवंविस्वर्गं लोकमेति ॥ ३ ॥ अथ य एष सम्प्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यत एष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मणो नाम सत्यमिति ॥ ४ ॥ तानि ह वा एतानि त्रीण्यक्षराणि सतियमिति तद्यत्सत्त-

दमृतमथ यत्ति तन्मर्त्यमथ यद्यं तेनोभे यच्छति यदनेनोभे यच्छति
तस्माद्यमहरहर्वा एवं वित्स्वर्गं लोकमेति ॥ ५ ॥

इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥

अथ य आत्मा स सेतुर्विधृतिरेषां लोकानामसम्भेदाय नैतं सेतुम-
होरात्रे तरतो न जरा न मृत्युर्न शोको न सुकृतं न दुष्कृतम् ॥ १ ॥ सर्व्वे
पाप्मानोऽतो निवर्त्तन्तेऽपहतपाप्मा ह्येष ब्रह्मलोकस्तस्माद्वा एतं सेतुं
तीर्त्वाऽन्धः सन्ननन्धो भवति विद्धः सन्नविद्धो भवत्युपतापी सन्ननुप-
तापी भवति तस्माद्वा एतं सेतुं तीर्त्वापि नक्तमहरेवाभिनिष्पद्यते
सकृद्विभातो ह्येवैष ब्रह्मलोकः ॥ २ ॥ तद्य एवेतं ब्रह्मलोकं ब्रह्मच-
र्य्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष ब्रह्मलोकस्तेषां सर्व्वेषु लोकेषु काम-
चारो भवति ॥ ३ ॥

इति चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ यद्यज्ञ इत्याचक्षते ब्रह्मचर्य्यमेव तद्ब्रह्मचर्य्येण ह्येव यो ज्ञाता
तं विन्दतेऽथ यदिष्टमित्याचक्षते ब्रह्मचर्य्यमेव तद्ब्रह्मचर्य्येण ह्येवेष्टात्मा-
नमनुविन्दते ॥ १ ॥ अथ यत्सत्रायणमित्याचक्षते ब्रह्मचर्य्यमेव तद्ब्रह्म-
चर्य्येण ह्येव सत आत्मनस्त्राणं विन्दतेऽथ यन्मौनमित्याचक्षते ब्रह्मच-
र्य्यमेव तद्ब्रह्मचर्य्येण ह्येवात्मानमनुविद्य मनुते ॥ २ ॥ अथ यदनाशका-
यनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्य्यमेव तदेष ह्यात्मा न नश्यति यं ब्रह्मचर्य्येणा-
नुविन्दतेऽथ यदरण्यायनमित्याचक्षते ब्रह्मचर्य्यमेव तदरश्च ह वै ण्यश्चा-
र्णवौ ब्रह्मलोके तृतीयस्यामितो दिवि तदैरंमदीयं सरस्तदश्वत्थः
सोमसवनस्तदंपराजिता पूर्व्वब्रह्मणः प्रभुविमितं हिरण्मयम् ॥ ३ ॥
तद्य एवेतावरं च ण्यं चार्णवौ ब्रह्मलोके ब्रह्मचर्य्येणानुविन्दन्ति तेषामेवैष
ब्रह्मलोकस्तेषां सर्व्वेषु लोकेषु कामचारो भवति ॥ ४ ॥

इति पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अथ या एता हृदयस्य नाड्यस्ताः पिङ्गलस्याणिम्लस्तिष्ठन्ति शुक्लस्य
नीलस्य पीतस्य लोहितस्येत्यसौ वा आदित्यः पिङ्गल एष शुक्ल एष
नील एष पीत एष लोहितः ॥ १ ॥ तद्यथा महापथ आतत उभौ ग्रामौ

गच्छतीमं चामुं चैवमेवैता आदित्यस्य रश्मय उभौ लोकौ गच्छन्तीमं
 चामुं चामुष्मादादित्यात्प्रतायन्ते ता आसु नाडीषु सृप्ता आभ्यो नाडीभ्यः
 प्रतायन्ते तेऽमुष्मिन्नादित्ये सृप्ताः ॥ २ ॥ तद्यत्रैतत्सुप्तः समस्तः सम्प्र-
 सन्नः स्वप्नं न विजानात्यासु तदा नाडीषु सृप्तो भवति तन्न कश्चन पाप्मा
 स्पृशति तेजसा हि तदा सम्पन्नो भवति ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदवलिमानं
 नीतो भवति तमभित आसीना आहुर्जानासि मां जानासि मामिति स
 यावदस्माच्छरीरादनुत्क्रान्तो भवति तावज्जानाति ॥ ४ ॥ अथ यत्रैतद-
 स्माच्छरीरादुत्क्रामत्यथैतरेव रश्मिभिरूर्ध्वमाक्रमते स ओमिति वा
 होद्दामीयते स यावत्क्षिप्येन्मनस्तावदादित्यं गच्छत्येतद्वै खलु लोक-
 द्वारं विदुषां प्रपदनं निरोधोऽविदुषाम् ॥ ५ ॥ तदेष श्लोकः शतं चैका च
 हृदयस्य नाड्यस्तासां मूर्द्धानमभिनिःसृतैका तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति
 विष्वङ्मुन्या उत्क्रमणे भवन्त्युत्क्रमणे भवन्ति ॥ ६ ॥

इति षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोकोऽविजिघत्सोऽपिपासः
 सत्यकामः सत्यसङ्कल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च
 लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य विजानातीति ह
 प्रजापतिरुवाच ॥ १ ॥ तद्भोभये देवासुरा अनुबुबुधिरे ते होचुर्हन्त
 तमात्मानमन्विच्छामो यमात्मानमन्विष्य सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वां-
 ःश्च कामानितीन्द्रो हैव देवानामभिप्रवव्राज विरोचनोऽसुराणां तौ
 हासंविदानावेव समित्पाणी प्रजापतिसकाशमाजग्मतुः ॥ २ ॥ तौ ह
 द्वात्रिंशत् वर्षाणि ब्रह्मचर्यमूषतुस्तौ ह प्रजापतिरुवाच किमिच्छ-
 न्ताववास्तमिति तौ होचतुर्य आत्माऽपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विशो-
 कोऽविजिघत्सोऽपिपासः सत्यकामः सत्यसङ्कल्पः सोऽन्वेष्टव्यः स
 विजिज्ञासितव्यः स सर्वांश्च लोकानाप्नोति सर्वांश्च कामान् यस्त-
 मात्मानमनुविद्य विजानातीति भगवतो वचो वेदयन्ते तमिच्छन्ताववा-
 स्तमिति ॥ ३ ॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच य एषोऽक्षिणि पुरुषो दृश्यत एष
 आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेत्यथ योऽयं भगवोऽप्सु परिख्या-

यते यश्चायमादर्शो कतम एष इत्येष उ एवैषु सर्वेष्वेतेषु परिख्यायत
इति होवाच ॥ ४ ॥

इति सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

उदशराव आत्मानमवेक्ष्य यदात्मनो न विजानीथस्तन्मे प्रब्रूतमिति
तौ होदशरावेऽवेक्षाञ्चक्राते तौ ह प्रजापतिरुवाच किं पश्यथ इति तौ
होचतुः सर्वमेवेदमावां भगव आत्मानं पश्याव आलोमभ्यः आनखेभ्यः
प्रतिरूपमिति ॥ १ ॥ तौ ह प्रजापतिरुवाच साध्वलंकृतौ सुवसनौ परि-
ष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षेथामिति तौ ह साध्वलंकृतौ सुवसनौ परि-
ष्कृतौ भूत्वोदशरावेऽवेक्षाञ्चक्राते तौ ह प्रजापतिरुवाच किं पश्यथ
इति ॥ २ ॥ तौ होचतुर्यथैवेदमावां भगवः साध्वलंकृतौ सुवसनौ परि-
ष्कृतौ स्व एवमेवेमौ भगवः साध्वलंकृतौ सुवसनौ परिष्कृतावित्येष
आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति तौ ह शान्तहृदयौ प्रवव्रजतुः
॥ ३ ॥ तौ हान्वीक्ष्य प्रजापतिरुवाचाऽनुपलभ्यात्मानमननुविद्य व्रजतो
यतर एतदुपनिषदो भविष्यन्ति देवा वाऽसुरा वा ते परामविष्यन्तीति
स ह शान्तहृदय एव विरोचनोऽसुरान् जगाम तेभ्यो हैतामुपनिषदं
प्रोवाचात्मैवेह महय्य आत्मा परिचर्य्य आत्मानमेवेह महयन्नात्मानं प-
रिचन्नुभौ लोकाववाप्नोतीमं चामुं चेति ॥ ४ ॥ तस्मादप्यद्येहाददानमश्रद्-
धानमयजमानमाहुरासुरो वतेत्यसुराणां ह्येषोपनिषत्प्रेतस्य शरीरं
भिक्षया वसनेनालङ्कारेणेति सः स्कुर्वन्त्येतेन ह्यमुं लोकं जेष्यन्तो म-
न्यन्त इति ॥ ५ ॥

इत्यष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ हैन्द्रोऽप्राप्यैव देवानेतद्भयं ददर्श यथैव खल्वयमस्मिञ्छरीरे
साध्वलंकृते साध्वलंकृतो भवति सुवसने सुवसनः परिष्कृते परिष्कृत
एवमेवायमस्मिन्नन्धेऽन्धो भवति स्नामे स्नामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽ-
स्यैव शरीरस्य नाशमन्वेष नश्यति नाऽहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ १ ॥
स समित्पाणिः पुनरेयाय तं ह प्रजापतिरुवाच मघवन्यच्छान्तहृदयः
प्राव्राजीः सार्द्धं विरोचनेन किमिच्छन् पुनरागम इति स होवाच यथैव

खल्वयं भगवोऽस्मिञ्छरीरे साध्वलंकृते साध्वलंकृतो भवति सुवसनै
सुवसनः परिष्कृते परिष्कृत एवमेवायमस्मिन्नन्धेऽन्धो भवति स्नामे
स्नामः परिवृक्णे परिवृक्णोऽस्यैव शरीरस्य नाशमन्वेष नश्यति नाऽह-
मत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ एवमेवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते
भूयोऽनुव्याख्यास्यामि वसाऽपराणि द्वात्रिंशतं वर्षाणीति स हाप-
राणि द्वात्रिंशतं वर्षाण्युवास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥

इति नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

य एष स्वप्ने महीयमानश्चरत्येष आत्मेति होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्र-
ह्मेति स ह शान्तहृदयः प्रवव्राज सहाप्राप्त्यैव देवानेतद्भयं ददर्श तद्य-
द्यपीदं शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स भवति यदि स्नाममस्नामो नैवैषोऽस्य
दोषेण दुष्यति ॥ १ ॥ न वधेनास्य हन्यते नास्य स्नाम्येण स्नामो घ्नन्ति
त्वेवैनं विच्छादयन्तीवाऽप्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव नाहमत्र भोग्यं
पश्यामीति ॥ २ ॥ समित्पाणिः पुनरेयाय तं ह प्रजापतिरुवाच मघव-
न्यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः किमिच्छन् पुनरागम इति स होवाच तद्यद्य-
पीदं भगवः शरीरमन्धं भवत्यनन्धः स भवति यदि स्नाममस्नामो नैवै-
षोऽस्य दोषेण दुष्यति ॥ ३ ॥ न वधेनास्य हन्यते नाऽस्य स्नाम्येण
स्नामो घ्नन्ति त्वेवैनं विच्छादयन्तीवाऽप्रियवेत्तेव भवत्यपि रोदितीव
नाऽहमत्र भोग्यं पश्यामीत्येवैष मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनु-
व्याख्यास्यामि वसाऽपराणि द्वात्रिंशतं वर्षाणीति स हाऽपराणि
द्वात्रिंशतं वर्षाण्युवास तस्मै होवाच ॥ ४ ॥

इति दशमः खण्डः ॥ १० ॥

तद्यत्रैतत् सुप्तः समस्तः सम्प्रसन्नः स्वप्नं न विजानात्येष आत्मेति
होवाचैतदमृतमभयमेतद्ब्रह्मेति स ह शान्तहृदयः प्रवव्राज स हाप्राप्त्यैव
देवानेतद्भयं ददर्श नाह खल्वयमेव संमप्रत्यात्मानं जानात्ययमहम-
स्मीति नो एवेमानि भूतानि विनाशमेवापीतो भवति नाहमत्र भोग्यं प-
श्यामीति ॥ १ ॥ स समित्पाणिः पुनरेयाय तं ह प्रजापतिरुवाच मघ-
वन्यच्छान्तहृदयः प्राव्राजीः किमेवेच्छन्पुनरागम इति स होवाच नाह

खल्वयं भगव एव ५ सम्प्रत्यात्मानं जानात्ययमहमस्मीति नो एवेमानि भू-
तानि विनाशमेवापीतो भवति नाहमत्र भोग्यं पश्यामीति ॥ २ ॥ एवमेवैष
मघवन्निति होवाचैतं त्वेव ते भूयोऽनुव्याख्यास्यामि नो एवान्यत्रैतस्मा-
द्वसाऽपराणि पञ्च वर्षाणीति सहापराणि पञ्च वर्षाण्युवास तान्येकशतं ५
सम्पेदुरेतत्तद्यदाहुरेकशतं ५ ह वै वर्षाणि मघवान्प्रजापतौ ब्रह्मचर्यमु-
वास तस्मै होवाच ॥ ३ ॥

इत्येकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

मघवन्मर्त्यं वा इदं ५ शरीरमात्तं मृत्युना तदस्यामृतस्याशरीरस्या-
त्मनोऽधिष्ठानमात्तो वै सशरीरः प्रियाप्रियाभ्यां न वै सशरीरस्य
स्वतः प्रियाप्रिययोरपहतिरस्त्यशरीरं वाव सन्तं न प्रियाप्रिये स्पृशतः
॥ १ ॥ अशरीरो वायुरभ्रं विद्युत्स्तनयितुरशरीराण्येतानि तद्यथैतान्य-
मुष्मादाकाशात्समुत्थाय परं ज्योतिरुपसम्पद्य स्वेन स्वेन रूपेणाभिनि-
ष्पद्यन्ते ॥ २ ॥ एवमेवैष सम्प्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्यो-
तिरुपसम्पद्य स्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते स उत्तमः पुरुषः स तत्र पर्य्येति
जक्षन्कीडन्रममाणः स्त्रीभिर्वा यानैर्वा ज्ञातिभिर्वा नोपजनं स्मरन्निदं ५
शरीरं ५ स यथा प्रयोग्य आचरणे युक्त एवमेवायमस्मिच्छरीरे प्राणो
युक्तः ॥ ३ ॥ अथ यत्रैतदाकाशमनुविषण्णं चक्षुः स चाक्षुषः पुरुषो द-
र्शनाय चक्षुरथ यो वेदेदं जिघ्राणीति स आत्मा गन्धाय घ्राणमथ यो वे-
देदमभिव्याहराणीति स आत्माऽभिव्याहाराय वागथ यो वेदेदं ५ शृ-
ण्वानीति स आत्मा श्रवणाय श्रोत्रम् ॥ ४ ॥ अथ यो वेदेदं मन्वानीति
स आत्मा मनोऽस्य दैवं चक्षुः स वा एष एतेन दैवेन चक्षुषा मनसैता-
न् कामान् पश्यन् रमते ॥ ५ ॥ य एते ब्रह्मलोके तं वा एतं देवा आत्मा-
नमुपासते तस्मात्तेषां ५ सर्व्वे च लोका आत्ताः सर्व्वे च कामाः स
सर्व्व्यां ५ श्र लोकांनाप्नोति सर्व्व्यां ५ श्र कामान्यस्तमात्मानमनुविद्य वि-
जानातीति ह प्रजापतिरुवाच प्रजापतिरुवाच ॥ ६ ॥

इति द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

इयामाच्छवलं प्रपद्ये शवलाच्छयामं प्रपद्येऽथ इव रोमाणि विधूय पापं

चन्द्र इव राहोर्मुखात्प्रमुच्य धृत्वा शरीरमकृतं कृतात्मा ब्रह्मलोकमभिसम्भवामीत्यभिसम्भवामीति ॥ १ ॥

इति त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

आकाशो वै नाम नामरूपयोर्निर्वहिता ते यदन्तरा तद्ब्रह्म तदमृतं स आत्मा प्रजापतेः सभां वेश्म प्रपद्ये यशोऽहं भवामि ब्राह्मणानां यशो राज्ञां यशो दिशां यशोऽहमनुप्रापत्सि स हाहं यशसां यशः श्वेतमदत्कमदत्कं श्वेतं लिन्दुमाभिगां लिन्दुमाभिगाम् ॥ १ ॥

इति चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

तद्वैतद्ब्रह्मा प्रजापतय उवाच प्रजापतिर्मनवे मनुः प्रजाभ्य आचार्य्य-कुलाद्वेदमधीत्य यथाविधानं गुरोः कर्मातिशेषेणामिसमावृत्य कुटुम्बे शुचौ देशे स्वाध्यायमधीयानो धार्मिकान्विदधदात्मनि सर्व्वेन्द्रियाणि सम्प्रतिष्ठाप्याहिं सन् त्सर्व्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्यः स खल्वेवं वर्तयन्याचदायुषं ब्रह्मलोकमभिसम्पद्यते न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते ॥ १ ॥

इति पञ्चदशः खण्डः ॥ १५ ॥

इत्यष्टमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ ८ ॥

ॐ आप्यायन्तु ममाङ्गानि वाक् प्राणश्चक्षुः श्रोत्रमथो वलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माऽहं ब्रह्म निराकुर्यां मा मा ब्रह्म निराकरोदनिराकरणमस्त्वनिराकरणं मेऽस्तु तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मास्ते मयि सन्तु ते मयि सन्तु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति छान्दोग्योपनिषत्संपूर्णा ।

अथ बृहदारण्यकोपनिषदारम्भः ।

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ उषा वा अश्वस्य मेध्यस्य शिरः । सूर्यश्चक्षुर्वातः प्राणो व्यात्तम-
ग्निर्वैश्वानरः संवत्सर आत्मा अश्वस्य मेध्यस्य । द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरं
पृथिवी पाजस्यम् । दिशः पार्श्वं अवान्तरदिशः परीव ऋतवोऽङ्गानि
मासाश्चार्धमासाश्च पर्वण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्राण्यस्थानि नभो
मांसानि । ऊर्ध्व ५ सिकताः सिन्धवो गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वता
ओषधयश्च वनस्पतयश्च लोमानि उद्यन् पूर्वार्धो निम्लोचन् जघनाद्धौ
यद्विजृम्भते यद्विद्योतते यद्विधूनुते तत्स्तनयति यन्मेहति तद्वर्षति वागे-
वास्य वाक् ॥ १ ॥ अहर्वा अश्वं पुरस्तान्महिमान्वजायत तस्य पूर्वं
समुद्रे योनी रात्रिरेनं पश्चान्महिमान्वजायत तस्यापरे समुद्रे योनिरेतौ
वा अश्वं महिमानावभितः सम्बभूवतुर्हयो भूत्वा देवानवहद्वाजी गन्ध-
र्वानर्वाऽसुरानश्वो मनुष्यान् समुद्र एवास्य बन्धुः समुद्रो योनिः ॥ २ ॥
प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

नैवेह किञ्चनाग्र आसीन्मृत्युनैवेदमावृतमासीदशनाययाशनाया हि
मृत्युस्तन्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति । सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत आपो
जायन्तार्चते वै मे कमभूदिति तदेवाक्यस्यार्कत्वम् । क ५ ह वा अस्मै
भवति य एवमेतदक्यस्यार्कत्वं वेद ॥ १ ॥ आपो वा अर्कस्तद्यपांशर
आसीत्तत्समहन्यत । सा पृथिव्यभवत्तस्यामश्राम्यत्तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य
तेजो रसो निरवर्त्तताग्निः ॥ २ ॥ स त्रेधात्मानं व्यकुरुतादित्यं तृतीयं
स एष प्राणस्त्रेधा विहितस्तस्य प्राची दिक्शिरोऽसौ चासौ चेर्माव-
थास्य प्रतीची दिक् पुच्छमसौ चासौ च सक्थ्यौ दक्षिणा चोदीची च
पार्श्वं द्यौः पृष्ठमन्तरिक्षमुदरमियमुरः स एषोऽप्सु प्रतिष्ठितो यत्र क
चैति तदेव प्रतितिष्ठत्येवं विद्वान् ॥ ३ ॥ सोऽकामयत द्वितीयो म
आत्मा जायेतेति स मनसा वाचं मिथुनं ५ समभवदशनाया मृत्युस्तद्य-
द्रेत आसीत्स संवत्सरोऽभवत् । न ह पुरा ततः संवत्सर आस तमे-
तावन्तं कालमविभः । यावान्त्संवत्सरस्तमेतावतः कालस्य परस्ताद-
सृजत । तं जातमभिव्याददात्स भाणकरोत्सैव वागभवत् ॥ ४ ॥
स ऐक्षत यदि वा इममभिमं ५ स्ये कनीयोऽन्नं करिष्य इति स

सा ३३

सा ३३

तथा वाचा तेनात्मनेदं सर्व्वमसृजत यदिदं किञ्चर्चो यजूं षि
सामानि छन्दां सि यज्ञान् प्रजाः पशून् स यद्यदेवासृजत
तत्तदक्षुमध्रियत सर्व्वं वा अक्षीति तददितेरदितित्वं सर्व्वस्यैतस्यात्ता
भवति सर्व्वमस्यान्नं भवति य एवमेतददितेरदितित्वं वेद ॥ ५ ॥ सोऽ-
कामयत भूयसा यज्ञेन भूयो यजेयेति । सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत तस्य
श्रान्तस्य तप्तस्य यशो वीर्य्यमुदक्रामत् । प्राणा वै यशो वीर्य्यं तत्प्राणेषू-
त्क्रान्तेषु शरीरं श्वयितुमध्रियत तस्य शरीर एव मन आसीत् ॥ ६ ॥
सोऽकामयत मेध्यं म इदं स्यादात्मन्यनेन स्यामिति । ततोऽश्वः सम-
भवद्यदश्ववत्तन्मेध्यमभूदिति तदेवाश्वमेधस्याश्वमेधत्वम् एष ह वा अश्व-
मेधं वेद य एनमेवं वेद । तमनवरुद्धयैवामन्यत । तं संवत्सरस्य पर-
स्तादात्मन आलभत । पशून्देवताभ्यः प्रत्यौहत् । तस्मात्सर्व्वदेवत्यं
प्रोक्षितं प्राजापत्यमालभन्त । एष वा अश्वमेधो य एष तपति तस्य
संवत्सर आत्माऽयमग्निरर्केस्तस्येमे लोका आत्मानस्तावेतावर्काश्वमेधौ ।
सा पुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवाप पुनर्मृत्युंजयति नैनं मृत्युराप्नोति
मृत्युरस्यात्मा भवति एतासां देवतानामेको भवति ॥ ७ ॥

इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

द्वया ह प्राजापत्या देवाश्चासुराश्च ततः कानीयसा एव देवा ज्याय-
सा असुरास्त एषु लोकेष्वस्पृजन्त ते ह देवा ऊचूर्हन्तासुरान्यन्न उद्गी-
थेनात्ययामेति ॥ १ ॥ ते ह वाचमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यो वा-
गुदगायत् । यो वाचि भोगस्तं देवेभ्य आगायत् यत् कल्याणं वदति
तदात्मने । ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येप्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽ-
विध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं वदति स एव स पाप्मा ॥ २ ॥
अथ ह प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति तेभ्यः प्राण उदगायद्यः प्राणे
भोगस्तं देवेभ्य आगायत् यत् कल्याणं जिघ्रति तदात्मने । ते विदुरनेन
वै न उद्गात्रात्येप्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा
यदेवेदमप्रतिरूपं जिघ्रति स एव स पाप्मा ॥ ३ ॥ अथ ह चक्षुरुचुस्त्वं न
उद्गायेति तथेति तेभ्यश्चक्षुरुदगायत् । यच्चक्षुषि भोगस्तं देवेभ्य आगाय-

द्यत्कल्याणं पश्यति तदात्मने । ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तम-
 भिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं पश्यति स एव
 स पाप्मा ॥ ४ ॥ अथ ह श्रोत्रमूचुस्त्वं न उदगायेति तथेति तेभ्यः
 श्रोत्रमुदगायद् यः श्रोत्रे भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत्कल्याणं शृणो-
 ति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभिद्रुत्य पा-
 प्मनाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं शृणोति स एव
 स पाप्मा ॥ ५ ॥ अथ ह मन ऊचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति
 तेभ्यो मन उदगायद्यो मनसि भोगस्तं देवेभ्य आगायद्यत् कल्याणं
 सङ्कल्पयति तदात्मने ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तम-
 भिद्रुत्य पाप्मनाऽविध्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं सङ्कल्प-
 यति स एव स पाप्मैवमु खल्वेता देवताः पाप्मभिरुपासृजन्नेवमेनाः पा-
 प्मनाऽविध्यन् ॥ ६ ॥ अथ हेममासन्त्यं प्राणमूचुस्त्वं न उद्गायेति तथेति
 तेभ्य एष प्राण उदगायत्ते विदुरनेन वै न उद्गात्रात्येष्यन्तीति तमभि-
 द्रुत्य पाप्मनाविध्यन्त्स यथाश्मानमृत्वा लोष्टो विध्वंसेतैव ह वै विध्वं-
 समाना विष्वञ्चो विनेशुस्ततो देवा अभवन् पराऽसुरा भवत्यात्मना
 परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥ ७ ॥ ते होचुः क नु सोऽ-
 भूद् यो न इत्थमसक्तेत्ययमास्येऽन्तरिति सोऽयास्य आङ्गिरसोऽङ्गानां
 हि रसः ॥ ८ ॥ सा वा एषा देवता दूर्नाम दूरं ह्यस्या मृत्युर्दूरं ह वा
 अस्मान्मृत्युर्भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥ सा वा एषा देवतैतासां देवतानां
 पाप्मानं मृत्युमपहत्य यत्रासां दिशामन्तस्तद्गमयाञ्चकार तदासां पा-
 प्मनो विन्यदधात्तस्मान्न जनमियान्नान्तमियान्नेत्पाप्मानं मृत्युमन्ववाया-
 नीति ॥ १० ॥ सा वा एषा देवतैतासां देवतानां पाप्मानं मृत्युमपहत्या-
 थैनां मृत्युमत्यवहत् ॥ ११ ॥ स वै वाचमेव प्रथमामत्यवहत्सा यदा
 मृत्युमत्यमुच्यत सोऽङ्गिरभवत्सोऽयमग्निः परेण मृत्युमतिक्रान्तो
 द्विष्यते ॥ १२ ॥ अथ ह प्राणमत्यवहत्स यदा मृत्युमत्यमुच्यत स वायु-
 रभवत्सोऽयं वायुः परेण मृत्युमतिक्रान्तः पवते ॥ १३ ॥ अथ चक्षुरत्य-
 वहत् तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत स आदित्योऽभवत्सोऽसावादित्यः परेण

मृत्युमतिक्रान्तस्तपति ॥१४॥ अथ श्रोत्रमत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत
 ता दिशोऽभवत्स्ता इमा दिशः परेण मृत्युमतिक्रान्ताः ॥ १५ ॥ अथ
 मनोऽत्यवहत्तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत स चन्द्रमा अभवत्सोऽसौ चन्द्रः
 परेण मृत्युमतिक्रान्तो भात्येव ह वा एनमेषा देवता मृत्युमतिवहति
 य एवं वेद ॥ १६ ॥ अथात्मनेऽन्नाद्यमागायद्याद्धि किञ्चान्नमद्यतेऽनेनैव
 तदद्यत इह प्रतितिष्ठति ॥ १७ ॥ ते देवा अनुवन्नेतावद्वा इदं सर्वं
 यदन्नं तदात्मन आगासीरनु नोऽस्मिन्नन्न आभजस्वेति ते वै माभिसं-
 विशतेति तथेति तं समन्तं परिण्यविशन्त तस्माद्यदनेनान्नमत्ति
 तेनैतास्तृप्यन्त्येव ह वा एनं स्वा अभिसंविशन्ति भर्ता स्वानां श्रेष्ठः
 पुर एता भवत्यन्नादोऽधिपतिर्य एवं वेद य उ हैवं विदं स्वेष्टु प्रति-
 पत्तिर्बुभूषति न हैवालं भार्य्येभ्यो भवत्यथ य एवैतमनुभवति यो
 वै तमनुभार्य्यानं बुभूषति स है वालं भार्य्येभ्यो भवति ॥१८॥ सो यास्य-
 आङ्गिरसोऽङ्गानां हि रसः प्राणो वा अङ्गानां रसः प्राणो हि
 वा अङ्गानां रसस्तस्माद्यस्मात्कस्माच्चाङ्गात्प्राण उत्क्रामति तदेव तच्छु-
 ष्यत्येष हि वा अङ्गानां रसः ॥ १९ ॥ एष उ एव बृहस्प-
 तिर्वागू वै बृहती तस्या एष पतिस्तस्मादु बृहस्पतिः ॥ २० ॥ एष उ
 एव ब्रह्मणस्पतिर्वागू वै ब्रह्म तस्या एष पतिस्तस्मादु ब्रह्मणस्पतिः
 ॥ २१ ॥ एष उ एव साम वागू वै सामैष सा चामश्चेति तत्साम्नः साम-
 त्वं यद्वेव समः ऋषिणा समो मशकेन समो नागेन सम एभिस्त्रिभिर्लोकैः
 समोऽनेन सर्व्वेण तस्माद्वेव सामाश्नुते साम्नः सायुज्यं सलोकतां ज-
 यति य एवमेतत्साम वेद ॥ २२ ॥ एष उ वा उद्गीथः प्राणो वा उत्प्रा-
 णेन हीदं सर्व्वमुत्तन्धं वागेव गीथोच्च गीथा चेति स उद्गीथः ॥ २३ ॥
 तद्वापि ब्रह्मदत्तश्चैकितानेयो राजानं भक्षयन्नुवाचायं त्यस्य राजा मू-
 र्द्धानं विपातयताद्यदितोऽयास्य आङ्गिरसोऽनेनोद्गायदिति वाचा च ह्येव
 स प्राणेन चोद्गायदिति ॥ २४ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः स्वं वेद भ-
 वति हास्य स्वं तस्य वै स्वर एव स्वं तस्मादार्त्विज्यं करिष्यन्वाचि स्वर-
 मिच्छेत तया वाचा स्वरसम्पन्नयार्त्विज्यं कुर्यात्तस्माद्यज्ञे स्वरचन्तं दिद

क्षन्त एवाऽथो यस्य स्वं भवति भवति हास्य स्वं य एतमेतत्साम्नः स्वं वेद ॥ २५ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः सुवर्णं वेद भवति हास्य सुवर्णं तस्य वै स्वर एव सुवर्णं भवति हास्य सुवर्णं य एवमेतत्साम्नः सुवर्णं वेद ॥ २६ ॥ तस्य हैतस्य साम्नो यः प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठति तस्य वै वागेव प्रतिष्ठा वाचि हि खल्वेष एतत्प्राणः प्रतिष्ठितो गीयतेऽन्न इत्यु हैक आहुः ॥ २७ ॥ अथातः पवमानानामेवाभ्यारोहः स वै खलु प्रस्तोता साम प्रस्तौति स यत्र प्रस्तुयात्तदेतानि जपेदसतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय मृत्योर्मांमृतं गमयेति स यदाहासतो मा सद्गमयेति मृत्युर्वा असत्सदमृतं मृत्योर्मांमृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह तमसो मा ज्योतिर्गमयेति मृत्युर्वै तमो ज्योतिरमृतं मृत्योर्मांमृतं गमयामृतं मा कुर्वित्येवैतदाह मृत्योर्मांमृतं गमयेति नात्र तिरोहितमिवास्ति अथ यानोतराणि स्तोत्राणि तेष्वात्मनेऽन्नाद्यमागायेत्तस्मादु तेषु वरं वृणीत यं कामं कामयेत तं स एष एवं विदुद्वाताऽऽत्मने वा यजमानाय वा यं कामं कामयेत तमागायति तद्धैतल्लोकजिदेव न हैवालोक्ष्यताया आशास्ति य एवमेतत् साम वेद ॥ २८ ॥

इति तृतीयं ब्राह्मणम् ।

आत्मैवेदमग्र आसीत् पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य नान्यदात्मनोऽपश्यत् सोऽहमस्मीत्यग्रे व्याहरत्ततोऽहन्नमाभवत् तस्मादप्येतर्ह्यामन्त्रितोऽहमयमित्येवाग्र उक्त्वाथान्यन्नाम प्रवृत्ते यदस्य भवति स यत्पूर्वोऽस्मात्सर्व्वस्मात्सर्व्वान्पाप्मन औषत्तस्मात्पुरुष औषति ह वै स तं योऽस्मात्पूर्वाद्बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥ सोऽविभेत्तस्मादेकाकी विभेति सहायमीक्षाश्चक्रे यन्मदन्यन्नास्ति कस्मान्नु विभेमीति तत एवास्य भयं वीयाय कस्माद्व्यभेष्यद्वितीयाद्वै भयं भवति ॥ २ ॥ स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत् स हैतानास यथा ह्योपुमां सौ सम्परिष्वक्तौ स इममेवात्मानं द्वेधापातयत्ततः पतिश्च पत्नी चाभवतां तस्मादिदमर्द्धवृगलमिव स्व इति ह स्माह याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशः स्त्रिया पूर्य्यत एव तां समभवत्ततो मनुष्या अजा-

यन्त ॥३॥ सो हेयमीक्षाञ्चक्रे कथं नु माऽऽत्मन एव जनयित्वा संभवति
हन्त तिरोऽसानीति सा गौरभवदृषभ इतरस्ताः समेवाभवत्ततो गावोऽ-
जायन्त वडवेतराभवदश्ववृष इतरो गर्दभीतरा गर्दभ इतरस्ताः समेवाभ-
वत्तत एकशफमजायताऽजेतराऽभवद्वस्त इतरोऽविरितरा मेष इतरस्ता-
ः समेवाभवत्ततोऽजावयोऽजायन्तैवमेव यदिदं किञ्च मिथुनमापिपीलि-
काभ्यस्तत् सर्वमसृजत ॥ ४ ॥ सोऽवेदहं वाऽव सृष्टिरस्म्यहं हीदं
सर्वमसृक्षीति ततः सृष्टिरभवत्सृष्ट्या हास्यैतस्यां भवति य एवं वेद
॥ ५ ॥ अथेत्यभ्यमन्थत्स मुखाच्च योनेर्हस्ताभ्यां चाग्निमसृजत तस्मादे-
तदुभयमलोमकमन्तरतोऽलोमका हि योनिरन्तरतः । तद्यदिदमाहुरमुं य-
जामुं यजेत्येकैकं देवमेतस्यैव सा विसृष्टिरेष उ ह्येव सर्वे देवाः । अथ य-
त्किञ्चेदमार्द्रं तद्रेतसोऽसृजत तदु सोम एतावद्वा इदं सर्वमन्नं चैवान्ना-
दश्च सोम एवान्नमग्निरन्नादः सैषा ब्रह्मणोऽतिसृष्टिः । यच्छ्रेयसो देवानसृ-
जताथ यन्मर्त्यः सन्नमृतानसृजत तस्मादतिसृष्टिरतिसृष्ट्या हास्यैतस्यां
भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥ तद्धेदं तर्ह्यव्याकृतमासीत् तन्नामरूपाभ्यामेव
व्याक्रियताऽसौ नामायामिदं रूप इति तदिदमप्येतर्हि नामरूपाभ्यामेव
व्याक्रियतेऽसौ नामायामिदं रूप इति स एष इह प्रविष्टः । आनखाग्नेभ्यो
यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकुलाये तं न
पश्यन्ति । अकृत्स्नो हि स प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति । वदन् वाक्पश्यश्च-
क्षुः शृण्वन् श्रोत्रं मन्वानो मनस्तान्यस्यैतानि कर्मनामान्येव । स योऽत
एकैकमुपास्ते न स वेदाकृत्स्नो ह्येषोऽत एकैकेन भवत्यात्मेत्येवोपासी-
तात्र ह्येते सर्वे एकं भवन्ति । तदेतत्पदनीयमस्य सर्वस्य यदयमात्मानेन
ह्येतत्सर्वं वेद । यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवं कीर्तिं श्लोकं विन्दते य
एवं वेद ॥ ७ ॥ तदेतत्प्रेयः पुत्रात्प्रेयो वित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्व-
स्मादन्तरतरं यदयमात्मा । स योऽन्यमात्मनः प्रियं ब्रुवाणं ब्रूयात्
प्रियं रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यादात्मानमेव प्रियमुपासीत स य
आत्मानमेव प्रियमुपास्ते न हास्य प्रियं प्रमायुकं भवति ॥ ८ ॥ त-
दाहुर्ब्रह्मविद्यया सर्वं भविष्यन्तो मनुष्या मन्यन्ते । किमु तद्ब्रह्माऽ-

वेद्यस्मात्तत्सर्वमभवदिति ॥ ९ ॥ ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् तदात्मानमे-
वावेदाहं ब्रह्मास्मीति । तस्मात्तत् सर्वमभवत् तद्यो यो देवानां प्रत्यबुध्य-
त स एव तदभवत्तथर्षीणां तथा मनुष्याणां तद्वैतत्पश्यन् नृषिर्वाग्मदेवः
प्रतिपेदेऽहं मनुरभवत् सूर्यश्चेति तदिदमप्येतर्हि य एवं वेदाऽहं ब्रह्मा-
स्मीति स इदं सर्वं भवति तस्य ह न देवाश्च नाभूत्या ईशत आत्मा
होषा स भवत्यथ योऽन्यां देवतामुपास्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मीति
न स वेद यथा पशुरेव स देवानां यथा ह वै बहवः पशवो मनुष्यं
भुङ्ग्युरेवमेकैकः पुरुषो देवान् भुनक्त्येकस्मिन्नेव पशावादीयमाने-
ऽप्रियं भवति किमु बहुषु तस्मादेषां तन्न प्रियं यदेतन्मनुष्या विद्युः
॥ १० ॥ ब्रह्म वा इदमग्र आसीदेकमेव तदेकं सन्न व्यभवत् तच्छ्रेयो-
रूपमत्यसृजत क्षत्रं यान्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः सामो रुद्रः
पर्जन्यो यमो मृत्युरीशान इति । तस्मात् क्षत्रात्परं नास्ति तस्माद्ब्राह्मणः
क्षत्रियमधस्तादुपास्ते राजसूये क्षत्र एव तद्यशो दधाति सैषा क्षत्रस्य
योनिर्यद्ब्रह्म । तस्माद्यद्यपि राजा परमतां गच्छति ब्रह्मैवान्तत उपनिश्च-
यति स्वां योनिं य उ एनं हिनस्ति स्वां स योनिमृच्छति स पापी-
यान् भवति यथा श्रेयां स हिं सित्वा ॥ ११ ॥ स नैव व्यभवत् स
विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि गणश आख्यायन्ते वसवो रुद्रा
आदित्या विश्वेदेवा मरुत इति ॥ १२ ॥ स नैव व्यभवत् स शौद्रं
वर्णमसृजत पूषणमियं वै पूषेयं हीदं सर्वं पुष्यति यदिदं किञ्च
॥ १३ ॥ स नैव व्यभवत्तच्छ्रेयोरूपमत्यसृजत धर्मं तदेतत् क्षत्रस्य क्षत्रं
यद्धर्मस्तस्माद्धर्मात्परं नास्त्यथो अवलीयान् वलीयां समाशंसते
धर्मेण यथा राज्ञैव यो वै स धर्मः सत्यं वै तत्तस्मात् सत्यं वदन्तमा-
हुर्धर्मं वदतीति धर्मं वा वदन्तं सत्यं वदतीत्येतद्वैवैतदुभयं भवति
॥ १४ ॥ तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विद् शूद्रस्तदग्निनैव देवेषु ब्रह्माभवद्ब्राह्मणो मनु-
ष्येषु क्षत्रियेण क्षत्रियो वैश्येन वैश्यः शूद्रेण शूद्रस्तस्मादग्नावेव देवेषु
लोकमिच्छन्ते ब्राह्मणे मनुष्येष्वेताभ्यां हि रूपाभ्यां ब्रह्माभवदथ यो ह
वा अस्माल्लोकात्स्वं लोकमदृष्ट्वा प्रैति स एनमविदितो न भुनक्ति यथा

वेदो वाऽननूक्तोऽन्यद्वा कर्माकृतं यदिह वा अप्यनैवंविद् महत्पुण्यं
 कर्म करोति तद्वास्यां ततः क्षीयत एवात्मानमेव लोकमुपासीत स
 य आत्मानमेव लोकमुपास्ते न हास्य कर्म क्षीयते अस्माद्धेवात्मनो
 यद्यत्कामयते तत्तत्सृजते ॥ १५ ॥ अथो अयं वा आत्मा सर्वेषां भूतानां
 लोकः स यज्जुहोति यद्यजते तेन देवानां लोकोऽथ यदनुब्रूते तेन ऋषी-
 णामथ यत्पितृभ्यो निपृणाति यत्प्रजामिच्छते तेन पितृणामथ यन्मनु-
 ष्यान्वासयते यदेभ्योऽशनं ददाति तेन मनुष्याणामथ यत्पशुभ्यस्तृणो-
 दकं विन्दति तेन पशूनां यदस्य गृहेषु श्वापदा वयाः स्यापिपीलिकाभ्य
 उपजीवन्ति तेन तेषां लोको यथाह वै स्वाय लोकायारिष्टिमिच्छेदेवैहैवं-
 विदे सर्वाणि भूतान्यारिष्टिमिच्छन्ति तद्वा एतद्विदितं मीमांसितम् ॥ १६ ॥
 आत्मैवेदमग्र आसीदेक एव सोऽकामयत जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ
 वित्तं मे स्यादथ कर्म कुर्वीत्येतावान् वै कामो नेच्छः श्व नातो भूयो
 विन्देत्तस्मादप्येतर्होकाकी कामयते जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तं
 मे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति स यावदप्येतेषामेकैकं न प्राप्नोत्यकृत्स्न एव
 तावन्मन्यते तस्यो कृत्स्नता मन एवास्यात्मा वाग्जाया प्राणः प्रजा चक्षु-
 र्मानुषं वित्तं चक्षुषा हि तद्विन्दते श्रोत्रं दैवः श्रोत्रेण हि तच्छृणोत्या-
 त्मैवास्य कर्मात्मना हि कर्म करोति स एष पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः
 पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्कमिदं सर्वं यदिदं किञ्च तदिदं सर्वमामोति य एवं
 वेद ॥ १७ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाऽजनयत्पिता । एकमस्य साधारणं द्वे देवान-
 नभाजयत् । त्रीणिण्यात्मनेऽकुरुत पशुभ्य एकं प्रायच्छत् । तस्मिन्सर्वं प्रति-
 ष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न । कस्मात्तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदा । यो
 वैतामक्षितिं वेद सोऽन्नमत्ति प्रतीकेन । स देवानपि गच्छति स ऊर्जमु-
 पजीवतीति श्लोकाः ॥ १ ॥ यत्सप्तान्नानि मेधया तपसाऽजनयत्पितेति
 मेधया हि तपसाऽजनयत्पितैकमस्य साधारणमितीदमेवास्य तत्साधा-
 रणमन्नं यदिदमद्यते । स य एतदुपास्ते न स पाप्मनो व्यावर्त्तते मिश्रं ह्ये-
 तत् द्वे देवानभाजयदिति हुतं च प्रहुतं च तस्मादेवेभ्यो जुहति च प्रजुहत्यथो

आहुर्दर्शपूर्णमासाविति । तस्मान्नेष्ट्रियाजुकः स्यात्पशुभ्य एकं प्रायच्छ-
दिति तत् पयः । पयो ह्येवाग्रे मनुष्याश्च पशवश्चोपजीवन्ति तस्मात् कु-
मारं जातं घृतं वैवाग्रे प्रतिलेहयन्ति स्तनं वानुधापयन्त्यथ वत्सं जात-
माहुरतृणाद इति । तस्मिन् सर्व्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च नेति पय-
सि हीदः सर्व्वं प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति यच्च न । तद्यदिदमाहुः संवत्सरं
पयसा जुह्वदप पुनर्मृत्युं जयतीति न तथा विद्याद्यदहरेव जुहोति तदहः
पुनर्मृत्युमपजयत्येवं विद्वान्त्सर्व्वं हि देवेभ्योऽन्नाद्यं प्रयच्छति क-
स्मात्तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्व्वदेति पुरुषो वा अक्षितिः स हीद-
मन्नं पुनः पुनर्जनयते । यो वैतामक्षितिं वेदेति पुरुषो वा अक्षितिः स
हीदमन्नं धिया धिया जनयते कर्मभिर्यद्वैतन्न कुर्यात्क्षीयेत ह सोऽन्न-
मत्ति प्रतीकेनेति मुखं प्रतीकं मुखेनेत्येतत्स देवानपि गच्छति स ऊर्ज-
मुपजीवतीति प्रशः सा ॥ २ ॥ त्रीण्यात्मनेऽकुरुतेति मनो वाचं प्राणं
तान्यात्मनेऽकुरुतान्यत्रमना अभूवं नादर्शमन्यत्रमना अभूवं नाश्रौषमिति
मनसा ह्येव पश्यति मनसा शृणोति । कामः सङ्कल्पो विचिक्तित्सा
श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिर्हीर्धीर्भीरित्येतत्सर्व्वं मन एव तस्मादपि
पृष्ठत उपस्पृष्टो मनसा विजानाति यः कश्च शब्दो वागेव सैषा
ह्यन्तमायत्तैषा हि न प्राणोऽपानो व्यान उदानः समानोऽन इत्येतत्सर्व्वं
प्राण एवैतन्मयो वा अयमात्मा वाङ्मयो मनोमयः प्राणमयः ॥ ३ ॥
त्रयो लोका एत एव वागेवायं लोको मनोऽन्तरिक्षलोकः प्राणोऽसौ
लोकः ॥ ४ ॥ त्रयो वेदा एत एव वागेवर्वेदो मनो यजुर्वेदः प्राणः साम-
वेदः ॥ ५ ॥ देवाः पितरो मनुष्या एत एव वागेव देवा मनः पितरः
प्राणो मनुष्याः ॥ ६ ॥ पिता माता प्रजैत एव मन एव पिता वाङ्माता
प्राणः प्रजा ॥ ७ ॥ विज्ञातं विजिज्ञास्यमविज्ञातमेत एव यत् किञ्च वि-
ज्ञातं वाचस्तद्रूपं वाग्धि विज्ञाता वागेनं तद्भूत्वाऽवति ॥ ८ ॥ यत्किञ्च
विजिज्ञास्यं मनस्तद्रूपं मनो हि विजिज्ञास्यं मन एनं तद्भूत्वाऽवति ॥
॥ ९ ॥ यत्किञ्चाविज्ञातं प्राणस्य तद्रूपं प्राणो ह्यविज्ञातः प्राण एनं तद्भू-
त्वाऽवति ॥ १० ॥ तस्यैव वाचः पृथिवी शरीरं ज्योतीरूपमयमग्निस्त-

द्यावत्येव वाक् तावती पृथिवी तांवानयमग्निः ॥ ११ ॥ अथैतस्य मनसो
 द्यौः शरीरं ज्योतीरूपमसावादित्यस्तद्यावदेव मनस्तावती द्यौस्तावान-
 सावादित्यस्तौ मिथुनं समैतां ततः प्राणोऽजायत स इन्द्रः स एषोऽ-
 सपत्नो द्वितीयो वै सपत्नो नास्य सपत्नो भवति य एवं वेद ॥ १२ ॥
 अथैतस्य प्राणस्यापः शरीरं ज्योतीरूपमसौ चन्द्रस्तद्यावानेव प्राणस्ता-
 वत्य आपस्तावानसौ चन्द्रस्त एते सर्व्व एव समाः सर्व्वेऽनन्ताः स यो
 हैतानन्तवत उपास्तेऽन्तवन्तं स लोकं जयत्यथ यो हैताननन्तानुपा-
 स्तेऽनन्तं स लोकं जयति ॥ १३ ॥ स एष संवत्सरः प्रजापतिः षोड-
 शकलस्तस्य रात्रय एव पञ्चदश कला ध्रुवैवास्य षोडशी कला स रा-
 त्रिभिरेवा च पूर्य्यतेऽप च क्षीयते सोऽमावास्यां रात्रिमेतया षोडश्या
 कलया सर्व्वमिदं प्राणभृदनुप्रविश्य ततः प्रातर्जायते तस्मादेतां रात्रिं
 प्राणभृतः प्राणं न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्यैतस्या एव देवताया अप-
 चित्यै ॥ १४ ॥ यो वै स संवत्सरः प्रजापतिः षोडशकलोऽयमेव स
 योऽयमेवंवित्पुरुषस्तस्य वित्तमेव पञ्चदश कला आत्मैवास्य षोडशी
 कला स वित्तैर्नैवा च पूर्य्यतेऽप च क्षीयते तदेतन्नभ्यं यदयमात्मा प्रधि-
 र्वित्तं तस्माद्यद्यपि सर्व्वज्यानि जीयत आत्मना चेज्जीवति प्रधिनागादि-
 त्येवाहुः ॥ १५ ॥ अथ त्रयो वावलोका मनुष्यलोकः पितृलोको देवलोक
 इति सोऽयं मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्यो नान्येन कर्मणा कर्मणा पितृ-
 लोको विद्यया देवलोको देवलोको वै लोकानां श्रेष्ठस्तस्माद्विद्यां प्रश-
 सन्ति ॥ १६ ॥ अथातः सम्प्रतिर्यदा प्रैष्यन्मन्यतेऽथ पुत्रमाह त्वं ब्रह्म
 त्वं यज्ञस्त्वं लोक इति स पुत्रः प्रत्याहाऽहं ब्रह्माऽहं यज्ञोऽहं लोक इति
 यद्वै किञ्चानूक्तं तस्य सर्व्वस्य ब्रह्मेत्येकता । ये वै के च यज्ञास्तेषां
 सर्व्वेषां यज्ञ इत्येकता ये वै के च लोकास्तेषां सर्व्वेषां
 लोक इत्येकतैतावद्वा इदं सर्व्वमेतन्मा सर्व्वं सन्नयमितोऽभुन-
 जदिति तस्मात् पुत्रमनुशिष्टं लोक्यमाहुस्तस्मादेनमनुशासति स
 यदेवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैभिरेव प्राणैः सह पुत्रमाविशति स यद्यनेन
 किञ्चिदक्षण्या कृतं भवति तस्मादेनं सर्व्वस्मात्पुत्रो मुञ्चति तस्मात्पुत्रो

नाम स पुत्रेणैवास्मिँल्लोके प्रतितिष्ठत्यथैनमेते देवाः प्राणा अमृता आवि-
 शन्ति ॥ १७ ॥ पृथिव्यै चैनमग्नेश्च दैवी वागाविशति सा वै दैवी
 वाग्यया यद्यदेव वदति तत्तद्भवति ॥ १८ ॥ दिवश्चैनमादित्याच्च दैवं
 मन आविशति तद्वै दैवं मनो येनानन्देव भवत्यथो न शोचति ॥ १९ ॥
 अद्भ्यश्चैनं चन्द्रमसश्च दैवः प्राण आविशति स वै दैवः प्राणो यः स-
 च्चरः ५ आसंचरः ५ न व्यथतेऽथो न रिप्यति स एवंविस्सर्वेषां भूता-
 नामात्मा भवति यथैषा देवतैवः ५ स यथैतां देवताः ५ सर्वाणि भूतान्य-
 वन्त्येवः ५ हैवंविदः ५ सर्वाणि भूतान्यवन्ति । यदु किञ्चेमाः प्रजाः शोचन्त्य-
 मैवासां तद्भवति पुण्यमेवासु गच्छति न ह वै देवान् पापं गच्छ-
 ति ॥ २० ॥ अथातो व्रतमीमांसा प्रजापतिर्ह कर्माणि ससृजे तानि
 सृष्टान्यन्योन्येनास्पर्धन्त वदिष्याम्येवाहमिति वाग्दध्रे द्रक्ष्याम्यहमिति
 चक्षुः श्रोष्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्यानि कर्माणि यथाकर्म तानि मृत्युः
 श्रमो भूत्वोपयेमे तान्याप्नोत्तान्याप्त्वा मृत्युरवारुन्धत्तस्माच्छ्रम्यत्येव
 वाक् श्रास्यति चक्षुः श्रास्यति श्रोत्रमथेममेव नाप्नोद्योऽऽयं मध्यमः
 प्राणस्तानि ज्ञातुं दधिरे । अयं वै नः श्रेष्ठो यः सञ्चरः ५ आसञ्चरः ५ न
 व्यथतेऽथो न रिप्यति हन्तास्यैव सर्वे रूपमसामेति त एतस्यैव सर्वे
 रूपमभवः ५ तस्मादेत एतेनाख्यायन्ते प्राणा इति तेन ह वाव तत्कुलमा-
 चक्षते यस्मिन्कुले भवति य एवं वेद य उहैवंविदा स्पर्धतेऽनुशुष्य
 हैवान्ततो म्रियत इत्यध्यात्मम् ॥ २१ ॥ अथाधिदैवतं ज्वलिष्याम्ये-
 वाहमित्यग्निर्दध्रे तप्स्याम्यहमित्यादित्यो भास्याम्यहमिति चन्द्रमा
 एवमन्या देवता यथादैवतः ५ स यथैषां प्राणानां मध्यमः प्राण एवमे-
 तासां देवतानां वायुर्निस्लोचन्ति ह्यन्या देवता न वायुः सैषाऽनस्तमिता
 देवता यद्वायुः ॥ २२ ॥ अथैष श्लोको भवति यतश्चोदेति सूर्योऽस्तं
 यत्र च गच्छतीति प्राणाद्वा एष उदेति प्राणेऽस्तमेति तं देवाश्चकिरे
 धर्मः ५ स एवाद्य स उ श्व इति यद्वा एतेऽमुर्ह्यध्रियन्त तदेवाप्यद्य
 कुर्वन्ति । तस्मादेकमेव व्रतं चरेत्प्राण्याच्चैवापान्याच्च नेन्मा पाप्मा मृत्यु-
 राप्नुवदिति यद्यु चरेत्समापिपयिषेत्तेनो एतस्यै देवतायै सायुज्यः ५ स-
 लोकतां जयति ॥ २३ ॥ पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

त्रयं वा इदं नाम रूपं कर्म तेषां नाम्नां वागित्येतदेषामुक्तमतो हि
सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्त्येतदेषां सामैतद्धि सर्व्वैर्नामभिः सममेतदेषां
ब्रह्मतद्धि सर्वाणि नामानि विभर्ति ॥ १ ॥ अथ रूपाणां चक्षु-
रित्येतदेषामुक्तमतो हि सर्वाणि रूपाण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषां सामैतद्धि
सर्व्वै रूपैः सममेतदेषां ब्रह्मतद्धि सर्वाणि रूपाणि विभर्ति ॥ २ ॥
अथ कर्मणामात्मेत्येतदेषामुक्तमतो हि सर्वाणि कर्मण्युत्तिष्ठन्त्ये-
तदेषां सामैतद्धि सर्व्वैः कर्मभिः सममेतदेषां ब्रह्मतद्धि सर्वाणि
कर्मणि विभर्ति तदेतन्नयं सदेकमयमात्मा एकः सन्नेतन्नयं तदे-
तदमृतं सत्येन छन्नं प्राणो वा अमृतं नामरूपे सत्यं ताभ्यामयं
प्राणश्छन्नः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति बृहदारण्यके तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ॐ दृप्तवालाकिर्हानूचानो गार्ग्य आस स होवाचाजातशत्रुं काश्यं
ब्रह्म ते ब्रवाणीति स होवाचाजातशत्रुः सहस्रमेतस्यां वाचि द्वाभौ
जनको जनक इति वै जना धावन्तीति ॥ १ ॥ स होवाच गार्ग्यो य
एवासावादित्ये पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा
मैतस्मिन्संवदिष्टा अतिष्टाः सर्व्वेषां भूतानां मूर्द्धा राजेति वा अहमेत-
मुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽतिष्टाः सर्व्वेषां भूतानां मूर्द्धा राजा
भवति ॥ २ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवासौ चन्द्रे पुरुष एतमेवाहं
ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा बृहत्पाण्डर-
वासाः सोमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्तेऽहर-
हर्ह सुतः प्रसुतो भवति नास्यान्नं क्षीयते ॥ ३ ॥ स होवाच गार्ग्यो य
एवासौ विद्युति पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा
मैतस्मिन्संवदिष्टास्तेजस्वीति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमु-
पास्ते तेजस्वी ह भवति तेजस्विनी हास्य प्रजा भवति ॥ ४ ॥ स होवाच
गार्ग्यो य एवायमाकाशे पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजा-
तशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टाः पूर्णमप्रवर्तीति वा अहमेतमुपास इति स
य एतमेवमुपास्ते पूर्य्यते प्रजया पशुभिर्नास्यास्माल्लोकात्प्रजोद्वर्त्तते ॥ ५ ॥

स होवाच गार्ग्यो य एवायं वायौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स
होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति
वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हो पराजिष्णुर्भवत्य-
न्यतस्त्यजायी ॥ ६ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमग्नौ पुरुष एतमेवाहं
ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा विषासहिरिति
वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते विषासहिर्ह भवति विषा-
सहिर्हास्य प्रजा भवति ॥ ७ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायमप्सु पुरुष
एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टाः
प्रतिरूप इति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते प्रतिरूपः
हैवैनमुपगच्छति नाप्रतिरूपमथो प्रतिरूपोऽस्माज्जायते ॥ ८ ॥ स
होवाच गार्ग्यो य एवायमादर्श पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा रोचिष्णुरिति वा अहमेत-
तमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते रोचिष्णुर्ह भवति रोचिष्णुर्हा-
स्य प्रजा भवत्यथो यैः सन्निगच्छति सर्व्वः स्तानतिरोचते ॥ ९ ॥ स
होवाच गार्ग्यो य एवायं यन्तं पश्चाच्छब्दोऽनूद्येतमेवाहं ब्रह्मोपास इति
स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा असुरिति वा अहमेतमुपास
इति स य एतमेवमुपास्ते सर्व्वः हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा
कालात् प्राणो जहाति ॥ १० ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं दिक्षु पुरुष
एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा द्वि-
तीयोऽनपग इति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते द्वितीयवान्
ह भवति नास्माद्गणश्छिद्यते ॥ ११ ॥ स होवाच गार्ग्यो य एवायं छाया-
मयः पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्सं-
वदिष्टा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति स य एतमेवमुपास्ते सर्व्वः
हैवास्मिँल्लोक आयुरेति नैनं पुरा कालान्मृत्युरागच्छति ॥ १२ ॥ स
होवाच गार्ग्यो य एवायमात्मनि पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति स होवा-
चाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संवदिष्टा आत्मन्वीति वा अहमेतमुपास इति स
य एतमेवमुपास्ते आत्मन्वी ह भवत्यात्मन्विनी हास्य प्रजा भवति स ह

तूष्णीमास गार्ग्यः ॥ १३ ॥ स होवाचाजातशत्रुरेतावन्नू ३ इत्येतावद्धीति
 नैतावता विदितं भवतीति स होवाच गार्ग्य उप त्वा यानीति ॥ १४ ॥
 स होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमं चैतद्यद्वाह्यः क्षत्रियमुपेयाद्ब्रह्म मे वक्ष्य-
 तीति व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति तं पाणावादायोत्तस्थौ तौ ह पुरुषः सुप्त-
 माजग्मतुस्तमेतैर्नामभिरामन्त्रयाञ्चक्रे बृहन् पाण्डरवासः सोम राजन्निति
 स नोत्तस्थौ तं पाणिनाऽऽपेषं बोधयाञ्चकार स होत्तस्थौ ॥ १५ ॥ स हो-
 वाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतत्सुप्तोऽभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषः कैष तदाभूत्कुत
 एतदागादिति तदु ह न मेने गार्ग्यः ॥ १६ ॥ स होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष
 एतत्सुप्तोऽभूद्य एष विज्ञानमयः पुरुषस्तदेषां प्राणानां विज्ञानेन विज्ञान-
 मादाय य एषोऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मिञ्छेते तानि यदा गृह्णात्यथ हैत-
 त्पुरुषः स्वपिति नाम तद्रहीत एव प्राणो भवति गृहीता वाग् गृहीतं च-
 क्षुर्गृहीतः श्रोत्रं गृहीतं मनः ॥ १७ ॥ स यत्रैतत्स्वप्रायाचरति ते हास्य
 लोकास्तदुतेव महाराजो भवत्युतेव महाब्राह्मण उतेवोच्चावचं निग-
 च्छति स यथा महाराजो जानपदान् गृहीत्वा स्वे जनपदे यथाकामं
 परिवर्त्तैतैवमेवैष एतत्प्राणान् गृहीत्वा स्वे शरीरे यथाकामं परि-
 वर्त्तते ॥ १८ ॥ अथ यदा सप्तो भवति यदा न कस्यचन वेद हिता
 नाम नाड्यो द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयात्पुरीततमभिप्रतिष्ठन्ते ताभिः
 प्रत्यवसृप्य पुरीतति शेते स यथा कुमारो वा महाराजो वा महाब्रा-
 ह्मणो वातिघ्नीमानन्दस्य गत्वा शरीरैवमेवैष एतच्छेते ॥ १९ ॥ स यथोर्ण-
 नाभिस्तन्तुनोच्चरेद्यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिङ्गा व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादा-
 त्मनः सर्व्वे प्राणाः सर्व्वे लोकाः सर्व्वे देवाः सर्वाणि भूतानि व्युच्चरन्ति
 तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ २० ॥

चतुर्थस्य प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

यो ह वै शिशुः साधानः सप्रत्याधानः सस्थूणः सदामं वेद सप्त ह
 द्विषतो भ्रातृव्यानवरुणद्वयं वाव शिशुर्योऽयं मध्यमः प्राणस्तस्येदमे-
 वाधानमिदं प्रत्याधानं प्राणः स्थूणान्नं दाम ॥ १ ॥ तमेताः सप्ताक्षितय
 उपतिष्ठन्ते तद्या इमा अक्षन् लोहिन्यो राजयस्ताभिरेन रुद्रोन्वायत्तोऽ-

थ या अक्षन्नापस्ताभिः पर्जन्यो या कनीनका तयादित्यो यत्कृष्णं तेना-
ग्निर्यच्छुक्लं तेनेन्द्रोऽधरयैनं वर्त्तन्त्या पृथिव्यन्वायत्ता द्यौरुत्तरया ना-
स्यान्नं क्षीयते य एवं वेद ॥ २ ॥ तदेष श्लोको भवति । अर्वाग्विलश्चमस
ऊर्ध्वबुधस्तस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपम् । तस्यासत ऋषयः सप्त तीरे वा-
गष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति । अर्वाग्विलश्चमस ऊर्ध्वबुध इतीदं तच्छिर-
एष ह्यर्वाग्विलश्चमस ऊर्ध्वबुधस्तस्मिन्यशो निहितं विश्वरूपमिति प्राणा
वै यशो निहितं विश्वरूपं प्राणानेतदाह तस्यासत ऋषयः सप्त तीर इति
प्राणा वा ऋषयः प्राणानेतदाह वागष्टमी ब्रह्मणा संविदानेति वागध्य-
ष्टमी ब्रह्मणा संविच्छे ॥ ३ ॥ इमावेव गोतमभरद्वाजावयमेव गोतमोऽयं
भरद्वाज इमावेव विश्वामित्रजमदग्नी अयमेव विश्वामित्रोऽयं जमदग्नि-
रिमावेव वसिष्ठकश्यपावयमेव वसिष्ठोऽयं कश्यपो वागेवात्रिर्वाचा
ह्यन्नमद्यतेऽत्तिर्ह वै नामैतद्यदत्रिरिति सर्वस्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नं
भवति य एवं वेद ॥ ४ ॥

इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्त्तं चैवामूर्त्तं च मर्त्यं चामूर्त्तं च स्थितं च यच्च
सच्च त्वं च ॥ १ ॥ तदेतन्मूर्त्तं यदन्यद्वायोश्चान्तरिक्षाच्चैतन्मर्त्यमेतत्स्थितमे-
तत्सत्तस्यैतस्य मूर्त्तस्यैतस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत एष रसो
य एष तपति सतो ह्येष रसः ॥ २ ॥ अथामूर्त्तं वायुश्चान्तरिक्षं चैतद-
मृतमेतद्यदेतत्त्वं तस्यैतस्यामूर्त्तस्यैतस्यामृतस्यैतस्य यत एतस्य त्यस्यैष
रसो य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्त्यस्य ह्येष रस इत्यधिदैवतम् ॥ ३ ॥
अथाध्यात्ममिदमेव मूर्त्तं यदन्यत्प्राणाच्च यश्चाऽयमन्तरात्मन्नाकाश
एतन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत्तस्यैतस्य मूर्त्तस्यैतस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थित-
स्यैतस्य सत एष रसो यच्चक्षुः सतो ह्येष रसः ॥ ४ ॥ अथामूर्त्तं
प्राणश्च यश्चायमन्तरात्मन्नाकाश एतदमृतमेतद्यदेतत्त्वं तस्यैतस्यामूर्त्तस्यै-
तस्यामृतस्यैतस्य यत एतस्य त्यस्यैष रसो योऽयं दक्षिणेऽक्षन् पुरुषस्त्यस्य
ह्येष रसः ॥ ५ ॥ तस्य हैतस्य पुरुषस्य रूपं यथा महारजनं वासो यथा
पाण्ड्वाविकं यथेन्द्रगोपो यथाऽग्न्यर्चिर्यथा पुण्डरीकं यथा सकृद्विद्युत् ॥

सकृद्विद्युत्तेव ह वा अस्य श्रीर्भवति य एवं वेदाथात आदेशो नेति नेति न
ह्येतस्मादिति नेत्यन्यत्परमस्त्यथ नामधेयः सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै
सत्यं तेषामेष सत्यम् ॥ ६ ॥

इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्य उद्यास्यन्वा अरेऽहमस्मात्स्थानादास्मि
हन्त तेऽनया कात्यायन्याऽन्तं करवाणीति ॥ १ ॥ सा होवाच मैत्रेयी ।
यन्नु म इयं भगोः सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्कथं तेनामृता स्या-
मिति नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवतां जीवितं तथैव ते
जीवितं स्यादमृतत्वस्य तु नाशास्ति वित्तेनेति ॥ २ ॥ सा होवाच
मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन कुर्यां यदेव भगवान्वेद तदेव मे
ब्रूहीति ॥ ३ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः प्रिया वतारे नः सती प्रियं भाषस
एह्यास्व व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ४ ॥ स
होवाच न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय
पतिः प्रियो भवति न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्म-
नस्तु कामाय जाया प्रिया भवति न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः
प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति न वा अरे वित्तस्य
कामाय वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति न वा
अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं भवति
न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्रं प्रियं
भवति न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु का-
माय लोकाः प्रिया भवन्ति न वा अरे देवानां कामाय देवाः प्रिया भव-
न्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति न वा अरे भूतानां कामाय
भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न
वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं
भवत्यात्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्या-
त्मनो वा अरे दर्शनैर्न श्रवणेन मत्या विज्ञानेनेदं सर्वं विदितम् ॥ ५ ॥
ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः

क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद देवास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा ॥ ६ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्यांश्छन्दाञ्छक्नुयाद्ब्रह्मणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ७ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्यांश्छन्दाञ्छक्नुयाद्ब्रह्मणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा वीणायां वाद्यमानायै न बाह्यांश्छन्दाञ्छक्नुयाद्ब्रह्मणाय वीणायां तु ग्रहणेन वीणां वादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथाद्रिं धाग्रेरभ्याहितात्पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्चसितानि ॥ १० ॥ स यथा सर्वांसामपां समुद्र एकायनमेव सर्वेषां स्पर्शानां त्वगेकायनमेव सर्वेषां रसानां जिह्वेकायनमेव सर्वेषां गन्धानां नासिके एकायनमेव सर्वेषां रूपाणां चक्षुरेकायनमेव सर्वेषां शब्दानां श्रोत्रमेकायनमेव सर्वेषां सङ्कल्पानां मन एकायनमेव सर्वासां विद्यानां हृदयमेकायनमेव सर्वेषां कर्मणां हस्तावेकायनमेव सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनमेव सर्वेषां विसर्गाणां पायुरेकायनमेव सर्वेषामध्वनां पादावेकायनमेव सर्वेषां वेदानां वागेकायनम् ॥ ११ ॥ स यथा सैन्धवखिल्य उदके प्रास्त उदकमेवानुविलीयेत नाहास्योद्ब्रह्मणायैव स्याद्यतो यतस्त्वाददीत लवणमेवैवं वा अर इदं महद्भूतमनन्तमपारं विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवाऽनु विनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १२ ॥ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवानमूमुहन्न प्रेत्य संज्ञास्तीति स होवाच याज्ञवल्क्यो न वा अरेऽहं मोहं ब्रवीम्यलं वा अर इदं विज्ञानाय ॥ १३ ॥ यत्र हि द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर इतरं शृणोति तदितर इतरं

भिवदति तदितर इतरं मनुते तदितर इतरं विजानाति यत्र वा अस्य
सर्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं पश्येत्तत्केन कं शृणुयात्तत्केन
कमभिवदेत्तत् केन कं मन्वीत तत् केन कं विजानीयाद्येनेदं सर्वं
विजानाति तं केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे केन विजानीयादिति ॥१४॥

चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इयं पृथिवी सर्व्वेषां भूतानां मध्वस्यै पृथिव्यै सर्वाणि भूतानि मधु-
यश्चायमस्यां पृथिव्यां तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं शा-
रीरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मे-
दं सर्व्वम् ॥ १ ॥ इमा आपः सर्व्वेषां भूतानां मध्वासामपां सर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायमास्वप्सु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायम-
ध्यात्मं रेतस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृत-
मिदं ब्रह्मेदं सर्व्वम् ॥ २ ॥ अयमग्निः सर्व्वेषां भूतानां मध्वस्याग्नेः सर्वाणि भू-
तानि मधु यश्चायमस्मिन्नशौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं
वाङ्मयस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मे-
दं सर्व्वम् ॥ ३ ॥ अयं वायुः सर्व्वेषां भूतानां मध्वस्य वायोः सर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्वायौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं
प्राणस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं
सर्व्वम् ॥ ४ ॥ अयमादित्यः सर्व्वेषां भूतानां मध्वास्यादित्यस्य सर्वाणि
भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नादित्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्या-
त्मं चाशुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं
ब्रह्मेदं सर्व्वम् ॥ ५ ॥ इमा दिशः सर्व्वेषां भूतानां मध्वासां दिशां सर्वा-
णि भूतानि मधु यश्चायमासु दिक्षु तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चाय-
मध्यात्मं श्रौत्रः प्रातिश्रुक्स्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽय-
मात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्व्वम् ॥ ६ ॥ अयं चन्द्रः सर्व्वेषां भूतानां
मध्वस्य चन्द्रस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् चन्द्रे तेजोमयोऽमृ-
तमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं मानसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स-
योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्व्वम् ॥ ७ ॥ इयं विद्युत्सर्व्वेषां भूतानां

मध्वस्यै विद्युतः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्यां विद्युति तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं तैजसस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ ८ ॥ अयं स्तनयित्तुः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य स्तनयित्तोः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् स्तनयित्तौ तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं शाब्दः सौवरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ ९ ॥ अयमाकाशः सर्वेषां भूतानां मध्वस्याकाशस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नाकाशे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं हृद्याकाशस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ १० ॥ अयं धर्मः सर्वेषां भूतानां मध्वस्य धर्मस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् धर्मे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं धर्मस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ ११ ॥ इदं सत्यं सर्वेषां भूतानां मध्वस्य सत्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् सत्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं सात्यस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ १२ ॥ इदं मानुषं सर्वेषां भूतानां मध्वस्य मानुषस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन् मानुषे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमध्यात्मं मानुषस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ १३ ॥ अयमात्मा सर्वेषां भूतानां मध्वस्यात्मनः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमात्मा तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदममृतमिदं ब्रह्मेदं सर्वम् ॥ १४ ॥ स वा अयमात्मा सर्वेषां भूतानामधिपतिः सर्वेषां भूतानां राजा तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे समर्पिता एवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वाणि भूतानि सर्वे देवाः सर्वे लोकाः सर्वे प्राजाः सर्व एत आत्मानः समर्पिताः ॥ १५ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्गाथर्वणोऽश्विभ्यामुवाच तदेतद्विषिः पश्यन्नवोचत्तद्वां नरासनये दं स उग्रमाविष्कृणोमि तन्यतुर्न वृष्टिम् । दध्यङ्ग ह यन्मध्वाथर्वणौ

चामश्वस्य शीर्ष्णां प्र यदीमुवाचेति ॥ १६ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्गुलार्थ-
वर्णोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचदाथर्वणायाश्विना दधीचे-
ऽद्वयं शिरः प्रत्यैरयतं स वां मधु प्रवोचदतायन्त्वाष्ट्रं यदस्त्रावपि कक्ष्यं
चामिति ॥ १७ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्गुलार्थवर्णोऽश्विभ्यामुवाच तदेत-
दृषिः पश्यन्नवोचत्पुरश्चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रे चतुष्पदः पुरः स पक्षी भूत्वा
पुरः पुरुष आविशादिति स वा अयं पुरुषः सर्वसु पूर्णं पुरिशयो नैनेन
किञ्चनानावृतं नैनेन किञ्चनसंवृतम् ॥ १८ ॥ इदं वै तन्मधु दध्यङ्गुलार्थ-
वर्णोऽश्विभ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचद्रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव
तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाय इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्ता ह्यस्य हरयः
शता दशेत्ययं वै हरयोऽयं वै दश च सहस्राणि बहूनि चानन्तानि च
तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमवाह्यमयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरित्यनुशास-
नम् ॥ १९ ॥ इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ वंशः पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौपवनः पौतिमाष्यात्पौतिमाष्यो
गौपवनाद्गौपवनः कौशिकात्कौशिकः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः शाण्डि-
ल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥ अग्निवेद्यादा-
ग्निवेद्यः शाण्डिल्याच्चानभिस्लाताच्चानभिस्लात आनभिस्लातादानभि-
स्लात आनभिस्लातादानभिस्लातो गौतमाद्गौतमः सैतवप्राचीनयोग्या-
भ्यां सैतवप्राचीनयोग्यौ पाराशर्यात्पाराशर्यौ भारद्वाजाद्भारद्वाजो
भारद्वाजाच्च गौतमाच्च गौतमो भारद्वाजाद्भारद्वाजः पाराशर्यात् पारा-
शर्यौ वैजवापायनाद्वैजवापायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥
घृतकौशिकाद् घृतकौशिकः पाराशर्यायणात् पाराशर्यायणः पाराश-
र्यात् पाराशर्यो जातूकर्ण्यजातूकर्ण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासुराय-
णस्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद्भारद्वाज आ-
त्रेयादात्रेयो माण्डेर्माण्डिर्गौतमाद्गौतमो गौतमाद्गौतमो वात्स्याद्वात्स्यः
शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात्काप्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमार-
हारितात्कुमारहारितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद्विदर्भीकौण्डि-
न्यो वत्सनपातो बाम्नवाद्वत्सनपाद् बाम्नवः पथः सौभरात्पन्थाः सौभरो-

स्यास्यादाङ्गिरसादयास्य आङ्गिरस्य आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्व-
रूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आथर्वणादथर्व-
णाथर्वणोऽथर्वणो दैवादथर्वदैवो मृत्योः प्राध्वँ सनान्मृत्युः प्राध्वँ सनः
प्रध्वँ सनात्प्राध्वँ सन एकक्रपरेकक्रषिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः स
नारोः सनारुः सनातनात्सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्टी
ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभुब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

ॐ जनको वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे तत्र ह कुरूपञ्चालानां
ब्राह्मणा अभिसमेता बभूवुस्तस्य ह जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव
कः स्विदेषां ब्राह्मणानामनूचानतम इति स ह गवाँ सहस्रमवखरोध
दश दश पादा एकैकस्याः शृङ्गयोराबद्धा बभूवुः ॥ १ ॥ तान्होवाच
ब्राह्मणा भगवन्तो योवो ब्रह्मिष्ठः स एता गा उदजतामिति । ते ह ब्राह्मणा
न दधृषुरथ ह याज्ञवल्क्यः स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सौम्योदज
सामश्रवा ३ इति ता होदाचकार ते ह ब्राह्मणाश्चुकुधुः कथं नो ब्रह्मिष्ठो
ब्रवीतेत्यथ ह जनकस्य वैदेहस्य होताश्वलो बभूव सहेनं पप्रच्छ त्वं नु
खलु नो याज्ञवल्क्य ब्रह्मिष्ठोऽसौ ३ इति स होवाच नमो वयं ब्रह्मिष्ठाय
कुम्भां गोकामा एव वयँ स्म इति तँ ह तत एव प्रष्टुं दध्रे होताश्वलः
॥ २ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदँ सर्व्वं मृत्युनाँ सर्व्वं मृत्युनाभि-
पन्नं केन यजमानो मृत्योराप्तिमितिमुच्यत इति होत्रत्विजाग्निना वाचा
वाग्वै यज्ञस्य होता तद्येयं वाक् सोऽयमग्निः स होता स मुक्तिः साति-
मुक्तिः ॥ ३ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदँ सर्व्वमहोरात्राभ्यामाप्तँ
सर्व्वमहोरात्राभ्यामभिपन्नं केन यजमानोऽहोरात्रयोराप्तिमितिमुच्यत इ-
त्यध्वर्य्युणत्विजा चक्षुषाऽऽदित्येन चक्षुर्वै यज्ञस्याऽध्वर्य्युस्तद्यदिदं
चक्षुः सोऽसावादित्यः सोऽध्वर्य्युः स मुक्तिः सातिमुक्तिः ॥ ४ ॥ याज्ञ-
वल्क्येति होवाच यदिदँ सर्व्वं पूर्व्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तँ सर्व्वं पूर्व्व-
पक्षापरपक्षाभ्यामभिपन्नं केन यजमानः पूर्व्वपक्षापरपक्षयोराप्तिमितिमु-

च्यत इत्युद्गात्रत्विजा वायुना प्राणेन प्राणो वै यज्ञस्योद्गाता तद्योऽयं प्राणः स वायुः स उद्गाता स मुक्तिः सातिमुक्तिः ॥ ५ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदमन्तरिक्षमनारम्भणमिव केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गं लोक-
माक्रमत इति ब्रह्मणत्विजा मनसा चन्द्रेण मनो वै यज्ञस्य ब्रह्मा तद्य-
दिदं मनः सोऽसौ चन्द्रः स ब्रह्मा स मुक्तिः साऽतिमुक्तिरित्यतिमोक्षा
अथ सम्पदः ॥ ६ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्याग्भिर्होतास्मि-
न्यज्ञे करिष्यतीति तिस्रुभिरिति कतमास्तास्तिस्त्र इति पुरोऽनुवाक्या
च याज्या च शस्यैव तृतीया किं ताभिर्जयतीति यत्किञ्चेदं प्राणभृदिति
॥ ७ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययमद्याध्वर्युरस्मिन्यज्ञ आहुतीहो-
ष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्त्र इति या हुता उज्ज्वलन्ति या
हुता अतिनेदन्ते या हुता अधिशेरते किं ताभिर्जयतीति या हुता उज्ज्व-
लन्ति देवलोकमेव ताभिर्जयति दीप्यत इव हि देवलोको या हुता अति-
नेदन्ते पितृलोकमेव ताभिर्जयत्यतीव हि पितृलोको या हुता अधिशे-
रते मनुष्यलोकमेव ताभिर्जयत्यध इव हि मनुष्यलोकः ॥ ८ ॥ याज्ञ-
वल्क्येति होवाच कतिभिरयमद्य ब्रह्मा यज्ञं दक्षिणतो देवताभिर्गोपाय-
तीत्येकयेति कतमा सैकेति मन एवेत्यनन्तं वै मनोऽनन्ता विश्वेदेवा
अनन्तमेव स तेन लोकं जयति ॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच कत्ययम-
द्योद्गाताऽस्मिन्यज्ञे स्तोत्रियाः स्तोष्यतीति तिस्र इति कतमास्तास्तिस्त्र
इति पुरोऽनुवाक्या च याज्या च शस्यैव तृतीया कतमास्ता या अ-
ध्यात्ममिति प्राण एव पुरोऽनुवाक्याऽपानो याज्या व्यानः शस्या किं
ताभिर्जयतीति पृथिवीलोकमेव पुरोऽनुवाक्यया जयत्यन्तरिक्षलोकं
याज्यया द्युलोकं शस्यया ततो ह होताऽश्वल उपरराम ॥ १० ॥ पञ्चमे
प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ हैनं जारत्कारव आर्त्तभागः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच कति
ग्रहाः कत्यतिग्रहा इत्यष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहा इति ये तेऽष्टौ ग्रहा अष्टावति-
ग्रहाः कतमे त इति ॥ १ ॥ प्राणो वै ग्रहः सोऽपानेनातिग्रहेण गृहीतोऽ-
पानेन हि गन्धाञ्जिघ्रति ॥ २ ॥ वाग्वै ग्रहः स नास्नातिग्राहेण गृहीतो

वाचा हि नामान्यभिब्रुवति ॥ ३ ॥ जिह्वा वै ग्रहः स रसेनातिग्राहेण गृहीतो जिह्वया हि रसान्विजानाति ॥ ४ ॥ चक्षुर्वै ग्रहः स रूपेणातिग्राहेण गृहीतश्चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति ॥ ५ ॥ श्रोत्रं वै ग्रहः स शब्देनातिग्राहेण गृहीतः श्रोत्रेण हि शब्दाञ्छृणोति ॥ ६ ॥ मनोऽवै ग्रहः स कामेनातिग्राहेण गृहीतो मनसा हि कामान्कामयते ॥ ७ ॥ हस्तौ वै ग्रहः स कर्मणातिग्राहेण गृहीतो हस्ताभ्यां हि कर्म करोति ॥ ८ ॥ त्वग्वै ग्रहः स स्पर्शेनातिग्राहेण गृहीतस्त्वचा हि स्पर्शान्वेदयत इत्येतेऽष्टौ ग्रहा अष्टावतिग्रहाः ॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वं मृत्योरन्नं का स्वित्सा देवता यस्या मृत्युरन्नमित्यग्निर्वै मृत्युः सोऽपामन्नमप पुनर्मृत्युं जयति ॥ १० ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्राऽयं पुरुषो म्रियत उदस्मात्प्राणाः क्रामन्त्याहो ३ नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्योऽत्रैव समवनीयन्ते स उच्छ्रयत्याध्मायत्याध्मातो मृतः शेते ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रायं पुरुषो म्रियते किमेनं न जहातीति नामेत्यनन्तं वै नामानन्ता विश्वेदेवा अनन्तमेव स तेन लोकं जयति ॥ १२ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्रास्य पुरुषस्य मृतस्यार्भि वागप्येति वातं प्राणाश्चक्षुरादित्यं मनश्चन्द्रं दिशः श्रोत्रं पृथिवीं शरीरमाकाशमात्मौषधीर्लोमानि वनस्पतीन्केशा अप्सु लोहितं च रेतश्च निधीयते कायं तदा पुरुषो भवतीत्याहर सोम्य हस्तमार्त्तभागावामेवैतस्य वेदिष्यावो न नावेतत् स जन इति । तौ होत्क्रम्य मन्त्रयाञ्चक्राते तौ ह यदूचतुः कर्म हैव यदूचतुरथ यत्प्रशशंसतुः कर्म हैव तत्प्रशशंसतुः पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेनेति ततो ह जारत्कारव आर्त्तभाग उपरराम ॥ १३ ॥ इति द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अथ हैनं भुज्युर्लोह्यायनिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मन्त्रेषु चरकाः पर्यव्रजाम ते पतञ्जलस्य काप्यस्य गृहानैम तस्यासीद्ब्रुहिता गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत्सुधन्वाऽऽङ्गिरस इति तं यदा लोकानामन्तानपृच्छामाथैनमब्रूम क पारिक्षिता अभवन्निति क पारिक्षिता अभवन् स त्वा पृच्छामि याज्ञवल्क्य क पारिक्षिता अभवन्निति ॥ १ ॥ स होवाचोवाच वै सोऽगच्छन्वै ते तद्यत्राश्वमेधयाजिनो

गच्छन्तीति क न्वश्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति द्वात्रिंशतं वै देवरथा-
हृथान्ययं लोकस्तं समन्तं पृथिवी द्विस्तावत्पर्येति तां समन्तं पृथिवीं
द्विस्तावत्समुद्रः पर्येति तद्यावती क्षुरस्य धारा यावद्वा मक्षिकायाः पत्रं
तावानन्तरेणाकाशस्तानिन्द्रः सुपर्णो भूत्वा वायवे प्रायच्छत्तान्वायुरा-
त्मनि धित्वा तत्रागमयद्यत्राश्वमेधयाजिनो ऽभवन्नित्येवमिव वै स
वायुमेव प्रशशं स तस्माद्वायुरेव व्यष्टिर्वायुः समष्टिरप पुनर्मृत्युं जयति
य एवं वेद ततो ह भुज्युर्लाह्यायनिरुपरराम ॥२॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥३॥

अथ हैनमुषस्तश्चाक्रायणः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यत्साक्षाद-
परोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्व इत्येष त आत्मा सर्वान्-
न्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो यः प्राणेन प्राणिति स त आत्मा स-
र्वान्तरो योऽपानेनापानिति स त आत्मा सर्वान्तरो यो व्यानेन व्यानिति
स त आत्मा सर्वान्तरो य उदानेनोदानिति स त आत्मा सर्वान्तर एष त
आत्मा सर्वान्तरः ॥१॥ स होवाचोषस्तश्चाक्रायणो यथा विब्रूयादसौ गौ-
रसावश्व इत्येवमेवैतद्व्यपदिष्टं भवति यदेव साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा
सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य
सर्वान्तरो न दृष्टेर्दृष्टारं पश्येन श्रुतेः श्रोतारं शृणुयान्न मतेर्मन्तारं
मन्वीथा न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीयाः । एष त आत्मा सर्वान्तरोऽतोऽ-
न्यदार्त्तं ततो होषस्तश्चाक्रायण उपरराम ॥ २ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ हैनं कहोलः कौषीतकेयः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यदेव
साक्षादपरोक्षाद्ब्रह्म य आत्मा सर्वान्तरस्तं मे व्याचक्ष्वेत्येष त आत्मा
सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो योऽशनायापिपासे शोकं मोहं
जरां मृत्युमत्येयेतं वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च वित्तै-
षणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाऽथ भिक्षाचर्यं चरन्ति या ह्येव
पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते एषणे एव
भवतस्तस्माद् ब्राह्मणः पाण्डित्यं निर्विद्य बाल्येन तिष्ठासेद्बाल्यं च
पाण्डित्यं च निर्विद्याऽथ मुनिरमौनं च मौनं च निर्विद्याऽथ ब्राह्मणः स

ब्राह्मणः केन स्याद्येन स्यात्तेनेदृश एवातोऽन्यदार्त्तं ततो ह कहोलः
कौषीतकेय उपरराम ॥ १॥ पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ हैनं गार्गी वाचक्रवी पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं
सर्वमप्सोतं च प्रोतं च कस्मिन्नु खल्वाप ओताश्च प्रोताश्चेति वायौ गा-
र्गीति कस्मिन्नु खलु वायुरोतश्च प्रोतश्चेत्यन्तरिक्षलोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु खल्वन्तरिक्षलोका ओताश्च प्रोताश्चेति गन्धर्वलोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु खलु गन्धर्वलोका ओताश्च प्रोताश्चेत्यादित्यलोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु खल्वादित्यलोका ओताश्च प्रोताश्चेति चन्द्रलोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु खलु चन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु खलु नक्षत्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति देवलोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु खलु देवलोका ओताश्च प्रोताश्चेतीन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु
खल्विन्द्रलोका ओताश्च प्रोताश्चेति प्रजापतिलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु
प्रजापतिलोका ओताश्च प्रोताश्चेति ब्रह्मलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु खलु
ब्रह्मलोका ओताश्च प्रोताश्चेति स होवाच गार्गी मातिप्राक्षीर्मा ते मूर्द्धा
व्यपसदनतिप्रश्न्यां वै देवतामतिपृच्छसि गार्गी माऽतिप्राक्षीरिति ततो
ह गार्गी वाचक्रव्युपरराम ॥ १ ॥ षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

अथ हैनमुद्दालक आरुणिः पप्रच्छ याज्ञवल्क्येति होवाच मद्रेण्व-
साम पतञ्चलस्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञमधीयानास्तस्यासीद्गार्ग्या गन्ध-
र्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽसीति सोऽब्रवीत् कबन्ध आथर्वण इति सोऽ-
ब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाः श्र वेत्थ नु त्वं काप्य तत्सूत्रं येनायं च
लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि सन्दृग्धानि भवन्तीति सोऽब्रवी-
त्पतञ्चलः काप्यो नाहं तद्भगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञि-
काः श्र वेत्थ नु त्वं काप्य तमन्तर्यामिणं य इमं च लोकं परं च लोकं
सर्वाणि च भूतानि योऽन्तरो यमयतीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो
नाहं तं भगवन्वेदेति सोऽब्रवीत्पतञ्चलं काप्यं याज्ञिकाः श्र यो वै
तत्काप्य सूत्रं विद्यात्तं चान्तर्यामिणमिति स ब्रह्मवित्स लोकवित्स देव-
वित्स वेदवित्स भूतवित्स आत्मवित्स सर्व्वविदिति तेभ्योऽब्रवी-

तदहं वेद तच्चेत्वं याज्ञवल्क्य सूत्रमविद्धाः स्तं चान्तर्यामिणं ब्रह्मगवी-
 रुदजसे मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति वेद वा अहं गौतम तत्सूत्रं तं चान्तर्या-
 मिणमिति यो वा इदं कश्चिद्ब्रूयाद्वेद वेदेति यथा वेत्थ तथा ब्रूहीति ॥ १ ॥
 स होवाच वायुर्वै गौतम तत्सूत्रं वायुना वै गौतम सूत्रेणायं च लोकः
 परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि संहवधानि भवन्ति तस्माद्वै गौतम पुरुषं
 प्रेतमाहुर्व्यस्रः सिसिपतास्याङ्गानीति वायुना हि गौतम सूत्रेण संहवधानि
 भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्यान्तर्यामिणं ब्रूहीति ॥ २ ॥ यः पृथिव्यां
 तिष्ठन् पृथिव्या अन्तरो यं पृथिवी न वेद यस्य पृथिवी शरीरं यः पृथि-
 वीमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ३ ॥ योऽन्तु तिष्ठन्नद्भ्योऽ-
 न्तरो यमापो न विदुर्यस्यापः शरीरं योऽपोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मा-
 न्तर्याम्यमृतः ॥ ४ ॥ योऽग्नौ तिष्ठन्नग्नेरन्तरो यमग्निर्न वेद यस्याग्निः
 शरीरं योऽग्निमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ५ ॥ योऽन्तरिक्षे
 तिष्ठन्नन्तरिक्षादन्तरो यमन्तरिक्षं न वेद यस्यान्तरिक्षं शरीरं योऽन्त-
 रिक्षमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ६ ॥ यो वायौ तिष्ठन्वा-
 योरन्तरो यं वायुर्न वेद यस्य वायुः शरीरं यो वायुमन्तरो यमयत्येष त
 आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ७ ॥ यो दिवि तिष्ठन्दिवोऽन्तरो यं द्यौर्न वेद
 यस्य द्यौः शरीरं यो दिवमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ८ ॥
 य आदित्ये तिष्ठन्नादित्यादन्तरो यमादित्यो न वेद यस्यादित्यः शरीरं
 य आदित्यमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ९ ॥ यो दिक्षु
 तिष्ठन्दिग्भ्योऽन्तरो यं दिशो न विदुर्यस्य दिशः शरीरं यो दिशोऽन्तरो
 यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १० ॥ यश्चन्द्रतारके तिष्ठः चन्द्र-
 तारकादन्तरो यं चन्द्रतारकं न वेद यस्य चन्द्रतारकं शरीरं यश्चन्द्रता-
 रकमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ ११ ॥ य आकाशे तिष्ठन्नाका-
 शमन्तरो यमाकाशो न वेद यस्याऽऽकाशः शरीरं य आकाशमन्तरो यम-
 यत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १२ ॥ यस्तमसि तिष्ठः स्तमसोऽन्तरो यं
 तमो न वेद यस्य तमः शरीरं यस्तमोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्त-
 र्याम्यमृतः ॥ १३ ॥ यस्तेजसि तिष्ठः स्तेजसोऽन्तरो यस्तेजो न वेद

यस्य तेजः शरीरं यस्तेजोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृत
इत्यधिदैवतमथाधिभूतम् ॥ १४ ॥ यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन् सर्वेभ्यो
भूतेभ्योऽन्तरो यः सर्वाणि भूतानि न विदुर्यस्य सर्वाणि भूतानि
शरीरं यः सर्वाणि भूतान्यन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृत इत्य-
धिभूतमथाध्यात्मम् ॥ १५ ॥ यः प्राणे तिष्ठन् प्राणादन्तरो यं प्राणो
न वेद यस्य प्राणः शरीरं यः प्राणमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्य-
मृतः ॥ १६ ॥ यो वाचि तिष्ठन्वाचोऽन्तरो यं वाक् न वेद यस्य वाक्
शरीरं यो वाचमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १७ ॥
यश्चक्षुषि तिष्ठन् चक्षुषोऽन्तरो यं चक्षुर्न वेद यस्य चक्षुः शरीरं यश्च-
क्षुरन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १८ ॥ यः श्रोत्रे तिष्ठन् श्रो-
त्रादन्तरो यः श्रोत्रं न वेद यस्य श्रोत्रं शरीरं यः श्रोत्रमन्तरो यमय-
त्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ १९ ॥ यो मनसि तिष्ठन्मनसोऽन्तरो यं
मनो न वेद यस्य मनः शरीरं यो मनोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्त-
र्याम्यमृतः ॥ २० ॥ यस्त्वचि तिष्ठन् त्वचोऽन्तरो यं त्वक् न वेद यस्य
त्वक् शरीरं यस्त्वचमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ २१ ॥
यो विज्ञाने तिष्ठन्विज्ञानादन्तरो यं विज्ञानं न वेद यस्य विज्ञानं शरीरं
यो विज्ञानमन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥ २२ ॥ यो
रेतसि तिष्ठन् रेतसोऽन्तरो यः रेतो न वेद यस्य रेतः शरीरं यो
रेतोऽन्तरो यमयत्येष त आत्मान्तर्याम्यमृतोऽदृष्टो द्रष्टाऽश्रुतः श्रोताऽ-
मतो मन्ताऽविज्ञातो विज्ञाता नान्योऽतोऽस्ति द्रष्टा नान्योऽतोऽस्ति
श्रोता नान्योऽतोऽस्ति मन्ता नान्योऽतोऽस्ति विज्ञातैष त आत्मान्तर्या-
म्यमृतोऽतोऽन्यदार्त्तं ततो होद्दालक आरुणिरुपरराम ॥ २३ ॥

सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

अथ ह वाचकव्युवाच ब्राह्मणा भगवन्तो हन्ताहमिमं द्वौ प्रश्नौ प्रक्ष्यामि
तौ चेन्मे वक्ष्यति न वै जानु युष्माकमिमं कश्चिद्ब्रह्मोद्यं जेतोति पृच्छ
गार्गीति ॥ १ ॥ सा होवाचाहं वै त्वा याज्ञवल्क्य यथा काश्यो वा वैदेहो
वोग्रपुत्र उज्ज्यं धनुरधिज्यं कृत्वा द्वौ बाणवन्तौ सपत्नातिव्याधिनौ हस्ते

कृत्वोपोत्तिष्ठेदेवमेवाहं त्वां द्वाभ्यां प्रश्नाभ्यामुपोदस्थां तौ मे ब्रूहीति पृच्छ
 गार्गीति ॥ २ ॥ सा होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक् पृथिव्या
 यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिं
 स्तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ३ ॥ स होवाच यदूर्ध्वं गार्गी दिवो यदवाक्
 पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षत
 आकाशे तदोतं च प्रोतं चेति ॥ ४ ॥ सा होवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञव-
 ल्क्य यो म एतं व्यवोचोऽपरस्मै धारयस्वेति पृच्छ गार्गीति ॥ ५ ॥ सा
 होवाच यदूर्ध्वं याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा द्यावा
 पृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिं स्तदोतं च प्रोतं
 चेति ॥ ६ ॥ स होवाच यदूर्ध्वं गार्गी दिवो यदवाक् पृथिव्या यदन्तरा
 द्यावापृथिवी इमे यद्भूतं च भवच्च भविष्यच्चेत्याचक्षत आकाश एव
 तदोतं च प्रोतं चेति कस्मिन्नु खलवाकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥ ७ ॥ स
 होवाचैतद्वै तदक्षरं गार्गी ब्राह्मणा अभिवदन्त्यस्थूलमनण्वहस्वमदीर्घ-
 मलोहितमस्त्रेहमच्छायमतमोऽवाय्वनाकाशमसङ्गमरसमगन्धमचक्षुष्क-
 मश्रोत्रमवागमनोऽतेजस्कमप्राणममुखममात्रमनन्तरमबाह्यं न तदश्नाति
 किञ्चन न तदश्नाति कश्चन ॥ ८ ॥ एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी
 सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी
 द्यावापृथिव्यौ विधृते तिष्ठत एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी निमेषा
 मुहूर्ता अहोरात्राण्यर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरा इति विधृतास्ति-
 ष्ठन्त्येतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गी प्राच्योऽन्या नद्यः स्यन्दन्ते
 श्वेतेभ्यः पर्वतेभ्यः प्रतीच्योऽन्या यां यां च दिशमन्वेतस्य वा
 अक्षरस्य प्रशासने गार्गी ददतो मनुष्याः प्रशंसन्ति यजमानं देवा
 दर्वी पितरोऽन्वायत्ताः ॥ ९ ॥ यो वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वास्मिँल्लोके
 जुहोति यजते तपस्तप्यते बहूनि वर्षसहस्राण्यन्तवदेवास्य तद्भवति यो
 वा एतदक्षरं गार्ग्यविदित्वाऽस्माल्लोकात्प्रैति स कृपणोऽथ य एतदक्षरं
 गार्गी विदित्वाऽस्माल्लोकात्प्रैति स ब्राह्मणः ॥ १० ॥ तद्वा एतदक्षरं
 गार्ग्यदृष्टं द्रष्टृश्रुतं श्रोत्रमतं मन्त्रविज्ञातं विज्ञातृ नान्यदतोऽस्ति द्रष्टृ

नान्यदतोऽस्ति श्रोतृ नान्यदतोऽस्ति मन्त्र नाऽन्यदतोऽस्ति विज्ञानत्रेत-
स्मिन्नु खल्वक्षरे गार्ग्याकाश ओतश्च प्रोतश्चेति ॥ ११ ॥ सा होवाच
ब्राह्मणा भगवन्तस्तदेव बहु मन्येध्वं यदस्मान्नमस्कारेण मुच्येध्वं न वै
जातु युष्माकमिमं कश्चिद्ब्रह्मोद्यं जेतेति ततो ह वाचकव्युपरराम ॥ १२ ॥

अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

अथ हैनं विदग्धः शाकल्यः पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति स हैत-
यैव निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वैश्वदेवस्य निविद्युच्यन्ते त्रयश्च त्री च
शता त्रयश्च त्री च सहस्रेत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति
त्रयस्त्रिंशदित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति षडित्योमिति
होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रय इत्योमिति होवाच कत्येव देवा
याज्ञवल्क्येति द्वावित्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्यध्यर्द्धं
इत्योमिति होवाच कत्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक इत्योमिति होवाच
कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति ॥ १ ॥ स होवाच
महिमान एवैषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव देवा इति कतमे ते त्रयस्त्रिंशदित्यष्टौ
वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त एकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजाप-
तिश्च त्रयस्त्रिंशाविति ॥ २ ॥ कतमे वसव इत्यग्निश्च पृथिवी च
वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव एतेषु
हीदं वसु सर्वं हितमिति तस्माद्वसव इति ॥ ३ ॥ कतमे रुद्रा इति
दशमे पुरुषे प्राणा आत्मैकादशस्ते यदास्माच्छरीरान्मर्त्यादुत्क्रामन्त्यथ रो-
दयन्ति तद्यद्रोदयन्ति तस्मादुद्रा इति ॥ ४ ॥ कतम आदित्या इति द्वादश वै
मासाः संवत्सरस्यैत आदित्या एते हीदं सर्वमाददाना यन्ति ते यदिदं
सर्वमाददाना यन्ति तस्मादादित्या इति ॥ ५ ॥ कतम इन्द्रः कतमः प्रजा-
पतिरिति स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजापतिरिति कतमः स्तनयित्नुरित्य-
शानिरिति कतमो यज्ञ इति पशव इति ॥ ६ ॥ कतमे षडित्यग्निश्च पृथिवी
च वायुश्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्चैते षडेते हीदं सर्वं षडिति ॥ ७ ॥
कतमे ते त्रयो देवा इतीम एव त्रयो लोका एषु हीमे सर्वं देवा इति
कतमौ तौ द्वौ देवावित्यन्नं चैव प्राणश्चेति कतमोऽध्यर्द्ध इति योऽयं पवत

इति ॥ ८ ॥ तदाहुर्द्वयमेक इवैव पवतेऽथ कथमध्यर्द्ध इति यदस्मिन्नि-
दं सर्वमध्यार्द्धोत्तेनाध्यर्द्ध इति कतम एको देव इति प्राण इति स ब्रह्म
त्यदित्याचक्षते ॥ ९ ॥ पृथिव्येव यस्यायतनमग्निर्लोको मनोज्योतिर्यो वै
तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य
वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं शरीरः
पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्या का देवतेत्यमृतमिति होवाच ॥ १० ॥
काम एव यस्यायतनं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्स-
र्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं
सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं काममयः पुरुषः स एष वदैव
शाकल्य तस्य का देवतेति स्त्रिय इति होवाच ॥ ११ ॥ रूपाण्येव यस्या-
यतनं चक्षुर्लोको मनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं
स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परा-
यणं यमात्थ य एवासावादित्ये पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का
देवतेति सत्यमिति होवाच ॥ १२ ॥ आकाश एव यस्यायतनं श्रोत्रं
लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै
वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं य-
मात्थ य एवायं श्रोत्रः प्रातिश्रुतः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य
का देवतेति दिश इति होवाच ॥ १३ ॥ तम एव यस्यायतनं हृदयं
लोकोमनोज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै
वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं य-
मात्थ य एवायं छायामयः पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देव-
तेति मृत्युरिति होवाच ॥ १४ ॥ रूपाण्येव यस्यायतनं चक्षुर्लोको मनो-
ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्या-
द्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य
एवायमादर्शो पुरुषः स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेत्यसुरिति
होवाच ॥ १५ ॥ आप एव यस्यायतनं हृदयं लोको मनोज्योतिर्यो वै
तं पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद

वा अहं तं पुरुषं सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायमन्तु पुरुषः
 स एष वदैव शाकल्य तस्य का देवतेति वरुण इति होवाच ॥ १६ ॥ रेत
 एव यस्यायतनं हृदयं लोको मनो ज्योतिर्यो वै तं पुरुषं विद्यात्सर्व-
 स्यात्मनः परायणं स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहं तं पुरुषं
 सर्वस्यात्मनः परायणं यमात्थ य एवायं पुत्रमयः स एष वदैव शाकल्य
 तस्य का देवतेति प्रजापतिरिति होवाच ॥ १७ ॥ शाकल्येति होवाच
 याज्ञवल्क्यस्त्वां स्विदिमे ब्राह्मणा अङ्गारावक्ष्यणमक्रता ३ इति ॥ १८ ॥
 याज्ञवल्क्येति होवाच शाकल्यो यदिदं कुरुषश्चालानां ब्राह्मणानत्यवादीः
 किं ब्रह्म विद्वानिति दिशो वेद सदेवाः सप्रतिष्ठा इति यद्विशो वेत्थ
 सदेवाः सप्रतिष्ठाः ॥ १९ ॥ किंदेवतोऽस्यां प्राच्यां दिश्यसीत्यादित्यदेवत
 इति स आदित्यः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति चक्षुषीति कस्मिन्नु चक्षुः प्र-
 तिष्ठितमिति रूपेष्वाति चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति कस्मिन्नु रूपाणि
 प्रतिष्ठितानीति हृदय इति होवाच हृदयेन हि रूपाणि जानाति हृदये
 हेव रूपाणि प्रतिष्ठितानि भवन्तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २० ॥ किंदेव-
 तोऽस्यां दक्षिणायां दिश्यसीति यमदेवत इति स यमः कस्मिन् प्रतिष्ठित
 इति यज्ञ इति कस्मिन्नु यज्ञः प्रतिष्ठित इति दक्षिणायामिति कस्मिन्नु द-
 क्षिणा प्रतिष्ठितेति श्रद्धायामिति यदा हेव श्रद्धत्तेऽथ दक्षिणां ददाति
 श्रद्धायां हेव दक्षिणा प्रतिष्ठितेति कस्मिन्नु श्रद्धा प्रतिष्ठितेति हृदय इति
 होवाच हृदयेन हि श्रद्धां जानाति हृदये हेव श्रद्धा प्रतिष्ठिता भवती-
 त्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २१ ॥ किंदेवतोऽस्यां प्रतीच्यां दिश्यसीति वरुण-
 देवत इति स वरुणः कस्मिन् प्रतिष्ठित इत्यप्स्विति कस्मिन्वापः प्रति-
 स्थिता इति रेतसीति कस्मिन्नु रेतः प्रतिष्ठितमिति हृदय इति तस्मादपि
 प्रतिरूपं जातमाहुर्हृदयादिव सृष्टो हृदयादिव निर्मित इति हृदये हेव
 रेतः प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २२ ॥ किंदेवतोऽस्यामु-
 दीच्यां दिश्यसीति सोमदेवत इति स सोमः कस्मिन् प्रतिष्ठित इति
 दीक्षायामिति कस्मिन्नु दीक्षा प्रतिष्ठितेति सत्य इति तस्मादपि दीक्षित-
 माहुः सत्यं वदेति सत्ये हेव दीक्षा प्रतिष्ठितेति कस्मिन्नु सत्यं प्रतिष्ठि-

तमिति हृदय इति होवाच हृदयेन हि सत्यं जानाति हृदये होव सत्यं प्रतिष्ठितं भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २३ ॥ किंदेवतोऽस्यां ध्रुवायां दिश्यसीत्यग्निदेवत इति सोऽग्निः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति वाचीति कस्मिन्नु वाक् प्रतिष्ठितेति हृदय इति कस्मिन्नु हृदयं प्रतिष्ठितमिति ॥ २४ ॥ अह-
ल्लिकेति होवाच याज्ञवल्क्यो यत्रैतदन्यत्रास्मन्मन्यासै यद्धयेतदन्य-
त्रास्मत्स्याल्लानो वैनदद्युर्वयांसि वैनद्धिमग्नीरन्निति ॥ २५ ॥ क-
स्मिन्नु त्वं चात्मा च प्रतिष्ठितौ स्थ इति प्राण इति कस्मिन्नु
प्राणः प्रतिष्ठित इत्यपान इति कस्मिन्नुपानः प्रतिष्ठित इति व्यान
इति कस्मिन्नु व्यानः प्रतिष्ठित इत्युदान इति कस्मिन्नुदानः प्रतिष्ठित
इति समान इति स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि
शीर्यतेऽसङ्गो नहि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिप्यत्येतान्यष्टावायत-
नान्यष्टौ लोका अष्टौ देवा अष्टौ पुरुषाः स यस्तान् पुरुषान्निरुह्य प्रत्युह्या-
त्यक्रामत्तं त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि तं चेन्मे न विवक्ष्यसि मूर्द्धा ते
विपतिष्यतीति । तं ह न मेने शाकल्यस्तस्य ह मूर्द्धा विपपातापि हास्य
परिमोषिणोऽस्थीन्यपजहुरन्यन्मन्यमानाः ॥ २६ ॥ अथ होवाच ब्राह्मणा
भगवन्तो यो वः कामयते स मा पृच्छतु सर्व्वे वा मा पृच्छत यो वः
कामयते तं वः पृच्छामि सर्व्वान्वा वः पृच्छामीति ते ह ब्राह्मणा न
दधृषुः ॥ २७ ॥ तान् हैतैः श्लोकैः पप्रच्छ—

यथा वृक्षो वनस्पतिस्तथैव पुरुषोऽमृषा ।

तस्य लोमानि पर्णानि त्वगस्योत्पाटिका वहिः ॥ १ ॥

त्वच एवास्य रुधिरं प्रस्यन्दि त्वच उत्पटः ।

तस्मात्तदा तृणात्प्रैति रसो वृक्षादिवाहतात् ॥ २ ॥

मांसान्यस्य शर्कराणि किनाटस्त्राव तत्स्थिरम् ।

अस्थीन्यन्तरतोदारुणि मज्जा मज्जोपमा कृता ॥ ३ ॥

यद्वृक्षो वृक्णो रोहति मूलान्नवतरः पुनः ।

मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्णः कस्मान्मूलान्प्ररोहति ॥ ४ ॥

रेतस इति मा वोचत जीवतस्तत्प्रजायते ।

धानारुह इव वै वृक्षोऽञ्जसा प्रेत्य सम्भवः ॥ ५ ॥

यत्समूलमावृहेयुर्वृक्षं न पुनराभवेत् ।

मर्त्यः स्विन्मृत्युना वृक्कणः कस्मान्मूलात्प्ररोहति ॥ ६ ॥

जात एव न जायते कोऽन्वेनं जनयेत्पुनः ।

विज्ञानमानन्दं ब्रह्म रातिर्दातुः परायणं तिष्ठमानस्य तद्विद इति ॥ ७ ॥ २८ ॥

नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

इति बृहदारण्यकेऽध्यायः ॥ ५ ॥ उपनिषत्सु तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ॐ जनको ह वैदेह आसाञ्चकेऽथ ह याज्ञवल्क्य आववाज । तं होवाच
याज्ञवल्क्य किमर्थमचारीः पशूनिच्छन्नवन्तानित्युभयमेव सम्राडिति
होवाच ॥ १ ॥ यत्ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे जित्वा शैलिंनि-
र्वागै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात्तथा तच्छैलिनोऽ-
ब्रवीद्वाचै ब्रह्मेत्यवदतो हि किं स्यादित्यब्रवीतु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां
न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य । वागे-
वायतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रज्ञेत्येनदुपासीत । का प्रज्ञता याज्ञवल्क्य वागेव
सम्राडिति होवाच । वाचा वै सम्राड् बन्धुः प्रज्ञायत ऋग्वेदो यजुर्वेदः
सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः
सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टं हुतमाशितं पायितमयं च लोकः
परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि वाचैव सम्राड् प्रज्ञायन्ते वागै सम्राट्
परमं ब्रह्म नैनं वाग्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा दे-
वानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच
जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य
हरेतेति ॥ २ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे उदङ्कः शौ-
ल्बायनः प्राणो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा
तच्छौल्बायनोऽब्रवीत्प्राणो वै ब्रह्मेत्यप्राणतो हि किं स्यादित्यब्रवीतु
ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै
नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य प्राण एवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा प्रियमित्येनदुपा-

सीत का प्रियता याज्ञवल्क्य प्राण एव सम्राडिति होवाच प्राणस्य वै सम्राट् कामायायाज्यं याजयत्यप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्णात्यपि तत्र वधाशङ्कं भवति यां दिशमेति प्राणस्यैव सम्राट् कामाय प्राणो वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं प्राणो जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ३ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे वक्नुव्वर्णश्चक्षुर्वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्ग्राणोऽब्रवीच्चक्षुर्वै ब्रह्मेत्यपश्यतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य चक्षुरेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा सत्यमित्येनदुपासीत का सत्यता याज्ञवल्क्य चक्षुरेव सम्राडिति होवाच चक्षुषा वै सम्राट् पश्यन्तमादुरद्राक्षीरिति स आहाद्राक्षमिति तत्सत्यं भवति चक्षुर्वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं चक्षुर्जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ४ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे गर्दभीविपीतो भारद्वाजः श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान् पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात्तथा तद्भारद्वाजोऽब्रवीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्यशृण्वतो हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य श्रोत्रमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठाऽनन्त इत्येनदुपासीत काऽनन्तता याज्ञवल्क्य दिश एव सम्राडिति होवाच तस्माद्वै सम्राडपि यां कां च दिशं गच्छति नैवास्या अन्तं गच्छत्यनन्ता हि दिशो दिशो वै सम्राट् श्रोत्रं श्रोत्रं वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं श्रोत्रं जहाति सर्वाण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ५ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्त-

च्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे सत्यकामो जाबालो मनो वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्
 पितृमानाचार्यवान् ब्रूयात्तथा तज्जाबालोऽब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यमनसो हि
 किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा
 एतत्सम्राडिति स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य मन एवायतनमाकाशः प्रति-
 ष्ठाऽऽनन्द इत्येनदुपासीत का आनन्दता याज्ञवल्क्य मन एव सम्राडि-
 ति होवाच मनसा वै सम्राट् स्त्रियमभिहार्यते तस्यां प्रतिरूपः पुत्रो जायते
 स आनन्दो मनो वै सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं मनो जहाति सर्वाण्येनं भूतान्य-
 भिक्षरन्ति देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं
 ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत
 नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ६ ॥ यदेव ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेत्यब्रवीन्मे
 विदग्धः शाकल्यो हृदयं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूया-
 त्तथा तच्छाकल्योऽब्रवीद्धृदयं वै ब्रह्मेत्यहृदयस्य हि किं स्यादित्यब्र-
 वीत्तु ते तस्यायतनं प्रतिष्ठां न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्राडिति स वै
 नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य हृदयमेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा स्थितिरित्येनदु-
 पासीत का स्थितता याज्ञवल्क्य हृदयमेव सम्राडिति होवाच हृदयं
 वै सम्राट् सर्व्वेषां भूतानामायतनं हृदयं वै सम्राट् सर्व्वेषां भूतानां
 प्रतिष्ठा हृदये ह्येव सम्राट् सर्व्वणि भूतानि प्रतिष्ठितानि भवन्ति हृदयं
 सम्राट् परमं ब्रह्म नैनं हृदयं जहाति सर्व्वण्येनं भूतान्यभिक्षरन्ति
 देवो भूत्वा देवानप्येति य एवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभं सहस्रं
 ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽम-
 न्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ ७ ॥ इति बृहदारण्यके षष्ठे प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥
 जनको ह वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच नमस्तेऽस्तु याज्ञवल्क्यानु
 मा शाश्वतीति स होवाच यथा वै सम्राणमहान्तमध्वानमेष्यन् रथं वा
 नावं वा समाददीतैवमेवैताभिरुपनिषद्भिः समाहितात्माऽस्येवं वृन्दा-
 रक आढ्यः सन्नधीतवेद उक्तोपनिषत्क इतो विमुच्यमानः क्व गमि-
 ष्यसीति नाहं तद्भगवन्वेद यत्र गमिष्यामीत्यथ वै तेऽहं तद् वक्ष्यामि
 यत्र गमिष्यसीति ब्रवीतु भगवानिति ॥ १ ॥ इन्द्रो ह वै नामैष योऽयं

दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तं वा एतमिन्द्रः सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेणैव
परोक्षप्रिया इव हि देवाः प्रत्यक्षद्विषः ॥ २ ॥ अथैतद्वामेऽक्षिणि पुरुष-
रूपमेषास्य पत्नी विराट् तयोरेष सः स्तावो य एषोऽन्तर्हृदये आकाशो-
ऽथैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयोरेतत्प्रावरणं यदेतद-
न्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः सञ्चरणी येषा हृदयादूर्ध्वा नाड्युच्च-
रति यथा केशः सहस्रधा भिन्न एवमस्यैता हिता नाम नाड्योऽन्तर्हृदये प्रति-
ष्ठिता भवन्त्येताभिर्वा एतदास्त्रवदास्त्रवति तस्मादेष प्रविविक्ताहारतर-
इवैव भवत्यस्माच्छरीरादात्मनः ॥ ३ ॥ तस्य प्राची दिक् प्राञ्चः प्राणा
दक्षिणा दिग्दक्षिणे प्राणाः प्रतीची दिक् प्रत्यञ्चः प्राणा उदीची दिग्-
दञ्चः प्राणाः ऊर्ध्वा दिगूर्ध्वाः प्राणा अवाची दिग्वाञ्चः प्राणाः सर्वा
दिशः सर्वे प्राणाः स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो नहि गृह्यतेऽशीर्यो नहि
शीर्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिण्यत्यभयं वै जन-
क प्राप्तोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः स होवाच जनको वैदेहोऽभयं
त्वा गच्छताद्याज्ञवल्क्य यो नो भगवन्नभयं वेदयसे नमस्तेऽस्त्वमे
विदेहा अयमहमस्मी ३ इति ॥ ४ ॥ इति बृहदारण्यके षष्ठे द्वितीयं
ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

जनकः ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम स मेने न वदिष्य इत्यथ ह
यज्जनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चाग्निहोत्रे समूदाते तस्मै ह याज्ञवल्क्यो
वरं ददौ स ह कामप्रश्नमेव वव्रे तः हास्यै ददौ तः सम्राडेव पूर्वं
पप्रच्छ ॥ १ ॥ याज्ञवल्क्य किंज्योतिरयं पुरुष इति आदित्यज्योतिः
सम्राडिति होवाचाऽऽदित्येनैष ज्योतिषाऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विप-
ल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २ ॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य किं-
ज्योतिरेवायं पुरुष इति चन्द्रमा एवास्य ज्योतिर्भवतीति चन्द्रमसैवायं
ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विकल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य
॥ ३ ॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते किंज्योतिरेवा-
यं पुरुष इत्यग्निरेवास्य ज्योतिर्भवतीत्यग्निनैवाऽयं ज्योतिषाऽस्ते पल्य-
यते कर्म कुरुते विपल्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ ४ ॥ अस्तमित

आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ किंज्योतिरेवायं
 पुरुष इति वागेवास्य ज्योतिर्भवतीति वाचैवायं ज्योतिषाऽऽस्ते पल्य-
 यते कर्म कुरुते विपल्येतीति तस्माद्वै सम्राडपि यत्र स्वः पाणिर्न
 विनिर्ज्ञायतेऽथ यत्र वागुच्चरयत्युपैव तत्र न्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य
 ॥५॥ अस्तमित आदित्ये याज्ञवल्क्य चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्ता-
 यां वाचि किंज्योतिरेवायं पुरुष इत्यात्मैवास्य ज्योतिर्भवतीत्यात्मनैवायं
 ज्योतिषाऽऽस्ते पल्ययते कर्म कुरुते विपल्येतीति ॥ ६ ॥ कतम
 आत्मेति योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृद्यन्तर्ज्योतिः पुरुषः स समानः
 सन्नुभौ लोकावनुसञ्चरति ध्यायतीव लेलायतीव स हि स्वप्नो भू-
 त्वेमं लोकमतिक्रामति मृत्यो रूपाणि ॥ ७ ॥ स वा अयं पुरुषो जायमानः
 शरीरमभिसम्पद्यमानः पाप्मभिः सः सृज्यते स उत्क्रामन् म्रियमाणः
 पाप्मनो विजहाति ॥ ८ ॥ तस्य वा एतस्य पुरुषस्य द्वे एव स्थाने
 भवत इदं च परलोकस्थानं च सन्ध्यं तृतीयं स्वप्नस्थानं तस्मि-
 न्सन्ध्ये स्थाने तिष्ठन्नेते उभे स्थाने पश्यतीदं च परलोकस्थानं च
 अथ यथाक्रमोऽयं परलोकस्थाने भवति तमाक्रममाक्रम्योभयान्
 पाप्मन आनन्दाः पश्यति स यत्र प्रस्वपित्यस्य लोकस्य सर्वावतो
 मात्रामपादाय स्वयं विहत्य स्वयं निर्माय स्वेन भासा स्वेन ज्योतिषा
 प्रस्वपित्यत्रायं पुरुषः स्वयंज्योतिर्भवति ॥ ९ ॥ न तत्र रथा न रथयोगा
 न पन्थानो भवन्त्यथ रथान् रथयोगान् पथः सृजते न तत्रानन्दा मुदः
 प्रमुदो भवन्त्यथानन्दान् मुदः प्रमुदः सृजते न तत्र वेशान्ताः पुष्करिण्यः
 स्रवन्त्यो भवन्त्यथ वेशान्ताः पुष्करिण्यः स्रवन्त्यः सृजते स हि कर्त्ता
 ॥ १० ॥ तदेते श्लोका भवन्ति—

स्वप्नेन शरीरमभिप्रहत्यासुप्तः सुप्तानभिचाकशीति ।

शुक्रमादाय पुनरेति स्थानं हिरण्मयः पुरुष एकहः सः ॥ ११ ॥

प्राणेन रक्षन्नवरं कुलायं बहिष्कुलायादमृतश्चरित्वा ।

स ईयतेऽमृतो यत्र कामं हिरण्मयः पुरुष एकहः सः ॥ १२ ॥

स्वमान्त उच्चावचमीयमानो रूपाणि देवः कुरुते बहूनि ।

उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जक्षदुतेवापि भयानि पश्यन् ॥ १३ ॥
 आराममस्य पश्यन्ति न तं पश्यति कश्चनेति । तं नायतं बोधयेदित्याहुः ।
 दुर्भिषज्यः हास्मै भवति यमेष न प्रतिपद्यते । अथो खल्वाहुर्जागरितदेश
 एवास्यैष इति यानि ह्येव जाग्रत्पश्यति तानि सुप्त इत्यत्रायं पुरुषः स्वयं-
 ज्योतिर्भवति सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षाय ब्रूहीति
 ॥ १४ ॥ स वा एष एतस्मिन् सम्प्रसादे रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च
 पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नायैव स यत्तत्र कि-
 श्चित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्याज्ञव-
 ल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति
 ॥ १५ ॥ स वा एष एतस्मिन् स्वप्ने रत्वा चारित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च
 पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव स यत्तत्र
 किञ्चित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययं पुरुष इत्येवमेवैतद्या-
 ज्ञवल्क्य सोऽहं भगवते सहस्रं ददाम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति
 ॥ १६ ॥ स वा एष एतस्मिन्बुद्धान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं
 च पापं च पुनः प्रतिन्यायं प्रतियोन्याद्रवति स्वप्नान्तायैव ॥ १७ ॥
 तद्यथा महामत्स्य उभे कूलेऽनुसञ्चरति पूर्वं चापरं चैवमेवायं पुरुष
 एतावुभावन्तावनुसञ्चरति स्वप्नान्तं च बुद्धान्तं च ॥ १८ ॥ तद्यथास्मि-
 न्नाकाशे श्येनो वा सुपर्णो वा विपरिपत्य श्रान्तः सः हत्य पक्षौ संलथा-
 यैव ध्रियत एवमेवायं पुरुष एतस्मा अन्ताय धावति यत्र सुप्तो न
 कञ्चन कामं कामयते न कञ्चन स्वप्नं पश्यति ॥ १९ ॥ ता वा
 अस्यैता हिता नाम नाड्यो यथा केशः सहस्रधा भिन्नस्तावताऽ
 णिष्ठा तिष्ठन्ति शुक्लस्य नीलस्य पिङ्गलस्य हरितस्य लोहितस्य
 पूर्णा अथ यत्रैनं घ्नन्तीव जिनन्तीव हस्तीव विच्छाययति गर्त्तमिव
 पतति यदेव जाग्रद्भयं पश्यति तदत्राविद्यया मन्यतेऽथ यत्र देव इव
 राजेवाहमेवेदः सर्वोऽस्मीति मन्यते सोऽस्य परमो लोकः ॥ २० ॥ तद्वा
 अस्यैतदतिच्छन्दा अपहृतपाप्माऽभयः रूपं तद्यथा प्रियया स्त्रिया
 सम्परिष्वक्तो न बाह्यं किञ्चन वेद नान्तरमेवायं पुरुषः प्राज्ञेनात्मना स-

स्पर्शिष्वक्तो न बाह्यं किञ्चन वेद नान्तरं तद्वा अस्यैतदाप्तकाममात्म-
 काममकामं रूपं शोकान्तरम् ॥२१॥ अत्र पिताऽपिता भवति माताऽ-
 माता लोका अलोका देवा अदेवा वेदा अवेदाः । अत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति
 भ्रूणहाऽभ्रूणहा चाण्डालोऽचाण्डालः पौलकसोऽपौलकसः श्रमणोऽश्र-
 मणस्तापसोऽतापसोऽनन्वागतं पुण्येनानन्वागतं पापेन तीर्णो हि तदा
 सर्वाञ्छोकान् हृदयस्य भवति ॥ २२ ॥ यद्वै तन्न पश्यति पश्यन्वै तन्न
 पश्यति न हि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीय-
 मस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यत्पश्येत् ॥ २३ ॥ यद्वै तन्न जिघ्रति जिघ्रन्वै तन्न
 जिघ्रति न हि घ्रातुर्घ्रातेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीय-
 मस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यज्जिघ्रेत् ॥ २४ ॥ यद्वै तन्न रसयते रसयन्वै तन्न
 रसयते न हि रसयित् रसयतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु
 तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यद्रसयेत् ॥ २५ ॥ यद्वै तन्न वदति वदन्
 वै तन्न वदति न हि वक्तुर्वक्तेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु त-
 द्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यद्वदेत् ॥ २६ ॥ यद्वै तन्न शृणोति
 शृण्वन्वै तन्न शृणोति न हि श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशि-
 त्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यच्छृणुयात् ॥ २७ ॥ यद्वै तन्न
 मनुते मन्वानो वै तन्न मनुते न हि मन्तुर्मतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविना-
 शित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यन्मन्वीत ॥ २८ ॥ यद्वै तन्न
 स्पृशति स्पृशन् वै तन्न स्पृशति न हि स्पर्ष्टुः स्पृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽ-
 विनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं यत् स्पृशेत् ॥ २९ ॥
 यद्वै तन्न विजानाति विजानन्वै तन्न विजानाति न हि विज्ञातुर्विज्ञाते-
 र्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विजा-
 नीयात् ॥ ३० ॥ यत्र वाऽन्यदिव स्यात्तत्रान्योऽन्यत्पश्येदन्योऽन्यजिघ्रे-
 दन्योऽन्यद्रसयेदन्योऽन्यद्वदेदन्योऽन्यच्छृणुयादन्योऽन्यन्मन्वीतान्योऽन्य-
 त्स्पृशेदन्योऽन्यद्विजानीयात् ॥ ३१ ॥ सलिल एको द्रष्टाऽद्वैतो भवत्येष ब्रह्म-
 लोकः सम्राडिति हैनमनुशशास याज्ञवल्क्य एषास्य परमा गतिरेषास्य
 परमा संपदेषोऽस्य परमो लोक एषोऽस्य परम आनन्द एतस्यैवानन्द-

स्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति ॥ ३२ ॥ स यो मनुष्याणां राक्षस-
मृद्धो भवत्यन्येषामधिपतिः सर्वैमानुष्यकैर्मोगैः संपन्नतमः स मनुष्याणां
परम आनन्दोऽथ ये शतं मनुष्याणामानन्दाः स एकः पितृणां जितलोकाना-
मानन्दोऽथ ये शतं पितृणां जितलोकानामानन्दाः स एको गन्धर्वलोक
आनन्दोऽथ ये शतं गन्धर्वलोक आनन्दाः स एकः कर्मदेवानामानन्दो
ये कर्मणा देवत्वमभिसम्पद्यन्तेऽथ ये शतं कर्मदेवानामानन्दाः स
एक आजानदेवानामानन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये श-
तमाजानदेवानामानन्दाः स एकः प्रजापतिलोक आनन्दो यश्च श्रोत्रि-
योऽवृजिनोऽकामहतोऽथ ये शतं प्रजापतिलोक आनन्दाः स एको ब्रह्म-
लोक आनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतोऽथैष एव परम आनन्द
एष ब्रह्मलोकः सम्राडिति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते सहस्रं
दद्याम्यत ऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीत्यत्र ह याज्ञवल्क्यो विभयाञ्चकार
मेध्रावी राजा सर्वेभ्यो माऽन्तेभ्य उदरौत्सीदिति ॥ ३३ ॥ स वा एष
एतस्मिन् स्वप्नान्ते रत्वा चरित्वा दृष्ट्वैव पुण्यं च पापं च पुनः प्रतिन्यायं
प्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव ॥ ३४ ॥ तद्यथाऽनः सुसमाहितमुत्स-
र्ज्यायादेवमेवायं शरीर आत्मा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढ उत्सर्जन्त्याति
यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भवति ॥ ३५ ॥ स यत्रायमणिमानं न्येति जरया
वोपतपता वाणिमानं निगच्छति यद्यथाग्रं वोदुम्बरं वा पिप्पलं वा बन्ध-
नात् प्रमुच्यत एवमेवायं पुरुष एभ्योऽङ्गेभ्यः संप्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायं
प्रतियोन्याद्रवति प्राणायैव ॥ ३६ ॥ तद्यथा राजानमायान्तमुग्राः प्रत्ये-
नसः सूतग्रामण्योऽन्नैः पानैरावसथैः प्रतिकल्प्यन्तेऽयमायात्ययमागच्छ-
तीत्येव ह वैवविदः सर्वाणि भूतानि प्रतिकल्प्यन्त इदं ब्रह्मायातीदमा-
गच्छतीति ॥ ३७ ॥ तद्यथा राजानं प्रयियासन्तमुग्राः प्रत्येनसः
सूतग्रामण्योऽभिसमायन्त्येवमेवेममात्मानमन्तकाले सर्वे प्राणा अभिस-
मायन्ति यत्रैतदूर्ध्वोच्छ्वासी भवति ॥ ३८ ॥ इति बृहदारण्यके षष्ठे तृती-
यं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

स यत्रायमात्माऽवल्यं न्येत्य सम्मोहमिव न्येत्यथैनमेते प्राणा अभि-
 समायन्ति स एतास्तेजोमात्राः समभ्याददानो हृदयमेवान्ववक्रामति
 स यत्रैष चाक्षुषः पुरुषः पराङ् पर्यावर्त्ततेऽथारूपज्ञो भवति ॥ १ ॥
 एकीभवति न पश्यतीत्याहुरेकीभवति न जिघ्रतीत्याहुरेकीभवति न
 रसयत इत्याहुरेकीभवति न वदतीत्याहुरेकीभवति न शृणोतीत्याहुरे-
 कीभवति न मनुत इत्याहुरेकीभवति न स्पृशतीत्याहुरेकीभवति न विजा-
 नातीत्याहुस्तस्य हैतस्य हृदयस्याग्रं प्रद्योतते तेन प्रद्योतेनैष आत्मा निष्का-
 मति चक्षुषो वा मूर्ध्नो वाऽन्येभ्यो वा शरीरदेशेभ्यस्तमुत्क्रान्तं प्राणोऽनूत्क्रा-
 मति प्राणमनूत्क्रामन्तं सर्वे प्राणा अनूत्क्रामन्ति सविज्ञानो भवति सवि-
 ज्ञानमेवान्ववक्रामति। तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्व्वप्रज्ञा च॥२॥तद्यथा
 तृणजलायुका तृणस्यान्तं गत्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्यात्मानमुपसंहरत्येवमे-
 वायमात्मेदं शरीरं निहत्याऽविद्यां गमयित्वाऽन्यमाक्रममाक्रम्यात्मानमुप-
 संहरति॥३॥तद्यथा पेशस्करीपेशसो मात्रामुपादायान्यन्नवतरं कल्या-
 णतरं रूपं तनुत एवमेवायमात्मेदं शरीरं निहत्याऽविद्यां गमयित्वा-
 न्यन्नवतरं कल्याणतरं रूपं कुरुते पित्र्यं वा गन्धर्व वा दैवं वा प्राजा-
 पत्यं वा ब्राह्मं वाऽन्येषां वा भूतानाम् ॥ ४ ॥ स वा अयमात्मा ब्रह्म
 विज्ञानमयो मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमयः पृथिवीमय आपोमयो
 वायुमय आकाशमयस्तेजोमयोऽतेजोमयः काममयोऽकाममयः क्रोधम-
 योऽक्रोधमयो धर्ममयोऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्यदेतदिदम्मयोऽदोमय
 इति यथाकारी यथाचारी तथा भवति साधुकारी साधुर्भवति पाप-
 कारी पापो भवति पुण्यः पुण्येन कर्मणा भवति पापः पापेन । अथो
 खल्वबाहुः काममय एवायं पुरुष इति स यथाकामो भवति तत्क्रतुर्भवति
 यत्क्रतुर्भवति तत्कर्म कुरुते यत्कर्म कुरुते तदभिसम्पद्यते ॥ ५ ॥ तदेव
 श्लोको भवति ॥

तदेव सक्तः सह कर्मणैति लिङ्गं मनो यत्र निषक्तमस्य ।

प्राप्यान्तं कर्मणस्तस्य यत्किंचेह करोत्ययम् ॥

तस्माल्लोकात्पुनरेत्यस्मै लोकाय कर्मण इति नु कामयमानोऽथाका-

मयमानो योऽकामो निष्काम आप्तकाम आत्मकामः न तस्य प्राणा
उत्क्रामन्ति ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति ॥ ६ ॥ तदेष श्लोको भवति ॥

यदा सर्व्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि श्रिताः ।

अथ मर्त्याऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत इति ॥

तद्यथाऽहिनिर्व्वयनी वह्मीके मृताप्रत्यस्ता शर्यातैवेमेवदे५ शरीर५
ज्ञेते यथायमशरीरोऽमृतः प्राणो ब्रह्मैव तेज एव सोऽहं भगवते सहस्रं
ददामीति होवाच जनको वैदेहः ॥ ७ ॥ तदेते श्लोका भवन्ति ।

अणुः पन्था विततः पुराणो मा५ स्पृष्टोऽनुवित्तो मयैव ।

तेन धीरा अपियन्ति ब्रह्मविदः स्वर्गं लोकमित ऊर्ध्वं विमुक्ताः ॥ ८ ॥

तस्मिञ्छुक्लमुत नीलमाहुः पिङ्गल५ हरितं लोहितं च ।

एष पन्था ब्रह्मणा हानुवित्तस्तेनैति ब्रह्मवित्पृण्यकृत्तैजसश्च ॥ ९ ॥

अन्धं तमः प्रविशन्ति येऽविद्यामुपासते ।

ततो भूय इव ते तमो य उ विद्याया५ रताः ॥ १० ॥

आनन्दा नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽऽवृताः ।

ता५ स्ते प्रेत्याभिगच्छन्त्यविद्वा५ सोऽबुधो जनाः ॥ ११ ॥

आत्मानं चेद्विजानीयादयमस्मीति पूरुषः ।

किमिच्छन् कस्य कामाय शरीरमनुसञ्ज्वरेत् ॥ १२ ॥

यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्ध आत्माऽस्मिन्सन्देहो गहने प्रविष्टः ।

स विश्वकृत्स हि सर्व्वस्य कर्त्ता तस्य लोकः स तु लोक एव ॥ १३ ॥

इहैव सन्तोऽथ विद्वस्तद्वयं न चेद्वेदिर्महती विनष्टिः ।

य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापि यन्ति ॥ १४ ॥

यदैतमनुपश्यत्यात्मानं देवमञ्जसा ।

ईशानं भूतभव्यस्य न ततो विजुगुप्सते ॥ १५ ॥

यस्मादर्वाक्संवत्सरोऽहोभिः परिवर्त्तते ।

तदेवा ज्योतिषां ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतम् ॥ १६ ॥

यस्मिन् पञ्च पञ्च जना आकाशश्च प्रतिष्ठितः ।

तमेव मन्य आत्मानं विद्वान्ब्रह्मामृतोऽमृतम् ॥ १७ ॥

प्राणस्य प्राणमुत चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य

श्रोत्रं मनसो ये मनो विदुः ।

ते निचिक्युर्ब्रह्म पुराणमग्न्यम् ॥ १८ ॥

मनसैवानुद्रष्टव्यं नेह नानास्ति किञ्चन ।

मृत्योः स मृत्युमाप्नोति य इह नानेव पश्यति ॥ १९ ॥

एकधैवानुद्रष्टव्यमेतदप्रमेयं ध्रुवम् ।

विरजः पर आकाशादज आत्मा महान् ध्रुवः ॥ २० ॥

तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः ।

नानुध्यायाद्ब्रह्मच्छब्दान्वाचो विग्लापनं हि तदिति ॥ २१ ॥

स वा एष महानज आत्मा योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु य एषो-
ऽन्तर्हृदय आकाशस्तस्मिच्छेते सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्व-
स्याधिपतिः स न साधुना कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कनीयान्
एष सर्वेश्वर एष भूताधिपतिरेष भूतपाल एष सेतुर्विधरण एषां
लोकानामसम्भेदाय तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति य-
ज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेनैतमेव विदित्वा मुनिर्भवति । एतमेव प्रवाजिनो
लोकमिच्छन्तः प्रव्रजन्ति । एतद्ध स्म वै तत्पूर्वं विद्वांसः प्रजां न काम-
यन्ते किं प्रजया करिष्यामो येषां नोऽयमात्माऽयं लोक इति ते ह स्म
पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्यं चर-
न्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते
एषणे एव भवतः । स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्य्यो न
हि शीर्य्यतेऽसङ्गो न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिष्यत्येतमु हैवैते
न तरत इति अतः पापमकरव्रमित्यतः कल्याणमकरवमित्युभे उ हैवैष
एते तरति नैनं कृताकृते तपतः ॥ २२ ॥ तदेतद्वचाभ्युक्तम् । एष नित्यो महिमा
ब्राह्मणस्य न वर्द्धते कर्मणा नो कनीयान् । तस्यैव स्यात्पदवित्तं विदित्वा न
लिप्यते कर्मणा पापकेनेति । तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त उपरतस्ति तिश्रुः
समाहितो भूत्वाऽऽत्मन्येवात्मानं पश्यति सर्वमात्मानं पश्यति नैनं
पाप्मा तरति सर्वं पाप्मानं तरति नैनं पाप्मा तपति सर्वं पाप्मानं तपति

विपापो विरजो विचिकित्सो ब्राह्मणो भवत्येष ब्रह्मलोकः सम्राडेन प्रापितोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहं भगवते विदेहान् दद्यामि मां चापि सह दास्यायेति ॥ २३ ॥ स वा एष महानज आत्माऽन्नादो वसुदानो विन्दते वसु य एवं वेद ॥ २४ ॥ स वा एष महानज आत्माऽजरोऽमरोऽमृतोऽभयो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयं हि वै ब्रह्म भवति य एवं वेद ॥ २५ ॥

चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ ह याज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्य्ये बभूवतु मैत्रेयी च कात्यायनी च तयोर्ह मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी बभूव स्त्रीप्रज्ञैव तर्हि कात्यायन्यथ ह याज्ञवल्क्योऽन्य-
द्वृत्तमुपाकरिष्यन् ॥ १ ॥ मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः प्रव्रजिष्यन्वा
अरेऽहमस्मात्स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्यान्तं करवाणीति
॥ २ ॥ सा होवाच मैत्रेयी यन्तु म इयं भगोः सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा
स्यात्स्यां न्वहं तेनामृताऽऽहो ३ नेति नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथै-
वोपकरणवतां जीवितं तथैव ते जीवितं स्यादमृतत्वस्य तु नाशास्ति
वित्तेनेति ॥ ३ ॥ सा होवाच मैत्रेयी येनाहं नामृता स्यां किमहं तेन
कुर्यां यदेव भगवान्वेत्थ तदेव मे विब्रूहीति ॥ ४ ॥ स होवाच याज्ञ-
वल्क्यः प्रिया वै खलु नो भवती सती प्रियमवृधद्भन्त तर्हि भवत्येतद्व्या-
ख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदिध्यासस्वेति ॥ ५ ॥ स होवाच
न वा अरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्यात्मनस्तु कामाय पतिः
प्रियो भवति । न वा अरे जायायै कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु
कामाय जाया प्रिया भवति । न वा अरे पुत्राणां कामाय पुत्राः प्रिया
भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति । न वा अरे वित्तस्य कामाय
वित्तं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्तं प्रियं भवति । न वा अरे पशूनां
कामाय पशवः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय पशवः प्रिया भवन्ति । न
वा अरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियं
भवति । न वा अरे क्षत्रस्य कामाय क्षत्रं प्रियं भवत्यात्मनस्तु कामाय
क्षत्रं प्रियं भवति । न वा अरे लोकानां कामाय लोकाः प्रिया भवन्त्या-
त्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे देवानां कामाय देवाः

प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः प्रिया भवन्ति । न वा अरे वेदानां
 कामाय वेदाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय वेदाः प्रिया भवन्ति । न वा
 अरे भूतानां कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि
 प्रियाणि भवन्ति । न वा अरे सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवत्यात्मनस्तु
 कामाय सर्वं प्रियं भवति । आत्मा वा अरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो
 निदिध्यासितव्यो मैत्रेय्यात्मनि खल्वरे दृष्टे श्रुते मते विज्ञात इदं सर्वं
 विदितम् ॥ ६ ॥ ब्रह्म तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रं तं परादा-
 द्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद
 देवास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद वेदास्तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो
 वेदान्वेद भूतानि तं परादुर्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद सर्वं तं परादा-
 द्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदं ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमे वेदा इमानि
 सर्वाणि भूतानीदं सर्वं यदयमात्मा ॥ ७ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न
 बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ब्रह्मणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुभ्याघातस्य वा
 शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुया-
 द्ब्रह्मणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्खध्मस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथा वीणा-
 यै वाद्यमानायै न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्नुयाद्ब्रह्मणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणा-
 वादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ १० ॥ स यथाद्रौं धाग्रेरभ्याहितस्य पृथग्धूमा
 विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो भूतस्य निश्चसितमेतद्यद्वेदो यजु-
 वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः
 सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानीष्टं हुतमाशितं पायितमयं च लोकः
 परश्च लोकः सर्वाणि च भूतान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्चसितानि
 ॥ ११ ॥ स यथा सर्वासामपां समुद्र एकायनमेव सर्वेषां स्पर्शानां
 त्वगेकायनमेव सर्वेषां रसानां जिह्वैकायनमेव सर्वेषां गन्धानां
 नासिकैकायनमेव सर्वेषां रूपाणां चक्षुरेकायनमेव सर्वेषां
 शब्दानां श्रोत्रमेकायनमेव सर्वेषां सङ्कल्पानां मन एकायनमेव
 सर्वासां विद्यानां हृदयमेकायनमेव सर्वेषां कर्मणां हस्तावेका-
 यनमेव सर्वेषामानन्दानामुपस्थ एकायनमेव सर्वेषां विसर्गानां पायु-

रेकायनमेव ५ सर्व्वेषामध्वनां पादावेकायनमेव ५ सर्व्वेषां वेदानां वागे-
कायनम् ॥ १२ ॥ स यथा सैन्धवघ्नोऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नो रसघ्न
एवैवं वा अरेऽयमात्माऽनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नः प्रज्ञानघ्न एवैतेभ्यो
भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्य संज्ञाऽस्तीत्यरे ब्रवी-
मीति होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १३ ॥ सा होवाच मैत्रेय्यत्रैव मा भगवान्मो-
हान्तमापीपिपन्न वा अहमिमं विजानामीति स होवाच न वा अरेऽहं
मोहं ब्रवीम्यविनाशी वा अरेऽयमात्माऽनुच्छित्तिधर्मा ॥ १४ ॥ यत्र हि
द्वैतमिव भवति तदितर इतरं पश्यति तदितर इतरं जिघ्रति तदितर
इतर रसयते तदितर इतरमभिवदति तदितर इतरं ५ शृणोति तदि-
तर इतरं मनुते तदितर इतरं ५ स्पृशति तदितर इतरं विजानाति यत्र
त्वस्य सर्व्वमात्मैवाभूत्तत्केन कं पश्येत्तत्केन कं जिघ्रेत्तत्केन कं ५ रस-
येत्तत्केन कमभिवदेत्तत्केन कं ५ शृणुयात्तत्केन कं मन्वीत तत्केन कं ५
स्पृशेत्तत्केन कं विजानीयाद्येनेदं सर्व्वं विजानाति तं केन विजानी-
यात्स एष नेति नेत्यात्माऽगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्य्यो न हि शीर्य्यतेऽसङ्गो
न हि सज्यतेऽसितो न व्यथते न रिप्यति विज्ञातारमरे केन विजानी-
यादित्युक्तानुशासनासि मैत्रेयेतावदरे खल्वमृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञ-
वल्क्यो विजहार ॥ १५ ॥ पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ व ५ शः पौतिमाष्यात्पौतिमाष्यो गौपवनाद्गौपवनः पौतिमाष्या-
त्पौतिमाष्यो गौवपनाद्गौपवनः कौशिकात्कौशिकः कौण्डिन्यात्कौण्डि-
न्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कौशिकाच्च गौतमाच्च गौतमः ॥ १ ॥
आग्निवेश्यादाग्निवेश्यो गार्ग्याद्गार्ग्यो गार्ग्याद्गार्ग्यो गौतमाद्गौतमः
सैतवात्सैतवः पाराशर्य्यायणात्पाराशर्य्यायणो गार्ग्यायणाद्गार्ग्यायण उ-
द्दालकायनादुद्दालकायनो जाबालायनाज्जाबालायनो माध्यन्दिनायना-
न्माध्यन्दिनायनः सौकरायणात्सौकरायणः काषायणात्काषायणः साय-
कायनात्सायकायनः कौशिकायनेः कौशिकायनिः ॥ २ ॥ घृतकौशि-
काद् घृतकौशिकः पाराशर्य्यायणात्पाराशर्य्यायणः पाराशर्य्यात्पारा-
शर्य्यो जातूकर्ण्याज्जातूकर्ण्य आसुरायणाच्च यास्काच्चासुरायणस्त्रैवणे-

स्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाद्भारद्वाज आत्रेयादा-
त्रेयो माण्ड्रेर्माण्डिर्गौतमाद्गौतमो गौतमाद्गौतमो वात्स्याद्वात्स्यः शाण्डि-
ल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्य्यात्काप्यात्कैशोर्य्यः काप्यः कुमारहारितात्कु-
मारहारितो गालवाद्गालवो विदर्भीकौण्डिन्याद्विदर्भीकौण्डिन्यो वत्सन-
पातो वाभ्रवाद्बत्सनपाद्वाभ्रवः पथः सौभरात्पन्थाः सौभरोऽयास्यादा-
ङ्गिरसादयास्य आङ्गिरस आभूतेस्त्वाष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वा-
ष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽश्विभ्यामश्विनौ दधीच आथर्व्वणाद्ध्यङ्गाथर्व्वणोऽ
थर्व्वणो दैवादथर्वा दैवो मृत्योः प्राध्वँसनान्मृत्युः प्राध्वँसनः
प्रध्वँसनात्प्रध्वँसन एकऋषेरेकर्षिर्विप्रचित्तेर्विप्रचित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः
सनारोः सनारुः सनातनात्सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी
ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयंभु ब्रह्मणे नमः ॥ ३ ॥ षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति बृहदारण्यके षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

उपनिषत्सु चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अथ सप्तमाध्यायप्रारम्भः ॥ ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते ।
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावाशिष्यते ॥ ॐ ३ खं ब्रह्म । खं पुराणं वायुरं
खमिति ह स्माह कौरव्यायणीपुत्रो वेदोऽयं ब्राह्मणा विदुर्वेदेनेन यद्वेदि-
तव्यम् ॥ १ ॥ प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

त्रयाः प्राजापत्याः प्रजापतौ पितरि ब्रह्मचर्य्यमूषुर्देवा मनुष्या असुरा
उषित्वा ब्रह्मचर्य्यं देवा ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदक्षरमु-
वाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दाम्यतेति न आ-
तथेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति ॥ १ ॥ अथ हैनं मनुष्या ऊचुर्ब्रवीतु
नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमुवाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति
व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दत्तेति न आतथेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति
॥ २ ॥ अथ हैनमसुरा ऊचुर्ब्रवीतु नो भवानिति तेभ्यो हैतदेवाक्षरमु-
वाच द इति व्यज्ञासिष्टा ३ इति व्यज्ञासिष्मेति होचुर्दयध्वमिति न आ-
तथेत्योमिति होवाच व्यज्ञासिष्टेति तदेतदेवैषा दैवी वागनुवदति स्तन-

यितुर्द द द इति दाम्यत दत्त दयध्वमिति तदेतन्नयः शिक्सेदमं दानं दयामिति ॥ ३ ॥ द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

एष प्रजापतिर्यद्वदयमेतद्ब्रह्मैतत्सर्वं तदेतन्नयः हृदयमिति ह इत्येक-
मक्षरमभिहरन्त्यस्मै स्वाश्चान्ये च य एवं वेद द इत्येकमक्षरं ददत्यस्मै
स्वाश्चान्ये च य एवं वेद यमित्येकमक्षरमेति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ १ ॥
तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

तद्वै तदेतदेव तदास सत्यमेव स यो हैतं महद्यक्षं प्रथमजं वेद सत्यं
ब्रह्मेति जयतीमाँल्लोकान् जित इन्वसावसद्य एवमेतं महद्यक्षं प्रथमजं
वेद सत्यं ब्रह्मेति सत्यं होव ब्रह्म ॥ १ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

आप एवेदमग्र आसुस्ता आपः सत्यमसृजन्त सत्यं ब्रह्म ब्रह्म प्रजापतिं
प्रजापतिर्देवाः स्ते देवाः सत्यमेवोपासते तदेतन्नयः सत्यमिति स
इत्येकमक्षरं ताल्येकमक्षरं यमित्येकमक्षरं प्रथमोत्तमे अक्षरे सत्यं मध्यतो-
ऽनृतं तदेतद्वृतमुभयतः सत्येन परिगृहीतं सत्यभूयमेव भवति नैवं
विद्वाः समनृतं हिनस्ति ॥ १ ॥ तद्यत्तत्सत्यमसौ स आदित्यो य यष एत-
स्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायं दक्षिणेऽक्षन्पुरुस्तावेतावन्योऽन्यस्मिन्प्रति-
ष्ठितौ रश्मिभिरेषोऽस्मिन्प्रतिष्ठितः प्राणैरयममुष्मिन् स यदोत्कमिष्यन्भ-
वति शुद्धमेवैतन्मण्डलं पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्यायन्ति ॥ २ ॥ य एष
एतस्मिन्मण्डले पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव
इति बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे
तस्योपनिषदहरिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥ ३ ॥ योऽयं द-
क्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्य भूरिति शिर एकं शिर एकमेतदक्षरं भुव इति
बाहू द्वौ बाहू द्वे एते अक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे एते अक्षरे
तस्योपनिषदहमिति हन्ति पाप्मानं जहाति च य एवं वेद ॥ ४ ॥
पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

मनोमयोऽयं पुरुषो भाः सत्यस्तस्मिन्नन्तर्हृदये यथा व्रीहिर्वा यवो
वा स एष सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदं प्रशास्ति यदिदं
किञ्च ॥ १ ॥ षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

विद्युद्ब्रह्मेत्याहुर्विदानाद्विद्युद्विद्यत्येनं पाप्मनो य एवं वेद विद्युद्ब्रह्मेति
विद्युद्वयेव ब्रह्म ॥ १ ॥ सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

वाचं धेनुमुपासीत तस्याश्चत्वारः स्तनाः स्वाहाकारो वषट्कारो हन्त-
कारः स्वधाकारस्तस्य द्वौ स्तनौ देवा उपजीवन्ति स्वाहाकारं च वष-
ट्कारं च हन्तकारं मनुष्याः स्वधाकारं पितरस्तस्याः प्राण ऋषभो मनो
चत्सः ॥ १ ॥ अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

अयमग्निर्वैश्वानरो योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्नं पच्यते यदिदमद्यते
तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णावपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्
भवति नैनं घोषः शृणोति ॥ १ ॥ नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

यदा वै पुरुषोऽस्माल्लोकात्प्रैति स वायुमागच्छति तस्मै स तत्र विजि-
हीते यथा रथचक्रस्य खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स आदित्यमा-
गच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा लम्बरस्य खं तेन स ऊर्ध्व
आक्रमते स चन्द्रमसमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा दुन्दुभेः
खं तेन स ऊर्ध्व आक्रमते स लोकमागच्छत्यशोकमहिमं तस्मिन्वसति
शाश्वतीः समाः ॥ १ ॥ दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

एतद्वै परमं तपो यद्व्याहितस्तप्यते परमं हैव लोकं जयति य एवं
वेदैतद्वै परमं तपो यं प्रेतमरण्यं हरन्ति परमं हैव लोकं जयति य एवं
वेदैतद्वै परमं तपो यं प्रेतमग्नावभ्यादधति परमं हैव लोकं जयति य
एवं वेद ॥ १ ॥ एकादशं ब्राह्मणम् ॥

अन्नं ब्रह्मेत्येक आहुस्तन्न तथा पूयति वा अन्नमृते प्राणात्प्राणो ब्रह्मे-
त्येक आहुस्तन्न तथा शुष्यति वै प्राण ऋतेऽन्नादेते ह त्वेव देवते एकधा-
भूयं भूत्वा परमतां गच्छतस्तद्ध स्माह प्रातृदः पितरं किं स्वदेवैव
विदुषे साधु कुर्या किमेवास्मा असाधु कुर्यामिति स ह स्माह पाणिना
मा प्रातृद कस्त्वेनयोरेकधाभूयं भूत्वा परमतां गच्छतीति तस्मा उ
हैतदुवाच वीत्यन्नं वै वि अन्ने हीमानि सर्वाणि भूतानि विष्टानि रमिति
प्राणो वै रं प्राणो हीमानि सर्वाणि भूतानि रमन्ते सर्वाणि ह वा

अस्मिन् भूतानि विशन्ति सर्वाणि भूतानि रमन्ते य एवं वेद ॥ १ ॥
द्वादशं ब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

उक्थं प्राणो वा उक्थं प्राणो हीदं सर्व्वमुत्थापयत्युद्धास्मादुक्थविद्वीर-
स्तिष्ठत्युक्थस्य सायुज्यं सलोकतां जयति य एवं वेद ॥ १ ॥ यजुः प्राणो
वै यजुः प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि युज्यन्ते युज्यन्ते हास्मै सर्वाणि
भूतानि श्रैष्ठ्याय यजुषः सायुज्यं सलोकतां जयति य एवं वेद ॥ २ ॥
साम प्राणो वै साम प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि सम्यञ्चि सम्यञ्चि
हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रैष्ठ्याय कल्पन्ते साम्नः सायुज्यं सलोकतां
जयति य एवं वेद ॥ ३ ॥ क्षत्रं प्राणो वै क्षत्रं प्राणो हि वै क्षत्रं त्रायते
हेनं प्राणः क्षणितोः प्र क्षत्रमत्रमाप्नोति क्षत्रस्य सायुज्यं सलोकतां जयति
य एवं वेद ॥ ४ ॥ त्रयोदशं ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥

भूमिरन्तारिक्षं द्यौरित्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु-
हैवास्या एतत्स यावदेषु त्रिषु लोकेषु तावद्ध जयति योऽस्या एतदेवं
पदं वेद ॥ १ ॥ ऋचो यजूंषि सामानीत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षरं ह वा एकं
गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत्स यावतीयं त्रयो विद्या तावद्ध जयति
योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ २ ॥ प्राणोऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षराण्यष्टा-
क्षरं ह वा एकं गायत्र्यै पदमेतदु हैवास्या एतत्स यावदिदं प्राणि तावद्ध
जयति योऽस्या एतदेवं पदं वेदाथास्या एतदेव तुरीयं दर्शतं पदं परो-
रजा य एष तपति यद्वै चतुर्थं तत्तुरीयं दर्शतं पदमिति ददृश इव
ह्येष परोरजा इति सर्व्वमु ह्येषैष रज उपर्य्युपरि तपत्येवं हैव श्रिया
यशसा तपति योऽस्या एतदेवं पदं वेद ॥ ३ ॥ सैषा गायत्र्येतस्मिंस्तुरीये
दर्शते पदे परोरजसि प्रतिष्ठिता तद्वै तत्सत्ये प्रतिष्ठितं चक्षुर्वै सत्यं चक्षुर्हि
वै सत्यं तस्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयातामहमदर्शमहमश्रौषमिति
य एव ब्रूयादहमदर्शमिति तस्मा एव श्रद्दध्याम तद्वै तत्सत्यं बले प्रति-
ष्ठितं प्राणो वै बलं तत्प्राणे प्रतिष्ठितं तस्मादाहुर्बलं सत्यादोगीय इत्ये-
वमेवा गायत्र्यध्यात्मं प्रतिष्ठिता सा हैषा गयास्तत्रे प्राणा वै गयास्त-
त्प्राणास्तत्रे तद्यद्गयास्तत्रे तस्माद्गायत्री नाम स यामेवामूसावि-

त्रीमन्वाहैषैव स यस्मा अन्वाह तस्य प्राणाः स्वायते ॥ ४ ॥ ताः हैता-
मेके सावित्रीमनुष्टुभमन्वाहुर्वागनुष्टुवेतद्वाचमनुब्रूम इति न तथा कुर्या-
द्वायत्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयाद्यदिह वा अप्येवंविद्वह्निव प्रतिगृह्णाति न
हैव तद्वायत्र्या एकंचन पदं प्रति ॥ ५ ॥ स य इमाः खींल्लोकान् पूर्णान्
प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतत्प्रथमं पदमामुयादथ यावतीयं त्रयी विद्या
यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतद्वितीयं पदमामुयादथ यावदिदं प्राणि
यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या एतत्तृतीयं पदमामुयादथास्या एतदेव तुरीयं
दर्शतं पदं परोरजा य एष तपति नैव केनचनाप्यं कुत उ एतावत्प्र-
तिगृह्णीयात् ॥ ६ ॥ तस्या उपस्थानं गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी
चतुष्पदपदसि नहि पद्यसे नमस्ते तुरीयाय दर्शताय पदाय परोरजसेऽ
सावदो मा प्रापदिति यं द्विष्यादसावस्मै कामो मा समृद्धीति वा न
हैवास्मै स काम ऋध्यते यस्मा एवमुपतिष्ठतेऽहमदः प्रापमिति वा
॥ ७ ॥ एतद् वै तज्जनको वैदेहो बुडिलमाश्वतराश्विमुवाच यन्नु हो
तद्वायत्रीविदब्रूथा अथ कथं हस्तीभूतो बहसीति मुखं ह्यस्याः
सम्प्राणनं विदाश्चक्रारेति होवाच तस्या अग्निरेव मुखं यदिह वा अपि बह्नि-
वाग्नावभ्यादधति सर्वमेव तत् संदहत्येव हैवैवंविद्यद्यपि बह्निव पापं
कुरुते सर्वमेव तत्संप्त्साय शुद्धः पूतोऽजरोऽमृतः सम्भवति ॥ ८ ॥
सप्तमस्य चतुर्दशं ब्राह्मणम् ॥ १४ ॥

हिरण्ययेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् । तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यध-
र्माय दृष्टये । पूषन्नेकर्षे यम सूर्य्य प्राजापत्य व्यूह रश्मिन् । समूह तेजो यत्ते
रूपं कल्याणतमं तत्ते पश्यामि योऽसावसौ पुरुषः सोऽहमस्मि वायु-
रनिलममृतमयेदं भस्मान्तं शरीरम् । ॐ ३ क्रतो स्मरकृतं स्मर क्रतो
स्मर कृतं स्मर । अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्निश्वानि देव वायुनानि
विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥ १ ॥
पञ्चदशं ब्राह्मणम् ॥ १५ ॥ इति बृहदारण्यके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

उपनिषत्सु पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ॐ यो ह वै ज्येष्ठं च श्रेष्ठं च वेदं ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवति

प्राणो वै ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च ज्येष्ठश्च श्रेष्ठश्च स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठां वेद वसिष्ठः स्वानां भवति वाग्वै वसिष्ठा वसिष्ठः स्वानां भवत्यपि च येषां बुभूषति य एवं वेद ॥ २ ॥ यो ह वै प्रतिष्ठां वेद प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे चक्षुर्वै प्रतिष्ठा चक्षुषा हि समे च दुर्गे च प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे य एवं वेद ॥ ३ ॥ यो ह वै सम्पदं वेद सः हास्मै पद्यते यं कामं कामयते श्रोत्रं वै सम्पत् श्रोत्रे हीमे सर्व्वे वेदा अभिसम्पन्नाः सः हास्मै पद्यते यं कामं कामयते य एवं वेद ॥ ४ ॥ यो ह वा आयतनं वेदायतनं स्वानां भवत्यायतनं जनानां मनो वा आयतनमायतनं स्वानां भवत्यायतनं जनानां य एवं वेद ॥ ५ ॥ यो ह वै प्रजापतिं वेद प्रजायते ह प्रजया पशुभी रेतो वै प्रजापतिः प्रजायते ह प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ ६ ॥ ते हेमे प्राणा अहः श्रेयसे विवदमाना ब्रह्म जग्मुस्तद्धोचुः को नो वसिष्ठ इति तः होवाच यस्मिन्व उत्क्रान्त इदं शरीरं पापीयो मन्यते स वो वसिष्ठ इति ॥ ७ ॥ वाग्धोच्चक्राम सा संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मृदते जीवितुमिति ते होचुर्यथाऽकला अवदन्तो वाचा प्राणन्तः प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वांसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह वाक् ॥ ८ ॥ चक्षुर्होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मृदते जीवितुमिति ते होचुर्यथा अन्धा अपश्यन्तश्चक्षुषा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वांसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥ श्रोत्रं होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मृदते जीवितुमिति ते होचुर्यथा वधिरा अशृण्वन्तः श्रोत्रेण प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा विद्वांसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम तत्संवत्सरं प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मृदते जीवितुमिति होचुर्यथा मुग्धा अविद्वांसो मनसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण प्रजायमाना रेत-

सैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ रेतो होच्चक्राम तत्संवत्सरं
 प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मृते जीवितुमिति ते होचुर्यथा क्लीबा
 अप्रजायमाना रेतसा प्राणन्तः प्राणेन वदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा
 शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाँ सो मनसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह रेतः ॥ १२ ॥
 अथ ह प्राण उत्क्रमिष्यन्त्यथा महासुहयः सैन्धवः पट्वीशशङ्कन्त्सं-
 वृहेदेवँ हैवेमां प्राणान्त्संववर्ह ते होचुर्मा भगव उत्क्रमीन वै
 शश्यामस्त्वदृते जीवितुमिति तस्यो मे वलिं कुरुतेति तथेति ॥ १३ ॥ सा
 ह वागुवाच यद्वा अहं वसिष्ठास्मि त्वं तद्वसिष्ठोऽसीति यद्वा अहं प्रति-
 ष्ठास्मि त्वं तत्प्रतिष्ठोऽसीति चक्षुर्यद्वा अहँ संपदस्मि त्वं तत्सम्पदसीति
 श्रोत्रं यद्वा अहमायतनमस्मि त्वं तदायतनमसीति मनो यद्वा अहं प्रजापति-
 रस्मि त्वं तत्प्रजापतिरसीति रेतस्तस्यो मे किमन्नं किं वास इति यदिदं
 किञ्चा श्वभ्य आ कृमिभ्य आ कीटपतङ्गेभ्यस्तत्तेऽन्नमापो वास इति न ह
 वा अस्थानन्नं जगथं भवति नान्नं परिगृहीतं य एवमेतदनस्यान्नं वेद त-
 द्विद्वाँसः श्रोत्रिया अशिष्यन्त आचामन्त्यशित्वाचामन्त्येतमेव तदनम-
 न्नं कुर्वन्तो मन्यन्ते ॥ १४ ॥ अष्टमस्य प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

श्वेतकेतुर्ह वा आरुणेयः पञ्चालानां परिषदमाजगाम स आजगाम
 जैवलिं प्रवाहणं परिचारयमाणं तमुदीक्ष्याऽभ्युवाच कुमारः ३ इति स
 भो ३ इति प्रतिशुश्रावानुशिष्टोऽन्वसि पित्रेत्योमिति होवाच ॥ १ ॥ वेत्थ
 यथेमाः प्रजाः प्रयत्यो विप्रतिपद्यन्ता ३ इति नेति होवाच वेत्थो यथेमं
 लोकं पुनरापद्यन्ता ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो यथाऽसौ लोक एवं बहुभिः
 पुनः पुनः प्रयद्भिर्न सम्पूर्यता ३ इति नेति हैवोवाच वेत्थो यतिथ्यामा-
 हुत्याँ हुतायामापः पुरुषवाचो भूत्वा समुत्थाय वदन्ती ३ इति नेति है-
 वोवाच वेत्थो देवयानस्य वा पथः प्रतिपदं पितृयाणस्य वा यत्कृत्वा दे-
 वयानं वा पन्थानं प्रतिपद्यन्ते पितृयाणं वापि हि न ऋषेर्वचः श्रुतं ह्ये-
 सृती अशृणवं पितृणामहं देवानामुत मर्त्यानां ताभ्यामिदं विश्वमेजत्समे-
 ति यदन्तरा पितरं मातरं चेति नाहमत एकंचन वेदेति होवाच ॥ २ ॥
 अथैनं वसत्योपमन्त्रयाञ्चक्रे नादत्य वसतिं कुमारः प्रदुद्राव स आजगाम

पितरं त० होवाचेति वाव किल नो भवान् पुरानुशिष्टानवोचदिति कथ०
 सुमेध इति पञ्च मा प्रश्नान् राजन्यबन्धुरप्राक्षीत्ततो नैकश्चन वेदेति
 कतमे त इतीम इति ह प्रतीकान्युदाजहार ॥ ३ ॥ स होवाच
 तथा नस्त्वं तात जानीथा यथा यदहं किंचन वेद सर्व्वमहं तत्तुभ्यम-
 वोचं प्रेहि तु तत्र प्रतीत्य ब्रह्मचर्य्यं वत्स्याव इति भवानेव गच्छत्विति
 स आजगाम गौतमो यत्र प्रवाहणस्य जैवलेरास तस्मा आसनमाहृत्यो-
 दकमाहारयाश्चकाराथ हास्मा अर्घ्यं चकार त० होवाच वरं भवते
 गौतमाय दन्न इति ॥ ४ ॥ स होवाच प्रतिज्ञातो म एष वरो यां तु
 कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्तां मे ब्रूहीति ॥ ५ ॥ स होवाच दैवेषु वै
 गौतम तद्वरेषु मानुषाणां ब्रूहीति ॥ ६ ॥ स होवाच विज्ञायते हास्ति हिर-
 ण्यस्यापात्तं गोअश्वानां दासीनां प्रवाराणां परिधानस्य मा नो भ-
 वान् बहोरनन्तस्यापर्य्यन्तस्याभ्यवदान्योऽभूदिति स वै गौतम तीर्थेने-
 च्छासा इत्युपैम्यहं भवन्तमिति वाचा ह स्म वै पूर्व्वं उपयन्ति स होपा-
 यनकीर्त्या उवास ॥ ७ ॥ स होवाच तथा नस्त्वं गौतम मापराधास्तव
 च पितामहा यथेयं विद्येतः पूर्व्वं न कस्मि० अत्र ब्राह्मण उवास तां त्वहं
 तुभ्यं वक्ष्यामि को हि त्वैवं ब्रुवन्तमर्हति प्रत्याख्यातुमिति ॥ ८ ॥ असौ
 वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्यादित्य एव समिद्रश्मयो धूमोऽहरर्च्चिर्दिशोऽ-
 ज्जारा अवान्तरदिशो विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धां जुहति
 तस्या आहुत्यै सोमो राजा सम्भवति ॥ ९ ॥ पर्जन्यो वाऽग्निर्गौतम
 तस्य संवत्सर एव समिदभ्राणि धूमो विद्युदर्च्चिरशनिरज्जारा हाडुनयो
 विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः सोम० राजानं जुहति तस्या
 आहुत्यै वृष्टिः सम्भवति ॥ १० ॥ अयं वै लोकोऽग्निर्गौतम तस्य
 पृथिव्येव समिदभिर्धूमो रात्रिरर्च्चिश्चन्द्रमा अज्जारा नक्षत्राणि विस्फुलिङ्गा-
 स्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवो वृष्टिं जुहति तस्या आहुत्या अन्न० सम्भवति
 ॥ ११ ॥ पुरुषो वा अग्निर्गौतम तस्य व्यात्तमेव समित्प्राणो धूमो वागार्चिश्च-
 क्षुरज्जाराः श्रोत्रं विस्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा अन्नं जुहति
 तस्या आहुत्यै रेतः सम्भवति ॥ १२ ॥ योषा वा अग्निर्गौतम तस्या

उपस्थ एव समिल्लोमानि धूमो योनिरर्चिर्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा अ-
 भिनन्दा विस्फुलिङ्गस्तास्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति तस्या आहुत्यै
 पुरुषः सम्भवति स जीवति यावज्जीवत्यथ यदा म्रियते ॥ १३ ॥ अथै-
 नमग्नये हरन्ति तस्याग्निरेवाग्निर्भवति समित्समिद्धूमो धूमोऽर्चिरर्चि-
 रङ्गारा अङ्गारा विस्फुलिङ्गा विस्फुलिङ्गाः तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः
 पुरुषं जुह्वति तस्या आहुत्यै पुरुषो भास्वरवर्णः सम्भवति ॥ १४ ॥
 ते य एवमेतद्विदुः ये चामी अरण्ये श्रद्धां सत्यमुपासते तेऽर्चिरभिस-
 म्भवन्ति अर्चिषोऽहरह आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान् षण्मासा-
 नुदङ्ङादित्य एति मासेभ्यो देवलोकं देवलोकादादित्यमादित्याद्वैद्युतं
 तान् वैद्युतान् पुरुषो मानस एत्य ब्रह्मलोकान् गमयति तेषु ब्रह्मलोकेषु
 पराः परावतो वसन्ति तेषां न पुनरावृत्तिः ॥ १५ ॥ अथ ये यज्ञेन दानेन
 तपसा लोकाञ्जयन्ति ते धूममभिसम्भवन्ति धूमाद्रात्रिं रात्रेरपक्षीयमा-
 णपक्षमपक्षीयमाणपक्षाद्यान् षण्मासान् दक्षिणादित्य एति मासेभ्यः पि-
 तृलोकं पितृलोकाच्चन्द्रं ते चन्द्रं प्राप्यान्नं भवन्ति तांस्तत्र देवा यथा
 सोमं राजानमाप्यायस्वापक्षीयस्वेत्येवमेनांस्तत्र भक्षयन्ति तेषां यदा
 तत्पर्यवैत्यथेममेवाकाशमभिनिष्पद्यन्त आकाशाद्वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेः
 पृथिवीं ते पृथिवीं प्राप्यान्नं भवन्ति ते पुनः पुरुषाग्नौ ह्वयन्ते ततो यो-
 षाग्नौ जायन्ते लोकान् प्रत्युत्थायिनस्त एवमेवानुपरिवर्तन्तेऽथ य
 एतौ पन्थानौ न विदुस्ते कीटाः पतङ्गा यदिदं दन्दशूकम् ॥ १६ ॥ अष्ट-
 मस्य द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

स यः कामयेत महत्प्राप्नुयामित्युदगयन आपूर्यमाणपक्षस्य पुण्याहे
 द्वादशाहमुपसद्गती भूत्वा औदुम्बरे कं से चमसे वा सव्वौषधं फलानी-
 ति सम्भृत्य परिसमुह्य परिलिप्याग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्य्यावृताज्यं
 संस्कृत्य पुंसां नक्षत्रेण मन्थं सन्नीय जुहोति यावन्तो देवास्त्वयि
 जातवेदस्तिर्य्यञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान् । तेभ्योऽहं भागधेयं जुहोमि
 ते मा तृप्ताः सर्वैः कामैस्तर्पयन्तु स्वाहा । या तिरश्ची निपद्यतेऽहं वि-
 धरणी इति । तां त्वा घृतस्य धारया यजे संराधनीमहं स्वाहा

॥ १ ॥ ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति
 ग्राणाय स्वाहा वसिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति
 वाचे स्वाहा प्रतिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति च-
 क्षुषे स्वाहा सम्पदे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति श्रोत्राय
 स्वाहाऽऽयतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति मनसे स्वाहा
 प्रजात्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति रेतसे स्वाहेत्यग्नौ
 हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति ॥ २ ॥ अग्नये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे
 सः स्रवमवनयति सोमाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति भूः
 स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति भुवः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे
 सः स्रवमवनयति स्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति भूर्भुवः
 स्वः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा
 मन्थे सः स्रवमवनयति क्षत्राय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमव-
 नयति भूताय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति भविष्यते स्वा-
 हेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति विश्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे
 सः स्रवमवनयति सव्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति प्र-
 जापतये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सः स्रवमवनयति ॥ ३ ॥ अथैनमभिमृ-
 शति भ्रमदसि ज्वलदसि पूर्णमसि प्रस्तब्धमस्येकसभमसि हिङ्कृतमसि
 हिङ्कियमाणमस्युद्रीथमसि उद्रीयमानमसि श्रावितमसि प्रत्याश्रावितम-
 स्याद्रं सन्दीप्तमसि विभूरसि प्रभूरस्यन्नमसि ज्योतिरसि निधनमसि
 संवर्गोऽसीति ॥ ४ ॥ अथैनमुद्यच्छत्यामः स्यामः हि ते महि सहि राजे-
 शानोऽधिपतिः स माः राजेशानोऽधिपतिं करोत्विति ॥ ५ ॥ अथैनमा-
 चामति तत्सवितुर्वरेण्यम् । मधु वाता क्रतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः ।
 माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः । भूः स्वाहा । भर्गो देवस्य धीमहि । मधु नक्तमुतो-
 पसो मधुमत्पार्थिवः रजः । मधुद्यौरस्तु नः पिता । भुवः स्वाहा । धियो यो नः
 प्रचोदयात् । मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाँ ३ अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु
 नः । स्वः स्वाहेति । सव्वा च सावित्रीमन्वाह सव्वाश्च मधुमतीरहमेवेदः
 सर्वं भूयासं भूर्भुवः स्वः स्वाहेत्यन्तत आचम्य पाणी प्रक्षाल्य जघने-

नाग्निं प्राक्शिराः संविशति प्रातरादित्यमुपतिष्ठते दिशामेकपुण्डरीकम-
स्यहं मनुष्याणामेकपुण्डरीकं भूयासमिति यथेतमेत्य जघनेनाग्निमा-
सीनो व॑शं जपति ॥ ६ ॥ त॑ हैतमुद्दालक आरुणिर्वाजसनेयाय याज्ञव-
ल्क्यायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एन॑ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जाये-
रञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ७ ॥ एतमु हैव वाजसनेयो याज्ञव-
ल्क्यो मधुकाय पैङ्ग्यायान्तेवासिन उक्त्वावाचापि य एन॑ शुष्के स्थाणौ
निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ८ ॥ एतमु हैव मधुकः
पैङ्ग्यश्चूलाय भागवित्तयेऽन्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य एन॑ शुष्के
स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ ९ ॥ एतमु हैव
चूलो भागवित्तिर्जानक्य आयस्थूणायान्तेवासिन उक्त्वोवाचापि य
एन॑ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १० ॥
एतमु हैव जानकिरायस्थूणः सत्यकामाय जावालायान्तेवासिन उक्त्वो-
वाचापि य एन॑ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पला-
शानीति ॥ ११ ॥ एतमु हैव सत्यकामो जावालोऽन्तेवासिभ्य उक्त्वोवा-
चापि य एन॑ शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशा-
नीति तमेतं नापुत्राय वाऽनन्तेवासिने वा ब्रूयात् ॥ १२ ॥ चतुरौदुम्बरो
भवत्यौदुम्बरः सुव औदुम्बरश्चमस औदुम्बर इध्म औदुम्बर्या उप-
मन्थन्यौ दश ग्राम्याणि धान्यानि भवन्ति व्रीहियवास्तिलमाषा अणु-
प्रियङ्ग्वो गोधूमाश्च मसूराश्च खल्वाश्च खलकुलाश्च तान् पिष्टान् दधनि
मधुनि घृत उपसिञ्चत्याज्यस्य जुहोति ॥ १३ ॥ इत्यष्टमस्य तृतीयं
ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

एषां वै भूतानां पृथिवी रसः पृथिव्या आपोऽपामोषधय ओषधीनां
पुष्पाणि पुष्पाणां फलानि फलानां पुरुषः पुरुषस्य रेतः ॥ १ ॥ स ह
प्रजापतिरीक्षाञ्चक्रे हन्तास्मै प्रतिष्ठां कल्पयानीति स स्त्रिय॑ ससृजे
ता॑ सृष्ट्वाऽध उपास्त तस्मात्स्त्रियमध उपासीत स एतं प्राञ्चं ग्रावाण-
मात्मन एव समुदपारयत्तेनैनामभ्यसृजत् ॥ २ ॥ तस्या वेदिरुपस्थो लो-
मानि वर्हिश्चर्ममाधिषवणे समिद्धो मध्यतस्तौ मुष्कौ स यावान् ह वै

वाजपेयेन यजमानस्य लोको भवति तावानस्य लोको भवति य एवं
विद्वानधोपहासं चरन्त्यासां स्त्रीणां सुकृतं वृद्धं य इदमविद्वान-
धोपहासं चरत्यस्य स्त्रियः सुकृतं वृद्धते ॥ ३ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वानु-
द्दालक आरुणिराहैतद्ध स्म वै तद्विद्वान्नाको मौद्गल्य आहैतद्ध स्म वै
तद्विद्वान् कुमारहारित आह बहवो मर्या ब्राह्मणायना निरिन्द्रिया विसु-
कृतोऽस्माल्लोकात्प्रयन्ति य इदमविद्वान्सोऽधोपहासं चरन्तीति बहु वा
इदं सुप्तस्य वा जाग्रतो वा रेतः स्कन्दति ॥ ४ ॥ तदभिमृशेदनु वा मन्त्र-
येत यन्मेऽय रेतः पृथिवीमस्कात्सर्विदोषधीरप्यसरद्यदपः । इदमहं तद्रेत
आददे पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनस्तेजः पुनर्भगः । पुनरग्निर्धिषण्या यथास्थानं
कल्पन्तामित्यनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामादायान्तरेण स्तनौ वा भ्रुवौ वा निमृज्यात्
॥ ५ ॥ अथ यद्युदक आत्मानं परिपश्येत्तदभिमन्त्रयेत मयि तेज इन्द्रियं
यशो द्रविणं सुकृतमिति श्रीर्ह वा एषा स्त्रीणां यन्मलोद्वासास्तस्मान्म-
लोद्वाससं यशस्विनीमभिक्रम्योपमन्त्रयेत ॥ ६ ॥ सा चेदस्मै न दद्यात्काम-
मेनामवक्रीणीयात् सा चेदस्मै नैव दद्यात्काममेनां यष्ट्या वा पाणिना
वोपहृत्यातिक्रामेदिन्द्रियेण ते यशसा यश आदद इत्ययश एव भव-
ति ॥ ७ ॥ सा चेदस्मै दद्यादिन्द्रियेण ते यशसा यश आदधामीति
यशस्विनावेव भवतः ॥ ८ ॥ स यामिच्छेत्कामयेत मेति तस्यामर्थं नि-
ष्टाय मुखेन मुखं सन्ध्यायोपस्थमस्या अभिमृश्य जपेदङ्गदङ्गात्संभ-
वसि हृदयादधि जायसे । स त्वमङ्गकषायोसि दिग्धविद्वामिव मादये-
माममूं मयीति ॥ ९ ॥ अथ यामिच्छेन्न गर्भं दधीतेति तस्यामर्थं निष्टाय
मुखेन मुखं सन्ध्यायाभिप्राण्यापान्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदद
इत्यरेता एव भवति ॥ १० ॥ अथ यामिच्छेद्दधीतेति तस्यामर्थं निष्टाय
मुखेन मुखं सन्ध्यायापान्याभिप्राण्यादिन्द्रियेण ते रेतसा रेत आदधा-
मीति गर्भिण्येव भवति ॥ ११ ॥ अथ यस्य जायायै जारः स्यात्तं चेद्वि-
ष्यादामपात्रेऽग्निमुपसमाधाय प्रतिलोमं शरवर्हिस्तीर्त्वा तस्मिन्नेताः शर-
भृष्टीः प्रतिलोमाः सर्पिषाक्ता जुहुयान्मम समिद्धेऽहौषीः प्राणापानौ त

आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीः पुत्रपशूँस्त आददेऽसाविति मम
समिद्धेऽहौषीरिष्टासुकृते त आददेऽसाविति मम समिद्धेऽहौषीराशाप-
राकाशौ त आददेऽसाविति स वा एष निरिन्द्रियो विसुकृदस्माल्लोका-
त्प्रैति यमेवं विद्वान् ब्राह्मणः शपति तस्मादेवंविच्छ्रोत्रियस्य दारेण नो-
पहासमिच्छेदुत ह्येवंवित्परो भवति ॥ १२ ॥ अथ यस्य जायामार्त्तव
विन्देत् त्र्यहं कंसेन पिबेदहतवासा नैनां वृषलो न वृषल्युपहन्यात्रि-
रात्रान्त आहुत्य व्रीहीनवघातयेत् ॥ १३ ॥ स य इच्छेत्पुत्रो मे शुक्लो
जायेत वेदमनुब्रवीत सर्व्वमायुरियादिति क्षीरौदनं पाचयित्वा सर्पि-
ष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १४ ॥ अथ य इच्छेत्पुत्रो मे क-
पिलः पिङ्गलो जायेत द्वौ वेदावनुब्रवीत सर्व्वमायुरियादिति दध्यौदनं
पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १५ ॥ अथ य इच्छे-
त्पुत्रो मे श्यामो लोहिताक्षो जायेत त्रीन् वेदाननुब्रवीत सर्व्वमायुरियादि-
त्युदोदनं पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १६ ॥ अथ य
इच्छेद्दुहिता मे पण्डिता जायेत सर्व्वमायुरियादिति तिलौदनं पाचयित्वा
सर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १७ ॥ अथ य इच्छेत्पुत्रो मे
पण्डितो विजिगीतः समितिगमः शुश्रूषितां वाचं भाषिता जायेत
सर्व्वान्वेदाननुब्रवीत सर्व्वमायुरियादिति मां सौदनं पाच-
यित्वा सर्पिष्मन्तमश्रीयातामीश्वरौ जनयितवा औक्ष्णेन वाऽऽर्षभेण
वा ॥ १८ ॥ अथाभिप्रातरेव स्थालीपाकावृताज्यं चेष्टित्वा स्थाली-
पाकस्योपघातं जुहोत्यग्नये स्वाहाऽनुमतये स्वाहा देवाय सवित्रे
सत्यप्रसवाय स्वाहेति हुत्वोद्धृत्य प्राश्नाति प्राश्येतरस्याः प्रय-
च्छति प्रक्षाल्य पाणी उदपात्रं पूरयित्वा तेनैनां त्रिरभ्युक्षत्युत्तिष्ठातो
विश्वावसोऽन्यामिच्छ प्रपूर्व्व्यां सं जायां पत्या सहेति ॥ १९ ॥ अथेनाम-
भिपद्यतेऽमोऽहमस्मि सा त्वं सा त्वमस्यमोऽहं सामाहमस्मि ऋक्त्वं
द्यौरहं पृथिवी त्वं तावेहि स रभावहै सह रेतो दधावहै पुंसे पुत्राय
वित्तय इति ॥ २० ॥ अथास्य ऊरू विहापयति विजिहीथां द्यावापृथ्वी
वी इति तस्यामर्थं निष्ठाय मुखेन मुखं सन्धाय त्रिरेनामनुलोमां

मार्ष्टिं विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पि० शतु । आसिञ्चतु प्रजाप-
तिर्धाता गर्भं दधातु ते । गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि पृथुष्टुके । गर्भं
ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्त्रजौ ॥ २१ ॥ हिरण्मयी अरणी याभ्यां
निर्मन्थतामश्विनौ । तत्ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे । यथाऽग्निगर्भा
पृथिवी यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी । वायुर्दिशां यथा गर्भं एवं गर्भं दधामि
तेऽसाविति ॥ २२ ॥ सोष्यन्तीमद्भिरभ्युक्षति । यथा वायुः पुष्करिणीं
समिद्भयति सर्व्वतः । एवा ते गर्भं एजतु सहावैतु जरायुणा । इन्द्रस्यायं
व्रजः कृतः सार्गलः सपरिश्रयः । तमिन्द्र निर्जहि गर्भेण सावरां सहेति
॥ २३ ॥ जातेऽग्निमुपसमाधायान् आधाय क० से ष्टदाज्यं सन्नीय
ष्टदाज्यस्योपघातं जुहोत्यस्मिन् सहस्रं पुण्यासमेधमानः स्वे गृहे । अ-
स्योपसद्यां माच्छैत्सीत् प्रजया च पशुभिश्च स्वाहा । मयि प्राणां स्त्वयि
मनसा जुहोमि स्वाहा । यत्कर्मणात्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् । अग्निष्ट-
त्स्विष्टकृद्विद्वान्स्विष्टं सुहुतं करोतु नः स्वाहेति ॥ २४ ॥ अथास्य द-
क्षिणं कर्णमभिनिधाय वाग्वागिति त्रिरथ दधि मधु घृतं सन्नीयानन्तर्हि-
तेन जातरूपेण प्राशयति । भूस्ते दधामि भुवस्ते दधामि स्वस्ते दधामि
भुर्भूवः स्वः सर्व्वं त्वयि दधामीति ॥ २५ ॥ अथास्य नाम करोति वेदोऽसीति
तदस्य तद्गृहमेव नाम भवति ॥ २६ ॥ अथैनं मात्रे प्रदाय स्तनं प्रयच्छति ।
यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्य्यो रत्नधा वसुविद्यः सुदन्नः । येन विश्वा
पुष्यसि वार्याणि सरस्वति तमिह धातवे करिति ॥ २७ ॥ अथास्य
प्रातरमभिमन्त्रयते । इलासि मैत्रावरुणी वीरे वीरमजीजनत् । सा त्वं वीर-
वती भव याऽस्मान् वीरवतोऽकरदिति । तं वा एतमाहुरतिपिता बताभू-
रतिपितामहो बताभूः परमां बत काष्ठां प्रापच्छ्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेन
य एवंविदो ब्राह्मणस्य पुत्रो जायत इति ॥ २८ ॥

इति अष्टमस्य चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

अथ वंशः । पौतिमाषीपुत्रः कात्यायनीपुत्रात् कात्यायनीपुत्रो गौतमी-
पुत्रादौतमीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरी-
पुत्र औपस्वस्तीपुत्रादौपस्वस्तीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्रः

कात्यायनीपुत्रात् कात्यायनीपुत्रः कौशिकीपुत्रात् कौशिकीपुत्र आलम्बी-
 पुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्राच्च वैयाघ्रपदीपुत्रः काण्वीपुत्राच्च कापीपुत्राच्च का-
 पीपुत्रः ॥१॥ आत्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रो गौतमीपुत्राद्गौतमीपुत्रो भारद्वाजीपु-
 त्राद्भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्रो वात्सीपुत्राद्वात्सीपुत्रः
 पाराशरीपुत्रात् पाराशरीपुत्रो वार्क्यारुणीपुत्राद्वाक्यारुणीपुत्रो वार्क्यारुणी-
 पुत्राद्वाक्यारुणीपुत्र आर्त्तभागीपुत्रादार्त्तभागीपुत्रः शौङ्गीपुत्राच्छौङ्गीपुत्रः
 साङ्कृतीपुत्रात् साङ्कृतीपुत्र आलम्बायनीपुत्रादालम्बायनीपुत्र आलम्बीपु-
 त्रादालम्बीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रान्माण्डूकाय-
 नीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रः शाण्डिलीपुत्राच्छाण्डिलीपुत्रो राथी-
 तरीपुत्राद्राथीतरीपुत्रो भालुकीपुत्रान्भालुकीपुत्रः क्रौञ्चिकीपुत्राभ्यां क्रौ-
 ञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद्वैदभृतीपुत्रः कार्शकेयीपुत्रात् कार्शकेयीपुत्रः प्रा-
 चीनयोगीपुत्रात् प्राचीनयोगीपुत्रः साञ्जीवीपुत्रात् साञ्जीवीपुत्रः प्राश्रीपु-
 त्रादासुरिवासिनः प्राश्रीपुत्र आसुरायणादासुरायण आसुरेरासुरिः ॥२॥
 याज्ञवल्क्याद्याज्ञवल्क्य उद्दालकादुद्दालकोऽरुणादरुण उपवेशेरुपवेशिः
 कुश्रेः कुश्रिर्वाजश्रवसो वाजश्रवा जिह्वावतो वाध्योगाजिह्वावान् वाध्यो-
 गोऽसिताद्वार्षगणादसितो वार्षगणो हरितात् कश्यपाद्धरितः कश्यपः
 शिल्पात् कश्यपाच्छिल्पः कश्यपः कश्यपान्नैध्रुवेः कश्यपो नैध्रुविर्वाचो
 वागम्भिण्या अम्भिण्यादित्यादादित्यानीमानि शुक्लानि यजुंषि वाज-
 सनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥ ३ ॥ समानमा साञ्जीवीपुत्रात्साञ्जीवी-
 पुत्रो माण्डूकायनेर्माण्डूकायनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यः कौत्सात्कौत्सो मा-
 हित्येर्माहित्यिर्वामकक्षायणाद्वामकक्षायणः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यो वा-
 त्स्याद्वात्स्यः कुश्रेः कुश्रिर्वाजवचसो राजस्तम्बायनाद्यज्ञवचा राजस्त-
 म्बायनस्तुरात्कावषेयाचुरः कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म
 स्वयम्भु ब्रह्मणे नमः ॥ ४ ॥ इत्यष्टमस्य पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥ इति वा-
 जसनेयके बृहदारण्यकेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ उपनिषत्सु षष्ठोऽध्यायः
 समाप्तः ॥ ६ ॥

इति बृहदारण्यकोपनिषत् समाप्ता ॥ १० ॥

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदच्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमे-
वावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

श्वेताश्वतरोपनिषत् ॥ ११ ॥

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै ।

तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ ब्रह्मवादिनो वदन्ति ।

किं कारणं ब्रह्म कुतः स्म जाता जीवाम् केन क च संप्रतिष्ठाः ।

अधिष्ठिताः केन सुखेतरेषु वर्त्तामहे ब्रह्मविदो व्यवस्थाम् ॥ १ ॥

कालः स्वभावो नियतिर्यदृच्छा भूतानि योनिः पुरुषेति चिन्त्यम् ।

संयोग एषां नत्वात्मभावादात्माप्यनीशः सुखदुःखहेतोः ॥ २ ॥

ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढाम् ।

यः कारणानि निखिलानि तानि कालात्मयुक्तान्यधितिष्ठत्येकः ॥ ३ ॥

तमेकनेमि त्रिवृतं षोडशान्तं शताद्धारं विंशतिप्रत्यराभिः ।

अष्टकैः षड्भिर्विश्वरूपैकपाशं त्रिमार्गभेदं द्विनिमित्तैकमोहम् ॥ ४ ॥

पञ्चस्रोतोम्बुं पञ्चयोन्युग्रवक्रां पञ्चप्राणोर्मिं पञ्चबुद्ध्यादिमूलाम् ।

पञ्चावर्त्तां पञ्चदुःखौघवेगां पञ्चाषड्भेदां पञ्चपर्वामधीमः ॥ ५ ॥

सर्व्वाजीवे सर्व्वसंस्थे बृहन्ते तस्मिन् हंसो भ्राम्यते ब्रह्मचक्रे ।

पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा जुष्टस्ततस्तेनामृतत्वमेति ॥ ६ ॥

उद्गीतमेतत् परमं तु ब्रह्म तस्मिन्मयं सुप्रतिष्ठाऽक्षरं च ।

अत्रान्तरं ब्रह्मविदो विदित्वा लीना ब्रह्मणि तत्परा योनिमुक्ताः ॥ ७ ॥

संयुक्तमेतत् क्षरमक्षरं च व्यक्ताव्यक्तं भरते विश्वमीशः ।

अनीशश्चात्मा बुध्यते भोक्तृभावाज्ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्व्वपाशैः ॥ ८ ॥

ज्ञात्वा द्वावजावीशानीशावजा ह्येका भोक्तृभोगार्थयुक्ता ।

अनन्तश्चात्मा विश्वरूपो ह्यकर्ता त्रयं यदा विन्दते ब्रह्ममेतत् ॥ ९ ॥

क्षरं प्रधानममृताक्षरं हरः क्षरात्मानावीशते देव एकः ।
 तस्याभिध्यानाद्योजनात्तत्त्वभावाद्भूयश्चान्ते विश्वमायानिवृत्तिः ॥ १० ॥
 ज्ञात्वा देवं सर्व्वपाशापहानिः क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहाणिः ।
 तस्याऽभिध्यानात्तृतीक्षं देहभेदे विश्वैश्वर्य्यं केवलं आप्तकामः ॥ ११ ॥
 एतज्ज्ञेयं नित्यमेवात्मसंस्थं नातःपरं वेदितव्यं हि किञ्चित् ।
 भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वा सर्व्वं प्रोक्तं त्रिविधं ब्रह्ममेतत् ॥ १२ ॥
 वह्नैर्यथा योनिगतस्य मूर्तिर्न दृश्यते नैव च लिङ्गनाशः ।
 स भूय एवेन्धनयोनिगृह्यस्तद्वोभयं वै प्रणवेन देहे ॥ १३ ॥
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्देवं पश्येन्निगूढवत् ॥ १४ ॥
 तिलेषु तैलं दधिनीव सर्पिरापः स्रोतस्वरणीषु चाग्निः ।
 एवमात्मात्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैनं तपसा योऽनुपश्यति ॥ १५ ॥
 सर्व्वव्यापिनमात्मानं क्षीरे सर्पिरिवार्पितम् ।
 आत्मविद्यातपोमूलं तद्ब्रह्मोपनिषत्परम् । तद्ब्रह्मोपनिषत्परमिति १६ ॥
 इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

युजानः प्रथमं मनस्तत्त्वाय सविता धियः ।
 अग्नेर्ज्योतिर्निचाय्य पृथिव्या अध्याभरत् ॥ १ ॥
 युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सवे ।
 सुवर्गेयाय शक्त्या ॥ २ ॥
 युक्त्वाय मनसा देवान् सुवर््य्यतो धिया दिवम् ।
 बृहज्ज्योतिः करिष्यतः सविता प्रसुवाति तान् ॥ ३ ॥
 युजते मन उत युजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।
 वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥ ४ ॥
 युजे वां ब्रह्म पूर्व्वं नमोभिर्विश्लोकायन्ति पथ्येव सूरैः ।
 शृण्वन्ति विश्वे अमृतस्य पुत्र आये धामानि दिव्यानि तस्थुः ॥ ५ ॥
 अग्निर्यत्राभिमथ्यते वायुर्यत्राधिरुध्यते ।

सोमो यत्रातिरिच्यते तत्र सञ्जायते मनः ॥ ६ ॥

सवित्रा प्रसवेन जुषेत ब्रह्म पूज्यम् ।

तत्र योनिं कृणवसे नहि ते पूर्वमाक्षिपत् ॥ ७ ॥

त्रिरुन्नतं स्थाप्य समं शरीरं हृदीन्द्रियाणि मनसा सन्निवेश्य ।

ब्रह्मोडुपेन प्रतरेत विद्वान् स्रोतांसि सर्व्वाणि भयावहानि ॥ ८ ॥

प्राणान् प्रपीडयेह संयुक्तचेष्टः क्षीणे प्राणे नासिकयोच्छ्वसीत ।

दुष्टाश्वयुक्तामिव वाहमेनं विद्वान् मनो धारयेताप्रमत्तः ॥ ९ ॥

समे शुचौ शर्करावाह्निवालुकाविवर्जिते शब्दजलाश्रयादिभिः ।

मनोऽनुकूले न तु चक्षुपीडने गुहानिवाताश्रयणे प्रयोजयेत् ॥ १० ॥

नीहारधूमाकारानलानिलानां खद्योतविद्युत्स्फटिकशशीनाम् ।

एतानि रूपाणि पुरःसराणि ब्रह्मण्यभिव्यक्तिकराणि योगे ॥ ११ ॥

पृथ्यस्तेजोऽनिलखे समुत्थिते पञ्चात्मके योगगुणे प्रवृत्ते ।

न तस्य रोगो न जरा न मृत्युः प्राप्तस्य योगाग्निमयं शरीरम् ॥ १२ ॥

लघुत्वमारोग्यमलोलुपत्वं वर्णप्रसादं स्वरसौष्ठवं च ।

गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमलपं योगप्रवृत्तिं प्रथमां वदन्ति ॥ १३ ॥

यथैव बिम्बं मृदयोपालितं तेजोमयं भ्राजते तत् सुधान्तम् ।

तद्वात्मतत्त्वं प्रसमीक्ष्य देही एकः कृतार्थो भवते वीतशोकः ॥ १४ ॥

यदात्मतत्त्वेन तु ब्रह्मतत्त्वं दीपोपमेनेह युक्तः प्रपश्येत् ।

अजं ध्रुवं सर्वतत्त्वैर्विशुद्धं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १५ ॥

एषो ह देवः प्रदिशोऽनु सर्व्वाः पूर्वो ह जातः स उ गर्भे अन्तः ।

स एव जातः स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्जनांस्तिष्ठति सर्वतोमुखः ॥ १६ ॥

यो देवो अग्नौ यो अप्सु यो विश्वं भुवनमाविवेश ।

य ओषधीषु यो वनस्पातिषु तस्मै देवाय नमो नमः ॥ १७ ॥

इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

य एको जालवानीशत ईशनीभिः सर्वलोकानीशत ईशनीभिः ।

य एवैक उद्गवे सम्भवे च य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १ ॥

एको हि रुद्रो न द्वितीयाय तस्थुर्य इमाल्लोकान् ईशत ईशनीभिः ।
प्रत्यङ्जनांस्तिष्ठति सञ्चुकोचान्तकाले संसृज्य विश्वा भुवनानि गोपाः ॥

विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोबाहुस्त विश्वतस्पात् ।

सं बाहुभ्यां धमति सं पतत्रैर्द्यावाभूमी जनयन् देव एकः ॥ ३ ॥

यो देवानां प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो महर्षिः ।

हिरण्यगर्भं जनयामास पूर्वं स नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥ ४ ॥

या ते रुद्र शिवा तनूरघोराऽपापकाशिनी ।

तथा नस्तनुवा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि ॥ ५ ॥

यामिषुं गिरिशन्त हस्ते विभर्ष्यस्तवे ।

शिवां गिरित्र तां कुरु मा हिंसीः पुरुषं जगत् ॥ ६ ॥

ततः परं ब्रह्म परं बृहन्तं यथानिकायं सर्वभूतेषु गूढम् ।

विश्वस्यैकं परिवेष्टितारमीशं तं ज्ञात्वाऽमृता भवन्ति ॥ ७ ॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ ८ ॥

यस्मात्परं नापरमस्ति किञ्चित् यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित् ।

वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥ ९ ॥

ततो यदुत्तरतरं तदरूपमनामयम् ।

य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथेतरे दुःखमेवापियन्ति ॥ १० ॥

सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः ।

सर्वव्यापी स भगवान् तस्मात् सर्वगतः शिवः ॥ ११ ॥

महान् प्रभुर्वै पुरुषः सत्त्वस्यैष प्रवर्त्तकः ।

सुनिर्मलामिमां प्राप्तिमीशानो ज्योतिरव्ययः ॥ १२ ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽन्तरात्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः ।

हृदा मन्वीशो मनसामिक्लृप्तो य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १३ ॥

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।

स भूमिं विश्वतो वृत्वाऽत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम् ॥ १४ ॥

पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यम् ।
 उतामृतत्वस्येशानो यदश्वेनातिरोहति ॥ १५ ॥
 सर्वतः पाणिपादं तत् सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
 सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १६ ॥
 सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
 सर्वस्य प्रभुमीशानं सर्वस्य शरणं बृहत् ॥ १७ ॥
 नवंद्वारे पुरे देही हं सो लेलायते बहिः ।
 वशी सर्वस्य लोकस्य स्थावरस्य चरस्य च ॥ १८ ॥
 अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः ।
 स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति वेत्ता तमाहुरर्धं पुरुषं महान्तम् ॥ १९ ॥
 अणोरंणीयान् महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः ।
 तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् ॥ २० ॥
 वेदाहमेतमजरं पुराणं सर्वात्मानं सर्वगतं विभुत्वात् ।
 जन्मनिरोधं प्रवदन्ति यस्य ब्रह्मवादिनो हि प्रवदन्ति नित्यम् ॥ २१ ॥
 इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

य एको वर्णो बहुधा शक्तियोगात् वर्णाननेकान् निहितार्थो दधाति ।
 वि चैति चान्ते विश्वमादौ स देवः स नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥ १ ॥
 तदेवाग्निस्तदादित्यस्तद्वायुस्तदु चन्द्रमाः ।
 तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदापस्तत् प्रजापतिः ॥ २ ॥
 त्वं स्त्री त्वं पुमानसि त्वं कुमार उत वा कुमारी ।
 त्वं जीर्णो दण्डेन वञ्चसि त्वं जातो भवसि विश्वतोमुखः ॥ ३ ॥
 नीलः पतङ्गो हरितो लोहिताक्षस्तडिर्भ्रमं क्रतवः समुद्राः ।
 अनादिमत्त्वं विभुत्वेन वर्त्तसे यतो जातानि भुवनानि विश्वा ॥ ४ ॥
 अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपाः ।
 अजो ह्येको जुषमाणोऽनुरोते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ ५ ॥
 द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।

तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति ॥ ६ ॥
 समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुह्यमानः ।
 जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशमस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥ ७ ॥
 ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् यस्मिन् देवा अधि विश्वे निषेदुः ।
 यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ ८ ॥
 छन्दांसि यज्ञाः क्रतवो व्रतानि भूतं भव्यं यच्च वेदा वदन्ति ।
 अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत् तस्मिश्चान्यो मायया सन्निरुद्धः ॥ ९ ॥
 मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् ।
 तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ॥ १० ॥
 यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येको यस्मिन्निदं स च वि चैति सर्वम् ।
 तमीशानं वरदं देवमीड्यं निचाय्येमां शान्तिमत्यन्तमेति ॥ ११ ॥
 यो देवानां प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो महर्षिः ।
 हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानं स नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥ १२ ॥
 यो देवानामधिपो यस्मिंल्लोका अधिश्चिताः ।
 य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ १३ ॥
 सूक्ष्मातिसूक्ष्मं कलिलस्य मध्ये विश्वस्य स्रष्टारमनेकरूपम् ।
 विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा शिवं शान्तिमत्यन्तमेति ॥ १४ ॥
 स एव काले भुवनस्य गोप्ता विश्वाधिपः सर्वभूतेषु गूढः ।
 यस्मिन् युक्ता ब्रह्मर्षयो देवताश्च तमेवं ज्ञात्वा मृत्युपाशांश्छिनत्ति ॥ १५ ॥
 घृतात् परं मण्डमिवातिसूक्ष्मं ज्ञात्वा शिवं सर्वभूतेषु गूढम् ।
 विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १६ ॥
 एष देवो विश्वकर्मा महात्मा सदा जनानां हृदये सन्निविष्टः ।
 हृदा मनीषा मनसाऽभिकृप्तो य एतद्विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ १७ ॥
 यदाऽतमस्तन्न दिवा न रात्रिर्न सन्न चासच्छिव एव केवलः ।
 तदक्षरं तत् सवितुर्वरेण्यं प्रज्ञा च तस्मात् प्रसृता पुराणी ॥ १८ ॥
 नैनमूर्ध्वं न तिर्य्यश्चं न मध्ये परिजग्रभत् ।
 न तस्य प्रतिमा अस्ति यस्य नाम महद्यशः ॥ १९ ॥

न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् ।
 हृदा हृदिस्थं मनसा य एनमेवं विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ २० ॥
 अजात इत्येवं कश्चिद्भीरुः प्रतिपद्यते ।
 रुद्र यत्ते दक्षिणं मुखं तेन मां पाहि नित्यम् ॥ २१ ॥
 मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।
 वीरान् मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तः सदमित्वा हवामहे ॥ २२ ॥
 इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

—०*०—

द्वे अक्षरे ब्रह्मपरे त्वनन्ते विद्याविद्ये निहिते यत्र गूढे ।
 क्षरं त्वविद्या ह्यमृतं तु विद्या विद्याविद्ये ईशते यस्तु सोऽन्यः ॥ १ ॥
 यो योनिं योनिमधितिष्ठत्येको विश्वानि रूपाणि योनीश्च सर्वाः ।
 ऋषिं प्रसूतं कपिलं यस्तमग्रे ज्ञानैर्विभर्ति जायमानं च पश्येत् ॥ २ ॥
 एकैकं जालं बहुधा विकुर्वन्नस्मिन् क्षेत्रे संहरत्येष देवः ।
 भूयः सृष्ट्वा पतयस्तथेशः सर्वाधिपत्यं कुरुते महात्मा ॥ ३ ॥
 सर्वा दिश ऊर्ध्वमधश्च तिर्यक् प्रकाशयन् भ्राजते यद्वनङ्गान् ।
 एवं स देवो भगवान् वरेण्यो योनिस्वभावानधितिष्ठत्येकः ॥ ४ ॥
 यच्च स्वभावं पचति विश्वयोनिः पाच्यांश्च सर्वान् परिणामयेद्यः ।
 सर्वमेतद्विश्वमाधितिष्ठत्येको गुणांश्च सर्वान् विनियोजयेद्यः ॥ ५ ॥
 तद्वेदगुह्योपनिषत्सु गूढं तद्ब्रह्मा वेदते ब्रह्मयोनिम् ।
 ये पूर्व्वं देवा ऋषयश्च तद्विदुस्ते तन्मया अमृता वै बभूवुः ॥ ६ ॥
 गुणान्वयो यः फलकर्मकर्त्ता कृतस्य तस्यैव स चोपभोक्ता ।
 स विश्वरूपस्त्रिगुणस्त्रिवर्त्मा प्राणाधिपः सञ्चरति स्वकर्मभिः ॥ ७ ॥
 अद्भुष्टमात्रो रवितुल्यरूपः संकल्पाहंकारसमन्वितो यः ।
 बुद्धेर्गुणेनात्मगुणेन चैव आराग्रमात्रो ह्यपरोऽपि दृष्टः ॥ ८ ॥
 बालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च ।
 भागो जीवः स विज्ञेयः स चानन्त्याय कल्पते ॥ ९ ॥
 नैव स्त्री न पुमानेष न चैवाऽयं नपुंसकः ।

यद्यच्छरीरमादत्ते तेन तेन स युज्यते ॥ १० ॥
 संकल्पनस्पर्शनदृष्टिमोहैर्ग्रासाम्बुवृष्ट्यात्मविवृद्धिजन्म ।
 कर्म्मनुगान्धनुक्रमेण देही स्थानेषु रूपाण्यभिसंप्रपद्यते ॥ ११ ॥
 स्थूलानि सूक्ष्माणि बहूनि चैव रूपाणि देही स्वगुणैर्वृणोति ।
 क्रियागुणैरात्मगुणैश्च तेषां संयोगहेतुरपरोऽपि दृष्टः ॥ १२ ॥
 अनाद्यनन्तं कलिलस्य मध्ये विश्वस्य स्रष्टारमनेकरूपम् ।
 विश्वस्यैकं परिवेष्टितारं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १३ ॥
 भावग्राह्यमनीडाख्यं भावाभावकरं शिवम् ।
 कलासर्गकरं देवं ये विदुस्ते जहुस्तनुम् ॥ १४ ॥

इति श्वेताश्वेतरोपनिषत्सु पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

—*०*—

स्वभावमेके कवयो वदन्ति कालं तथान्ये परिमुह्यमानाः ।
 देवस्यैष महिमा तु लोके येनेदं भ्राम्यते ब्रह्मचक्रम् ॥ १ ॥
 येनावृतं नित्यमिदं हि सर्वं ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्यः ।
 तेनेशितं कर्म्म विवर्त्तते ह पृथ्व्याप्यतेजोऽनिलखानि चिन्त्यम् ॥ २ ॥
 तत् कर्म्म कृत्वा विनिवर्त्य भूयस्तत्त्वस्य तत्त्वेन समेत्य योगम् ।
 एकेन द्वाभ्यां त्रिभिरष्टभिर्वा कालेन चैवात्मगुणैश्च सूक्ष्मैः ॥ ३ ॥
 आरभ्य कर्म्माणि गुणान्वितानि भावांश्च सर्वान् विनियोजयेद्यः ।
 तेषामभावे कृतकर्म्मनाशः कर्म्मक्षये याति स तत्त्वतोऽन्यः ॥ ४ ॥
 आदिः स संयोगनिमित्तहेतुः परस्त्रिकालादकलोऽपि दृष्टः ।
 तं विश्वरूपं भवभूतमीड्यं देवं स्वचित्तस्थमुपास्य पूर्वम् ॥ ५ ॥
 स वृक्षकालाकृतिभिः परोऽन्यो यस्मात्प्रपञ्चः परिवर्ततेऽयम् ।
 धर्म्मावहं पापनुदं भवेशं ज्ञात्वात्मस्थममृतं विश्वधाम ॥ ६ ॥
 तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम् ।
 पतिं पतीनां परमं परस्तात् विदाम देवं भुवनेशमीड्यम् ॥ ७ ॥
 न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते ।
 परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥ ८ ॥

न तस्य कश्चित् पतिरस्ति लोके न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् ।
स कारणं करणाधिपाधिपो न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिपः ॥९॥
यस्तूर्णानां भवतन्तुभिः प्रधानजैः स्वभावतो देव एकः स्वमावृणोति ।
स नो दधातु ब्रह्माव्ययम् ॥ १० ॥

एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ।
कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ ११ ॥

एको वशी निष्क्रियाणां बहूनामेकं बीजं बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२ ॥

नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ।
तत् कारणं सांख्ययोगाधिगम्यं ज्ञात्वा देवं मुच्यते सर्वपाशैः ॥ १३ ॥

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।
तमेव भान्तमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १४ ॥

एको हः सो भुवनस्यास्य मध्ये स एवाग्निः सलिले सन्निविष्टः ।
तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय ॥ १५ ॥

स विश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिर्ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्यः ।
प्रधानक्षेत्रज्ञपतिर्गुणेशः सः सारमोक्षस्थितिवन्धहेतुः ॥ १६ ॥

स तन्मयो ह्यमृत ईशसंस्थो ज्ञः सर्वगो भुवनस्यास्य गोप्ता ।
य ईशेऽस्य जगतो नित्यमेव नान्यो हेतुर्विद्यत ईशनाय ॥ १७ ॥

यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ।
तं ह देवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये ॥ १८ ॥

निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवयं निरञ्जनम् ।
अमृतस्य परं सेतुं दग्धेन्धनमिवानलम् ॥ १९ ॥

यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः ।
तदा देवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥ २० ॥

तपःप्रभावाद्देवप्रसादाच्च ब्रह्म ह श्वेताश्वतरोऽथ विद्वान् ।
अत्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रोवाच सम्यगृषिसङ्गजुष्टम् ॥ २१ ॥

वेदान्ते परमं गुह्यं पुराकल्पे प्रचोदितम् ।

नाप्रशान्ताय दातव्यं नापुत्रायाशिष्याय वा पुनः ॥ २२ ॥

यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ।

तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ।

प्रकाशन्ते महात्मन इति ॥ २६ ॥

इति श्वेताश्वतरोपनिषत्सु षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

ॐ सह नाववतु सह नौ भुनक्तु सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधी-
तमस्तु मा विद्विषावहै ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

इति श्वेताश्वतरोपनिषत् समाप्ता ।

कैवल्योपनिषत् ॥ १२ ॥

कैवल्योपनिषद्वेद्यं कैवल्यानन्दतुन्दिलम् ।

कैवल्यगिरिजारामं स्वमात्रं कलयेऽन्वहम् ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ अथाश्वलायनो भगवन्तं परमेष्ठिनमुपसमेत्योवाच ।

अधीहि भगवन्ब्रह्मविद्यां वरिष्ठां सदा सद्भिः सेव्यमानां निगूढाम् ।

यथा चिरात्सर्वपापं व्यपोह्य परात्परं पुरुषं याति विद्वान् ॥ १ ॥

तस्मै स होवाच पितामहश्च श्रद्धाभक्तिध्यानयोगादवैहि ।

न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः ॥ २ ॥

परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति ।

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ॥ ३ ॥

ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ।

विविक्तदेशे च सुखासनस्थः शुचिः समग्रीवशिरः शरीरः ॥ ४ ॥

अन्त्याश्रमस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य ।

हृत्पुण्डरीकं विरजं विशुद्धं विचिन्त्य मध्ये विशदं विशोकम् ॥ ५ ॥

अचिन्त्यमव्यक्तमनन्तरूपं शिवं प्रशान्तममृतं ब्रह्मयोनिम् ।

तमादिमध्यान्तविहीनमेकं विभुं चिदानन्दमरूपमद्भुतम् ॥ ६ ॥

उमासहायं परमेश्वरं प्रभुं त्रिलोचनं नीलकण्ठं प्रशान्तम् ।

ध्यात्वा मुनिर्गच्छति भूतयोनिं समस्तसाक्षिं तमसः परस्तात् ॥ ७ ॥

स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ।

स एव विष्णुः स प्राणः स कालोऽग्निः स चन्द्रमाः ॥ ८ ॥

स एव सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं सनातनम् ।

ज्ञात्वा तं मृत्युमत्येति नान्यः पन्था विमुक्तये ॥ ९ ॥

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ।

संपश्यन्ब्रह्म परमं याति नान्येन हेतुना ॥ १० ॥

आत्मानमरणं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ।

ज्ञाननिर्मथनाभ्यासात्पापं दहति पण्डितः ॥ ११ ॥

स एव मायापरिमोहितात्मा शरीरमास्थाय करोति सर्वम् ।

स्त्रियन्नपानादिविचित्रभोगैः स एव जाग्रत्परितृप्तिमेति ॥ १२ ॥

स्वप्ने स जीवः सुखदुःखभोक्ता स्वमायया कल्पितजीवलोके ।

सुषुप्तिकाले सकले विलीने तमोऽभिभूतः सुखरूपमेति ॥ १३ ॥

पुनश्च जन्मान्तरकर्मयोगात्स एव जीवः स्वपिति प्रबुद्धः ।

पुरत्रये क्रीडति यश्च जीवस्ततः सुजातं सकलं विचित्रम् ॥ १४ ॥

आधारमानन्दमखण्डबोधं यस्मिँल्लयं याति पुरत्रयं च ।

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।

खं वायुर्ज्योतिरापश्च पृथ्वी विश्वस्य धारिणी ॥ १५ ॥

यत्परं ब्रह्म सर्वात्मा विश्वस्यायतनं महत् ।

सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं नित्यं सत्त्वमेघ त्वमेव तत् ॥ १५ ॥

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपञ्चं यत्प्रकाशते ।

तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते ॥ १७ ॥

त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यद्भवेत् ।

तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः ॥ १८ ॥

मय्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।

मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्माद्वयमस्यहम् ॥ १९ ॥

इति प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अणोरणीयानहमेव तद्वन्महानहं विश्वमहं विचित्रम् ।
 पुरातनोऽहं पुरुषोऽहमीशो हिरण्मयोऽहं शिवरूपमस्मि ॥ १ ॥
 अपाणिपादोऽहमचिन्त्यशक्तिः पश्याम्यक्षुः स शृणोम्यकर्णः ।
 अहं विजानामि विविक्तरूपो न चास्ति वेत्ता मम चित्सदाहम् ॥ २ ॥
 वेदैरनेकैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ।
 न पुण्यपापे मम नास्ति नाशो न जन्मदेहेन्द्रियबुद्धिरस्ति ॥ ३ ॥
 न भूमिरापो न च वह्निरस्ति न चानिलो मेऽस्ति न चाम्बरं च ।
 एवं विदित्वा परमात्मरूपं गुहाशयं निष्कलमद्वितीयम् ॥ ४ ॥
 समस्तसाक्षिं सदसद्विहीनं प्रयाति शुद्धं परमात्मरूपम् ॥
 यः शतरुद्रियमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति स आत्म-
 पूतो भवति स सुरापानात्पूतो भवति स ब्रह्महत्यायाः पूतो भवति स
 सुवर्णस्तेयात्पूतो भवति स कृत्याकृत्यात्पूतो भवति तस्मादविमुक्तमा-
 श्रितो भवत्वित्याश्रमी सर्वदा सकृद्वा जपेत् ।
 अनेन ज्ञानमाप्नोति संसारार्णवनाशनम् ।
 तस्मादेवं विदित्वैनं कैवल्यं पदमश्नुते ॥
 कैवल्यं पदमश्नुते इति ॥ ५ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

इत्यथर्ववेदे कैवल्योपनिषत्समाप्ता ॥ १२ ॥

जाबालोपनिषत् ॥ १३ ॥

जाबालोपनिषत्ख्यातं संन्यासज्ञानगोचरम् ।

वस्तुतत्त्वैपदं ब्रह्म स्वमात्रमवशिष्यते ॥

ॐ पूर्णमद् इति शान्तिः ।

ॐ बृहस्पतिरुवाच याज्ञवल्क्यं यदनु कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां
 भूतानां ब्रह्मसदनम् । अविमुक्तं वै कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां

भूतानां ब्रह्मसदनम् । तस्माद्यत्र कचन गच्छति तदेव मन्येत तदविमुक्त-
मेव इदं वै कुरुक्षेत्रं देवानां देवयजनं सर्वेषां भूतानां ब्रह्मसदनम् । अत्र
हि जन्तोः प्राणेषूत्क्रममाणेषु रुद्रस्तारकं ब्रह्म व्याचष्टे येनासावमृतभूत्वा
मोक्षीभवति तस्मादविमुक्तमेव निषेवेत अविमुक्तं न विमुञ्चेदेवमेवैतद्या-
ज्ञवल्क्य ॥ १ ॥ अथ हैनमग्निः प्रपच्छ याज्ञवल्क्यं य एषोऽनन्तोऽव्यक्त
आत्मा तं कथमहं विजानीयामिति । स होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽविमुक्त
उपास्यो य एषोऽनन्तोऽव्यक्त आत्मा सोऽविमुक्ते प्रतिष्ठित इति ।
सोऽविमुक्तः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति । वरणायां नाश्यां च मध्ये प्रतिष्ठित
इति । का वै वरणा का च नाशीति सर्वानिन्द्रियकृतान्दोषान्वारयतीति
तेन वरणा भवतीति । सर्वानिन्द्रियकृतान्पापान्नाशयतीति तेन नाशी
भवतीति । कतमं चास्य स्थानं भवतीति । भुवोर्प्राणस्य च यः संधिः
स एष द्यौर्लोकस्य परस्य च संधिर्भवतीति ॥ एतद्वै संधिं संध्यां ब्रह्म-
विद् उपासते इति । सोऽविमुक्त उपास्य इति । सोऽविमुक्तं ज्ञानमा-
चष्टे । यो वै तदेवं वेदेति ॥ २ ॥ अथ हैनं ब्रह्मचारिण ऊचुः किंजप्ये-
नामृतत्वं ब्रूहीति । स होवाच याज्ञवल्क्यः । शतरुद्रियेणेत्येतान्येव ह
वा अमृतस्य नामानि । एतैर्ह वा अमृतो भवतीति । एवमेवैतद्याज्ञव-
ल्क्य ॥ ३ ॥ अथ हैनं जनको वैदेहो याज्ञवल्क्यमुपसमेत्योवाच भग-
वन् संन्यासं ब्रूहीति । स होवाच याज्ञवल्क्यः । ब्रह्मचर्यं परिसमाप्य
गृही भवेत् । गृही भूत्वा वनी भवेत् । वनी भूत्वा प्रव्रजेत् । यदि वेत-
रथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्बृहन्नान्नाद्वा । अथ पुनरव्रती वा व्रती वा स्नातको
वाऽस्नातको वा उत्सन्नाग्निको वा यदहरेव विरजेत्तदहरेव प्रव्रजेत् ।
तद्वैके प्राजापत्यामेवेष्टिं कुर्वन्ति । तदु तथा न कुर्यादाग्नेर्यामेव कुर्यात् ।
अग्निर्ह वै प्राणः प्राणमेव तथा करोति । त्रैधातवीयामेव कुर्यात् । एतयेव
त्रयो धातवो यदुत सत्त्वं रजस्तम इति । अयं ते योनिर्ऋत्विजो यतो
जातः प्राणादरोचथाः । तं प्राणं जानन्नग्न आरोह अथा नो वर्धय रथिम्
इत्यनेन मन्त्रेणाग्निमाजिघ्रेत् । एष ह वा अग्नेर्योनिर्यः प्राणः प्राणं गच्छ
स्वाहेत्येवमेवैतदाह । ग्रामादग्निमाहृत्य पूर्ववदग्निमाग्रापयेत् । यद्यग्निं न

विन्देदेषु जुहुयात् । आपो वै सर्वा देवताः । सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहेति हुत्वोद्धृत्य प्राश्नीयात्साज्यं हविरनामयं मोक्षमन्त्रः त्रय्येवं वदेत् । एतद्ब्रह्मतदुपासितव्यम् । एवमेवैतद्भगवन्निति वै याज्ञवल्क्यः ॥ ४ ॥ अथ हैनमग्निः पप्रच्छ याज्ञवल्क्यम् । पृच्छामि त्वा याज्ञवल्क्य अयन्नोपवीती कथं ब्राह्मण इति । स होवाच याज्ञवल्क्यः । इदमेवास्य तद्यज्ञोपवीतं य आत्मापः प्राश्याचम्यायं विधिः परिव्राजकानाम् । वीराध्वाने वा अनाशके वा अपां प्रवेशे वा अग्निप्रवेशे वा महाप्रस्थाने वा । अथ परिव्राजं विवर्णवासा मुण्डोऽपरिग्रहः शुचिरद्रोही भैक्षणो ब्रह्मभूयाय भवतीति । यद्यातुरः स्यान्मनसा वाचा संन्यसेत् । एष पन्था ब्रह्मणा हानुचितस्तेनैति संन्यासी ब्रह्मविदित्येवमेवैष भगवन्याज्ञवल्क्य ॥ ५ ॥ तत्र परमहंसा नाम संवर्तकारुणिश्वेतकेतुर्वासकभुनिदाघजडभरतदत्तात्रेयैवतकप्रभृतयोऽव्यक्तलिङ्गा अव्यक्ताचारा अनुन्मत्ता उन्मत्तवदाचरन्तस्त्रिदण्डं कमण्डलुं शिष्यं पात्रं जलपवित्रं शिखां यज्ञोपवीतं च इत्येतत्सर्वं भूः स्वाहेत्यप्सु परित्यज्यात्मानमन्विच्छेत् । यथाजातरूपधरो निर्ग्रन्थो निष्परिग्रहस्तत्तद्ब्रह्ममार्गे सम्यक्संपन्नः शुद्धमानसः प्राणसंधारणार्थं यथोक्तकाले विमुक्तो भैक्षमाचरन्नुदरपात्रेण लाभालाभयोः समो भूत्वा शून्यागारदेवगृहतृणकूटवल्मीकवृक्षमूलकुलालशालाग्निहोत्रगृहनदीपुलिनगिरिकुहरकन्दरकोटरनिर्जरस्थण्डिलेषु तेष्वनिकेतवास्यप्रयत्नो निर्ममः शुक्लध्यानपरायणोऽध्यात्मनिष्ठोऽशुभकर्मनिर्मूलनपरः संन्यासेन देहत्यागं करोति स परमहंसो नाम परमहंसो नामेति ॥ ६ ॥ ॐ पूर्णमद इति शान्तिः ॥

इत्यथर्ववेदे जाबालोपनिषत्समाप्ता ॥ १३ ॥

गर्भोपनिषत् ॥ १४ ॥

यद्गर्भोपनिषद्वेद्यं गर्भस्य स्वात्मबोधकम् ।

शरीरापह्णवात्सिद्धं स्वमात्रं कलये हरिम् ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ पञ्चात्मकं पञ्चसु वर्तमानं षडाश्रयं षड्गुणयोगयुक्तम् ।
तं सप्तधातुं त्रिमलं द्वियोनिं चतुर्विधाहारमयं शरीरम् ॥

भवति पञ्चात्मकमिति कस्मात् पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशमित्यस्मि-
न्पञ्चात्मके शरीरे का पृथिवी का आपः किं तेजः को वायुः किमाकाशमित्य-
स्मिन्पञ्चात्मके शरीरे तत्र यत्कठिनं सा पृथिवी यद्द्रवं ता आपः यदुष्णं
तत्तेजः यत्संचरति स वायुः यत्सुषिरं तदाकाशमित्युच्यते । तत्र पृथिवी
धारणे आपः पिण्डकरणे तेजः प्रकाशने वायुर्व्यूहने आकाशमवकाशप्र-
दाने । पृथक् श्रोत्रे शब्दोपलब्धौ त्वक् स्पर्शं चक्षुषी रूपे जिह्वा रसने
नासिका घ्राणे उपस्थ आनन्दने अपानमुत्सर्गे बुद्ध्या बुद्ध्यति मनसा
संकल्पयति वाचा वदति । षडाश्रयमिति कस्मात् ॥ मधुराम्ललवण-
तिक्तकटुकषायरसान्विन्दतीति । षड्जक्रपभगान्धारमध्यमपञ्चमधैवत-
निषादाश्चेतीष्टानिष्टशब्दसंज्ञाः प्रणिधानादशविधा भवन्ति ॥ १ ॥
शुक्रो रक्तः कृष्णो धूम्रः पीतः कपिलः पाण्डर इति । सप्तधातुकमिति
कस्मात् यदा देवदत्तस्य द्रव्यादिविषया जायन्ते । परस्परं सौम्यगु-
णत्वात्षड्विधो रसो रसाच्छोणितं शोणितान्मांसं मांसान्मेदो मेदसः
स्नायवः स्नायुभ्योऽस्थीनि अस्थिभ्यो मज्जा मज्जातः शुक्रं शुक्रशोणि-
तसंयोगादावर्तते गर्भो हृदि व्यवस्थां नयति हृदयेऽन्तराग्निः अग्नि-
स्थाने पित्तं पित्तस्थाने वायुः वायुतो हृदयं प्राजापत्यात्क्रमात् ॥ २ ॥
ऋतुकाले संप्रयोगादेकरात्रोषितं कललं भवति । सप्तरात्रोषितं बुद्बुदं भ-
वति । अर्धमासाभ्यन्तरे पिण्डो भवति । मासाभ्यन्तरे कठिनो भवति । मा-
सद्वयन शिरः संपद्यते । मासत्रयेण पादप्रदेशो भवति । अथ चतुर्थे मासे
गुल्फजठरकटिप्रदेशा भवन्ति । पञ्चमे मासे पृष्ठवंशो भवति । षष्ठे मासे
मुखनासिकाक्षिश्रोत्राणि भवन्ति । सप्तमे मासे जीवेन संयुक्तो
भवति । अष्टमे मासे सर्वलक्षणसंपूर्णो भवति । पितृ रेतोऽतिरेकात्पु-
रुषः मातृ रेतोऽतिरेकात्स्त्री उभयोर्वीजतुल्यत्वान्नपुंसको भवति ॥
व्याकुलितमनसाऽन्धाः खज्जाः कुज्जा वामना भवन्ति । अन्योन्यवायु-
परिपीडितशुक्रद्वैविध्यात्तनु स्यात्ततो युग्माः प्रजायन्ते । पञ्चात्मकः

समर्थः पञ्चात्मिका चेतसा बुद्धिर्गन्धरसादिज्ञानाक्षराक्षरमोङ्कारं चिन्तयतीति तदेतदेकाक्षरं ब्राह्मणं प्रकृतयः षोडश विकाराः शरीरे तस्यैव देहिनः । अथ मात्राशितपीतनाडीसूत्रगतेन प्राण आप्यायते । अथ नवमे मासि सर्वलक्षणज्ञानकरणसंपूर्णो भवति पूर्वजातिं स्मरति शुभाशुभं च कर्म विन्दति ॥ ३ ॥

पूर्वयोनिहस्त्राणि दृष्ट्वा चैव ततो मया ।
 आहारा विविधा भुक्ताः पीता नानाविधाः स्तनाः ॥
 जातश्चैव मृतश्चैव जन्म चैव पुनः पुनः ।
 यन्मया परिजनस्यार्थं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥
 एकाकी तेन दह्येऽहं गतास्ते फलभोगिनः ।
 अहो दुःखोदधौ मग्नो न पश्यामि प्रतिक्रियाम् ॥
 यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्प्रपद्ये महेश्वरम् ।
 अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् ॥
 यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्प्रपद्ये नरायणम् ।
 अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् ॥
 यदि योन्याः प्रमुच्येऽहं तत्सांख्यं योगमभ्यसे ।
 अशुभक्षयकर्तारं फलमुक्तिप्रदायकम् ॥
 यदि योन्याः प्रमुच्यामि ध्याये ब्रह्म सनातनम् ।

अथ योनिद्वारं संप्राप्तो यन्त्रेणापीज्यमानो महता दुःखेन जातमात्रस्तु वैष्णवेन वायुना संस्पृष्टस्तदा न स्मरति जन्ममरणानि न च कर्म शुभाशुभं विन्दति ॥ ४ ॥ शरीरमिति कस्मात् । अग्नयो ह्यत्र श्रियन्ते ज्ञानाग्निर्दर्शनाग्निः कोष्ठाग्निरिति । तत्र कोष्ठाग्निर्नामाशितपीतलेह्यचोप्यं पचति । दर्शनाग्नी रूपाणां दर्शनं करोति । ज्ञानाग्निः शुभाशुभं च कर्म विन्दति । त्रीणि स्थानानि भवन्ति मुखे आहवनीय उदरे गार्हपत्यो हृदि दक्षिणाग्निः । आत्मा यजमानो मनो ब्रह्मा लोभादयः पशवो धृतिर्दीक्षा संतोषश्च बुद्धीन्द्रियाणि यज्ञपात्राणि हवींषि कर्मेन्द्रियाणि शिरः कपालं

केशा दर्भा मुखमन्तर्वेदिः चतुष्कपालं शिरः षोडश पार्श्वदन्तपटलानि
सप्तोत्तरं मर्मशतं साशीतिकं संधिशतं सनवकं स्नायुशतं सप्त शिराश-
तानि पञ्च मज्जाशतानि अस्थानि च ह वै त्रीणि शतानि षष्ठीः सार्धच-
तस्रो रोमाणि कोट्यो हृदयं पलान्यष्टौ द्वादशपला जिह्वा पित्तप्रस्थं
कफस्याढकं शुक्रकुडवं मेदः प्रस्थौ द्वावनियतं मूत्रपुरीषमाहारपरि-
माणात् । पैप्पलादं मोक्षशास्त्रं पैप्पलादं मोक्षशास्त्रमिति ॥५॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ।

इति गर्भोपनिषत्समाप्ता ॥ १४ ॥

नारायणाथर्वशिरउपनिषत् ॥१५॥

मायातत्कार्यमखिलं यद्वोधाद्यात्यपह्वम् ।

त्रिपान्नारायणाख्यं तत्कलये स्वात्ममात्रतः ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ।

ॐ अथ पुरुषो ह वै नारायणोऽकामयत । प्रजाः सृजेयेति । नाराय-
णात्प्राणो जायते । मनः सर्वेन्द्रियाणि च । खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी
विश्वस्य धारिणी । नारायणाद्ब्रह्मा जायते । नारायणाद्बुद्धो जायते । ना-
रायणादिन्द्रो जायते । नारायणात्प्रजापतिः प्रजायते । नारायणाद्द्वादशा-
दित्या रुद्रा वसवः सर्वाणि च्छन्दांसि नारायणादेव समुत्पद्यन्ते । ना-
रायणात्प्रवर्तन्ते । नारायणे प्रलीयन्ते । एतद्वेदशिरोऽधीते ॥ १ ॥ अथ
नित्यो नारायणः । ब्रह्मा नारायणः । शिवश्च नारायणः । शक्रश्च नारा-
यणः । कालश्च नारायणः । दिशश्च नारायणः । विदिशश्च नारायणः ।
ऊर्ध्वं च नारायणः । अधश्च नारायणः । अन्तर्बहिश्च नारायणः । नारा-
यण एवेदं सर्वं यद्धृतं यच्च भव्यम् । निष्कलङ्को निरञ्जनो निर्विकल्पो
निराख्यातः शुद्धो देव एको नारायणो न द्वितीयोऽस्ति कश्चित् । य एवं
वेद स विष्णुरेव भवति स विष्णुरेव भवति । एतद्यजुर्वेदशिरोऽधीते
॥ २ ॥ ॐमित्यग्रे व्याहरेत् । नम इति पश्चात् । नारायणायेत्युपरिष्ठात् ।

ॐ मित्येकाक्षरम् । नम इति द्वे अक्षरे । नारायणायेति पञ्चाक्षराणि । एतद्वै नारायणस्याष्टाक्षरं पदम् । यो ह वै नारायणस्याष्टाक्षरं पदमध्येति । अनपब्रुवः सर्वमायुरेति । विन्दते प्राजापत्यं राघस्पोषं गौपत्यं ततोऽमृतत्वमश्नुते ततोऽमृतत्वमश्नुत इति । एतत्सामवेदशिरोऽधीते ॥ ३ ॥ प्रत्यगानन्दं ब्रह्म पुरुषं प्रणवस्वरूपम् । अकार उकारो मकार इति । ता अनेकधा समभवत्तदेतदोमिति यमुक्त्वा मुच्यते योगी जन्मसंसारबन्धनात् । ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रोपासको वैकुण्ठभुवनं गमिष्यति । तदिदं पुण्डरीकं विज्ञानघनम् । तस्मात्तडिदाभमात्रम् । ब्रह्मण्यो देवकीपुत्रो ब्रह्मण्यो मधुसूदनः । ब्रह्मण्यः पुण्डरीकाक्षो ब्रह्मण्यो विष्णुरुच्यत इति । सर्वभूतस्थमेकं वै नारायणं कारणपुरुषमकारणं परं ब्रह्मम् । एतदथर्वशिरोऽधीते ॥ ४ ॥ प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायमधीयानो दिवस्कृतं पापं नाशयति । तत्सायंप्रातरधीयानोऽपापो भवति । मध्यंदिनमादित्यामिमुखोऽधीयानः पञ्चमहापातकोपपातकात्प्रमुच्यते । सर्ववेदपारायणपुण्यं लभते । नारायणसायुज्यमवाप्नोति । श्रीमन्नारायणसायुज्यमवाप्नोति य एवं वेद ॥ ५ ॥ ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ।

इति नारायणाथर्वशिरउपनिषत्समाप्ता ॥ १५ ॥

नारायणोपनिषत् ॥ १६ ॥

मायातत्कार्यमखिलं यद्वोधाद्यात्यपह्नवम् ।

त्रिपान्नारायणाख्यं तत्कलये स्वात्ममात्रतः ॥ १ ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ।

ॐ अम्भस्यपारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो महीयान् । शुक्रेण ज्योतींषि समानुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः ॥ यस्मिन्निदं सं च वि चैति सर्वं यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुः । तदेव भूतं तदुभयमा इदं तदक्षरे परमे व्योमन् । येनावृतं खं च दिवं मही च येना-

दित्यस्तपति तेजसा भ्राजसा च । यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यद-
क्षरे परमे प्रजाः । यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान्व्यससर्ज
भूम्याम् । यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश भूतानि चराचराणि ।
अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं यन्महतो महान्तम् । यदेकम-
व्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं तमसः परस्तात् ॥ १ ॥ तदेवर्तं तदु-
सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम् । इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं
विश्वं विभर्ति भुवनस्य नाभिः । तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः ।
तदेव शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः ॥ सर्वे निमेषा जज्ञिरे वि-
द्युतः पुरुषादधि । कला मुहूर्ताः काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वशः ॥ अर्ध-
मासा मासा ऋतवः संवत्सरश्च कल्पन्ताम् । स आपः प्रदुघे उभे
इमे अन्तरिक्षमथो सुवः ॥ नैनमूर्ध्वं न तिर्यञ्चं न मध्ये परिजग्रभत् ।
न तस्येशे कश्चन तस्य नाम महद्यशः ॥ २ ॥ न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य
न चक्षुषा पश्यति कश्चनैनम् । हृदा मनीषी मनसाभिक्कृतो य एनं विदु-
रमृतास्ते भवन्ति ॥ अद्भ्यः संभूतो हिरण्यगर्भ इत्यष्टौ । एष हि देवः
प्रदिशोऽनु सर्वाः पूर्वो हि जातः स उ गर्भे अन्तः । स विजायमानः
स जनिष्यमाणः प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठति विश्वतोमुखः ॥ विश्वतश्चक्षुरुत
विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् । सं बाहुभ्यां नमति सं प-
तवैर्धावापृथिवी जनयन् देव एकः ॥ वेनस्तत्पश्यन्विश्वा भुवनानि
विद्वान्यत्र विश्वं भवत्येकनीलम् । यस्मिन्निदं सं च वि चैकं स
ओतः प्रोतश्च विभुः प्रजासु ॥ प्रतद्वोचे अमृतं नु विद्वान् गन्धर्वो नाम
निहितं गुहासु ॥ ३ ॥ त्रीणि पदा निहिता गुहासु यस्तद्वेद स पितुः
पितासत् । स नो बन्धुर्जनिता स विधाता धामानि वेद भुवनानि वि-
श्वा ॥ यत्र देवा अमृतमानशानास्तृतीये धामान्यभ्यैरयन्त ॥
परि द्यावापृथिवी यन्ति सद्यः परि लोकान्परि दिशः परि सुवः ऋ-
तस्य तन्तुं विततं विचृत्य तदपश्यत्तदभवत्प्रजासु । परीत्य लोका-
न्परीत्य भूतानि परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च ॥ प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्पात्मानात्मानमभिसंबभूव । सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।

सन्निमेधामयासिषम् । उद्दीप्यस्व जातवेदोपमं निर्कृतिं मम ॥४॥ पशूँश्च
मह्यमावह जीवनं च दिशो दिश । मा नो हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं
जगत् । अविभ्रदन्न आगहि श्रियामापरिपातय । पुरुषस्य विद्महे सह-
स्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय
विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे
चक्रतुण्डाय धीमहि ॥ तन्नो दन्तिः प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे
चक्रतुण्डाय धीमहि ॥ ५ ॥ तन्नो नन्दिः प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे
महासेनाय धीमहि । तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि । तन्नो गरुडः प्रचोदयात् । वेदात्मनाय विद्महे
हिरण्यगर्भाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् । नारायणाय विद्महे
वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् । वज्रनखाय विद्महे
तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि ॥ ६ ॥ तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात् । भास्क-
राय विद्महे महद्द्युतिकराय धीमहि । तन्नो आदित्यः प्रचोदयात् ।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि । तन्नो अग्निः प्रचोदयात् ।
कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि । तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् ।
सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा । सर्वं हरतु मे पापं दूर्वा दुःस्व-
प्ननाशनी । काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुषः परुषः परि । एवा नो दूर्वे
प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥ ७ ॥ या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि ।
तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् । अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णु-
क्रान्ते वसुधरे । शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे । भूमिर्धे-
नुर्धरणी लोकधारिणी । उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना । मृत्तिके
हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् । मृत्तिके ब्रह्मदत्तासि काश्यपेनाभि-
मन्त्रिता । मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥ मृत्तिके
प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद् मृत्तिके । तथा हतेन पापेन गच्छामि परमां
गतिम् । यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि । मघवंच्छगिध तव
तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि । स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो
वशी । वृषेन्द्रः पुर एतु नः स्वस्तिदा अभयंकरः । स्वस्ति न इन्द्रो वृद्ध-

श्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति
नो बृहस्पतिर्दधातु । आपांतमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवाञ्छरुमाः
ऋजीषी । सोमो विश्वान्यतसा वनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानि देभुः
॥ ९ ॥ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विस्तीमत् : सुरुचो वेन आवः । सबुधिया
उपमा अस्य विष्टाः सतश्च योनिमसतश्च विवः ॥ स्योना पृथिवि भवानृ-
क्षरानिवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथाः । गन्धद्वारां दुराधर्षा नित्यपुष्टां
करीषिणीम् । ईश्वरीः सर्वभूतानां तामिहोपह्वये श्रियम् ॥ श्रीर्मे भजतु ।
अलक्ष्मीर्मे नश्यतु । विष्णुमुखा वै देवाश्छन्दोभिरिमाँलोकाननपजय्य-
मभ्यजयन् । महाः इन्द्रो वज्रबाहुः षोडशी शर्म यच्छतु ॥ १० ॥ स्व-
स्ति नो मघवा करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान्द्वेष्टि । सोमानः स्वरणं
कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कक्षीवन्तं य औशिजम् । शरीरं यज्ञशमलं कुसीदं
तस्मिन्त्सीदतु योऽस्मान्द्वेष्टि । चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तर-
ति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिपाप्मानमरार्तिं तरेम ।
सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिव वृत्रहञ्छूर विद्वान् । जहि शत्रूः
रपमृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ सुमित्रा न आप ओषधयः
सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुर्योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः । आपो हिष्टा
मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महेरणाय चक्षसे ॥ ११ ॥ यो वः शिवतमो
रसस्तस्य भाजयते हनः । उशतीरिव मातरः । तस्मा अरङ्गमाम वो य-
स्य क्षयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥ हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये
तीर्थं मे देहि याचितः । यन्मया भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः ॥ य-
न्मे मनसा वाचा कर्मणा वा दुष्कृतं कृतम् । तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः
सविता च पुनन्तु पुनः पुनः ॥ नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽभ्यः ॥ १२ ॥ यदपां कूरं यदमेध्यं यद-
शान्तं तदपगच्छतात् । अत्याशनादतीषानाद्यच्च उग्रात्प्रतिग्रहात् ।
तन्नो वरुणो राजा पाणिना ह्यवमर्शतु ॥ सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः । नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम् ॥ यश्चाप्सु वरु-
णः स पुनात्वघमर्षणः । इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति शुतुद्रि स्तोमः स-

चता पराणि या । असिक्रिया मरुद्ध्ये वितस्तयार्जीकीये शृणुह्यासुषोम-
या । ऋतं च सत्यं चाभीद्धात्तपसोऽध्यजायत । ततो रात्रिरजायत ततः
समुद्रो अर्णवः ॥ १३ ॥ समुद्रादर्णवादधि संवत्सरो अजायत । अहो-
रात्राणि विदधद्विश्वस्य मिषतो वशी । सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्व-
मकल्पयत् । दिवं च पृथिवीं चान्तरिक्षमथो सुवः । यत्पृथिव्या रज-
स्वमान्तरिक्षे विरोदसी । इमास्तदापो वरुणः पुनात्वघमर्षणः । पुनन्तु
वसवः पुनातु वरुणः पुनात्वघमर्षणः । एष भूतस्य मध्ये भुवनस्य गोप्ता ।
एष पुण्यकृतां लोकानेष मृत्योर्हिरण्मयम् । द्यावापृथिव्योर्हिरण्मयश्चित्त
सुवः ॥ १४ ॥ स नः सुवः सः शिशाधि । आर्द्रं ज्वलति ज्योतिरहम-
स्मि । ज्योतिर्ज्वलति ब्रह्माहमस्मि । योऽहमस्मि ब्रह्माहमस्मि ।
अहमस्मि ब्रह्माहमस्मि । अहमेवाहं मां जुहोमि स्वाहा । अकार्यका-
र्यघकीर्णी स्तेनो ध्रूणहा गुरुतल्पगः । वरुणोऽपामघमर्षणस्तस्मात्पापा-
त्प्रमुच्यते ॥ रजो भूमिस्त्वमा रोदयस्व प्रवदन्ति धीराः । आक्रा-
न्तसमुद्रः प्रथमे विधर्मनजयन्प्रजाभुवनस्य राजा । वृषा पवित्रे अधि सा-
नो अव्ये बृहत्सोमो वावृधे सुवान इन्दुः ॥ १५ ॥ परस्ताद्यशो गुहासु
मम चक्रतुण्डाय धीमहि तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि परिप्रतिष्ठितम् देभुर्य-
च्छतु दधातनाभ्योऽर्णवः सुवो राजैकं च ॥ १ ॥ रुद्रो रुद्रस्य दन्तिश्च
नन्दिः षण्मुख एव च ॥ गरुडो ब्रह्म विष्णुश्च नारसिंहस्तथैव च ॥
आदित्योऽग्निश्च दुर्गिश्च क्रमेण द्वादशाम्भसि ॥ मम वचमसुवेनावभावै-
कात्यायनाय ॥ जातवेदसे सुनवामसोममराती यतो निदहाति वेदः ।
स नः पर्षदतिदुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धुं दुरितात्यग्निः ॥ तामग्निवर्णां
तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् । दुर्गां देवीं शरणमहं
प्रपद्ये सुतरसितरसे नमः ॥ अग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मान्स्वस्तिभि-
रति दुर्गाणि विश्वा पूष पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय
शंयोः ॥ विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिन्धुं न नावादुरितातपि ॥
अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माकं बोध्यवितां तनूनाम् ॥ पृतनाजितं
सहमानमुग्रमग्निं हुवेम परमासधस्थान् ॥ स नः पर्षदतिदुर्गाणि

विश्वा क्षामहेवो अतिदुरितात्यग्निः ॥ प्रत्नोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च
 होता नव्यश्च सत्सि ॥ स्वा चाग्ने तनुवं पिप्रयस्वास्मभ्यं च सौभगमा-
 यजस्व गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्तं तवेन्द्र विष्णोरनुसंचरेम ॥ नाकस्य
 पृष्ठमभिसंवसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम् ॥ अग्निश्चत्वारि च ॥
 ॥ २ ॥ भूरन्नमग्नये पृथिव्यै स्वाहा भुवोऽन्न वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा
 सुवरन्नमादित्याय दिवे स्वाहा भूर्भुवःसुवरन्नं चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा
 नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्नमो ॥ ३ ॥ भूरग्नये
 पृथिव्यै स्वाहा भुवो वायवेऽन्तरिक्षाय स्वाहा सुवरादित्याय दिवे
 स्वाहा भूर्भुवःसुवश्चन्द्रमसे दिग्भ्यः स्वाहा नमो देवेभ्यः स्वधा
 पितृभ्यो भूर्भुवः सुवरन्न ओम् ॥ ४ ॥ भूरग्नये च पृथिव्यै च
 महते च स्वाहा सुवरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः
 सुवश्चन्द्रमसे च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहा नमो
 देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवःसुवर्महरोम् ॥ ५ ॥ पाहि नो अग्न एनसे
 स्वाहा ॥ पाहि नो विश्ववेदसे स्वाहा ॥ यज्ञं पाहि विभावसो स्वाहा ॥
 सर्वं पाहि शतक्रतो स्वाहा ॥ ६ ॥ पाहि नो अग्न एकया ॥ पाद्युत द्वि-
 तीयया ॥ पाद्यूर्जं तृतीयया ॥ पाहि गीर्भिश्चतसृभिर्वसो स्वाहा ॥ ७ ॥
 यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दां स्याविवेश । सचां
 शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्व-
 धा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द ओम् ॥ ८ ॥ नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिरा-
 करणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं माच्योद्धं ममामुष्य ओम् ॥ ९ ॥ क्रतुं तपः
 सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भु-
 वः सुवर्ब्रह्मैतदुपास्यैतत्तपः ॥ १० ॥ यथा वृक्षस्य संपुष्पितस्य दूराद्गन्धो वा-
 त्येवं पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथासिधारां कर्तेव हितामवक्रामेय-
 द्युवेयुवेहवा विह्वयिष्यामि कर्तं पतिष्यामीत्येवममृतादात्मानं जुगुप्सेत्
 ॥ ११ ॥ अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः ।
 तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम् ॥ सप्त प्राणाः
 प्रभवन्ति तस्मात्सप्तार्चिषः समिधः सप्त जिह्वाः । सप्त इमे लोका येषु

चरन्ति प्राणा गुहाशयान्निहिताः सप्त सप्त ॥ अतः समुद्रा गिर्यश्च
 सर्वेऽस्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः । अतश्च विश्वा ओषधयो रसाश्च
 येनैव भूतस्तिष्ठत्यन्तरात्मा ॥ ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां
 महिषो मृगाणाम् । इयेनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रम-
 त्येति रेभन् ॥ अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां वर्ह्वां प्रजां जनयन्तीं सरू-
 पाम् । अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः ॥ १ ॥
 हंसः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसञ्ज्ञो वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वरस-
 द्दत्तसञ्ज्ञोमसद्वजा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् ॥ घृतं मिमिक्षिरे
 घृतमस्य योनिर्घृते श्रितो घृतमुवस्य धाम । अनुष्वधमावह मादयस्व
 स्वाहाकृतं वृषभ वक्षि हव्यम् । समुद्रादूर्मिर्मधुमां उदारदुपां शुना
 सममृतत्वमानम् । घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य
 नाभिः । वयं नाम प्रव्रजामातेनास्मिन्यज्ञे धारयामा नमोभिः । उपब्रह्मा-
 श्रृणवच्छस्यमानं चतुःशृङ्गोवर्माद्गौर एतत् । चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य
 पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य । त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो
 देवो मर्त्यां आविवेश ॥ २ ॥ त्रिधाहितं पणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो
 घृतमन्वविन्दन् । इन्द्र एकं सूर्य एकं जजान वेनादेकं स्वधया निष्-
 तक्षुः ॥ यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वा धियो रुद्रो महर्षिः । हिरण्य-
 गर्भं पश्यति जायमानं स नो देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु ॥ यस्मा-
 त्परं नापरमस्ति किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित् । वृक्ष इव
 स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम् ॥ न कर्मणा न प्रजया
 धनेन त्यागेनैकं अमृतत्वमानशुः । परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राज-
 देतद्यतयो विशन्ति ॥ वेदान्तविज्ञानमुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः
 शुद्धसत्त्वाः । ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ॥
 दहं विपापं परमेष्ठमभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम् । तत्रापि दहं
 गगनं विशोकस्तस्मिन्यदन्तस्तदुपासितव्यम् ॥ यो वेदादौ स्वरः
 प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः । तस्य प्रकृतिर्लीनस्य यः परः स
 महेश्वरः ॥ ३ ॥ अजोऽन्या आविवेश सर्वे चत्वारि च ॥ १२ ॥ सहस्र-

शीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशंभुवम् । विश्वं नारायणं देवमक्षरं परमं पदम् ।
 विश्वतः परमान्नित्यं विश्वं नारायणं हरिम् । विश्वमेवेदं पुरुषस्तद्विश्व-
 मुपजीवति । पतिं विश्वस्यात्मे श्वरं शाश्वतं शिवमच्युतम् । नारायणं
 महान्नेयं विश्वात्मानं परायणम् । नारायणपरो ज्योतिरात्मा नारायणः
 परः । नारायणपरं ब्रह्म तत्त्वं नारायणः परः । नारायणपरो ध्याता ध्यानं
 नारायणः परः । यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा । अन्तर्बहि-
 श्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थितः ॥ १ ॥ अनन्तमव्ययं कविं समुद्रे-
 न्तं विश्वशंभुवम् । पद्मकोशप्रतीकाशं हृदयं चाप्यधोमुखम् । अधो-
 निष्ठया वितस्त्यान्ते नाभ्यामुपरि तिष्ठति । ज्वालामालाकुलं भाति
 विश्वस्यायतनं महत् । संततं शिलाभिस्तु लम्बत्याकोशसंनिभम् ॥
 तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वं प्रतिष्ठितम् । तस्य मध्ये महानग्नि-
 र्विश्वार्चिर्विश्वतोमुखः । सोऽग्रभुग्विभजन्तिष्ठन्नाहारमजरः कविः ॥
 तिर्यगूर्ध्वमधःशायी रश्मयस्तस्य संतताः । संतापयति स्वं देहमापा-
 दतलमस्तगः । तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थितः । नील-
 तोयदमध्यस्थाद्विद्युल्लेखेव भास्वरा । नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्व-
 त्यणूपमा । तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः । स ब्रह्मा
 स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः परमः स्वराट् ॥ २ ॥ अपिवासंतता
 षट्च ॥ १३ ॥ आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता ऋचस्त-
 दृचां मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते
 तानि सामानि स साध्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरु-
 षस्तानि यजूंषि स यजुषां मण्डलं स यजुषां लोकः सैषा त्रय्येव
 विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषः ॥ १४ ॥ आदित्यो वै
 तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो मन्युर्भनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो
 वायुराकाशः प्राणो लोकपालः कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः
 कतमः स्वयंभु ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सा-
 युज्यं सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं साष्टितां समा-
 नलोकतामाप्नोति य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ १५ ॥ निधनपतये नमः । नि-

धनपतान्तिकाय नमः ॥ ऊर्ध्वाय नमः ॥ ऊर्ध्वलिङ्गाय नमः ॥ हिरण्याय नमः ॥ हिरण्यलिङ्गाय नमः ॥ सुवर्णाय नमः ॥ सुवर्णलिङ्गाय नमः ॥ दिव्याय नमः ॥ दिव्यालिङ्गाय नमः ॥ भवाय नमः ॥ भवलिङ्गाय नमः ॥ शर्वाय नमः ॥ शर्वलिङ्गाय नमः ॥ शिवाय नमः ॥ शिवलिङ्गाय नमः ॥ ज्वलाय नमः ॥ ज्वललिङ्गाय नमः ॥ आत्माय नमः ॥ आत्मलिङ्गाय नमः ॥ परमाय नमः ॥ परमलिङ्गाय नमः ॥ एतत्सोमस्य सूर्यस्य सर्वलिङ्गं स्थापयति प्राणिमन्त्रं पवित्रम् ॥ १६ ॥ सद्योजातं प्रप्रद्यामि सद्योजाताय वै नमोनमः । भवे भवे नाति भवे भवस्व माम् । भवोद्भवाय नमः ॥ १७ ॥ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः श्रेष्ठाय नमो रुद्राय नमः कालाय नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलाय नमो बलप्रमथनाय नमः सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः ॥ १८ ॥ अघोरभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्यः ॥ १९ ॥ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ २० ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम् । ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मे अस्तु सदाशिवोम् ॥ २१ ॥ नमो हिरण्यवाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतयेऽम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमोनमः ॥ २२ ॥ ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् । ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमोनमः ॥ २३ ॥ सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ पुरुषो वै रुद्रस्तन्महो नमोनमः ॥ विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधाजातं जायमानं च यत् । सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ २४ ॥ कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे । वोचेम शंतमं हृदे ॥ सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु ॥ २५ ॥ यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै ॥ २६ ॥ कृष्णवपाज इति पञ्च ॥ २७ ॥ अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां सर्वभूतानां माता मेदिनी महतामही सावित्री गायत्री जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा सत्येत्यमृतेति वसिष्ठः ॥ २८ ॥ आपो वा इदं सर्वं विश्वाभूतान्यापः

प्राणा वा आपः पशव आपोऽन्नमापोऽमृतमापः सम्राडापो विराडापः
 स्वराडापश्छन्दाः स्यापो ज्योतीः प्यापो यजूः प्यापः सत्यमापः सर्वा
 देवता आपो भूर्भुवः सुवराप ॐम् ॥ २९ ॥ आपः पुनन्तु पृथिवीं पृथिवी
 पूता पुनातु माम् । पुनन्तु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूता पुनातु माम् ॥ यदुच्छि-
 ष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम । सर्वं पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहः
 स्वाहा ॥ ३० ॥ अग्निश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः ॥ पापे-
 भ्यो रक्षन्ताम् ॥ यदह्ना पापमकार्षम् । मनसा वाचा हस्ताभ्याम् ॥ पद्भ्या-
 मुदरेण शिश्ना । अहस्तदवलुम्पतु । यत्किञ्च दुरितं मयि । इदमहं माम-
 मृत्योनौ । सत्ये ज्योतिषि जुहोमि स्वाहा ॥ ३१ ॥ सूर्यश्च मा मन्युश्च
 मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः । पापेभ्यो रक्षन्ताम् । यद्रात्र्या पापमकार्षम् ।
 मनसा वाचा हस्ताभ्याम् । पद्भ्यामुदरेण शिश्ना । रात्रिस्तदवलुम्पतु ।
 यत्किञ्च दुरितं मयि । इदमहं माममृत्योनौ । सूर्ये ज्योतिषि जुहोमि
 स्वाहा ॥ ३२ ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ॥ अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम् ।
 गायत्रं छन्दं परमात्मं स्वरूपम् । सायुज्यं विनियोगम् ॥ ३३ ॥ आयातु वरदा
 देवी अक्षरं ब्रह्म संमितम् । गायत्रीं छन्दसां मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे ॥
 यदह्नात्कुरुते पापं तदह्नात्प्रतिमुच्यते । यद्रात्र्यात्कुरुते पापं तद्रात्र्यात्प्र-
 तिमुच्यते । सर्ववर्णे महादेवि संध्याविद्ये सरस्वति ॥ ३४ ॥ ओजोऽसि
 सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धामनामासि विश्वमसि विश्वायुः
 सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सर-
 स्वतीमावाहयामि छन्दकर्षीनावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्र्या
 गायत्रीछन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं ब्रह्मा शिरो वि-
 ष्णुर्हृदयः रुद्रः शिखा पृथिवीयोनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा
 श्वेतवर्णा सांख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्कुक्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोगः ॥ ॐभूः ॥ ॐ भुवः ॥ ॐ सुवः ॥ ॐ महः ।
 ॐ जनः ॥ ॐ तपः ॥ ॐ सत्यम् ॥ ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य
 धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् । ओमापो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्मभू-
 र्भुवः सुवरोम् ॥ ३५ ॥ उत्तमे शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि । ब्राह्मणे-

भ्योऽभ्यनुज्ञाता गच्छ देवि यथासुखम् । स्तुतो मया वरदा वेदमाता
 प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता । आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं मह्यं
 दत्त्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम् ॥ ३६ ॥ घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभावात्यक्षरम् ।
 मधु क्षरन्ति तद्रसम् । सत्यं वै तद्रसमापो ज्योती रसोमृतं ब्रह्मभूर्भुवः
 सुवरोम् ॥ ३७ ॥ ब्रह्मेतु माम् । मधुमेतु माम् ॥ ब्रह्मेव मधुमेतु माम् ।
 यास्ते सोम प्रजावत्सोभिसो अहम् । दुःष्वमहं दुरूषह । यास्ते सोम
 प्राणाःस्तान्जुहोमि । त्रिसुपर्णमयाचितम् । ब्राह्मणाय दद्यात् । ब्रह्महत्यां
 वा एते घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति ते सोमं प्राप्नुवन्ति ॥ आस-
 हस्नात्पाङ्क्तिं पुनन्ति ॥ ३८ ॥ ॐ ॥ ब्रह्मेधया । मधुमेधया । ब्रह्मेव
 मधुमेधया । अद्यानो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगम् । परा दुष्व-
 मियं सुव । विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्म
 आसुव । मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीर्नः सन्त्वो-
 षधीः । मधुनक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवः रजः ॥ मधु द्यौरस्तु नः
 पिता ॥ मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमाः अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवन्तु
 नः । य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । भ्रणहत्यां वा एते
 घ्नन्ति । ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्नात्पाङ्क्तिं
 पुनन्ति ॥ ३९ ॥ ॐ ॥ ब्रह्मेधवा । मधुमेधवा । ब्रह्मेव मधुमेधवा ।
 ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो
 गृध्राणां स्वधितिर्जनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् ॥ हंसः शुचिषद्वसु-
 रन्तरिक्षसद्भोता वेदिषदतिथिर्दुरोणसत् । नृषद्वरसद्वतसद्व्योमसद्वजा
 गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं बृहत् । ऋचे त्वा ऋचे त्वा समित्स्ववन्ति सरितो
 धेनाः । अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ॥ घृतस्य धारा अभिचाकशीमि ॥
 हिरण्यो वेतसो मध्य आसाम् । तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधु
 देवताभ्यः । तस्यासते हरयः सप्त तीरे स्वर्धा दुहाना अमृतस्य धाराम् ॥
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् । वीरहत्यां वा एते घ्नन्ति ।
 ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति । ते सोमं प्राप्नुवन्ति । आसहस्नात्पाङ्क्तिं पु-
 नन्ति ॥ ४० ॥ ॐ ॥ मेधादेवी जुषमाणा न आगाद्विश्वाची भद्रा सुमन-

स्यमाना । त्वया जुष्टा नुदमाना दुरुक्तान्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः । त्वया
जुष्ट ऋषिर्भवति देवि त्वया ब्रह्मा गतश्रीरुत त्वया । त्वया जुष्टश्चित्रं
विन्दते यसु सा नो जुषस्व द्रविणो न मेधे ॥ ४१ ॥ मेधां म इन्द्रो द-
धातु मेधां देवी सरस्वती । मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्त्रजा ।
अप्सरसु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः । दैवी मेधा सरस्वती सा
मा मेधा सुरभिर्जुषतां स्वाहा ॥ ४२ ॥ आमां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा
हिरण्यवर्णा जगती जगम्या । ऊर्जस्वती पयसां पिन्वमाना सा मां
मेधा सुप्रतीका जुषन्ताम् ॥ ४३ ॥ मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो
दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि
प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु ॥ ४४ ॥ अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैव-
स्वतो नो अभयं कृणोतु । पर्णे वनस्पतेरिवाभिनः शयिता रयिः सच-
तान्नः शचीपतिः ॥ ४५ ॥ परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो
देवयानात् । चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजा रीरिषो मोत
वीरान् ॥ ४६ ॥ वातं प्राणं मनसान्वारभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः ॥ स नो मृत्योस्त्रायतां पात्व हसो ज्योग्जीवा जरामशीमहि ॥ ४७ ॥
अमुत्र भूयादध्यद्यमस्य बृहस्पतेरभिश्चस्तेरमुञ्चः । प्रत्यौहतामश्विनामृ-
त्युमस्मद्देवानामग्ने भिषजा शचीभिः ॥ ४८ ॥ हरि हरन्तमनुयन्ति देवा
विश्वस्येशानं वृषभं मतीनाम् । ब्रह्मसरूपमनु मेदमागादयनं माविवधी-
र्विक्रमस्व ॥ ४८ ॥ शलकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम् । उभयो-
ल्लोकयोर्ऋध्वातिमृत्युं तरास्यहम् ॥ ५० ॥ मा छिदो मृत्यो मावधीर्मा मे
बलं विवृहो मा प्रमोषीः । प्रजां मा मे रीरिष आयुस्त्र नृचक्षसं त्वा
हविषा विधेम ॥ ५१ ॥ मानो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत
मा न उक्षितम् ॥ मा नो वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो
रुद्र रीरिषः ॥ ५२ ॥ मा नस्तोके तनये मा न आयुषि मा नो गोषु मा
नो अश्वेषु रीरिषः ॥ वीरान्मा नो रुद्र भामितोऽवधीर्हविष्मन्तो मनसा
विधेम ते ॥ ५३ ॥ प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता
बभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम्

॥ ५४ ॥ स्वस्ति दा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी । वृषेन्द्रः पुर
एतु न । स्वस्तिदा अभयंकरः ॥ ५५ ॥ त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिव-
र्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥ ५६ ॥ ये ते सह-
स्रमयुतं पाशा मृत्यो मर्त्याय हन्तवे । तान्यज्ञस्य मायया सर्वानवयजा-
महे ॥ ५७ ॥ मृत्यवे स्वाहा मृत्यवे स्वाहा ॥ ५८ ॥ देवकृतस्यैनसोऽवय-
जनमसि स्वाहा ॥ मनुष्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा ॥ पितृकृत-
स्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । आत्मकृतस्यैनसोऽवयजमनसि स्वाहा ।
अन्यकृतस्यैनसोऽवयजनमसि स्वाहा । अस्मत्कृतस्यैनसोऽवयजनमसि
स्वाहा । यदिवा च नक्तं चैनश्चक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यत्स्व-
पन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यत्सुषुप्तश्च
जाग्रतश्चैनश्चक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । यद्विद्वाँ सश्चाविद्वाँ
सश्चैनश्चक्रम तस्यावयजनमसि स्वाहा । एनस एनसोऽवयजनमसि
स्वाहा । यद्वो देवाश्चक्रम जिह्वया गुरु मनसो वा प्रयुती देवहेडनम् ॥
अरा वायो नो अभिदुच्छुनायते तस्मिन्तदेनो वसवो निधेतन स्वाहा
॥ ६० ॥ कामोकार्षीन्नमोनमः । कामोकार्षीत्कामः करोति नाहं करोमि
कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं कारयिता । एष ते कामका-
माय स्वाहा ॥ ६१ ॥ मन्युरकार्षीन्नमोनमः । मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति नाहं
करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता । नाहं कारयिता । एष
ते मन्यो मन्यवे स्वाहा ॥ ६२ ॥ तिलाञ्जुहोमि सरसाँ सपिष्टान्गन्धार-
मम चित्ते रमन्तु स्वाहा । गावो हिरण्यं धनमन्नपानँ सर्वेपाँ श्रियै
स्वाहा ॥ श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहु-
पुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजाः संददातु स्वाहा ॥ ६३ ॥ तिलाः कृष्णास्ति-
लाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वशानुगाः । तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चि-
दुरितं मयि स्वाहा । चोरस्यान्नं नवश्चाद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः । गोस्ते-
यँ सुरापानं भ्रूणहत्या तिलाः शान्तिँ शमयन्तु स्वाहा । श्रीश्च लक्ष्मी-
श्च पुष्टिश्च कीर्तिं चानृण्यताम् । ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम् । श्रद्धामेधे प्रजा
तु जातवेदः संददातु स्वाहा ॥ ६४ ॥ प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शु-

ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा ॥ वाङ्मनश्चक्षुः
 श्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतोवृद्ध्याकूतिः संकल्पा मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा
 विपाप्मा भूयासः स्वाहा । त्वक्चर्ममांसस्रुधिरमेदोमज्जास्त्रायवोऽस्थी-
 नि मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । शिरःपा-
 णिपादपार्श्वपृष्ठोरुदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विर-
 जा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिङ्गल लो-
 हिताक्ष देहि देहि ददापयिता मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा वि-
 पाप्मा भूयासः स्वाहा ॥ ६५ ॥ पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुध्यन्तां
 ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा ॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा मे
 शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । मनोवाक्कायक-
 र्माणि मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा ।
 अव्यक्तभावैरहंकारैर्ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । आत्मा मे
 शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । अन्तरात्मा मे
 शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । परमात्मा
 मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासः स्वाहा । श्रुधे स्वाहा ।
 श्रुत्पिपासाय स्वाहा । विविद्यै स्वाहा । ऋग्विधानाय स्वाहा । कपो-
 त्काय स्वाहा । श्रुत्पिपासामलां ज्येष्ठामलक्ष्मीर्णाश्याम्यहम् । अभूति-
 मसमृद्धिं च सर्वाग्निर्णुद मे पाप्मानः स्वाहा । अन्नमयप्राणमयमनोमयवि-
 ज्ञानमयमानन्दमयमात्मा मे शुध्यन्तां ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भू-
 यासः स्वाहा ॥ ६६ ॥ अग्नये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा । ध्रुवाय
 भूमाय स्वाहा । ध्रुवक्षितये स्वाहा । अच्युतक्षितये स्वाहा । अग्नये स्वि-
 ष्ठकृते स्वाहा । अद्भ्यः स्वाहा । ओषधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा ॥ १ ॥ रक्षो-
 देवजनेभ्यः स्वाहा । गृह्याभ्यः स्वाहा । अवसानेभ्यः स्वाहा । अवसान-
 पतिभ्यः स्वाहा । सर्वभूतेभ्यः स्वाहा । कामाय स्वाहा । अन्तरिक्षाय
 स्वाहा । यदेजति जगति यच्च चेष्टति नास्त्रो भागो यन्नास्त्रे स्वाहा । पृथिव्यै
 स्वाहा । अन्तरिक्षाय स्वाहा ॥ २ ॥ दिवे स्वाहा । सूर्याय स्वाहा । चन्द्रमसे
 स्वाहा । नक्षत्रेभ्यः स्वाहा । इन्द्राय स्वाहा । बृहस्पतये स्वाहा । प्रजापतये

स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा । स्वधापितृभ्यः स्वाहा । नमो रुद्राय पशुपतये
 स्वाहा ॥३॥ देवेभ्यः स्वाहा । पितृभ्यः स्वधास्तु । भूतेभ्यो नमः । मनुष्येभ्यो
 हन्त । प्रजापतये स्वाहा । परमेष्ठिने स्वाहा । यथा कूपः शतधारः सह-
 स्रधारो आक्षितः । एवामे अस्तु धान्यं सहस्रधारमक्षितम् । धनधान्यै
 स्वाहा । ये भूताः प्रचरन्ति दिवानकं बलिमिच्छन्तो वितुदस्य प्रेष्याः ।
 तेभ्यो बलिं पुष्टिकामो हरामि मयि पुष्टिं पुष्टिपतिर्दधातु स्वाहा ॥ ६७ ॥
 ॐ तद्ब्रह्म ॥ ॐ तद्वायुः ॥ ॐ तदात्मा ॥ ॐ तत्सत्यम् ॥ ॐ तत्सर्वम् ॥
 ॐ तत्पुरोर्नमः । अन्तश्चरति भूतेषु । गुहायां विश्वमूर्तिषु । त्वं यज्ञस्त्वं
 वषट्कारस्त्वामिन्द्रस्त्वं रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः । त्वं तदाप
 आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः सुवरोम् ॥ ६८ ॥ श्रद्धायां प्राणे नि-
 विष्टोऽमृतं जुहोमि । श्रद्धायामपाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि श्रद्धायां
 व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि ।
 श्रद्धायां समाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । ब्रह्मणि म आत्माऽमृतत्वाय ।
 अमृतोपस्तरणमसि ॥ श्रद्धायां प्राणे निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो
 माविशाप्रदाहाय प्राणे प्राणाय स्वाहा ॥ श्रद्धायामपाने निविष्टोऽ-
 मृतं जुहोमि । शिवो माविशाप्रदाहाय । अपानाय स्वाहा । श्र-
 द्धायां व्याने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो माविशाप्रदाहाय ।
 व्यानाय स्वाहा । श्रद्धायामुदाने निविष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो
 माविशाप्रदाहाय । उदानाय स्वाहा । श्रद्धायां समाने निवि-
 ष्टोऽमृतं जुहोमि । शिवो माविशाप्रदाहाय । समानाय स्वाहा । ब्रह्मणि म
 आत्माऽमृतत्वाय । अमृतापिधानमसि ॥ ६९ ॥ श्रद्धायां प्राणे निविश्या-
 मृतं हुतम् । प्राणमन्नेनाप्यायस्व । श्रद्धायामपाने निविश्यामृतं हुतम्
 अपानमन्नेनाप्यायस्व । श्रद्धायां व्याने निविश्यामृतं हुतम् । व्यान-
 मन्नेनाप्यायस्व । श्रद्धायामुदाने निविश्यामृतं हुतम् । उदानमन्नेनाप्या-
 यस्व । श्रद्धायां समाने निविश्यामृतं हुतम् । समानमन्नेनाप्यायस्व
 ॥ ७० ॥ अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः । ईशः सर्वस्य जगतः
 प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक् ॥ ७१ ॥ वाङ्मा आसन् । नसोः प्राणः । अक्ष्यो-

अश्रुः । कर्णयोः श्रोत्रम् । बाहुवोर्बलम् । ऊरुवोरोजः । अरिष्ठाविश्वान्य-
ङ्गानि तनूः । तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥७२॥ वयः सु-
पर्णा उपसेदुरिन्द्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः । अपध्वान्तमूर्णुहि पूरिधि
चक्षुर्मुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान् ॥ ७३ ॥ प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मावि-
शान्तकः । तेनाग्नेनाप्यायस्व ॥ ७४ ॥ नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि
॥७५॥ त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि । त्वं वने-
भ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायते शुचिः ॥ ७६ ॥ शिवेन मे सं-
तिष्ठस्व स्योनेन मे संतिष्ठस्व सुभूतेन मे सन्तिष्ठस्व ब्रह्मवर्चसेन मे सं-
तिष्ठस्व यज्ञस्यर्द्धिमनुसंतिष्ठस्वोपते यज्ञ नम उपते नम उपते नमः ॥७७॥
सत्यं परं परं सत्यं सत्येन न सुवर्गाल्लोकाच्च्यवन्ते कदाचन सतां
हि सत्यं तस्मात्सत्ये रमन्ते तप इति तपो नानशनात्परं यद्धि परं तप-
स्तदुर्ध्वं तदुराध्वं तस्मात्तपसि रमन्ते दम इति नियतं ब्रह्मचारिणस्त-
स्माद्दमे रमन्ते शम इत्यरण्ये मुनयस्तस्माच्छमे रमन्ते दानमिति सर्वाणि
भूतानि प्रशंसन्ति दानान्नातिदुश्चरं तस्माद्दाने रमन्ते धर्म इति धर्मेण
सर्वमिदं परिगृहीतं धर्मान्नातिदुष्करं तस्माद्धर्मे रमन्ते प्रजन इति भूयां
सस्तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजायन्ते तस्माद्भूयिष्ठाः प्रजनने रमन्तेऽग्नय इत्याह
तस्मादग्नय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याह तस्मादग्निहोत्रे रमन्ते यज्ञ इति
यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव
मानसे रमन्ते न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि वा एता-
न्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥७८॥ प्राजा-
पत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार किं भगवन्तः परमं
वदन्तीति तस्मै प्रोवाच सत्येन वायुरावाति सत्येनादित्यो रोचते दिवि
सत्यं वाचः प्रतिष्ठा सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति तपसा
देवा देवतामग्र आयन् तपस ऋषयः सुवरन्वविन्दन् तपसा सपत्नान्
प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः परमं वदन्ति दमेन
दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन् दमो भू-
तानां दुराध्वं दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति शमेन शान्ता

शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दञ्छमो भूतानां दुरार्धं शमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं वदन्ति दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारः सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातरिपानुदन्त दानेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति दाने सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दानं परमं वदन्ति धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा लोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति धर्मेण पापमपनुदति धर्मे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्धर्मं परमं वदन्ति प्रजननं वै प्रतिष्ठा लोके साधु प्रजायास्तन्तुं तन्वानः पितृणामनृणो भवति तदेव तस्या अनृणं तस्मात्प्रजननं परमं वदन्त्यग्नयो वै त्रयी विद्या देवयानः पन्था गार्हपत्यं ऋक्पृथिवीरथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयः साम सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन् परमं वदन्त्यग्निहोत्रं सायं प्रातर्गृहाणां निष्कृतिः स्विष्टं सुहुतं यज्ञकतूनां प्रायणं सुवर्गस्य लोकस्य ज्योतिस्तस्मादग्निहोत्रं परमं वदन्ति यज्ञ इति यज्ञेन हि देवा दिवं गता यज्ञेनासुरानपानुदन्त यज्ञेन द्विषन्तो मित्रा भवन्ति यज्ञे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्यज्ञं परमं वदन्ति मानसं वै प्राजापत्यं पवित्रं मानसेन मनसा साधु पश्यति मनसा ऋषयः प्रजा असृजन्त मानसे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मान्मानसं परमं वदन्ति न्यास इत्याहुर्मनीषिणो ब्रह्माणं ब्रह्मा विश्वः कतमः स्वयंभूः प्रजापतिः संवत्सर इति संवत्सरोऽसावादित्यो य एष आदित्ये पुरुषः स परमेष्ठी ब्रह्मात्मा याभिरादित्यस्तपति रश्मिभिस्ताभिः पर्जन्यो वर्षति पर्जन्येनौषधिवनस्पतयः प्रजायन्त ओषधिवनस्पतिभिरन्नं भवत्यन्नेन प्राणाः प्राणैर्वलं बलेन तपस्तपसा श्रद्धा श्रद्धया मेधा मेधया मनीषा मनीषया मनो मनसा शान्तिः शान्त्या चित्तं चित्तेन स्मृतिः स्मृत्या स्मारः स्मारेण विज्ञानं विज्ञानेनात्मानं वेदयति तस्मादन्नं ददन्त्सर्वाण्येतानि ददत्यन्नात्प्राणा भवन्ति भूतानां प्राणैर्मनो मनसश्च विज्ञानं विज्ञानादानन्दो ब्रह्मयोनिः स वा एष पुरुषः पञ्चधा पञ्चात्मा येन सर्वमिदं प्रोतं पृथिवी चान्तरिक्षं च द्यौश्च दिशश्चावान्तरदिशश्च स वै सर्वमिदं जगत्स सभूतः स भव्यं जिज्ञासकृत्कृतजारयिष्ठा श्रद्धासत्यो महस्वान्तपसो वरिष्ठा ज्ञात्वा तमेवं मनसा हृदा च भूयो न मृत्युमुपयाति

विद्वान् तस्माद्भ्यासमेषां तपसामतिरिक्तमाहुर्वसुरण्वो विभूरासि प्राणे त्वमसि संधाता ब्रह्मन् त्वमसि विश्वभृत्तेजोदास्त्वमस्यग्निरसि वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य द्युन्नोदास्त्वमसि चन्द्रमस उपयाम गृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वामहस ओमित्यात्मानं युञ्जीतैतद्वै महोपनिषदं देवानां गुह्यं य एवं वेद ब्रह्मणो महिमानमामोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमित्युपनिषत् ॥ ७९ ॥ तस्यैवं विदुषो यज्ञस्यात्मा यजमानः श्रद्धा पत्नी शरीरमिध्ममुरो वेदिर्लोमानि बर्हिर्वेदः शिखा हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्राता चक्षुरध्वर्युर्मनो ब्रह्मा श्रोत्रमग्नीद्यावद्भियते सा दीक्षा यदश्नाति तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो यत्संचरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य विज्ञानं तज्जुहोति । यत्सायं प्रातरात्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यंदिनं सायं च तानि सवनानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं गत्वादित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ यो दक्षिणे प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं सलोकतामामोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसोर्महिमानौ ब्राह्मणो विद्वानभिजयति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानमामोति तस्माद्ब्रह्मणो महिमानम् ॥ ८० ॥ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

इति नारायणोपनिषत्समाप्ता ॥ १६ ॥

अथ बृहजाबालोपनिषत् ॥ १७ ॥

यज्ज्ञानाग्निः स्वातिरिक्तभ्रमं भस्म करोति तत् ।

बृहजाबालनिगमाशिरोवेद्यमहं ग्रहः ॥

भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ।

ॐ ॥ आपो वा इदमस्तत्सलिलमेव । स प्रजापतिरेकः पुष्करपर्णे सम-

भवत् । तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत । इदं सृजेयमिति । तस्माद्यत्पु-
 रुषो मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति । तत्कर्मणा करोति । तदेषाभ्य-
 नूक्ता । कामस्तदग्रे समवर्तताधि । मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् । सतो
 बन्धुमसति निरविन्दन् । हृदि प्रतीष्या कवयो मनीषेति । उपैनं तदुप-
 नमति । यत्कामो भवति । य एवं वेद स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा ।
 स एतं भुसुण्डः कालाग्निरुद्रमगमदागत्य भो विभूतेर्माहात्म्यं ब्रूहीति
 तथेति प्रत्यवोचत् भुसुण्डं वक्ष्यमाणं किमिति विभूतिरुद्राक्षयोर्मा-
 हात्म्यं वभाणेति । आदावेव पैप्पलादेन सहोक्तमिति तत्फलश्रुतिरिति त-
 स्योर्ध्वं किं वदामेति । बृहज्जाबालाभिधां मुक्तिश्रुतिं ममोपदेशं कुरुष्वेति ।
 ॐ तथेति । सद्योजाताः पृथिवी । तस्याः स्यान्निवृत्तिः । तस्याः कपिलव-
 र्णानन्दा । तद्गोमयेन विभूतिर्जाता । वामदेवादुदकम् । तस्मात्प्रतिष्ठा ।
 तस्याः कृष्णवर्णा भद्रा । तद्गोमयेन भसितं जातम् । अघोराद्वह्निः ।
 तस्माद्विद्या । तस्या रक्तवर्णा सुरभिः । तद्गोमयेन भस्म जातम् । तत्पु-
 रुषाद्वायुः । तस्माच्छान्तिः । तस्याः श्वेतवर्णा सुशीला ॥ तस्या गोम-
 येन क्षारं जातम् । ईशानादाकाशम् । तस्माच्छान्त्यतीता । तस्याश्चित्र-
 वर्णा सुमनाः । तद्गोमयेन रक्षा जाता । विभूतिर्भसितं भस्म क्षारं रक्षेति
 भस्मनो भवन्ति पञ्च नामानि । पञ्चभिर्नामभिर्भृशमैश्वर्यकारणाद्भूतिः ।
 भस्म सर्वाघभक्षणात् । भासनाद्भसितम् । क्षारणादापदां क्षारम् ।
 भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसापस्मारभवभीतिभ्योऽभिरक्षणाद्रक्षेति ॥ इति
 प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रमग्नीषोमात्मकं भस्मस्नानविधिं पप्रच्छ । अग्नि-
 र्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव । एकं भस्म सर्वभूतान्त-
 रात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ अग्नीषोमात्मकं विश्वमित्यग्निराच-
 क्षते । रौद्री घोरा या तैजसी तनूः । सोमः शक्त्यमृतमयः श-
 क्तिं करी तनूः ।

अमृतं यत्प्रतिष्ठा सा तेजोविद्या कलास्वयम् ।

स्थूलसूक्ष्मेषु भूतेषु स एव रसतेजसि ॥ १ ॥

द्विविधा तेजसो वृत्तिः सूर्यात्मा चानलात्मिका ।
 तथैव रसशक्तिश्च सोमात्मा चानलात्मिका ॥ २ ॥
 वैद्युदादिमयं तेजो मधुरादिमयो रसः ।
 तेजोरसविभेदैस्तु वृत्तमेतच्चराचरम् ॥ ३ ॥
 अग्नेरमृतनिष्पात्तिरमृतेनाग्निरेधते ।
 अत एव हविः क्लृप्तमग्नीषोमात्मकं जगत् ॥ ४ ॥
 ऊर्ध्वशक्तिमयं सोम अधोशक्तिमयोऽनलः ।
 ताभ्यां संपुटितस्तस्माच्छ्वद्विष्वमिदं जगत् ॥ ५ ॥
 अग्नेरूर्ध्वं भवत्येषा यावत्सौम्यं परामृतम् ।
 यावदन्यात्मकं सौम्यममृतं विसृजत्यधः ॥ ६ ॥
 अत एव हि कालाग्निरधस्ताच्छक्तिरूर्ध्वगा ।
 यावदादहनश्चोर्ध्वमधस्तात्पावनं भवेत् ॥ ७ ॥
 आधारशक्त्यावधृतः कालाग्निरयमूर्ध्वगः ।
 तथैव निम्नगः सोमः शिवशक्तिपदास्पदः ॥ ८ ॥
 शिवश्चोर्ध्वमयः शक्तिरूर्ध्वशक्तिमयः शिवः ।
 तदित्थं शिवशक्तिभ्यां नाव्यातमिह किञ्चन ॥ ९ ॥
 असकृच्चाग्निना दग्धं जगत्तद्भस्मसात्कृतम् ।
 अग्नेर्वीर्यमिदं प्राहुस्तद्वीर्यं भस्म यत्ततः ॥ १० ॥
 यश्चेत्थं भस्मसद्भावं ज्ञात्वाभिस्नाति भस्मना ।
 अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्दग्धपापः स उच्यते ॥ ११ ॥
 अग्नेर्वीर्यं च तद्भस्म सोमेनाप्लावितं पुनः ।
 अयोगयुक्त्या प्रकृतेरधिकाराय कल्पते ॥ १२ ॥
 योगयुक्त्या तु तद्भस्म प्लाव्यमानं समंततः ।
 शाक्तेनामृतवर्षेण ह्याधिकाराग्निवर्तते ॥ १३ ॥
 अतो मृत्युं जयायेत्थममृतप्लावनं सताम् ।
 शिवशक्त्यमृतस्पर्शं लब्ध एव कुतो मृतिः ॥ १४ ॥
 यो वेद गहनं गुह्यं पावनं च ततोदितम् ।

अग्नीषोमपुटं कृत्वा न स भूयोऽभिजायते ॥ १५ ॥

शिवाग्निना तनुं दग्ध्वा शक्तिसोमामृतेन यः ।

प्लावयेद्योगमार्गेण सोऽमृतत्वाय कल्पते ।

सोऽमृतत्वाय कल्पत इति ॥ १६ ॥ द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रं विभूतियोगमनुब्रूहीति स होवाच । वि-
कटाङ्गमुन्मत्तां महाखलां मलिनामशिवादिचिह्नान्वितां पुनर्धेनुं कृशाङ्गं
वत्सहीनामशान्तामदुग्धदोहिनीं निरिन्द्रियां जग्धतृणां केशचेलास्थि-
भक्षिणीं संधिनीं नवप्रसूतां रोगार्तां गां विहाय प्रशस्तगोमयमाहरेद्गो-
मयं खस्थं ग्राह्यं शुभे स्थाने वा पतितमपरित्यज्यात ऊर्ध्वं मर्दयेद्गव्येन
गोमयग्रहणं कपिला वा धवला वा अलाभे तदन्या गौः स्याद्दोषवर्जि-
ता कपिलागोर्भस्मोक्तं लब्धं गोभस्म नो चेदन्यगोक्षारं यत्र कापि स्थितं
च यत्तन्न हि धार्यं संस्कारसहितं धार्यम् । तत्रैते श्लोका भवन्ति ।

विद्याशक्तिः समस्तानां शक्तिरित्यभिधीयते ।

गुणत्रयाश्रया विद्या सा विद्या च तदाश्रया ॥ १ ॥

गुणत्रयमिदं धेनुर्विद्याभूद्गोमयं शुभम् ।

मूत्रं चोपनिषत्प्रोक्तं कुर्याद्भस्म ततः परम् ॥ २ ॥

वत्सस्तु स्मृतयश्चास्य तत्संभूतं तु गोमयम् ।

आगाव इति मन्त्रेण धेनुं तत्राभिमन्त्रयेत् ॥ ३ ॥

गावो भगो गाव इति प्राशयेत्तर्पणं जलम् ।

उपोष्य च चतुर्दश्यां शुक्ले कृष्णेऽथवा व्रती ॥ ४ ॥

परेद्युः प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा समाहितः ।

कृतस्नानां धौतवस्त्रः पयोर्ध्वं च सृजेच्च गाम् ॥ ५ ॥

उत्थाप्य गां प्रयत्नेन गायत्र्या मूत्रमाहरेत् ।

सौवर्णे राजते ताम्रे धारयेन्मृन्मये घटे ॥ ६ ॥

पौष्करेऽथ पलाशे वा पात्रे गोशृङ्ग एव वा ।

आदधीत हि गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥ ७ ॥

अभूमिपातं गृहीयात्पात्रे पूर्वोदिते गृही ।

गोमयं शोधयेद्विद्वाञ्छीर्मे भजतु मन्त्रतः ॥ ८ ॥
 अलक्ष्मीर्म इति मन्त्रेण गोमयं धान्यवर्जितम् ।
 संत्वासिञ्चामि मन्त्रेण गोमूत्रं गोमये क्षिपेत् ॥ ९ ॥
 पञ्चानां त्विति मन्त्रेण पिण्डानां च चतुर्दश ।
 कुर्यात्संशोध्य किरणैः सौरकैराहरेत्ततः ॥ १० ॥
 निदध्यादथ पूर्वोक्तपात्रे गोमयं पिण्डकान् ।
 स्वगृह्योक्तविधानेन प्रतिष्ठाप्याग्निमीजयेत् ॥ ११ ॥
 पिण्डांश्च निक्षिपेत्तत्र आद्यन्तं प्रणवेन तु ।
 षडक्षरस्य सूक्तस्य व्याकृतस्य तथाक्षरैः ॥ १२ ॥
 स्वाहान्ते जुहुयात्तत्र वर्णदेवाय पिण्डकान् ।
 आधारावाज्यभागौ च प्रक्षिपेद्व्याहृतीः सुधीः ॥ १३ ॥
 ततो निधनपतये त्रयोविंशज्जुहोति च ।
 होतव्याः पञ्च ब्रह्माणि नमो हिरण्यवाहवे ॥ १४ ॥
 इति सर्वाहुतीर्हुत्वा चतुर्थ्यन्तैश्च मन्त्रकैः ।
 ऋतं सत्यं कद्रुद्राय यस्य वैकंकतीति च ॥ १५ ॥
 एतैश्च जुहुयाद्विद्वाननाज्ञातत्रयं तथा ।
 व्याहृतीरथ हुत्वा च ततः स्विष्टकृतं हुनेत् ॥ १६ ॥
 इध्मशेषं तु निर्वर्त्य पूर्णपात्रोदकं तथा ।
 पूर्णमसीति यजुषा जलेनान्येन बृंहयेत् ॥ १७ ॥
 ब्राह्मणेष्वमृतमिति तज्जलं शिरसि क्षिपेत् ।
 प्राच्यामिति दिशं लिङ्गैर्दिक्षु तोयं विनिक्षिपेत् ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणे दक्षिणां दत्त्वा शान्त्यै पुलकमाहरेत् ।
 आहरिष्यामि देवानां सर्वेषां कर्मगुप्तये ॥ १९ ॥
 जातवेदसमेनं त्वां पुलकैश्छादयाम्यहम् ।
 मन्त्रोणानेन तं वह्निं पुलकैश्छादयेत्ततः ॥ २० ॥
 त्रिदिनं ज्वलनस्थित्यै छादनं पुलकैः स्मृतम् ।
 ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २१ ॥

भस्माधिक्यमभीप्सुस्तु अधिकं गोमयं हरेत् ।
 दिनत्रयेण यदि वा एकस्मिन्दिवसेऽथवा ॥ २२ ॥
 तृतीये वा चतुर्थे वा प्रातः स्नात्वा सिताम्बरः ।
 शुक्लयज्ञोपवीती च शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २३ ॥
 शुक्लदन्तो भस्मदिग्धो मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ।
 ॐ तद्ब्रह्मेति चोच्चार्य पौलकं भस्म संत्यजेत् ॥ २४ ॥
 तत्र चावाहनमुखानुपचारांस्तु षोडश ।
 कुर्याद्व्याहृतिभिस्त्वेवं ततोऽग्निमुपसंहरेत् ॥ २५ ॥
 अग्निर्भस्मेति मन्त्रेण गृहीत्याद्भस्म चोत्तरम् ।
 अग्निरित्यादिमन्त्रेण प्रमृज्य च ततः परम् ॥ २६ ॥
 संयोज्य गन्धसलिलैः कपिलामूत्रकेण वा ।
 चन्द्रकुङ्कुमकाश्मीरमुशीरं चन्दनं तथा ॥ २७ ॥
 अगरुत्रितयं चैव चूर्णयित्वा तु सूक्ष्मतः ।
 क्षिपेद्भस्मनि तच्चूर्णमोमिति ब्रह्ममन्त्रतः ॥ २८ ॥
 प्रणवेनाहरेद्विद्वान्बृहतो वटकानथ ।
 अणोरणीयानिति हि मन्त्रेण च विचक्षणः ॥ २९ ॥
 इत्थं भस्म सुसंपाद्य शुष्कमादाय मन्त्रवित् ।
 प्रणवेन विमृज्याथ सप्तप्रणवमन्त्रितम् ॥ ३० ॥
 ईशानेति शिरोदेशं मुखं तत्पुरुषेण तु ।
 ऊरुदेशमघोरेण गुह्यं वामेन मन्त्रयेत् ॥ ३१ ॥
 सद्योजातेन वै पादान्तसर्वाङ्गं प्रणवेन तु ।
 तत उद्धूल्य सर्वाङ्गमापादतलमस्तकम् ॥ ३२ ॥
 आचम्य वसनं धौतं ततश्चैतत्प्रधारयेत् ।
 पुनराचम्य कर्म स्वं कर्तुमर्हसि सत्तम ॥ ३३ ॥

अथ चतुर्विधं भस्मकल्पम् । प्रथममनुकल्पम् । द्वितीयमुपकल्पम् ।
 उपोषकल्पं तृतीयम् । अकल्पं चतुर्थम् । अग्निहोत्रसमुद्भूतं विरजानल-

जमनुकल्पम् । वने शुष्कं शकृत्संगृह्य कल्पोक्तविधिना कल्पितमुपकल्पं
स्यात् । अरण्ये शुष्कगोमयं चूर्णीकृत्यानुसंगृह्य गोमूत्रैः पिण्डीकृत्य
यथाकल्पं संस्कृतमुपोपकल्पम् । शिवालयस्थमकल्पं शतकल्पं च इत्थं
चतुर्विधं भस्म पापं निकृन्तयेन्मोक्षं ददातीति भगवान्कालाग्निरुद्रः
॥ ३४ ॥ इति तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रं भस्मस्नानविधिं ब्रूहीति होवाचाथ प्रण-
वेन विमृज्याथ सप्तप्रणवेनाभिमन्त्रितमागमेन तु तेनैव दिग्बन्धनं कार-
येत्पुनरपि तेनास्त्रमन्त्रेणाङ्गानि मूर्धादीन्युद्धूलयेन्मलस्नानमिदमीशानाद्यैः
पञ्चभिर्मन्त्रैस्तनुं क्रमादुद्धूलयेत् । ईशानेति शिरोदेशं मुखं तत्पुरुषेण तु ।
ऊरुदेशमघोरेण गुह्यकं वामदेवतः । सद्योजातेन वै पादौ सर्वाङ्गं प्रणवेन
तु । अपादतलमस्तकं सर्वाङ्गं तत उद्धृत्याचम्य वसनं धौतं श्वेतं प्रधारये-
द्विधिस्नानमिदम् । तत्र श्लोका भवन्ति ।

भस्ममुष्टिं समादाय संहितामन्त्रमन्त्रिताम् ।
मस्तकात्पादपर्यन्तं मलस्नानं पुरोदितम् ॥ १ ॥
तन्मन्त्रेणैव कर्तव्यं विधिस्नानं समाचरेत् ।
ईशाने पञ्चधा भस्म विकिरेन्मूर्ध्नि यत्नतः ॥ २ ॥
मुखे चतुर्थवक्त्रेण अघोरेणाष्टधा हृदि ।
वामेन गुह्यदेशे तु त्रिदशस्थानभेदतः ॥ ३ ॥
अष्टावन्तेन साध्येन पादाबुद्धूल्य यत्नतः ।
सर्वाङ्गोद्धूलनं कार्यं राजन्यस्य यथाविधि ॥ ४ ॥
मुखं विना च तत्सर्वमुद्धूल्य क्रमयोगतः ।
संध्याद्वये निशीथे च तथा पूर्वावसानयोः ॥ ५ ॥
सुप्त्वा भुक्त्वा पयः पीत्वा कृत्वा चावश्यकादिकम् ।
स्त्रियं नपुंसकं गृध्रं विडालं दकमूषिकम् ॥ ६ ॥
स्पृष्ट्वा तथाविधानन्यान्भस्मस्नानं समाचरेत् ।
देवाग्निगुरुवृद्धानां समीपेऽन्त्यजदर्शने ॥ ७ ॥

अशुद्धभूतले मार्गे कुर्यान्नोद्धूलनं व्रती ।
 शङ्खतोयेन मूलेन भस्मनां मिश्रणं भवेत् ॥ ८ ॥
 योजितं चन्दनेनैव वारिणा भस्म संयुतम् ।
 चन्दनेन समालिम्पेज्ज्ञानदं चूर्णमेव तत् ॥ ९ ॥
 मध्याह्नात्प्राग्जलैर्युक्तं तोयं तदनु वर्जयेत् ॥

अथ भुसुण्डो भगवन्तं कालाग्निरुद्रं त्रिपुण्ड्रविधिं पप्रच्छ ।
 तत्रैते श्लोका भवन्ति ।

त्रिपुण्ड्रं कारयेत्पश्चाद्ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।
 मध्याङ्गुलिभिरादाय तिसृभिर्मूलमन्त्रतः ॥ १० ॥
 अनाममध्यमाङ्गुष्ठैरथवा स्यात्त्रिपुण्ड्रकम् ।
 उद्धूलयेन्मुखं विप्रः क्षत्रियस्तच्छिरोदितम् ॥ ११ ॥
 द्वात्रिंशत्स्थानके चार्धं षोडशस्थानकेऽपि वा ।
 अष्टस्थाने तथा चैव पञ्चस्थानेऽपि योजयेत् ॥ १२ ॥
 उत्तमाङ्गे ललाटे च कर्णयोर्नेत्रयोस्तथा ।
 नासावक्रे गले चैवमंसद्वयमतः परम् ॥ १३ ॥
 कूर्परे मणिवन्धे च हृदये पार्श्वयोर्द्वयोः ।
 नाभौ गुह्यद्वये चैवमूर्ध्वोः स्फिग्बिम्बजानुनि ॥ १४ ॥
 जङ्घाद्वये च पादौ च द्वात्रिंशत्स्थानमुत्तमम् ।
 अष्टमूर्त्यष्टविद्येशान्दिक्पालान्वसुभिः सह ॥ १५ ॥
 धर्मो ध्रुवश्च सोमश्च कृपश्चैवानिलोऽनलः ।
 प्रत्यूपश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टावितीरिताः ॥ १६ ॥
 एतेषां नाममन्त्रेण त्रिपुण्ड्रान्धारयेद् बुधः ।
 विदध्यात्षोडशस्थाने त्रिपुण्ड्रं तु समाहितः ॥ १७ ॥
 शीर्षके च ललाटे च कर्णे कण्ठेऽसकद्वये ।
 कूर्परे मणिवन्धे च हृदये नाभिपार्श्वयोः ॥ १८ ॥
 पृष्ठे चैकं प्रतिस्थानं जपेत्तन्नाधिदेवताः ।

शिवं शक्तिं च सादाख्यामीशं विद्याख्यमेव च ॥ १९ ॥

वामादिनवशक्तीश्च एते षोडश देवताः ।

नासत्यो दस्रकश्चैव अश्विनौ द्वौ समीरितौ ॥ २० ॥

अथ वा मूर्ध्न्यलीके च कर्णयोः श्वसने तथा ।

बाहुद्वये च हृदये नाभ्यामूर्वोर्युगे तथा ॥ २१ ॥

जानुद्वये च पदयोः पृष्ठभागे च षोडश ।

शिवश्चेन्द्रश्च रुद्राकौ विघ्नेशो विष्णुरेव च ॥ २२ ॥

श्रीश्चैव हृदयेशश्च तथा नाभौ प्रजापतिः ।

नागश्च नागकन्याश्च उभे च ऋषिकन्यके ॥ २३ ॥

पादयोश्च समुद्राश्च तीर्थाः पृष्ठेऽपि च स्थिताः ।

एवं वा षोडशस्थानमष्टस्थानमथोच्यते ॥ २४ ॥

गुरुस्थानं ललाटे च कर्णद्वयमनन्तरम् ।

अंसयुग्मं च हृदयं नाभिरित्यष्टमं भवेत् ॥ २५ ॥

ब्रह्मा च ऋषयः सप्त देवताश्च प्रकीर्तिताः ।

अथवा मस्तकं बाहू हृदयं नाभिरेव च ॥ २६ ॥

पञ्च स्थानान्यमून्याहुर्भस्मतत्त्वविदो जनाः ।

यथासंभवतः कुर्याद्देशकालाद्यपेक्षया ॥ २७ ॥

उद्धलनेऽप्यशक्तश्चेत्त्रिपुण्ड्रादीनि कारयेत् ।

ललाटे हृदये नाभौ गले च मणिवन्धयोः ॥ २८ ॥

बाहुमध्ये बाहुमूले पृष्ठे चैव च शीर्षके । ललाटे ब्रह्मणे नमः । हृदये
हव्यवाहनाय नमः । नाभौ स्कन्दाय नमः । गले विष्णवे नमः । मध्ये
प्रभञ्जनाय नमः । मणिवन्धे वसुभ्यो नमः । पृष्ठे हरये नमः । ककुदि
शंभवे नमः । शिरसि परमात्मने नमः । इत्यादिस्थानेषु त्रिपुण्ड्रं
धारयेत् ॥

त्रिनेत्रं त्रिगुणाधारं त्रयाणां जनकं प्रभुम् ।

स्मरन्नमः शिवायेति ललाटे तत्रिपुण्ड्रकम् ॥ २९ ॥

कूर्पराधः पितृभ्यां तु ईशानाभ्यां तथोपरि ।

ईशाभ्यां नम इत्युक्त्वा पार्श्वयोश्च त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ३० ॥
 स्वच्छाभ्यां नम इत्युक्त्वा धारयेत्तत्प्रकोष्ठयोः ।
 भीमायेति तथा पृष्ठे शिवायेति च पार्श्वयोः ॥ ३१ ॥
 नीलकण्ठाय शिरसि क्षिपेत्सर्वात्मने नमः ।
 पापं नाशयते कृत्स्नमपि जन्मान्तरार्जितम् ॥ ३२ ॥
 कण्ठोपरि कृतं पापं नष्टं स्यात्तत्र धारणात् ।
 कर्णे तु धारणात्कर्णरोगादिकृतपातकम् ॥ ३३ ॥
 बाह्वोर्बाहुकृतं पापं वक्षःसु मनसा कृतम् ।
 नाभ्यां शिश्नकृतं पापं पृष्ठे गुदकृतं तथा ॥ ३४ ॥
 पार्श्वयोर्धारणात्पापं परख्यालिङ्गनादिकम् ।
 तद्भस्मधारणं कुर्यात्सर्वत्रैव त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ३५ ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशानां त्र्यम्बीनां च धारणम् ।
 गुणलोकत्रयाणां च धारणं तेन वै श्रुतम् ॥ ३६ ॥

इति चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

मानस्तोकेन मन्त्रेण मन्त्रितं भस्म धारयेत् ।
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं भवेत्सामं मध्यपुण्ड्रं त्रियायुषम् ॥ १ ॥
 त्रियायुषाणि कुरुते ललाटे च भुजद्वये ।
 नाभौ शिरसि हृत्पार्श्वे ब्राह्मणाः क्षत्रियास्तथा ॥ २ ॥
 त्रैवर्णिकानां सर्वेषामग्निहोत्रसमुद्भवम् ।
 इदं मुख्यं गृहस्थानां विरजानलजं भवेत् ॥ ३ ॥
 विरजानलजं चैव धार्यं प्रोक्तं महर्षिभिः ।
 औपासनसमुत्पन्नं गृहस्थानां विशेषतः ॥ ४ ॥
 समिदग्निसमुत्पन्नं धार्यं वै ब्रह्मचारिणा ।
 शूद्राणां श्रोत्रियागारपचनाग्निसमुद्भवम् ॥ ५ ॥
 अन्येषामपि सर्वेषां धार्यं चैवानलोद्भवम् ।
 यतीनां ज्ञानदं प्रोक्तं वनस्थानां विरक्तिदम् ॥ ६ ॥

अतिवर्णाश्रमाणां तु इमशानाग्निसमुद्भवम् । सर्वेषां देवालयस्थं भस्म

शिवाग्निजं शिवयोगिनाम् । शिवालयस्थं तल्लिङ्गलितं वा मन्त्रसं-
स्कारदग्धं वा । तत्रैते श्लोका भवन्ति ।

तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ।
येन विप्रेण शिरसि त्रिपुण्ड्रं भस्मना धृतम् ॥ ७ ॥
त्यक्तवर्णाश्रमाचारो लुप्तसर्वक्रियोऽपि यः ।
सकृत्तिर्यक्त्रिपुण्ड्राङ्गधारणात्सोऽपि पूज्यते ॥ ८ ॥
ये भस्मधारणं त्यक्त्वा कर्म कुर्वन्ति मानवाः ।
तेषां नास्ति विनिर्मोक्षः संसाराज्जन्मकोटिभिः ॥ ९ ॥
महापातकयुक्तानां पूर्वजन्मार्जितागसाम् ।
त्रिपुण्ड्रोद्धूलने द्वेषो जायते सुदृढं बुधाः ॥ १० ॥
येषां कोपो भवेद्ब्रह्मललाटे भस्मदर्शनात् ।
तेषामुत्पत्तिसांकर्यमनुमेयं विपश्चिता ॥ ११ ॥
येषां नास्ति मुने श्रद्धा श्रौते भस्मनि सर्वदा ।
गर्भाधानादिसंस्कारस्तेषां नास्तीति निश्चयः ॥ १२ ॥
ये भस्मधारिणं दृष्ट्वा नराः कुर्वन्ति ताडनम् ।
तेषां चण्डालतो जन्म ब्रह्मब्रूह्यं विपश्चिता ॥ १३ ॥
तेषां क्रोधो भवेद्भस्मधारणे तत्प्रमाणके ।
ते महापातकैर्युक्ता इति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ १४ ॥
त्रिपुण्ड्रं ये विनिन्दन्ति निन्दन्ति शिवमेव ते ।
धारयन्ति च ये भक्त्या धारयन्ति शिवं च ते ॥ १५ ॥
धिग्भस्मरहितं फालं धिग्ग्राममशिवालयम् ।
धिग्गनीशार्चनं जन्म धिग्विद्यामशिवाश्रयाम् ॥ १६ ॥
रुद्राग्नेर्यत्परं वीर्यं तद्भस्म परिकीर्तितम् ।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु वीर्यवान्भस्मसंयुतः ॥ १७ ॥
भस्मनिष्ठस्य दहन्ते दोषा भस्माग्निसंगमात् ।
भस्मस्नानविशुद्धात्मा भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥ १८ ॥
भस्मसंदिग्धसर्वाङ्गो भस्मदीप्तत्रिपुण्ड्रकः ।

भस्मशायी च पुरुषो भस्मनिष्ठ इति स्मृतः ॥ १९ ॥

इति पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

अथ भुसुण्डः कालाग्निद्रुं नामपञ्चकस्य माहात्म्यं ब्रूहीति होवाच ।
अथ वसिष्ठवंशजस्य शतभार्यासमेतस्य धनंजयस्य ब्राह्मणस्य ज्येष्ठ-
भार्यापुत्रः करुण इति नाम तस्य शुचिस्मिता भार्या । असौ करुणो
भ्रातृवैरमसहमानो भवानीतदस्थं नृसिंहमगमत् । तत्र देवसमीपेऽन्ये-
नोपायनार्थं समर्पितं जम्बीरफलं गृहीत्वाजिघ्रत्तदा तत्रस्था अशपन्पाप
मक्षिको भव वर्षाणां शतमिति । सोऽपि शापमादाय मक्षिकः सन्स्व-
चेष्टितं तस्यै निवेद्य मां रक्षेति स्वभार्यामवदत्तदा मक्षिकोऽभवत्तमेवं
ज्ञात्वा ज्ञातयस्तैलमध्ये ह्यमारयन्त्सा मृतं पतिमादायारुन्धतमिगमद्भो
शुचिस्मिते शोकेनालमरुन्धत्याहामुं जीवयाम्यद्य विभूतिमादायेति
एषाग्निहोत्रजं भस्म—

मृत्युंजयेन मन्त्रेण मृतजन्तौ तदाक्षिपत् ।

मन्दवायुस्तदा जज्ञे व्यजनेन शुचिस्मितः ॥ १ ॥

उदतिष्ठत्तदा जन्तुर्भस्मनोऽस्य प्रभावतः ।

ततो वर्षशते पूर्णे ज्ञातिरेको ह्यमारयत् ॥ २ ॥

भस्मैव जीवयामास काश्यां पञ्च तदाभवन् ।

देवानपि तथाभूतान्मामप्येतादृशं पुरा ॥ ३ ॥

तस्मात्तु भस्मना जन्तुं जीवयामि तदानघे ।

इत्येवमुक्त्वा भगवान्दधीचिः समजायत ॥ ४ ॥

स्वरूपं च ततो गत्वा स्वमाश्रमपदं ययाविति । इदानीमस्य भस्मनः
सर्वाधिभक्षणसामर्थ्यं विधत्त इत्याह । श्रीगौतमविवाहकाले तामहल्यां
दृष्ट्वा सर्वे देवाः कामातुरा अभवन् तदा नष्टज्ञाना दूर्वाससं गत्वा पप्र-
च्छुस्तद्दोषं शमयिष्यामीत्युवाच ततः शतरुद्रेण मन्त्रेण मन्त्रितं भस्मवै
पुरा मयापि दत्तं ब्रह्महत्यादि शान्तम् ।

इत्येवमुक्त्वा दूर्वासा दत्तवान्भस्म चोत्तमम् ।

जाता मद्बचनात्सर्वे यूयं तेऽधिकतेजसः ॥ ५ ॥

शतरुद्रेण मन्त्रेण भस्मोद्भूलितविग्रहाः ।

निर्धूतरजसः सर्वे तत्क्षणाच्च वयं मुने ॥ ६ ॥

आश्चर्यमेतज्जानीमो भस्मसामर्थ्यमीदृशम् । अस्य भस्मनः शक्तिमन्यां
शृणु । एतदेव हरिशंकरयोर्ज्ञानप्रदम् । ब्रह्महत्यादिपापनाशकम् । महा-
विभूतिदमिति शिववक्षसि स्थितं नखेनादाय प्रणवेनाभिमन्त्र्य गायत्र्यां
पश्चाक्षरेणाभिमन्त्र्य हरिर्मस्तकगात्रेषु समर्पयेत् तथा हृदि ध्यायस्वेति
हरिमुक्त्वा हरः स्वहृदि ध्यात्वा दृष्टो दृष्ट इति शिवमाह ॥

ततो भस्म भक्षयेति हरिमाह हरस्ततः ।

भक्षयिष्ये शिवं भस्म स्नात्वाहं भस्मना पुरा ॥ ७ ॥

पृष्ठेश्वरं भक्तिगम्यं भस्माभक्षयदच्युतः ।

तत्राश्चर्यमतीवासीत्प्रतिबिम्बसमद्युतिः ॥ ८ ॥

वासुदेवः शुद्धमुक्ताफलवर्णोऽभवत्क्षणात् ।

तदाप्रभृति शुक्लाभो वासुदेवः प्रसन्नवान् ॥ ९ ॥

न शक्यं भस्मनो ज्ञानं प्रभावं ते कुतो विभो ।

नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु त्वामहं शरणं गतः ॥ १० ॥

त्वत्पादयुगले शंभो भक्तिरस्तु सदा मम ।

भस्मधारणसंपन्नो मम भक्तो भविष्यति ॥ ११ ॥

अत एवैषा भूतिर्भूतिकरीत्युक्ता । अस्य पुरस्ताद्वसव आसन् रुद्रा दक्षि-
णत आदित्याः पश्चाद्विश्वेदेवा उत्तरतो ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा नाभ्यां सूर्या-
चन्द्रमसौ पार्श्वयोस्तदेतद्वचाभ्युक्तम् ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् । य-
स्मिन्देवा अधिविश्वे निषेदुः । यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति । य इत्त-
द्विदुस्त इमे समासते । य एतद्बृहज्जावालं सार्वकामिकं मोक्षद्वारमृद्मयं
यजुर्मयं साममयं ब्रह्ममयममृतमयं भवति । य एतद्बृहज्जालं बालो वा
युवा वा वेद स महान्भवति । स गुरुः सर्वेषां मन्त्राणामुपदेशा भवति ।
मृत्युतारकं गुरुणा लब्धं कण्ठे बाहौ शिखायां वा बध्नीत । सप्तद्वीपवती
भूमिर्दक्षिणार्थं नावकल्पते तस्माच्छ्रद्धया यां काञ्चिद्वा दद्यात्सा दक्षिणा
भवति ॥ १२ ॥ इति षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

अथ जनको वैदेहो याज्ञवल्क्यमुपसमेत्योवाच भगवन् त्रिपुण्ड्रविधिं
नो ब्रूहीति स होवाच सद्योजातादिपञ्चब्रह्ममन्त्रैः परिगृह्याग्निरिति
भस्मेत्यभिमन्त्र्य मानस्तोक इति समुद्धृत्य त्रियायुषमिति जलेन
संस्ृज्य त्र्यम्बकमिति शिरोललाटवक्षःस्कन्धेषु धृत्वा पूतो भवति
मोक्षी भवति । शतरुद्रेण यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते स एष
भस्मज्योतिरिति वै याज्ञवल्क्यः ॥ १ ॥ जनको ह वैदेहः स
होवाच याज्ञवल्क्यं भस्मधारणात्किं फलमश्नुत इति स होवाच तद्भ-
स्मधारणादेव मुक्तिर्भवति तद्भस्मधारणादेव शिवसायुज्यमवाप्नोति न
स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते स एष भस्मज्योतिरिति वै याज्ञवल्क्यः
॥ २ ॥ जनको ह वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यं भस्मधारणात्किं
फलमश्नुते न वेति तत्र परमहंसानाम् संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदूर्वासऋभु-
निदाघजडभरतदत्तात्रेयैरेवतकभुसुण्डप्रभृतयो विभूतिधारणादेवमुक्ताः
स्युः स एष भस्मज्योतिरिति वै याज्ञवल्क्यः ॥ ३ ॥ जनको ह वैदेहः
स होवाच याज्ञवल्क्यं भस्मस्नानेन किं जायत इति यस्य कस्यचिच्छरीरे
यावन्तो रोमकूपास्तावन्ति लिङ्गानि भूत्वा तिष्ठन्ति ब्राह्मणो वा क्षत्रियो
वा वैश्यो वा शूद्रो वा तद्भस्मधारणादेतच्छब्दस्य रूपं यस्यां तस्यां
ह्येवावतिष्ठते ॥ ४ ॥ जनको ह वैदेहः पैप्पलादेन सह प्रजापतिलोकं
जगाम तं गत्वोवाच भो प्रजापते त्रिपुण्ड्रस्य माहात्म्यं ब्रूहीति तं प्रजा-
पतिरब्रीह्यथैवेश्वरस्य माहात्म्यं तथैव त्रिपुण्ड्रस्येति ॥ ५ ॥ अथ पैप्प-
लादो वैकुण्ठं जगाम तं गत्वोवाच भो विष्णो त्रिपुण्ड्रस्य माहात्म्यं
तथैव त्रिपुण्ड्रस्येति विष्णुराह ॥ ६ ॥ अथ पैप्पलादः कालाग्निरुद्रं परि-
समेत्योवाचाधीहि भगवन् त्रिपुण्ड्रस्य विधिमिति त्रिपुण्ड्रस्य विधि-
र्मया वक्तुं न शक्य इति सत्यमिति होवाचाथ भस्मच्छन्नः संसार-
न्मुच्यते भस्मशय्याशयानस्तच्छब्दगोचरः शिवसायुज्यमवाप्नोति न स
पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते रुद्राध्यायी सन्नमृतत्वं च गच्छति स एष
भस्मज्योतिर्विभूतिधारणाद्ब्रह्मैकत्वं च गच्छति विभूतिधारणादेव सर्वेषु
तीर्थेषु स्नातो भवति विभूतिधारणाद्वाराणस्यां स्नानेन यत्फलमवाप्नोति

तत्फलमश्नुते स एष भस्मज्योतिर्यस्य कस्यचिच्छरीरे त्रिपुण्ड्रस्य लक्ष्म
वर्तते प्रथमा प्रजापतिर्द्वितीया विष्णुस्तृतीया सदाशिव इति स एष
भस्मज्योतिरिति स एष भस्मज्योतिरिति॥७॥अथ कालाग्निरुद्रं भगवन्तं
सनत्कुमारः पप्रच्छाधीहि भगवन् रुद्राक्षधारणविधिं स होवाच रुद्रस्य
नयनादुत्पन्ना रुद्राक्षा इति लोके ख्यायन्ते सदाशिवः संहारकाले
संहारं कृत्वा संहाराक्षं मुकुलीकरोति तन्नयनाज्जाता रुद्राक्षा इति
होवाच तस्माद्रुद्राक्षत्वमिति तद्रुद्राक्षत्वमिति तद्रुद्राक्षे वाग्विषये कृते
दशगोप्रदानेन यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते स एष भस्मज्योती
रुद्राक्ष इति तद्रुद्राक्षं करेण स्पृष्ट्वा धारणमात्रेण द्विसहस्रगोप्रदानफलं
भवति । तद्रुद्राक्षे कर्णयोर्धार्यमाणे एकादशसहस्रगोप्रदानफलं भवति
एकादशरुद्रत्वं च गच्छति । तद्रुद्राक्षे शिरसि धार्यमाणे कोटिगोप्रदा-
नफलं भवति । एतेषां स्थानानां कर्णयोः फलं वक्तुं न शक्यमिति
होवाच । मूर्ध्नि चत्वारिंशच्छिखायामेकं त्रयं वा श्रोत्रयोर्द्वादश कर्णे
द्वात्रिंशद्वाहोः षोडश षोडश द्वादश द्वादश मणिवन्धयोः षट् षडङ्गुष्ठा-
योस्ततः संध्यां सकुशोऽहरहरुपासीताग्निज्योतिरित्यादिभिरग्नौ जुहु-
यात् ॥ ८ ॥ इति सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

अथ बृहज्जाबालस्य फलं नो ब्रूहि भगवन्निति स होवाच य एतद्बृह-
ज्जाबालं नित्यमधीते सोऽग्निपूतो भवति स वायुपूतो भवति स आदित्यपूतो
भवति स ब्रह्मपूतो भवति स विष्णुपूतो भवति स रुद्रपूतो भवति
स सर्वपूतो भवति स सर्वपूतो भवति ॥ १ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्य-
मधीते सोऽग्निं स्तम्भयति स आदित्यं स्तम्भयति स सोमं स्तम्भयति स
उदकं स्तम्भयति स सर्वान्देवान्स्तम्भयति स सर्वान्गृहान्स्तम्भयति स विषं
स्तम्भयति स विषं स्तम्भयति ॥ २ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते
स मृत्युं तरति स पाप्मानं तरति स ब्रह्महत्यां तरति स भ्रूणहत्यां तरति
स वीरहत्यां तरति स सर्वहत्यां तरति स संसारं तरति स सर्वं तरति
स सर्वं तरति ॥ ३ ॥ य एतद्बृहज्जाबालं नित्यमधीते स भूलोकं
जयति स भुवर्लोकं जयति स सुवर्लोकं जयति स महर्लोकं जयति

स जनोलोकं जयति स तपोलोकं जयति स सत्यलोकं जयति स
 सर्वाल्लोकाञ्जयति स सर्वाल्लोकाञ्जयति ॥ ४ ॥ य एतद् बृहज्जावालं
 नित्यमधीते स ऋचोऽधीते स यजूंष्यधीते स सामान्यधीते सोऽथर्व-
 णमधीते सोऽङ्गिरसमधीते स शाखा अधीते स कल्पानधीते स नाराशं-
 सीरधीते स पुराणान्यधीते स ब्रह्मप्रणवमधीते स ब्रह्मप्रणवमधीते ॥ ५ ॥
 अनुपनीतशतमेकमेकेनोपनीतेन तत्सममुपनीतशतमेकमेकेन गृहस्थेन
 तत्समं गृहस्थशतमेकमेकेन वानप्रस्थेन तत्समं वानप्रस्थशतमेकमेकेन
 यतिना तत्समं यतीनां तु शतं पूर्णमेकमेकेन रुद्रजापकेन तत्समं रुद्रजा-
 पकशतमेकमेकेन अथर्वशिरःशिखाध्यापकेन तत्सममथर्वशिरःशिखा-
 ध्यापकशतमेकमेकेन बृहज्जावालोपनिषदध्यापकेन तत्समं तद्वा एतत्परं
 धाम बृहज्जावालोपनिषजपशीलस्य यत्र न सूर्यस्तपति यत्र न वायुर्वाति
 यत्र न चन्द्रमा भाति यत्र न नक्षत्राणि भान्ति यत्र नाग्निर्दहति यत्र न
 मृत्युः प्रविशति यत्र न दुःखानि प्रविशन्ति सदानन्दं परमानन्दं शान्तं
 शाश्वतं सदाशिवं ब्रह्मादिवन्दितं योगिध्येयं परं पदं यत्र गत्वा न निव-
 र्तन्ते योगिनस्तदेतद्वचाभ्युक्तम् ॥ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति
 सूरयः । दिवा वि चक्षुराततम् ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समि-
 न्धते । विष्णोर्यत्परमं पदम् ॥ ॐ सत्यमित्युपनिषत् ॥ ६ ॥ इत्यष्टमं
 ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

इत्यथर्ववेदीयबृहज्जावालोपनिषत्समाप्ता

कौषीतकिब्राह्मणोपनिषत् ॥ १८ ॥

श्रीमत्कौषीतकीविद्यावेद्यप्रज्ञापराक्षरम् ।

प्रतियोगिविनिर्मुक्तब्रह्ममात्रं विचिन्तये ॥

ॐ वाङ्मे मनसीति शान्तिः ॥

चित्रो ह वै गार्ग्यायणिर्यक्ष्यमाण आरुणिं वव्रे स ह पुत्रं श्वेतकेतुं
 प्रजिघ्राय याजयेति तं हासीनं पप्रच्छ गौतमस्य पुत्रस्ते संवृतं लोके

यस्मिन्माधास्यस्यन्यमहो बद्धा तस्य लोके धास्यतीति स होवाच नाह-
मेतद्वेद हन्ताचार्यं प्रच्छानीति स ह पितरमासाद्य पप्रच्छेतीति मा-
प्राक्षीत्कथं प्रतिब्रवाणीति स होवाचाहमप्येतन्न वेद सदस्यैव वयं
स्वाध्यायमधीत्य हरामहे यन्नः ददत्येद्युभौ गमिष्याव इति ॥ स ह समि-
त्पाणिश्चित्रं गार्ग्यायणं प्रतिचक्रम उपायानीति तं होवाच ब्रह्मार्होऽसि
गौतम यो मामुपागा एहि त्वा ज्ञपयिष्यामीति ॥ १ ॥ स होवाच ये
वैके चास्माल्लोकात्प्रयन्ति चन्द्रमसमेव ते सर्वे गच्छन्ति तेषां प्राणैः
पूर्वपक्ष आप्यायतेऽथापरपक्षे न प्रजनयत्येतद्वै स्वर्गस्य लोकस्य द्वारं
यश्चन्द्रमास्तं यत्प्रत्याहतमिति सृजते य एनं प्रत्याहतमिह वृष्टिर्भूत्वा वर्षति
स इह कीटो वा पतङ्गो वा शकुनिर्वा शार्दूलो वा सिंहो वा मत्स्यो वा
परश्वा वा पुरुषो वान्यो वैतेषु स्थानेषु प्रत्याजायते यथाकर्म यथा-
विद्यं तमागतं पृच्छति कोऽसीति तं प्रतिब्रूयाद्विचक्षणादृतवो रेत आभृतं
पञ्चदशात्प्रसूतात्पिड्यावतस्तन्मा पुंसि कर्तयैरध्वं पुंसा कर्त्रा मातरि
मासिषिक्तः स जायमान उपजायमानो द्वादशत्रयोदश उपमासो द्वाद-
शत्रयोदशेन पित्रा संतद्विदेहं प्रतितद्विदेहं तन्म ऋतवो मर्त्यव
आरभध्वं तेन सत्येन तपसर्तुरस्म्यार्तवोऽसि कोऽस्मि त्वमस्मीति तम-
तिसृजते ॥ २ ॥ स एतं देवयानं पन्थानमापद्याग्निलोकमागच्छति स
वायुलोकं स वरुणलोकं स आदित्यलोकं स इन्द्रलोकं स प्रजापतिलोकं
स ब्रह्मलोकं ह तस्य वा एतस्य ब्रह्मलोकस्यारोहदो मुहूर्ता येष्टिहा वि-
रजा नदील्यो वृक्षः सालज्यं संस्थानमपराजितमायतनमिन्द्रप्रजापती
द्वारगोपौ विभु प्रमितं विचक्षणासंध्यमितौजाः पर्यङ्कः प्रिया च मानसी
प्रतिरूपा च चाक्षुषी पुष्पाण्यादायावयतौ वै च जगत्यम्बाश्चाम्बावय-
वाश्चाप्सरसोऽम्बया नद्यस्तमित्यंविदा गच्छति तं ब्रह्माहामिधावत
मम यशसा विरजां वायं नदीं प्रापन्न वायं जिगीष्यतीति ॥ ३ ॥ तं
पञ्चशतान्यप्सरसां प्रतिधावन्ति शतं मालाहस्ताः शतमाञ्जनहस्ताः
शतं चूर्णहस्ताः शतं वासोहस्ताः शतं कणाहस्तास्तं ब्रह्मालंकारेणालं कु-
र्वन्ति स ब्रह्मालंकारेणालंकृतो ब्रह्म विद्वान् ब्रह्मैवाभिप्रैति स आग-

च्छत्यारं हृदं तन्मनसात्येति तमृत्वा संप्रतिविदो मज्जन्ति स
 आगच्छति मुहूर्तान्येष्टिहांस्तेऽस्मादपद्रवन्ति स आगच्छति विरजां
 नदीं तां मनसैवात्येति तत्सुकृतदुष्कृते धूनुते तस्य प्रिया ज्ञातयः सुकृ-
 तमुपयन्त्यप्रिया दुष्कृतं तद्यथा रथेन धावयत्रथचक्रे पर्यवेक्षत
 एवमहोरात्रे पर्यवेक्षत एवं सुकृतदुष्कृते सर्वाणि च द्वन्द्वानि स
 एष विसुकृतो विदुष्कृतो ब्रह्म विद्वान् ब्रह्मैवाभिप्रैति ॥ ४ ॥ स आ-
 गच्छतीत्यं वृक्षं तं ब्रह्मगन्धः प्रविशति स आगच्छति सालज्यं संस्थानं
 तं ब्रह्म स प्रविशति स आगच्छत्यपराजितमायतनं तं ब्रह्मतेजः प्रवि-
 शति स आगच्छतीन्द्रप्रजापती द्वारगोपौ तावस्मादपद्रवतः स आग-
 च्छति विभुप्रमितं तं ब्रह्मयशः प्रविशति स आगच्छति विचक्षणामास-
 न्दीं बृहद्रथन्तरे सामनी पूर्वौ पादौ ध्यैत नौधसे चापरौ पादौ वैरूप-
 वैराजे शाकरैरवते तिरश्ची सा प्रज्ञा प्रज्ञाया हि विपश्यति स आगच्छत्यमि-
 तौजसं पर्यङ्कं स प्राणस्तस्य भूतं च भविष्यच्च पूर्वौ पादौ श्रीश्चैराचारौ
 बृहद्रथन्तरे अनूच्ये भद्रयन्त्रायज्ञीये शीर्षण्यमृचश्च सामानि च प्राचीना-
 तानं यजूंषि तिरश्चीनानि सोमांशव उपस्तरणमुद्वीथ उपश्रीः श्रीरुपवर्हणं
 तस्मिन्नह्मास्ते तमित्थंवित्पादेनैवाग्र आरोहति तं ब्रह्माह कोऽसीति तं
 प्रतिब्रूयात् ॥ ५ ॥ ऋतुरस्म्यार्तवोऽस्म्याकाशाद्योनेः संभूतो भार्यायै
 रेतः संवत्सरस्य तेजोभूतस्य भूतस्यात्मा भूतस्य त्वमात्मासि यस्त्वम-
 सि सोऽहमस्मीति तमाह कोऽहमस्मीति सत्यमिति ब्रूयात्किं तद्य-
 त्सत्यमिति यदन्यदेवेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च तत्सदथ यदेवाश्च प्राणाश्च
 तद्यं तदेतया वाचाभिव्याह्रियते सत्यमित्येतावदिदं सर्वमिदं सर्वमसी-
 त्येवैनं तदाह तदेतच्छ्लोकेनात्युक्तम् ॥ ६ ॥ यजूदरः सामशिरा आसा-
 वृङ्मूर्तिरव्ययः । स ब्रह्मेति हि विज्ञेय ऋषिब्रह्ममयो महानिति ॥ तमाह
 केन पौंसानि नामान्याप्नोतीति प्राणेनेति ब्रूयात्केन स्त्रीनामानीति वाचेति
 केन नपुंसकनामानीति मनसेति केन गन्धानिति घ्राणेनेति ब्रूयात्केन
 रूपाणीति चक्षुषेति केन शब्दानिति श्रोत्रेणेति केनान्नरसानिति जिह्व-
 येति केन कर्माणीति हस्ताभ्यामिति केन सुखदुःखे इति शरीरेणेति

केनानन्दं रयिं प्रजातिमित्युपस्थेनेति केनेत्या इति पादाभ्यामिति केन
धियो विज्ञातव्यं कामानिति प्रज्ञयेति प्रब्रूयात्तमाहापो वै खलु मे ह्यसा-
वयं ते लोक इति सा या ब्रह्मणि चितिर्या व्यष्टिस्तां चितिं जयति तां
व्यष्टिं व्यश्नुते य एवं वेद य एवं वेद ॥ ७ ॥

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

प्राणो ब्रह्मेति ह स्माह कौषीतकिस्तस्य ह वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो
मनो दूतं वाक्परिवेष्ट्री चक्षुर्गात्रं श्रोत्रं संश्रावयितृ यो ह वा एतस्य
प्राणस्य ब्रह्मणो मनोदूतं वेद दूतवान् भवति यश्चक्षुर्गोप्तृ गोप्तृमान्
भवति यः श्रोत्रं संश्रावयितृ संश्रावयितृमान् भवति यो वाचं परिवेष्ट्रीं
परिवेष्ट्रीमान् भवति तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एता सर्वा देवता
अयाचमानाय बलिं हरन्ति तथो एवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमानायैव
बलिं हरन्ति य एवं वेद तस्योपनिषन्न याचेदिति तद्यथा ग्रामं भिक्षित्वा
लब्ध्वोपविशेन्नाहमतो दत्तमश्नीयामिति य एवैनं पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरंस्त
एवैनमुपमन्त्रयन्ते ददाम त इत्येष धर्मो याचतो भवत्यनन्तरस्त्वेवैनमु-
पमन्त्रयन्ते ददाम त इति ॥ १ ॥ प्राणो ब्रह्मेति ह स्माह पैङ्ग्यस्तस्य
ह वा एतस्य प्राणस्य ब्रह्मणो वाक्परस्ताच्चक्षुरारुन्धे चक्षुः परस्ताच्छ्रो-
त्रमारुन्धे श्रोत्रं परस्तान्मन आरुन्धे मनः परस्तात्प्राण आरुन्धे
तस्मै वा एतस्मै प्राणाय ब्रह्मण एताः सर्वा देवता अयाचमानाय
बलिं हरन्ति तथो एवास्मै सर्वाणि भूतान्ययाचमानाय बलिं हरन्ति
य एवं वेद तस्योपनिषन्न याचेदिति तद्यथा ग्रामं भिक्षित्वा लब्ध्वोप-
विशेन्नाहमतो दत्तमश्नीयामिति य एवैनं पुरस्तात्प्रत्याचक्षीरंस्त एवै-
नमुपमन्त्रयन्ते ददाम त इत्येष धर्मो याचतो भवत्यन्यतरस्त्वेवैनमुप-
मन्त्रयन्ते ददाम त इति ॥ २ ॥ अथात एकधनावरोधनं यदेकधनमभि-
ध्यायात् पौर्णमास्यायां वामावास्यायां वा शुद्धपक्षे वा पुण्ये नक्षत्रेऽग्नि-
मुपसमाधाय परिसमूह्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य पूर्वदक्षिणं जान्वाच्य स्रुवेण
वा चमसेन वा कंसेन वैता आज्याहुतीर्जुहोति वाङ्नाम देवतावरोधिनी

सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा प्राणो नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा चक्षुर्नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा श्रोत्रं नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा मनो नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहा प्रज्ञा नाम देवतावरोधिनी सा मेऽमुष्मादिदमवरुन्धां तस्यै स्वाहेत्यथ धूमगन्धं प्रजिघायाज्यलेपेनाङ्गान्यनुविमृज्य वाचं यमोऽभिप्रवृज्यार्थं ब्रवीत दूतं वा प्रहिणुयाल्लभते हैव ॥ ३ ॥ अथातो दैवस्मरो यस्य प्रियो वभूषे यस्यै वा एषां वैतेषामेवैतस्मिन्पर्वण्यग्निमुपसमाधायैतयैवावृतैता आज्याहुतीर्जुहोति वाचं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा प्राणं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा चक्षुस्ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा श्रोत्रं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा मनस्ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहा प्रज्ञानं ते मयि जुहोम्यसौ स्वाहेत्यथ धूमगन्धं प्रजिघायाज्यलेपेनाङ्गान्यनुविमृज्य वाचं यमोऽभिप्रवृज्य संस्पर्शं जिगमिषेदपि वाताद्वा संभाषमाणस्तिष्ठेत्प्रियो हैव भवति स्मरन्ति हैवास्य ॥ ४ ॥ अथातः सायमन्नं प्रातर्दनमन्तरमग्निहोत्रमित्याचक्षते यावद्वै पुरुषो भासते न तावत्प्राणितुं शक्नोति प्राणं तदा वाचि जुहोति यावद्वै पुरुषः प्राणिति न तावद्वाधितुं शक्नोति वाचं तदा प्राणे जुहोत्येते अनन्ते अमृते आहुती जाग्रच्च स्वपंश्च संततमव्यवच्छिन्नं जुहोत्यथ या अन्या आहुतयोऽन्तवत्यस्ताः कर्ममय्यो भवन्त्येतद्ध वै पूर्वं विद्वांसोऽग्निहोत्रं जुहवाञ्चक्रुः ॥५॥ उक्तं ब्रह्मेति ह स्माह शुष्कभृङ्गारस्तदगित्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्यायाभ्यर्च्यन्ते तद्यजुरित्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्याय युज्यन्ते तत्सामेत्युपासीत सर्वाणि हास्मै भूतानि श्रैष्ठ्याय सन्नमन्ते तच्छ्रीत्युपासीत तद्यश इत्युपासीत तत्तेज इत्युपासीत तद्यथैतच्छास्त्राणां श्रीमत्तमं यशस्वितमं तेजस्वितमं भवति तथो एवैवं विद्वान् सर्वेषां भूतानां श्रीमत्तमो यशस्वितमस्तेजस्वितमो भवति तमेतमैष्टकं कर्ममयमात्मानमध्वर्युः संस्करोति तस्मिन्यजुर्मयं प्रवयति यजुर्मय ऋद्धयं होता ऋद्धमयं

साममयमुद्राता स एष सर्वस्यै त्रयीविद्याया आत्मैष उत एवास्या-
 त्मैतदात्मा भवति य एवं वेद ॥ ६ ॥ अथातः सर्वजितः कौषी-
 तकेस्त्रीण्युपासनानि भवन्ति यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्य त्रिरुदपात्रं
 प्रसिच्योद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठेत् वर्गोऽसि पाप्मानं मे वृद्धीत्येतयैवावृता
 मध्ये सन्तमुद्वर्गोऽसि पाप्मानं म उद्धृङ्गधीत्येतयैवावृतास्तं यन्तं संव-
 र्गोऽसि पाप्मानं मे संवृङ्गधीति यदहोरात्राभ्यां पापं करोति संतद्वृद्धे
 ॥ ७ ॥ अथ मासि मास्यमावास्याया पश्चाच्चन्द्रमसं दृश्यमानमुपतिष्ठे-
 तैतयैवावृता हरिततृणाभ्यामथ वाक् प्रत्यस्यति यत्ते सुसीमं हृदय-
 मधिचन्द्रमसि श्रितम् । तेनामृतत्वेस्येशानं माहं पौत्रमघं रुदमिति न
 हास्मात्पूर्वाः प्रजाः प्रयन्तीति न जातपुत्रस्याथाजातपुत्रस्याह । आप्या-
 यस्व समेतु ते । सन्ते पयांसि समुयन्तु वाजाः । यमादित्या अंशुमा-
 प्याययन्तीति । एतास्तिस्त्र क्रचो जपित्वा नास्माकं प्राणेन प्रजया पशु-
 भिराप्याययस्वेति दैवीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्तयति दक्षि-
 णं बाहुमन्वावर्तते ॥ ८ ॥ अथ पौर्णमास्यां पुरस्ताच्चन्द्रमसं दृश्यमान-
 मुपतिष्ठेतैतयैवावृता सोमो राजासि विचक्षणः पञ्चमुखोऽसि प्रजाप-
 तिर्ब्राह्मणस्त एकं मुखं तेन मुखेन राज्ञोऽत्सि तेन मुखेन मामन्नादं
 कुरु । राजात एकं मुखं तेन मुखेन विशोऽत्सि तेनैव मुखेन माम-
 न्नादं कुरु । श्येनस्त एकं मुखं तेन मुखेन पक्षिणोऽत्सि तेन मुखेन माम-
 न्नादं कुरु । अग्निस्त एकं मुखं तेन मुखेनेमं लोकमत्सि तेन मुखेन
 मामन्नादं कुरु । सर्वाणि भूतानीत्येव पञ्चमं मुखं तेन मुखेन सर्वाणि
 भूतान्यत्सि तेन मुखेन मामन्नादं कुरु । मास्माकं प्राणेन प्रजया
 पशुभिरवक्षेष्टा योऽस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तस्य प्राणेन प्रजया
 पशुभिरवक्षीयस्वेति स्थितिर्दैवीमावृतमावर्त आदित्यस्यावृतमन्वावर्त-
 न्त इति दक्षिणं बाहुमन्वावर्तते ॥ ९ ॥ अथ संवेश्यन् जायायै
 हृदयमभिमृशेत् ॥ यत्ते सुसीमे हृदये हितमन्तः प्रजापतौ । मन्येऽहं
 मां तद्विद्वांसं माहं पौत्रमघं रुदमिति न हास्मात्पूर्वाः प्रजाः
 प्रैति ॥ १० ॥ अथ प्रोष्यायन् पुत्रस्य मूर्धानमभिमृशति । अङ्गा-

दङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा वै पुत्रानामासि स जीव शरदः शतम् । असाविति नामास्य गृह्णाति । अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव । तेजो वै पुत्रानामासि स जीव शरदः शतम् । असाविति नामास्य गृह्णाति । येन प्रजापतिः प्रजाः पर्यगृह्णीतारिष्ट्यै । तेन त्वा परिगृह्णाम्यसावित्यथास्य दक्षिणे कर्णे जपत्यस्यै प्रयन्धि मधवन्जीपिन्नितीन्द्रश्रेष्ठानि द्रविणानि धेहीति माच्छेत्ता मा व्यतिष्ठाः शतं शरद आयुषो जीव पुत्र । ते नाम्ना मूर्धानमभिजिघ्राम्यसाविति त्रिरस्य मूर्धानमभिजिघ्रेद्वा त्वा हिंकारेणामिहिकरोमीति त्रिरस्य मूर्धानमभिहिंकुर्यात् ॥ ११ ॥ अथातो दैवः परिमर एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यदग्निर्ज्वलत्यथैतन्म्रियते यन्न ज्वलति तस्यादित्यमेव तेजो गच्छति वायुं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यथादित्यो दृश्यतेऽथैतन्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य चन्द्रमसमेव तेजो गच्छति वायुं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यच्चन्द्रमा दृश्यतेऽथैतन्म्रियते यन्न दृश्यते तस्य विद्युतमेव तेजो गच्छति वायुं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यद्विद्युद्विद्योततेऽथैतन्म्रियते यन्न विद्योतते तस्य वायुमेव तेजो गच्छति वायुं प्राणस्ता वा एताः सर्वा देवता वायुमेव प्रविश्य वायौ सृप्ता न मूर्च्छन्ते तस्मादेव पुनरुदीरत इत्यधिदैवतमथाध्यात्मम् ॥ १२ ॥ एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यद्वाचा वदत्यथैतन्म्रियते यन्न वदति तस्य चक्षुरेव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यच्चक्षुषा पश्यत्यथैतन्म्रियते यन्न पश्यति तस्य श्रोत्रमेव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यच्छ्रोत्रेण शृणोत्यथैतन्म्रियते यन्न शृणोति तस्य मन एव तेजो गच्छति प्राणं प्राण एतद्वै ब्रह्म दीप्यते यन्मनसा ध्यायत्यथैतन्म्रियते यन्न ध्यायति तस्य प्राणमेव तेजो गच्छति प्राणं प्राणस्ता वा एताः सर्वा देवताः प्राणमेव प्रविश्य प्राणे सृप्ता न मूर्च्छन्ते तस्माद्वैव पुनरुदीरते तद्यदिह वा एवंविद्वांस उभौ पर्वतावभिप्रवर्तेयातां तुस्तूर्पमाणो दक्षिणश्चोत्तरश्च न हैवैनं स्तण्वायातामथ य एनं द्विपन्ति यांश्च स्वयं द्वेष्टि त एनं सर्वे परितो म्रियन्ते ॥ १३ ॥ अथातो निःश्रेयसादानं

एता ह वै देवता अहंश्रेयसे विवदमाना अस्माच्छरीरादुच्चक्र-
 मुस्तद्वाग्भूतं शिष्येऽथैतद्वाक्प्रविवेश तद्वाचा वदच्छिष्य एवाथैतच्चक्षुः
 प्रविवेश तद्वाचा वदच्चक्षुषा पश्यच्छिष्य एवाथैतच्छ्रोत्रं प्रविवेश तद्वाचा
 वदच्चक्षुषा पश्यच्छ्रोत्रेण शृण्वच्छिष्य एवाथैतन्मनः प्रविवेश तद्वाचा वद-
 श्चक्षुषा पश्यच्छ्रोत्रेण शृण्वन्मनसा ध्यायच्छिष्य एवाथैतत्प्राणः प्रविवेश
 तत्तत एव समुत्तस्थौ तद्देवाः प्राणे निःश्रेयसं विचिन्त्य प्राणमेव प्रज्ञात्मा-
 नमभिसंस्तूय सहैतैः सर्वैरस्माल्लोकादुच्चक्रमुस्ते वायुप्रतिष्ठाकाशात्मान
 स्वर्ययुस्तथो एवैवं विद्वान् सर्वेषां भूतानां प्राणमेव प्रज्ञात्मानमभिसंस्तूय
 सहैतैः सर्वैरस्माच्छरीरादुत्क्रामति स वायुप्रतिष्ठाकाशात्मा न स्वरेति
 तद्भवति यत्रैतद्देवास्तत्प्राप्य तदमृतो भवति यदमृता देवाः ॥ १४ ॥
 अथातः पितापुत्रीयं संप्रदानमिति चाचक्षते पिता पुत्रं प्रेष्याह्वयति
 नवैस्तृणैरगारं संस्तीर्याग्निमुपसमाधायोदकुम्भं सपात्रमुपनिधायामृतं
 वाससा संप्रच्छन्नः श्येत एत्य पुत्र उपरिष्ठादभिनिपद्यत इन्द्रियैरस्ये-
 न्द्रियाणि संस्पृश्यापि वास्याभिमुखत एवासीताथास्मै संप्रयच्छति
 वाचं मे त्वयि दधानीति पिता वाचं ते मयि दध इति पुत्रः प्राणं मे
 त्वयि दधानीति पिता प्राणं ते मयि दध इति पुत्रश्चक्षुर्मे त्वयि दधानीति
 पिता चक्षुस्ते मयि दध इति पुत्रः श्रोत्रं मे त्वयि दधानीति पिता श्रोत्रं
 ते मयि दध इति पुत्रो मनो मे त्वयि दधानीति पिता मनस्ते मयि दध
 इति पुत्रोऽन्नरसान्मे त्वयि दधानीति पिता अन्नरसां स्ते मयि दध इति
 पुत्रः कर्माणि मे त्वयि दधानीति पिता कर्माणि ते मयि दध इति पुत्रः
 सुखदुःखे मे त्वयि दधानीति पिता सुखदुःखे ते मयि दध इति पुत्र
 आनन्दं रतिं प्रजार्तिं मे त्वयि दधानीति पिता आनन्दं रतिं प्रजार्तिं
 ते मयि दध इति पुत्र इत्यां मे त्वयि दधानीति पिता इत्यां ते मयि
 दध इति पुत्रो धियो विज्ञातव्यं कामान्मे त्वयि दधानीति पिता
 धियो विज्ञातव्यं कामांस्ते मयि दध इति पुत्रोऽथ दक्षिणावृदुपनिष्क्रामति
 तं पितानुमन्त्रयते यशो ब्रह्मचर्यसमन्नाद्यं कीर्तिस्त्वा जुषतामित्यथेत-
 सव्यमंसमन्ववेक्षते पाणिनान्तर्धाय वसनान्तेन वा प्रच्छाद्य स्वर्गाल्लो-

कान्कामानवामुहीति स यद्यगदः स्यात्पुत्रस्यैश्वर्ये पिता वसेत्परि वा
ब्रजेद्ययुर्वै प्रेयाद्यदेवैनं समापयति तथा समापयितव्यो भवति तथा
समापयितव्यो भवति ॥ १५ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

प्रतर्दनो ह वै दैवोदासिरिन्द्रस्य प्रियं धामोपजगाम युद्धेन पौरुषेण
च तं हेन्द्र उवाच प्रतर्दन वरं ते ददानीति स होवाच प्रतर्दनस्त्वमेव
वृणीष्व यं त्वं मनुष्याय हिततमं मन्यस इति तं हेन्द्र उवाच न वै वरं
परस्मै वृणीते त्वमेव वृणीष्वेत्यवरो वैतर्हि किल म इति होवाच प्रतर्द-
नोऽथो खल्विन्द्रः सत्यादेव नेयाय सत्यं हीन्द्रः स होवाच मामेव
विजानीहेतदेवाहं मनुष्याय हिततमं मन्ये यन्मां विजानीयां त्रिशीर्षाणं
त्वाष्ट्रमहनमवाङ्मुखान्यतीन्सालावृकेभ्यः प्रायच्छं बह्वीः सधा अति-
क्रम्य दिवि प्रह्लादीनतृणमहमन्तरिक्षे पौलोमान्पृथिव्यां कालकाश्यां
स्तस्य मे तत्र न लोम च नामीयते स यो मां विजानीयां नास्य केन च
कर्मणा लोको मीयते न मातृवधेन न पितृवधेन न स्तेयेन न भूणहत्यया
नास्य पापं च न चकृपो मुखान्नीलं वेत्तीति ॥ १ ॥ स होवाच प्राणो-
ऽस्मि प्रज्ञात्मा तं मामायुरमृतमित्यपास्वायुः प्राणः प्राणो वा आयुः प्राण
उवाचामृतं यावद्धयस्मिञ्छरीरे प्राणो वसति तावदायुः प्राणन हो-
वामुष्मिल्लोकेऽमृतत्वमाप्नोति प्रज्ञया सत्यसंकल्पं स यो म आयुरमृतमि-
त्युपास्ते सर्वमायुरस्मिल्लोक एत्याप्नोत्यमृतत्वमक्षितिं स्वर्गे लोके
तद्वैक आहुरेकभूयं वै प्राणा गच्छन्तीति न हि कश्चन शक्नुयात्
सकृद्वाचा नाम प्रज्ञापयितुं चक्षुषा रूपं श्रोत्रेण शब्दं मनसा ध्यान-
मित्येकभूयं वै प्राणा भूत्वा एकैकं सर्वाण्येवैतानि प्रज्ञापयन्ति वाचं
वदतीं सर्वे प्राणा अनुवदन्ति चक्षुः पश्यत्सर्वे प्राणा अनुपश्यन्ति
श्रोत्रं शृण्वत्सर्वे प्राणा अनुशृण्वन्ति मनो ध्यायत्सर्वे प्राणा अनु-
ध्यायन्ति प्राणं प्राणन्तं सर्वे प्राणा अनुप्राणन्तीत्येवमुहैवैतदिति हेन्द्र
उवाचास्तीत्येव प्राणानां निःश्रेयसादानमिति ॥ २ ॥ जीवति वागपेतो
मूकान्विपश्यामो जीवति चक्षुरपेतोऽन्धान्विपश्यामो जीवति श्रोत्रा-

पेतो बधिरान्वेषयामो जीवति बाहुच्छिन्नो जीवत्यूरुच्छिन्न इत्येवं
हि पश्याम इत्यथ खलु प्राण एव प्रज्ञात्मेदं शरीरं परिगृह्योत्थापयति
तस्मादेतमेवोक्तथमुपासीत यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राणः
सह होतावस्मिञ्छरीरं वसतः सहोत्क्रामतस्तस्यैषैव दृष्टिरेतद्विज्ञानं
यत्रैतत्पुरुषः सुप्तः स्वप्नं न कंचन पश्यत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा भवति
तदैतं वाक्सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति श्रोत्रं
सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्रतिबु-
ध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः प्राणा
यथायतनं विप्रतिष्ठन्ते प्राणेभ्यो देवा देवेभ्यो लोकास्तस्यैषैव सिद्धिरेत-
द्विज्ञानं यत्रैतत्पुरुष आतो मरिष्यन्नाबल्यं न्येत्यमोहं नेति तदाहुरुदक-
मीच्चित्तं न शृणोति न पश्यति वाचा वदत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा
भवति तदैतं वाक्सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति
श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स यदा प्र-
तिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवैतस्मादात्मनः
प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठन्ते प्राणेभ्यो देवा देवेभ्यो लोकाः ॥ ३ ॥ स
यदास्माच्छरीरादुत्क्रामति वागस्मात्सर्वाणि नामान्यभिविसृज्यते वाचा
सर्वाणि नामान्याप्नोति प्राणोऽस्मात्सर्वाङ्गान्धानभिविसृजते प्राणेन
सर्वाङ्गान्धानामोति चक्षुरस्मात्सर्वाणि रूपाण्यभिविसृजते चक्षुषा
सर्वाणि रूपाण्याप्नोति श्रोत्रमस्मात्सर्वाञ्छब्दानभिविसृजते श्रोत्रेण
सर्वाञ्छब्दानामोति मनोऽस्मात्सर्वाणि ध्यातान्यभिविसृजते मनसा
सर्वाणि ध्यातान्याप्नोति सैषा प्राणे सर्वासिर्यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा
प्रज्ञा स प्राणः सह होतावस्मिञ्छरीरे वसतः सहोत्क्रामतोऽथ खलु यथा
प्रज्ञायां सर्वाणि भूतान्येकीभवन्ति तद्व्याख्यास्यामः ॥ ४ ॥ वागेवास्मा
एकमङ्गमुदूढं तस्यै नाम परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा घ्राणमेवास्या
एकमङ्गमुदूढं तस्य गन्धः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा चक्षुरेवास्या
एकमङ्गमुदूढं तस्य रूपं परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा श्रोत्रमेवास्या
एकमङ्गमुदूढं तस्य शब्दः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा जिह्वेवास्या एक-

मङ्गमुद्वं तस्यान्नरसः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा हस्तावेवास्या एक-
मङ्गमुद्वं तयोः कर्म परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा शरीरमेवास्या एकम-
ङ्गमुद्वं तस्य सुखदुःखे परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा उपस्थ एवास्या
एकमङ्गमुद्वं तस्यानन्दो रतिः प्रजातिः परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा
पादावेवास्या एकमङ्गमुद्वं तयोरित्या परस्तात्प्रतिविहिता भूतमात्रा प्र-
ज्ञेवास्या एकमङ्गमुद्वं तस्यै धियो विज्ञातव्यं कामाः परस्तात्प्रतिविहिता
भूतमात्रा ॥ ५ ॥ प्रज्ञया वाचं समारुह्य वाचा सर्वाणि नामान्याप्नोति
प्रज्ञया प्राणं समारुह्य प्राणेन सर्वान्गन्धानाप्नोति प्रज्ञया चक्षुः समारुह्य
चक्षुषा सर्वाणि रूपाण्याप्नोति प्रज्ञया श्रोत्रं समारुह्य श्रोत्रेण सर्वाञ्छ-
ब्दानाप्नोति प्रज्ञया जिह्वां समारुह्य जिह्वया सर्वानन्नरसानाप्नोति प्रज्ञया
हस्तौ समारुह्य हस्ताभ्यां सर्वाणि कर्माण्याप्नोति प्रज्ञया शरीरं समा-
रुह्य शरीरेण सुखः दुःखे आप्नोति प्रज्ञयोपस्थं समारुह्योपस्थेनानन्दं रतिं
प्रजातिमाप्नोति प्रज्ञया पादौ समारुह्य पादाभ्यां सर्वा इत्या आप्नोति
प्रज्ञयैव धियं समारुह्य प्रज्ञयैव धियो विज्ञातव्यं कामानाप्नोति ॥ ६ ॥
न हि प्रज्ञापेता वाङ् नाम किञ्चन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाह-
मेतन्नाम प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतः प्राणो गन्धं कञ्चन प्रज्ञपयेदन्यत्र
मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतं गन्धं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं चक्षू-
रूपं किञ्चन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतद्रूपं प्राज्ञासिषमिति
न हि प्रज्ञापेतं श्रोत्रं शब्दं कञ्चन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाह-
मेतं शब्दं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेता जिह्वान्नरसं कञ्चन प्रज्ञपयेद-
न्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतमन्नरसं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतौ
हस्तौ कर्म किञ्चन प्रज्ञपयेतामन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतत्कर्म
प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतं शरीरं सुखदुःखं किञ्चन प्रज्ञपयेदन्यत्र
मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतत्सुखः दुःखं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेत
उपस्थ आनन्दं रतिं प्रजातिं कञ्चन प्रज्ञपयेदन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह
नाहमेतमानन्दं रतिं प्रजातिं प्राज्ञासिषमिति न हि प्रज्ञापेतौ पादावित्यां
काञ्चन प्रज्ञपयेतामन्यत्र मे मनोऽभूदित्याह नाहमेतामित्यां प्राज्ञासिषमिति

न हि प्रज्ञापेता धीः काचन सिद्धयेन्न प्रज्ञातव्यं प्रज्ञायेत ॥ ७ ॥ न वाचं
विजिज्ञासीत वक्तारं विद्यान् गन्धं विजिज्ञासीत घ्रातारं विद्यान् रूपं
विजिज्ञासीत रूपविदं विद्यान् शब्दं विजिज्ञासीत श्रोतारं विद्यान्नान्नरसं
विजिज्ञासीतान्नरसविज्ञातारं विद्यान् कर्म विजिज्ञासीत कर्तारं विद्यान्
सुखदुःखे विजिज्ञासीत सुखदुःखयोर्विज्ञातारं विद्यान्नानन्दं रतिं प्रजार्तिं
विजिज्ञासीतानन्दस्य रतेः प्रजातेर्विज्ञातारं विद्यान्नेत्यां विजिज्ञासीतैतारं
विद्यान् मनो विजिज्ञासीत मन्तारं विद्यात्ता वा एता दशैव भूतमात्रा
अधिप्रज्ञं दशप्रज्ञामात्रा अधिभूतं यद्धि भूतमात्रा न स्युर्न प्रज्ञामात्राः
स्युर्यद्वा प्रज्ञामात्रा न स्युर्न भूतमात्राः स्युः ॥ ८ ॥ न ह्यन्यतरतो
रूपं किञ्चन सिद्धेन्नो एतन्नाना तद्यथा रथस्यारेषु नेमिरर्पिता
नाभावरा अर्पिता एवमेवैता भूतमात्राः प्रज्ञामात्रास्वर्पिताः प्रज्ञामात्राः
प्राणे अर्पिताः । एष प्राण एव प्रज्ञात्मानन्दोऽजरोऽमृतो न साधुना
कर्मणा भूयान्नो एवासाधुना कर्मणा कनीयानेष होवैनं साधु कर्म कारय-
ति तं यमन्वानुनेषत्येष एवैनमसाधु कर्म कारयति तं यमेभ्यो लोकेभ्यो
नुनुत्सत एष लोकरूपाल एष लोकाधिपतिरेष सर्वेश्वरः स म आत्मेति
विद्यात्स म आत्मेति विद्यात् ॥ ९ ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

गाय्यो ह वै बालाकिरनूचानः संस्पष्ट आस सोऽयमुशीनरेषु संवस-
न्मत्स्येषु कुरुपञ्चालेषु काशीविदेहेष्विति स हाजातशत्रुं काश्यमेत्योवाच
ब्रह्म ते ब्रवाणीति तं होवाचाजातशत्रुः सहस्रं दक्षस्त एतस्यां वाचि
जनको जनक इति वा उ जना धावन्तीति ॥ १ ॥ स होवाच बालाकिर्य
एवैष आदित्ये पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मि-
न्समवादयिष्टा बृहत्पाण्डरवासा अतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धेति वा अह-
मेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्तेऽतिष्ठाः सर्वेषां भूतानां मूर्धा भवति
॥ २ ॥ स एवैष बालकिर्य एवैष चन्द्रमसि पुरुषस्तमेवाहं ब्रह्मोपास इति
तं होवाचाजातशत्रुर्मामैतस्मिन्समवादयिष्टाः सोमो राजान्नस्यात्मेति वा
अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्तेऽन्नस्यात्मा भवति ॥ ३ ॥ सहो-
वाच बालकिर्य एवैष विद्युति पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति तं होवाचा-

जातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठास्तेजस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते तेजस्यात्मा भवति ॥ ४ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष स्तनयित्नौ पुरुष एतमेवाहं ब्रह्मोपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठाः शब्दस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते शब्दस्यात्मा भवति ॥ ५ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आकाशे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठाः पूर्णमप्रवर्ति ब्रह्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया पशुभिर्नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात्प्रवर्तते ॥ ६ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष वायौ पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा इन्द्रो वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते जिष्णुर्ह वापराजिष्णुरन्यतस्तज्ज्यायान्भवति ॥ ७ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैषोऽग्नौ पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा विषासहिरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते विषासहिर्वा एष भवति ॥ ८ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैषोऽसु पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा नान्नस्यात्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते नान्नस्यात्मा भवतीत्यधिदैवतमथाध्यात्मम् ॥ ९ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष आदर्शे पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठाः प्रतिरूप इति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते प्रतिरूपो हैवास्य प्रजायामाजायते नाप्रतिरूपः ॥ १० ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष प्रतिश्रुत्काया पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा द्वितीयोऽनपग इति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते विन्दते द्वितीयान् द्वितीयवान् भवति ॥ ११ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष शब्दः पुरुषमन्वेति तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा असुरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात्संमोहमेति ॥ १२ ॥ स होवाच बालाकिर्य

एवैष छायायां पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा मृत्युरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते नो एव स्वयं नास्य प्रजा पुरा कालात्प्रमीयते ॥ १३ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष शरीरः पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठाः प्रजापतिरिति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते प्रजायते प्रजया पशुभिः ॥ १४ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष प्राज्ञ आत्मा येनैतत्सुप्तः स्वप्नमाचरति तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा यमो राजेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्ते सर्वं हास्मा इदं श्रेष्ठथाय यम्यते ॥ १५ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष दक्षिणेश्वन्पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठा नाम्न आत्मान्निरात्मा ज्योतिष्ट आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्त एतेषां सर्वेषामात्मा भवति ॥ १६ ॥ स होवाच बालाकिर्य एवैष सव्येश्वन्पुरुषस्तमेवाहमुपास इति तं होवाचाजातशत्रुर्मैतस्मिन्समवादयिष्ठाः सत्यस्यात्मा विद्युत आत्मा तेजस आत्मेति वा अहमेतमुपास इति स यो हैतमेवमुपास्त एतेषां सर्वेषामात्मा भवतीति ॥ १७ ॥ तत उ ह बालाकिस्तूष्णीमास तं होवाचाजातशत्रुरेतावन्नु बालाकि इति एतावद्धीति होवाह बालाकिस्तं होवाचाजातशत्रुर्मृषा वै किल मा संवदिष्ठा ब्रह्म ते ब्रवाणीति स होवाच यो वै बालाक एतेषां पुरुषाणां कर्ता यस्य वैतत्कर्म स वै वेदितव्य इति तत उ ह बालाकिः समित्पाणिः प्रतिचक्रम उपायानीति तं होवाचाजातशत्रुः प्रतिलोमरूपमेव स्याद्यत्क्षत्रियो ब्राह्मणमुपनयीतैहि व्येव त्वाज्ञपयिष्यामीति तं ह पाणावभिपद्य प्रवव्राज तौ ह सुप्तं पुरुषमीयतुस्तं हाजातशत्रुरामन्त्रयां चक्रे बृहत्पांडरवासः सोमराजन्निति स उ ह तूष्णीमेव शिष्ये तत उ हैनं यष्ट्या विचिक्षेप स तत एव समुत्तस्थौ तं होवाचाजातशत्रुः कैष एतद्वा लोके पुरुषोऽशयिष्ठ कैतदभूत्कुत एतदगादिति तदु ह बालाकिर्न विजज्ञौ ॥ १८ ॥ तं होवाचाजातशत्रुर्यत्रैष एतद्बालाके पुरुषोऽशयिष्ठ यत्रैतदभूद्यत एतदगाद्धिता नाम हृदयस्थ नाड्यो

हृदयात्पुरीततमभिप्रतन्वन्ति यथा सहस्रधा केशो विपाटितस्तावदण्यः
 पिङ्गलस्याणिष्ठा तिष्ठन्ते शुक्लस्य कृष्णस्य पीतस्य लोहितस्येति तासु
 तदाभवति यदा सुप्तः स्वप्नं न कंचन पश्यत्यथास्मिन्प्राण एवैकधा
 भवति तथैनं वाक् सर्वैर्नामभिः सहाप्येति चक्षुः सर्वै रूपैः सहाप्येति
 श्रोत्रं सर्वैः शब्दैः सहाप्येति मनः सर्वैर्ध्यातैः सहाप्येति स
 यदा प्रतिबुध्यते यथाग्नेर्ज्वलतो विस्फुलिङ्गा विप्रतिष्ठेरन्नेवमेवै-
 तस्मादात्मनः प्राणा यथायतनं विप्रतिष्ठन्ते प्राणेभ्यो दवो देवेभ्यो
 लोकास्तद्यथा क्षुरः क्षुरध्याने हितः स्याद्विश्वंभरो वा विश्वंभरकु-
 लाय एवमेवैष प्राज्ञ आत्मेदं शरीरमनुप्रविष्ट आ लोमभ्य आ
 नखेभ्यः ॥ १९ ॥ तमेतमात्मानमेतमात्मनोऽन्ववस्यति यथा श्रेष्ठिनं
 स्वास्तद्यथा श्रेष्ठैः स्वैर्भुङ्क्ते यथा वा श्रेष्ठिनं स्वा भुञ्जन्त एवमेवैष प्राज्ञ
 आत्मैतैरात्मभिर्भुङ्क्ते ॥ यथा श्रेष्ठी स्वैरेवं वैतमात्मानमेत आत्मानोऽन्वव-
 स्यन्ति यथा श्रेष्ठिनं स्वाः स यावद्ध वा इन्द्र एतमात्मानं न विजज्ञौ
 तावदेनमसुरा अभिबभूवुः स यदा विजज्ञावथ हत्वासुरान्विजित्य स-
 र्वेषां भूतानां श्रेष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति तथो एवैवं विद्वान्सर्वेषां
 भूतानां श्रेष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यं पर्येति य एवं वेद य एवं वेद ॥ २० ॥
 इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॐ वाङ्मे मनसीति शान्तिः ॥ इति कौ-
 षीतकिब्राह्मणोपनिषत्समाप्ता ॥

सूर्योपनिषत् ॥ १९ ॥

सूदितस्वातिरिक्तारिसूरिनन्दात्मभावितम् ।

सूर्यनारायणाकारं नौमि चित्सूर्यवैभवम् ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ओम् । अथ सूर्याथर्वाङ्गिरसं
 व्याख्यास्यामः । ब्रह्मा ऋषिः । गायत्री छन्दः । आदित्यो देवता । हंसः
 सोऽहमग्निनारायणयुक्तं बीजम् । हृल्लेखा शक्तिः । वियदादिसर्गसंयुक्तं
 कीलकम् । चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं जपे विनियोगः । षट्सवरारूढेन

बीजेन षडङ्गं रक्ताम्बुजसंस्थितं सप्ताश्वराधिनं हिरण्यवर्णं चतुर्भुजं
 पद्मद्वयाभयवरदहस्तं कालचक्रप्रणेतारं श्रीसूर्यनारायणं य एवं वेद स
 वै ब्राह्मणः । ॐ भूर्भुवः सुवः । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीम-
 हि । धियो यो नः प्रचोदयात् । सूर्य आत्मा जगत्स्तस्थुषश्च । सूर्या-
 द्वै खल्विमानि भूतानि जायन्ते । सूर्याद्यन्नः पर्जन्योऽनमात्मा । नमस्त
 आदित्य । त्वमेव प्रत्यक्षं कर्मकर्तासि । त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि । त्वमेव
 प्रत्यक्षं विष्णुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं रुद्रोऽसि । त्वमेव प्रत्यक्षमृगसि । त्वमेव
 प्रत्यक्षं यजुरसि । त्वमेव प्रत्यक्षं सामासि । त्वमेव प्रत्यक्षमथर्वासि ।
 त्वमेव सर्वं छन्दोऽसि । आदित्याद्वायुर्जायते । आदित्याद्भूमिर्जायते ।
 आदित्यादापो जायन्ते । आदित्याज्ज्योतिर्जायते । आदित्याब्ध्योम दिशो
 जायन्ते । आदित्याद्देवा जायन्ते । आदित्याद्देवा जायन्ते । आदित्यो वा
 एष एतन्मण्डलं तपति । असावादित्यो ब्रह्म । आदित्योऽन्तःकरणमनो-
 बुद्धिचित्ताहंकाराः । आदित्यो वै व्यानः समानोदानोऽपानः प्राणः ।
 आदित्यो वै श्रोत्रत्वक्चक्षुरसनघ्राणाः । आदित्यो वै वाक्पाणिपादपायू-
 पस्थाः । आदित्यो वै शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः । आदित्यो वै वचनादान-
 गमनविसर्गानन्दाः । आनन्दमयो विज्ञानमयो विज्ञानमयघन आदित्यः ।
 नमो मित्राय भावने मृत्योर्मा पाहि । भ्राजिष्णवे विश्वहेतवे नमः ।
 सूर्याद्भवन्ति भूतानि सूर्येण पालितानि तु । सूर्ये लयं प्राप्नुवन्ति यः सूर्यः
 सोऽहमेव च । चक्षुर्नो देवः सविता चक्षुर्न उत पर्वतः । चक्षुर्धाता
 दधातु नः । आदित्याय विद्महे सहस्रकिरणाय धीमहि । तन्नः सूर्यः
 प्रचोदयात् । सविता पुरस्तात्सविता पश्चात्तात्सवितोत्तरात्तात्सविता-
 धरात्तात्सविता नः सुवतु सर्वताति । सविता नो रासतां दीर्घमायुः ।
 ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म । घृणिरिति द्वे अक्षरे । सूर्य इत्यक्षरद्वयम् । आदित्य
 इति त्रीण्यक्षराणि । एतस्यैव सूर्यस्याष्टाक्षरो मनुः । यः सदाहरहर्जपति
 स वै ब्राह्मणो भवति स वै ब्राह्मणो भवति । सूर्याभिमुखो जत्वा महा-
 व्याधिभयात्प्रमुच्यते । अलक्ष्मीर्नश्यति । अभक्ष्यभक्षणात्पूतो भवति ।
 अगम्यागमनात्पूतो भवति । पतितसंभाषणत्पूतो भवति । असत्संभा-

षणात्पूतो भवति । मध्याह्ने सूर्याभिमुखः पठेत् । सद्योत्पन्नपञ्चमहापात-
कात्प्रमुच्यते । सैषा सावित्रीं विद्यां न किञ्चिदपि न कस्मैचित्प्रशंसयेत् ।
य एतां महाभागः प्रातः पठति स भाग्यवाञ्छायते पशून्विन्दति । वेदार्थं
लभते । त्रिकालमेतज्जप्त्वा ऋतुशतफलमवाप्नोति । हस्तादित्ये जपति
स महामृत्युं तरति स महामृत्युं तरति स महामृत्युं तरति य एवं वेद ॥
इत्युपनिषत् ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

इति सूर्योपनिषत्समाप्ता ।

कृष्णोपनिषत् ॥ २० ॥

यो रामः कृष्णतामेल्य सार्वार्त्त्यं प्राप्य लीलया ।

अतोषयद्देवमौनिषटलं तं नतोऽस्म्यहम् ॥ १ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ श्रीमहाविष्णुं सच्चिदानन्द-
लक्षणं रामचन्द्रं दृष्ट्वा सर्वाङ्गसुन्दरं मुनयो वनवासिनो विस्मिता
बभूवुः । तं होचुर्नोऽवद्यमवतारान्वै गण्यन्ते आलिङ्गामो भवन्तमिति ।
भवान्तरे कृष्णावतारे यूयं गोपिका भूत्वा मामालिङ्गथ अन्ये येऽवता-
रास्ते हि गोपा न स्त्रीश्च नो कुरु ।

अन्योन्यविग्रहं धार्यं तवाङ्गस्पर्शनादिह ।

शश्वत्स्पर्शयितास्माकं गृह्णीमोऽवतारान्वयम् ॥ १ ॥

रुद्रादीनां वचः श्रुत्वा प्रोवाच भगवान्त्स्वयम् ।

अङ्गसङ्गं करिष्यामि भवद्वाक्यं करोम्यहम् ॥ २ ॥

मोदितास्ते सुराः सर्वे कृतकृत्याऽधुना वयम् ।

यो नन्दः परमानन्दो यशोदा मौक्तिगेहिनी ॥ ३ ॥

माया सा त्रिविधा प्रोक्ता सत्त्वरजस्तमसी ।

प्रोक्ता च सात्त्विकी रुद्रे भक्ते ब्रह्मणि राजसी ॥ ४ ॥

तामसी दैत्यपक्षेषु माया त्रेधा बृदाहता ।

अजेया वैष्णवी माया जप्येन च सुता पुरा ॥ ५ ॥

देवकी ब्रह्मपुत्रा सा या वेदैरुपगीयते ।
 निगमो वसुदेवो यो वेदार्थः कृष्णरामयोः ॥ ६ ॥
 स्तुवन्ति सततं यस्तु सोऽवतीर्णो महीतले ।
 वने वृन्दावने क्रीडन् गोपगोपीसुरैः सह ॥ ७ ॥
 गोप्यो गाव ऋचस्तस्य यष्टिका कमलासनः ।
 वंशस्तु भगवान् रुद्रः शृङ्गमिन्द्रः सगौसुरः ॥ ८ ॥
 गोकुलं वनवैकुण्ठं तापसास्तत्र ते द्रुमाः ।
 लोभक्रोधादयो दैत्याः कलिकालस्तिरस्कृतः ॥ ९ ॥
 गोप रूपो हरिः साक्षान्मायाविग्रहधारणः ।
 दुर्वोधं कुहकं तस्य मायया मोहितं जगत् ॥ १० ॥
 दुर्जया सा सुरैः सर्वैर्धृष्टिरूपो भवेद्विजः ।
 रुद्रो येन कृतो वंशस्तस्य माया जगत्कथम् ॥ ११ ॥
 बलं ज्ञानं सुराणां वै तेषां ज्ञानं हृतं क्षणात् ।
 शेषनागो भवेद्रामः कृष्णो ब्रह्मैव शाश्वतम् ॥ १२ ॥
 अष्टावष्टसहस्रे द्वे शताधिक्या स्त्रियस्तथा ।
 ऋचोपनिषदस्ता वै ब्रह्मरूपा ऋचः स्त्रियः ॥ १३ ॥
 द्वेषश्चाणूरमल्लोऽयं मत्सरो मुष्टिको जयः ।
 दर्पः कुवलयपीडो गर्वो रक्षः खगो वक्रः ॥ १४ ॥
 दया सा रोहिणी माता सत्यभामा धरेति वै ।
 अघासुरो महाव्याधिः कलिः कंसः स भूपतिः ॥ १५ ॥
 शमो मित्रः सुदामा च सत्याकूरोद्धवो दमः ।
 यः शङ्खः स स्वयं विष्णुर्लक्ष्मीरूपो व्यवस्थितः ॥ १६ ॥
 दुग्धसिन्धौ समुत्पन्नो मेघघोषस्तु संस्मृतः ।
 दुग्धोदधिः कृतस्तेन भग्नभाण्डो दधिग्रहे ॥ १७ ॥
 क्रीडते बालको भूत्वा पूर्ववत्सुमहोदधौ ।
 संहारार्थं च शत्रूणां रक्षणाय च संस्थितः ॥ १८ ॥

कृपार्थं सर्वभूतानां गोप्तारं धर्ममात्मजम् ।
 यत्स्त्रिष्टुमीश्वरेणासीत्तच्चक्रं ब्रह्मरूपधृक् ॥ १९ ॥
 जयन्तीसंभवो वायुश्चमरो धर्मसंज्ञितः ।
 यस्यासौ ज्वलनाभासः खङ्गरूपो महेश्वरः ॥ २० ॥
 कश्यपोलूखलः ख्यातो रज्जुर्मातादितिस्तथा ।
 चक्रं शङ्खं च संसिद्धिं विन्दुं च सर्वमूर्धनि ॥ २१ ॥
 यावन्ति देवरूपाणि वदन्ति विबुधा जनाः ।
 नमन्ति देवरूपेभ्य एवमादि न संशयः ॥ २२ ॥
 गदा च कालिका साक्षात्सर्वशत्रुनिवर्हिणी ।
 धनुः शार्ङ्गं स्वमाया च शरत्कालः सुभोजनः ॥ २३ ॥
 अञ्जकाण्डं जगद्बीजं धृतं पाणौ स्वलीलया ।
 गरुडो वटभाण्डीरः सुदामा नारदो मुनिः ॥ २४ ॥
 वृन्दा भक्तिः क्रिया बुद्धिः सर्वजन्तुप्रकाशिनी ।
 तस्मान्न भिन्नं नाभिन्नमाभिर्भिन्नो न वै विभुः ॥ २५ ॥
 भूमावुत्तारितं सर्वं वैकुण्ठं स्वर्गवासिनाम् ॥
 सर्वतीर्थफलं लभते य एवं वेद । देहवन्धाद्विमुच्यते ॥ इत्युपनिषत् ॥ ॐ
 भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति कृष्णोपनिषत्समाप्ता ॥

हयग्रीवोपनिषत् ॥ २१ ॥

स्वाज्ञोऽपि यत्प्रसादेन ज्ञानं तत्फलमामुयात् ।
 सोऽयं हयास्यो भगवान् हृदि मे भातु सर्वदा ॥ १ ॥
 ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः । हरिः ॐ नारदो ब्रह्माणमुपसमेत्योवा-
 चाधीहि भगवन् ब्रह्मविद्यां वरिष्ठां यया चिरात्सर्वपापं व्यपोह्य ब्रह्मविद्यां
 लब्धैश्वर्यवान् भवति । ब्रह्मोवाच हयग्रीवदेत्यान्मन्त्रान्यो वेद स श्रुति-
 स्मृतीतिहासपुराणानि वेद । स सर्वैश्वर्यवान् भवति । त एते मन्त्राः ।

विश्वोत्तीर्णस्वरूपाय चिन्मयानन्दरूपिणे । तुभ्यं नमो हयग्रीव विद्या-
 राजाय स्वाहा स्वाहा नमः ॥ १ ॥ ऋग्यजुःसामरूपाय वेदाहरणकर्मणे ।
 प्रणवोद्गीथवपुषे महाश्वशिरसे नमः स्वाहा स्वाहा नमः ॥ २ ॥ उद्गीथ
 प्रणवोद्गीथ सर्ववागीश्वरेश्वर । सर्वदेवमयाचिन्त्य सर्व बोधय बोधय
 स्वाहा स्वाहा नमः ॥ ३ ॥ ब्रह्मात्रिरविसवितृभार्गवा ऋषयः । गायत्री-
 त्रिष्टुबनुष्टुपू छन्दांसि । श्रीमान् हयग्रीवः परमात्मा देवतेति ।
 हसौमिति बीजम् । सोऽहमिति शक्तिः । हसौमिति कीलकम् ।
 भोगमोक्षयोर्विनिर्योगः । अकारोकारमकारैरङ्गन्यासः ॥ ध्यानम् ॥
 शङ्खचक्रमहामुद्रापुस्तकाढ्यं चतुर्भुजम् । संपूर्णचन्द्रसंकाशं हयग्री-
 वमुपास्महे ॥ ॐ श्रीमिति द्वे अक्षरे । हसौमित्येकाक्षरम् । ॐ
 नमो भगवत इति सप्ताक्षराणि । हयग्रीवायेति पञ्चाक्षराणि । विष्णव
 इति त्र्यक्षराणि । मह्यं मेधां प्रज्ञामिति षडक्षराणि । प्रयच्छ
 स्वाहेति पञ्चाक्षराणि । हयग्रीवस्य तुरीयो भवति ॥ ४ ॥ ॐ
 श्रीमिति द्वे अक्षरे । हसौमित्येकाक्षरम् । ऐमैमैमिति त्रीण्यक्षराणि । क्लीं
 क्लीमिति द्वे अक्षरे सौः सौरिति द्वे अक्षरे । ह्रीमित्येकाक्षरम् । ॐ नमो
 भगवत इति सप्ताक्षराणि । हयग्रीवायेति पञ्चाक्षराणि । मह्यं मेधां
 प्रज्ञामिति षडक्षराणि । प्रयच्छ स्वाहेति पञ्चाक्षराणि । पञ्चमो मनुर्भवति
 ॥ ५ ॥ हयग्रीवैकाक्षरेण ब्रह्मविद्यां प्रवक्ष्यामि । ब्रह्मा महेश्वराय महेश्वरः
 संकर्षणाय संकर्षणो नारदाय नारदो व्यासाय व्यासो लोकेभ्यः प्राय-
 च्छदिति हकारः सकारो मकारो त्रयमेकस्वरूपं भवति हसौ बीजाक्षरं
 भवति । बीजाक्षरेण हसौ रूपेण तज्जापकानां संपत्सारस्वतौ भवतः ।
 तत्स्वरूपं ज्ञानानां वैदेही मुक्तिश्च भवति । दिक्पालानां राज्ञां नागानां
 किंनराणामधिपतिर्भवति । हयग्रीवैकाक्षरजपशीलाज्ञया सूर्यादयः
 स्वतः स्वस्वकर्माणि प्रवर्तन्ते । सर्वेषां बीजानां हयग्रीवैकाक्षरबीजमनु-
 ज्ञप्तं मन्त्रराजात्मकं भवति । हसौ हयग्रीवस्वरूपो भवति । अमृतं
 कुरु कुरु स्वाहा । तज्जापकानां वाक्सिद्धिः श्रीसिद्धिरष्टाङ्गयोगसिद्धिश्च
 भवति । हसौ सकलसाम्राज्येन सिद्धिं कुरु कुरु स्वाहा । त एतान्म-

न्त्रान्यो वेद अपवित्रः पवित्रो भवति । अब्रह्मचारी सुब्रह्माचारी भवति । अगम्यागमनात्पूतो भवति । पतितसंभाषणात्पूतो भवति । ब्रह्महत्यादिपातकैर्मुक्तो भवति । गृहं गृहपतिरिव देही देहान्ते परमात्मानं प्रविशति । प्रज्ञानं ब्रह्म तत्त्वमसि अयमात्मा अन्तर्याम्यमृतः अहं ब्रह्मास्मीति महावाक्यैः प्रतिपादितमर्थं त एते मन्त्राः प्रतिपादयन्ति । स्वरव्यञ्जनभेदेन द्विधायते । अथानुमन्त्राञ्जपति । यद्वाग्वदन्त्यविचेतनानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्त्रा । चतस्र ऊर्जं दुदुहे पर्यासि क स्विदस्याः परमं जगाम ॥ १ ॥ गौरीर्मिमाय संलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी । अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥ २ ॥ ओष्ठापिधाना नकुली दन्तैः परिवृता पविः । सर्वस्यै वाच ईशाना चारु मामिह वादयेत् ॥ ३ ॥ स शर्वरीस्मृतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता । आ सूर्यस्य दुरिता तवाना श्रवो देवेष्वमृतमजुर्या ॥ ४ ॥ य इमां ब्रह्मविद्यामेकादश्यां पठेद्ध्यग्रीवप्रभावेण महापुरुषो भवति । स जीवन्मुक्तो भवति । ॐ नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं कर्णयोः श्रुतं मान्योढुं ममामुष्य ओमित्युपनिषत् ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति श्रीहयग्रीवोपनिषत्समाप्ता ॥

दत्तात्रेयोपनिषत् ॥ २२ ॥

दत्तात्रेयीब्रह्मविद्यासंवेद्यानन्दविग्रहम् ।

त्रिपान्नारायणाकारं दत्तात्रेयमुपास्महे ॥ १ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ सत्यक्षेत्रे ब्रह्मा नारायणं महासाम्राज्यं किं तारकं तन्नो ब्रूहीत्युवाच भगवन्नित्युक्तः सत्यानन्दचिदात्मकं सात्त्विकं मामकं धामोपास्वेत्याह । सदा दत्तोऽहमस्मीति प्रत्येतत्संवदन्ति येन ते संसारिणो भवन्ति नारायणेनैवं विवक्षितो ब्रह्मा विश्वरूपधरं विष्णुं नारायणं दत्तात्रेयं ध्यात्वा सद्ब्रूदति । दमिति

हंसः । दामिति दीर्घं तद्वीजं नाम बीजस्थम् । दामित्येकाक्षरं भवति । तदेतत्तारकं भवति । तदेवोपासितव्यं विद्वेयं गर्भादितारणम् । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । वटबीजस्थमिव दत्तबीजस्थं सर्वं जगत् । एतदेवैकाक्षरं व्याख्यातम् । व्याख्यास्ये षडक्षरम् । ओमिति प्रथमम् । श्रीमिति द्वितीयम् । ह्रीमिति तृतीयम् । क्लीमिति चतुर्थम् । ग्लौमिति पञ्चमम् । द्रामिति षट्कम् । षडक्षरोऽयं भवति । सर्वसंपद्वृद्धिकरो भवति । योगानुभवो भवति । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । द्रमित्युक्त्वा द्रामित्युक्त्वा वा दत्तात्रेयाय नम इत्यष्टाक्षरः । दत्तात्रेयायेति सत्यानन्दचिदात्मकम् । नम इति पूर्णानन्दकविग्रहम् । गायत्री छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । दत्तात्रेयायेति कीलकम् । तदेव बीजम् । नमः शक्तिर्भवति । ओमिति प्रथमम् । आमिति द्वितीयम् । ह्रीमिति तृतीयम् । क्रोमिति चतुर्थम् । एहीति तदेव वदेत् । दत्तात्रेयेति स्वाहेति मन्त्रराजोऽयं द्वादशाक्षरः । जगती छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । ओमिति बीजम् । स्वाहेति शक्तिः । संवुद्धिरिति कीलकम् । द्रमिति हृदये । ह्रीं क्लीमिति शीर्षे । एहीति शिखायाम् । दत्तेति कवचे । आत्रेयेति चक्षुषि । स्वाहेत्यस्त्रे । तन्मयो भवति । य एवं वेद । षोडशाक्षरं व्याख्यास्ये । प्राणं देयम् । मानं देयम् । चक्षुर्देयम् । श्रोत्रं देयम् । षड्दशशिरश्छिनत्ति षोडशाक्षरमन्त्रो न देयो भवति । अतिसेवापरभक्तगुणवच्छिष्याय वदेत् । ओमिति प्रथमं भवति । ऐमिति द्वितीयम् । क्रोमिति तृतीयम् । क्लीमिति चतुर्थम् । ह्रीमिति पञ्चमम् । ह्रामिति षष्ठम् । ह्रीमिति सप्तमम् । ह्रूमित्यष्टमम् । सौरिति नवमम् । दत्तात्रेयायेति चतुर्दश । स्वाहेति षोडश । गायत्री छन्दः । सदाशिवः ऋषिः । दत्तात्रेयो देवता । ॐ बीजम् । स्वाहा शक्तिः । चतुर्थ्यन्तं कीलकम् । ओमिति हृदये । क्लूं क्लीं क्लूमिति शिखायाम् । सौरिति कवचे । चतुर्थ्यन्तं चक्षुषि । स्वाहेत्यस्त्रे । यो नित्यमधीयानः सच्चिदानन्दसुखी मोक्षी भवति । सौरित्यन्ते श्रीवैष्णव इत्युच्यते । तज्जापी विष्णुरूपी भू-

वति । अनुष्टुप् छन्दो व्याख्यास्ये । सर्वत्र संवुद्धिरिमानित्युच्यन्ते ।
 दत्तात्रेय हरे कृष्ण उन्मत्तानन्दनायक । दिगम्बर मुने बाल पिशाच
 ज्ञानसागर ॥ १ ॥ इत्युपनिषत् । अनुष्टुप् छन्दः । सदाशिव ऋषिः ।
 दत्तात्रेयो देवता । दत्तात्रेयेति हृदये । हरे कृष्णेति शीर्षे । उन्मत्तान-
 न्देति शिखायाम् । दायक मुन इति कवचे । दिगम्बरेति चक्षुषि ॥
 पिशाचज्ञानसागरेत्यस्त्रे । आनुष्टुभोऽयं मयाधीतः । अब्रह्मजन्मदोषाश्च
 प्रणश्यन्ति । सर्वोपकारी मोक्षी भवति । य एवं वेदेत्युपनिषत् ॥ १ ॥
 इति प्रथमः खण्डः ॥ ॥ ओमिति व्याहरेत् ॐ नमो भगवते दत्तात्रे-
 याय स्मरणमात्रसंतुष्टाय महाभयनिवारणाय महाज्ञानप्रदाय चिदान-
 न्दात्मने बालोन्मत्तपिशाचवेषायेति महायोगिनेऽवधूतायेति अनसूयान-
 न्दवर्धनायात्रिपुत्रायेति सर्वकामफलप्रदाय ओमिति व्याहरेत् । भवब-
 न्धमोचनायेति ह्रीमिति व्याहरेत् । सकलविभूतिदायेति क्रोमिति
 व्याहरेत् । साध्याकर्षणायैति सौरिति व्याहरेत् । सर्वमनःक्षोभणा-
 येति श्रीमिति व्याहरेत् । महोमिति व्याहरेत् । चिरञ्जीविने वषडिति
 व्याहरेत् । वशीकुरु वशीकुरु वौषडिति व्याहरेत् । आकर्षयाकर्षय
 हुमिति व्याहरेत् । विद्वेषय विद्वेषय फडिति व्याहरेत् । उच्चाटयोच्चा-
 टय ठठेति व्याहरेत् । स्तम्भय स्तम्भय खखेति व्याहरेत् । मारय मा-
 रय नमःसंपन्नाय नमःसंपन्नाय स्वाहा पोषय पोषय परमन्त्रपरयन्त्रपरत-
 न्त्रांश्छिन्धि छिन्धि ग्रहान्निवारय निवारय व्याधीन्निवारय निवारय दुःखं
 हरय हरय दारिद्र्यं विद्रावय विद्रावय देहं पोषय पोषय चित्तं तोषय तो-
 षयेति सर्वमन्त्रसर्वयन्त्रसर्वतन्त्रसर्वपल्लवस्वरूपायेति ॐ नमः शिवाये-
 त्युपनिषत् ॥ २ ॥ इति द्वितीयः खण्डः ॥

य एवं वेद । अनुष्टुप् छन्दः । सदाशिव ऋषिः । दत्तात्रेयो
 देवता । ओमिति बीजम् । स्वाहेति शक्तिः । द्रामिति कीलकम् ।
 अष्टमूर्त्यष्टमन्त्रा भवन्ति । यो नित्यमधीते वाय्वग्निसोमादित्यब्रह्म-
 विष्णुरुद्रैः पूतो भवति । गायत्र्याः शतसहस्रं जप्तं भवति । महारुद्र-
 शतसहस्रजापी भवति । प्रणवायुतकोटिजप्तो भवति । शतपूर्वाञ्छ-

तापरान्पुनाति । स पङ्क्तिपावनो भवति । ब्रह्महत्यादिपातकैर्मुक्तो भवति । गोहत्यादिपातकैर्मुक्तो भवति । तुलापुरुषादिदानैः प्रपादानतः पूतो भवति । अशेषपापान्मुक्तो भवति । अभक्ष्याभक्ष्यपापैर्मुक्तो भवति । सर्वमन्त्रयोगपारीणो भवति । स एव ब्राह्मणो भवति । तस्माच्छिष्यं भक्तं प्रतिगृह्णीयात् । सोऽनन्तफलमश्नुते । स जीवन्मुक्तो भवतीत्याह भगवान्भारायणो ब्रह्माणमित्युपनिषत् । ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति दत्तात्रेयोपनिषत्समाप्ता ॥

रुद्राक्षजाबालोपनिषत् ॥ २३ ॥

रुद्राक्षोपनिषद्वेद्यं महारुद्रतयोज्ज्वलम् ।
प्रतियोगिविनिर्मुक्तं शिवमात्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ आप्यायन्त्विति शान्तिः ॥

हरिः ओम् ॥ अथ हैनं कालाग्निरुद्रं भुसुण्डः पप्रच्छ कथं रुद्राक्षोत्पत्तिः । तद्धारणात्किं फलमिति । तं होवाच भगवान्कालाग्निरुद्रः । त्रिपुरवधार्थमहं निमीलिताक्षोऽभवम् । तेभ्यो जलविन्दवो भूमौ पतितास्ते रुद्राक्षा जाताः । सर्वानुग्रहार्थाय तेषां नामोच्चारणमात्रेण दशगोप्रदानफलं दर्शनस्पर्शनाभ्यां द्विगुणं फलमत ऊर्ध्वं वक्तुं न शक्नोमि । तत्रैते श्लोका भवन्ति—

कस्मिन् स्थितं तु किं नाम कथं वा धार्यते नरैः ।

कतिभेदमुखान्यत्र कैर्मन्त्रैर्धार्यते कथम् ॥ १ ॥

दिव्यवर्षसहस्राणि चक्षुरुन्मीलितं मया ।

भूमावक्षिपुटाभ्यां तु पतिता जलविन्दवः ॥ २ ॥

तत्राश्रुविन्दवो जाता महारुद्राक्षवृक्षकाः ।

स्थावरत्वमनुप्राप्य भक्तानुग्रहकारणात् ॥ ३ ॥

भक्तानां धारणात्पापं दिवारात्रिकृतं हरेत् ।
 लक्षं तु दर्शनात्पुण्यं कोटिस्तद्धारणाद्भवेत् ॥ ४ ॥
 तस्य कोटिशतं पुण्यं लभते धारणान्नरः ।
 लक्षकोटिसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ ५ ॥
 तज्जपालभते पुण्यं नरो रुद्राक्षधारणात् ।
 धात्रीफलप्रमाणं यच्छ्रेष्ठमेतदुदाहृतम् ॥ ६ ॥
 बदरीफलमात्रं तु मध्यमं प्रोच्यते बुधैः ।
 अधमं चणमात्रं स्यात्प्रक्रियैषा मयोच्यते ॥ ७ ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः क्षुद्राश्चेति शिवाज्ञया ।
 वृक्षा जाताः पृथिव्यां तु तज्जातीयाः शुभाक्षकाः ॥ ८ ॥
 श्वेतास्तु ब्राह्मणा ज्ञेयाः क्षत्रिया रक्तवर्णकाः ।
 पीतास्तु वैश्या विज्ञेयाः कृष्णाः शूद्रा उदाहृताः ॥ ९ ॥
 ब्राह्मणो विभृयाच्छ्रेतात्रक्तात्राजा तु धारयेत् ।
 पीतान्वैश्यस्तु विभृयात्कृष्णाञ्छूद्रस्तु धारयेत् ॥ १० ॥
 समाः स्निग्धा दृढाः स्थूलाः कण्टकैः संयुताः शुभाः ।
 कृमिदष्टं भिन्नभिन्नं कण्टकैर्हीनमेव च ॥ ११ ॥
 व्रणयुक्तमयुक्तं च षड् रुद्राक्षाणि वर्जयेत् ।
 स्वयमेव कृतं द्वारं रुद्राक्षं स्यादिहोत्तमम् ॥ १२ ॥
 यत्तु पौरुषयत्नेन कृतं तन्मध्यमं भवेत् ।
 समान्निष्गन्धान्दृढान्स्थूलान् क्षौमसूत्रेण धारयेत् ॥ १३ ॥
 सर्वगात्रेण सौम्येन सामान्यानि विचक्षणः ।
 निकषे हेमरेखाभा यस्य रेखा प्रदृश्यते ॥ १४ ॥
 तदक्षमुत्तमं विद्यात्तद्धार्यं शिवपूजकैः ।
 शिखायामेकरुद्राक्षं त्रिंशतं शिरसा वहेत् ॥ १५ ॥
 षट्त्रिंशतं गले दध्याद्ब्राह्मोः षोडश षोडश ।
 मणिवन्धे द्वादशैव स्कन्धे पञ्चशतं वहेत् ॥ १६ ॥
 अष्टोत्तरशतैर्मालामुपवीतं प्रकल्पयेत् ।

द्विस्रं त्रिस्रं वापि सराणां पञ्चकं तथा ॥ १७ ॥

सराणां सप्तकं वापि विभृषात्कण्ठदेशतः ।

मुकुटे कुण्डले चैव कर्णिका हारकेऽपि वा ॥ १८ ॥

केयूरकटके सूत्रं कुक्षिवन्धे विशेषतः ।

सुप्ते पीते सदाकालं रुद्राक्षं धारयेन्नरः ॥ १९ ॥

त्रिशतं त्वध्रमं पञ्चशतं मध्यममुच्यते ।

सहस्रमुत्तमं प्रोक्तमेवं भेदेन धारयेत् ॥ २० ॥

शिरसीशानमन्त्रेण कण्ठे तत्पुरुषेण तु ।

अघोरेण गले धार्यं तेनैव हृदयेऽपि च ॥ २१ ॥

अघोरबीजमन्त्रेण करयोर्धारयेत्सुधीः ।

पञ्चाशदक्षग्रथितान्वयोमन्याप्यपि चोदरे ॥ २२ ॥

पञ्चब्रह्माभिरङ्गैश्च त्रिमाला पञ्च सप्त च ।

ग्रथित्वा मूलमन्त्रेण सर्वाण्यक्षाणि धारयेत् ॥ २३ ॥

अथ हैनं भगवन्तं कालाग्निरुद्रं भुसुण्डः पप्रच्छ रुद्राक्षाणां भेदेन
यदक्षं यत्स्वरूपं यत्फलति । तत्स्वरूपं मुखयुक्तमरिष्टनिरसनं कामाभीष्ट-
फलं ब्रूहीति होवाच ॥ तत्रैते श्लोका भवन्ति —

एकवक्त्रं तु रुद्राक्षं परतत्त्वस्वरूपकम् ।

तद्धारणात्परे तत्त्वे लीयते विजितेन्द्रियः ॥ १ ॥

द्विवक्त्रं तु मुनिश्रेष्ठ चार्धनारीश्वरात्मकम् ।

धारणादार्धनारीशः प्रीयते तस्य नित्यशः ॥ २ ॥

त्रिमुखं चैव रुद्राक्षमग्नित्रयस्वरूपकम् ।

तद्धारणाच्च हुतभुक्तस्य तुष्यति नित्यदा ॥ ३ ॥

चतुर्मुखं तु रुद्राक्षं चतुर्वक्त्रस्वरूपकम् ।

तद्धारणाच्चतुर्वक्त्रः प्रीयते तस्य नित्यदा ॥ ४ ॥

पञ्चवक्त्रं तु रुद्राक्षं पञ्चब्रह्मस्वरूपकम् ।

पञ्चवक्त्रः स्वयं ब्रह्म पुंहत्यां च व्यपोहति ॥ ५ ॥

षड्वक्त्रमपि रुद्राक्षं कार्तिकेयाधिदैवतम् ।

तद्धारणान्महाश्रीः स्यान्महदारोग्यमुत्तमम् ॥ ६ ॥
 मतिविज्ञानसंपत्तिशुद्धये धारयेत्सुधीः ।
 विनायकाधिदैवं च प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ७ ॥
 सप्तवक्त्रं तु रुद्राक्षं सप्तमालाधिदैवतम् ।
 तद्धारणान्महाश्रीः स्यान्महदारोग्यमुत्तमम् ॥ ८ ॥
 महती ज्ञानसंपत्तिः शुचिर्धारणतः सदा ।
 अष्टवक्त्रं तु रुद्राक्षमष्टमात्राधिदैवतम् ॥ ९ ॥
 वस्वष्टकप्रियं चैव गङ्गाप्रीतिकरं तथा ।
 तद्धारणादिमे प्रीता भवेयुः सत्यवादिनः ॥ १० ॥
 नववक्त्रं तु रुद्राक्षं नवशक्त्यधिदैवतम् ।
 तस्य धारणमात्रेण प्रीयन्ते नवशक्तयः ॥ ११ ॥
 दशवक्त्रं तु रुद्राक्षं यमदैवत्यमीरितम् ।
 दशाप्रशान्तिजनकं धारणान्नात्र संशयः ॥ १२ ॥
 एकादशमुखं त्वक्षं रुद्रैकादशदैवतम् ।
 तदिदं दैवतं प्राहुः सदा सौभाग्यवर्धनम् ॥ १३ ॥
 रुद्राक्षं द्वादशमुखं महाविष्णुस्वरूपकम् ।
 द्वादशादित्यरूपं च विभर्त्येव हि तत्परम् ॥ १४ ॥
 त्रयोदशमुखं त्वक्षं कामदं सिद्धिदं शुभम् ।
 तस्य धारणमात्रेण कामदेवः प्रसीदति ॥ १५ ॥
 चतुर्दशमुखं चाक्षं रुद्रनेत्रसमुद्भवम् ।
 सर्वव्याधिहरं चैव सर्वदारोग्यमामुयात् ॥ १६ ॥
 मद्यं मांसं च लशुनं पलाण्डुं शिशुमेव च ।
 श्लेष्मातकं विडूराहमभक्ष्यं वर्जयेन्नरः ॥ १७ ॥
 ग्रहणे विषुवे चैवमयने संक्रमेऽपि च ।
 दशेषु पूर्णमासे च पूर्णेषु दिवसेषु च ॥ १८ ॥
 रुद्राक्षधारणात्सद्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 रुद्राक्षमूलं तद्ब्रह्मा तन्नालं विष्णुरेव च ॥ १९ ॥
 तन्मुखं रुद्र इत्याहुस्तद्विदुः सर्वदेवताः ॥ २० ॥ इति ॥

अथ कालाग्निरुद्रं भगवन्तं सनत्कुमारः पप्रच्छाधीहि भगवन्तुद्राक्ष-
धारणविधिम् । तस्मिन्समये निदाघजडभरतदत्तात्रेयकात्यायनभरद्वा-
जकपिलवसिष्ठपिप्पलादादयश्च कालाग्निरुद्रं परिसमेत्योचुः । अथ काला-
ग्निरुद्रः किमर्थं भवतामागमनमिति होवाच । रुद्राक्षधारणविधिं वै सर्वे
श्रोतुमिच्छामह इति । अथ कालाग्निरुद्रः प्रोवाच । रुद्रस्य नयनादुत्पन्ना
रुद्राक्षा इति लोके ख्यायन्ते । अथ सदाशिवः संहारकाले संहारं कृत्वा
संहाराक्षं मुकुलीकरोति । तन्नयनाज्जाता रुद्राक्षा इति होवाच । तस्मा-
दुद्राक्षत्वमिति कालाग्निरुद्रः प्रोवाच । तद्रुद्राक्षे वाग्विषये कृते दशगो-
प्रदानेन यत्फलमवाप्नोति तत्फलमश्नुते । स एष भस्मज्योती रुद्राक्ष
इति । तद्रुद्राक्षं करेण स्पृष्ट्वा धारणमात्रेण द्विसहस्रगोप्रदानफलं भवति ।
तद्रुद्राक्षे कर्णयोर्धार्यमाणे एकादशसहस्रगोप्रदानफलं भवति एकादशरु-
द्रत्वं च गच्छति । तद्रुद्राक्षे शिरसि धार्यमाणे कोटिगोप्रदानफलं भवति ।
एतेषां स्थानानां कर्णयोः फलं वक्तुं न शक्यमिति होवाच । य इमां
रुद्राक्षजावालोपनिषदं नित्यमधीते वालो वा युवा वा वेद स महान्भवति ।
स गुरुः सर्वेषां मन्त्राणामुपदेष्टा भवति । एतैरेव होमं कुर्यात् । एतैरेवा-
र्चनम् । तथा रक्षोघ्नं मृत्युतारकं गुरुणा लब्धं कण्ठे बाहौ शिखायां वा
वधीत । सप्तद्वीपवती भूमिर्दक्षिणार्थं नावकल्पते । तस्माच्छ्रद्धया यां
कांचिद्वां दद्यात् सा दक्षिणा भवति । य इमामुपनिषदं ब्राह्मणः सायम-
धीयानो दिवसकृतं पापं नाशयति । मध्याह्नेऽधीयानः षड्जन्मकृतं पापं
नाशयति । सायं प्रातः प्रयुञ्जानोऽनेकजन्मकृतं पापं नाशयति । षट्सह-
स्रलक्षगायत्रीजपफलमवाप्नोति । ब्रह्महत्यासुरापानस्वर्णस्तेयगुरुदारग-
मनतत्संयोगपातकेभ्यः पूतो भवति । सर्वतीर्थफलमश्नुते । पतितसंभाष-
णात्पूतो भवति । पङ्क्तिशतसहस्रपावनो भवति । शिवसायुज्यमवाप्नोति ।
न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तत इत्यो सत्यमित्युपनिषत् ॥ ओमाप्या-
यन्तिवति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति रुद्राक्षजावालोपनिषत्समाप्ता ॥

महावाक्योपनिषत् ॥ २४ ॥

यन्महावाक्यसिद्धान्तमहाविद्याकलेवरम् ।

विकलेवरकैवल्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥

हरिः ओम् ॥ अथ होवाच भगवान्ब्रह्मा परोक्षानुभवपरोपनिषद्
व्याख्यास्यामः । गुह्याद्गुह्यतरमेवा । न प्राकृतायोपदेष्टव्या । सात्त्विका-
यान्तर्मुखाय परिशुश्रूषवे । अथ संसृतिबन्धमोक्षयोर्विद्याविद्ये चश्रुषी
उपसंहृत्य विज्ञायाविद्यालोकान्धस्तमोदृक् । तमो हि शारीरप्रपञ्चमात्र-
ह्यस्थावरान्तमनन्ताखिलाजाण्डभूतम् । निखिलनिगमोदितसकामकर्म-
व्यवहारो लोकः । नैषोऽन्धकारोऽयमात्मा । विद्या हि काण्डान्तरादि-
त्यो ज्योतिर्मण्डलं ग्राह्यम् । नापरम् । असावादित्यो ब्रह्मेत्यजपयोपहितं
हंसः सोऽहम् । प्राणापानाभ्यां प्रतिलोमानुलोमाभ्यां समुपलभ्यैवं सा
चिरं लब्ध्वा त्रिवृदात्मनि ब्रह्मण्यभिध्यायमाने सच्चिदानन्दः परमात्मावि-
र्भवति । सहस्रभानुमच्छुरितापूरितत्वादलिप्या पारावारपूर इव । सैषा
समाधिः । नैषा योगसिद्धिः । नैषा मनोलयः । ब्रह्मैक्यं तत् । आदित्यवर्णं
तमसस्तु पारे । सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः । नामानि कृत्वाभिवद-
न्यदास्ते । धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार । शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः । त-
मेवं विद्वानमृत इह भवति । नान्यः पन्था अयनाय विद्यते । यज्ञेन यज्ञ-
मयजन्त देवाः । तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् । ते ह नाकं महिमानः
सचन्ते । यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः । सोऽहमर्कः परं ज्योतिरर्क-
ज्योतिरहं शिवः । आत्मज्योतिरहं शुक्रः सर्वज्योतिरसावदोम् । एतद-
थर्वशिरोऽधीते । प्रातरधीयानो रात्रिकृतं पापं नाशयति । सायमधी-
यानो दिवसकृतं पापं नाशयति । तत्सायं प्रातः प्रयुञ्जानः पापोऽ-
पापो भवति । मध्यन्दिनमादित्याभिमुखोऽधीयानः पञ्चमहापातकोप-
पातकात्प्रमुच्यते । सर्ववेदपारायणपुण्यं लभते । श्रीमहाविष्णुसायुज्य-
मवाप्नोतीत्युपनिषत् ॥ ॐ भद्रं कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥
इति श्रीमहावाक्योपनिषत्समाप्ता ॥

कलिसंतरणोपनिषत् ॥ २५ ॥

यद्विव्यनाम स्मरतां संसारो गोष्पदायते ।
स्वानन्यभक्तिर्भवति तद्रामपदमाश्रये ॥ १ ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

हरिः ॐ ॥ द्वापरान्ते नारदो ब्रह्माणं जगाम कथं भगवन् गां पर्यट-
न्कलिं संतरेयमिति । स होवाच ब्रह्मा साधु पृष्टोऽस्मि । सर्वश्रुतिरहस्यं
गोप्यं तच्छृणु येन कलिसंसारं तरिष्यसि । भगवत आदिपुरुषस्य
नारायणस्य नामोच्चारणमात्रेण निर्धूतकलिर्भवति । नारदः पुनः पप्रच्छ
तन्नाम किमिति । स होवाच हिरण्यगर्भः । हरे राम हरे राम राम राम
हरे हरे । हरे कृष्ण हरे कृष्ण कृष्ण कृष्ण हरे हरे ॥ १ ॥ इति षोडशकं
नाम्नां कलिकल्मषनाशनम् । नातः परतरोपायः सर्ववेदेषु दृश्यते ॥ २ ॥
इति षोडशकलस्य जीवस्यावरणविनाशनम् । ततः प्रकाशते परं ब्रह्म मे-
घापाये रविरश्मिमण्डलीवेति । पुनर्नारदः पप्रच्छ भगवन्कोऽस्य विधि-
रिति । तं होवाच नास्य विधिरिति । सर्वदा शुचिरशुचिर्वा पठन्ब्राह्मणः
सलोकतां समीपतां सरूपतां सायुज्यतामेति । यदास्य षोडशीकस्य
सार्धत्रिकोटीर्जपति तदा ब्रह्महत्यां तरति वीरहत्याम् । स्वर्णस्तेयात्पू-
तो भवति । पितृदेवमनुष्याणामपकारात्पूतो भवति । सर्वधर्मपरित्याग-
पापात्सद्यः शुचितामाप्नुयात् । सद्यो मुच्यते सद्यो मुच्यते इत्युपनि-
षत् ॥ ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति श्रीकलिसंतरणोपनिषत्समाप्ता ॥

जाबाल्युपनिषत् ॥ २६ ॥

जाबाल्युपनिषद्वेद्यपदतत्त्वस्वरूपकम् ।

पारमैश्वर्यविभवं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ओमाप्यायन्त्विति शान्तिः ॥

हरिः ॐ ॥ अथ हैनं भगवन्तं जाबालिं पैप्पलादिः पप्रच्छ भगवन्मे

ब्रूहि परमतत्त्वरहस्यम् । किं तत्त्वं को जीवः कः पशुः कः ईशः को
मोक्षोपाय इति । स तं होवाच साधु पृष्टं सर्वं निवेदयामि यथाज्ञात-
मिति । पुनः स तमुवाच कुतस्त्वया ज्ञातमिति । पुनः स तमुवाच षडा-
ननादिति । पुनः स तमुवाच तेनाथ कुतो ज्ञातमिति । पुनः स तमुवाच
तेनेशानादिति । पुनः स तमुवाच कथं तस्मात्तेन ज्ञातमिति । पुनः स
तमुवाच तदुपासनादिति । पुनः स तमुवाच भगवन्कृपया मे सरहस्यं
सर्वं निवेदयेति । स तेन पृष्टः सर्वं निवेदयामास तत्त्वम् । पशुपतिरह-
ङ्काराविष्टः संसारी जीवः स एव पशुः । सर्वज्ञः पञ्चकृत्यसंपन्नः सर्वै-
श्वर ईशः पशुपतिः । के पशवः इति पुनः स तमुवाच जीवाः पशव
उक्ताः तत्पतित्वात्पशुपतिः । स पुनस्तं होवाच कथं जीवाः पशव इति ।
कथं तत्पतिरिति । स तमुवाच यथा तृणाशिनो विवेकहीनाः परप्रेष्याः
कृष्यादिकर्मसु नियुक्ताः सकलदुःखसहाः स्वस्वामिवध्यमाना गवादयः
पशवः । यथा तत्स्वामिन इव सर्वज्ञ ईशः पशुपतिः । तज्ज्ञानं केनोपा-
येन जायते । पुनः स तमुवाच विभूतिधारणादेव । तत्प्रकारः कथमिति
कुत्र कुत्र धार्यम् । पुनः स तमुवाच सद्योजातादिपञ्चब्रह्ममन्त्रैर्भस्म संगृ-
ह्याग्निरिति भस्मेत्यनेनाभिमन्त्र्य मानस्तोक इति समुद्धृत्य जलेन संमृज्य
त्र्यायुषमिति शिरोललाटवक्षस्कन्धेष्विविति तिसृभिस्त्रियायुषैस्त्रियम्बकै-
स्तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत । व्रतमेतच्छास्त्रं सर्वेषु वेदेषु वेदवादिभिर्मुक्तं
भवति । तत्समाचरेन्मुमुक्षुर्न पुनर्भवाय । अथ सनत्कुमारः प्रमाणं पृ-
च्छति । त्रिपुण्ड्रधारणस्य त्रिधा रेखा आललाटादाचक्षोराभ्रुवोर्मध्यतश्च ।
यास्य प्रथमा रेखा सा गार्हपत्याश्चाकारो रजो भूलोकः स्वात्मा क्रिया-
शक्तिः ऋग्वेदः प्रातःसवनं प्रजापतिर्देवो देवतेति । यास्य द्वितीया रेखा
सा दक्षिणाग्निरुकारः सत्त्वमन्तरिक्षमन्तरात्मा चेच्छाशक्तिर्यजुर्वेदो मा-
ध्यन्दिनं सवनं विष्णुर्देवो देवतेति । यास्य तृतीया रेखा साहवनीयो
मकारस्तमो द्यौर्लोकः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृतीयसवनं महा-
देवो देवतेति त्रिपुण्ड्रं भस्मना करोति । यो विद्वान्ब्रह्मचारी गृही वान-
प्रस्थो यतिर्वा स महापातकोपपातकेभ्यः पूतो भवति । स सर्वान्देवा-

न्यातो भवति । स सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । स सकलरुद्रमन्त्र-
तज्जपि भवति । न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते ॥ इति । ॐ सत्यमि-
युपनिषत् ॥ ओमाण्यायन्त्विति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति श्रीजाबाल्युपनिषत्समाप्ता ॥

अथ ब्रह्मविन्दूपनिषत् ॥ २७ ॥

अमृतविन्दूपनिषद्वेद्यं यत्परमाक्षरम् ।

तदेव हि त्रिपाद्रामचन्द्राख्यं नः परा गतिः ॥

ॐ सह नाववत्विति शान्तिः ॥

ॐ मनो हि द्विविधं प्रोक्तं शुद्धं चाशुद्धमेव च ।

अशुद्धं कामसंकल्पं शुद्धं कामविवर्जितम् ॥ १ ॥

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

बन्धाय विषयासक्तं मुक्त्यै निर्विषयं स्मृतम् ॥ २ ॥

यतो निर्विषयस्यास्य मनसो मुक्तिरिष्यते ।

तस्मान्निर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ ३ ॥

निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनो हृदि ।

यदा यात्युन्मनीभावं तदा तत्परमं पदम् ॥ ४ ॥

तावदेव निरोद्धव्यं यावद्भृदि गतं क्षयम् ।

एतज्ज्ञानं च मोक्षं च अतोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥ ५ ॥

नैव चिन्त्यं न चाचिन्त्यमचिन्त्यं चिन्त्यमेव च ।

पक्षपातविनिर्मुक्तं ब्रह्म सम्पद्यते तदा ॥ ६ ॥

स्वरेण सन्धयेद् योगमस्वरं भावयेत्परम् ।

अस्वरेण हि भावेन भावो नाभाव इष्यते ॥ ७ ॥

तदेव निष्कलं ब्रह्म निर्विकल्पं निरञ्जनम् ।

तद् ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा ब्रह्म सम्पद्यते ध्रुवम् ॥ ८ ॥

निर्विकल्पमनन्तं च हेतुदृष्टान्तवर्जितम् ।

अग्रमेयमनाद्यं च ज्ञात्वा च परमं शिवम् ॥ ९ ॥

न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बन्धो न च शासनम् ।
 न मुमुक्षा न मुक्तिश्च इत्येषा परमार्थता ॥ १० ॥
 एक एवात्मा मन्तव्यो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।
 स्थानत्रयाद्व्यतीतस्य पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ११ ॥
 एक एव हि भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः ।
 एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १२ ॥
 घटसम्भृतमाकाशं लीयमाने घटे यथा ।
 घटो लीयेत नाकाशं तद्वज्जीवो घटोपमः ॥ १३ ॥
 घटवद्विविधाकारं भिद्यमानं पुनः पुनः ।
 तद्भ्रमं न च जानाति स जानाति च नित्यशः ॥ १४ ॥
 शब्दमायावृतो यावत्तावत्तिष्ठति पुष्करे ।
 भिन्ने तमसि चैकत्वमेकमेवानुपश्यति ॥ १५ ॥
 शब्दाक्षरं परं ब्रह्म यस्मिन्क्षीणे यदक्षरम् ।
 तद्विद्वानक्षरं ध्यायेद्यदीच्छेच्छान्तिमात्मनः ॥ १६ ॥
 द्वे विद्ये वेदितव्ये तु शब्दब्रह्म परं च यत् ।
 शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १७ ॥
 ग्रन्थमभ्यस्य मेधावी ज्ञानविद्वानतत्त्वतः ।
 पलालमिव धान्यार्थी त्यजेद् ग्रन्थमशेषतः ॥ १८ ॥
 गवामनेकवर्णानां क्षीरस्याप्येकवर्णता ।
 क्षीरवत्पश्यते ज्ञानं लिङ्गिनस्तु गवां यथा ॥ १९ ॥
 घृतमिव पयसि निगूढं भूते भूते च वसति विज्ञानम् ।
 सततं मन्थयितव्यं मनसा मन्थानभूतेन ॥ २० ॥
 ज्ञाननेत्रं समादाय चरेद्ब्रह्मिमतः परम् ।
 निष्कलं निर्मलं शान्तं तद् ब्रह्माहमिति स्मृतम् ॥ २१ ॥
 सर्वभूताधिवासं च यद्भूतेषु वसत्यधि ।
 सर्वानुग्राहकत्वेन तदस्म्यहं वासुदेव तदस्म्यहं वासुदेव इति २२ ॥
 सहेति शान्तिः इत्यथर्ववेदे ब्रह्मविन्दूपनिषत्समाप्ता ॥

बहुचोपनिषत् ॥ २८ ॥

बहुचाख्यब्रह्मविद्यामहाखण्डार्थवैभवम् ।

अखण्डानन्दसाम्राज्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥

ॐ वाङ् मे मनसीति शान्तिः ॥ हरिः ॐ ॥ देवी ह्येकाग्र आसीत् ।
 सैव जगदण्डमसृजत् । कामकलेति विज्ञायते । शृङ्गारकलेति विज्ञायते ।
 तस्या एव ब्रह्मा अजीजनत् । विष्णुरजीजनत् । रुद्रोऽजीजनत् ।
 सर्वे मरुद्गणा अजीजनन् गन्धवाप्सरसः किन्नरा वादित्रवादिनः
 समन्तादजीजनन् । भोग्यमजीजनत् । सर्वमजीजनत् । सर्व
 शाक्तमजीजनत् । अण्डजं स्वेदजमुद्भिज्जं जरायुजं यत्किंचैतत्प्राणि स्था-
 वरजङ्गमं मनुष्यमजीजनत् । सैषा परा शक्तिः । सैषा शाश्वती विद्या ।
 कादिविद्येति वा हादिविद्येति वा सादिविद्येति वा रहस्यम् । ओमो
 वाचि प्रतिष्ठा सैव पुरत्रयं शरीरत्रयं व्याप्य बहिरन्तरवभासयन्ती देश-
 कालवस्त्वन्तरसङ्गान्महात्रिपुरसुन्दरी वै प्रत्यक् चितिः । सैवात्मा ।
 ततोऽन्यदसत्यमनात्मा । अत एषा ब्रह्मसंविक्तिर्भावाभावकलाविनिर्मुक्ता
 चिद्विद्याद्वितीयब्रह्मसंविक्तिः सच्चिदानन्दलहरी महात्रिपुरसुन्दरी बहि-
 रन्तरनुप्रविश्य स्वयमेकैव विभाति । यदस्ति सन्मात्रम् । यद्विभाति
 चिन्मात्रम् । यत्प्रियमानन्दं तदेतत्सर्वाकारा महात्रिपुरसुन्दरी । त्वं
 चाहं च सर्वं विश्वं सर्वदेवता । इतरत्सर्वं महात्रिपुरसुन्दरी । सत्य-
 मेकं ललिताख्यं वस्तु तद्वितीयमखण्डार्थं परं ब्रह्म । पञ्चरूपपरित्या-
 गादस्वरूपप्रहाणतः । अधिष्ठानं परं तत्त्वमेकं सच्छिद्यते महत् ॥ इति ।
 प्रज्ञानं ब्रह्मेति वा अहं ब्रह्मास्मीति वा भाष्यते । तत्त्वमसीत्येव संभाष्यते ।
 अयमात्मा ब्रह्मेति वा ब्रह्मैवाहमस्मीति वा योऽहमस्मीति वा सोऽहम-
 स्मीति वा योऽसौ सोऽहमस्मीति वा या भाष्यते सैषा षोडशी श्रीवि-
 द्या पञ्चदशाक्षरी श्रीमहात्रिपुरसुन्दरी बालाश्विकेति वगलेति वा मात-
 ङ्गीति स्वयंवरकल्याणीति भुवनेश्वरीति चामुण्डेति चण्डेति वाराहीति
 तिरस्करिणी राजमातङ्गीति वा शुक्रश्यामलेति वा लघुश्यामलेति वा

अश्वारूढेति वा प्रत्यङ्गिरा धूमावती सावित्री सरस्वती ब्रह्मानन्दकलेति ।
 ऋचो अक्षरे परमे व्योमन् । यस्मिन्देवा अधिविश्वे निषेदुः । यस्तन्न
 वेद किमुवाच करिष्यति । य इत्तद्विदुस्त इमे समासते ॥ इत्युपनिषत् ॥
 ॐ वाङ् मे मनसीति शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥
 इति बहुचोपनिषत्समाप्ता ॥

मुक्तिकोपनिषत् ॥ २९ ॥

ईशाद्यष्टोत्तरशतवेदान्तपटलाशयम् ।
 मुक्तिकोपनिषद्वेद्यं रामचन्द्रपदं भजे ॥ १ ॥
 ॐ पूर्णमदः शान्तिः ॥
 हरिः ॐ ॥ अयोध्यानगरे रम्ये रत्नमण्डपमध्यमे ।
 सीताभरतसौमित्रिशत्रुघ्नाद्यैः समन्वितम् ॥ १ ॥
 सनकाद्यैर्मुनिगणैर्वसिष्ठाद्यैः शुकादिभिः ।
 अन्यैर्भागवतैश्चापि स्तूयमानमहर्निशम् ॥ २ ॥
 धीविक्रियासहस्राणां साक्षिणं निर्विकारिणम् ।
 स्वरूपध्याननिरतं समाधिविरमे हरिम् ॥ ३ ॥
 भक्त्या शुश्रूषया रामं स्तुवन्प्रच्छ मारुतिः ।
 राम त्वं परमात्मासि सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ ४ ॥
 इदानीं त्वां रघुश्रेष्ठ प्रणमामि मुहुर्मुहुः ।
 त्वद्रूपं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतो राम मुक्तये ॥ ५ ॥
 अनायासेन येनाऽहं मुच्येयं भवबन्धनात् ।
 कृपया वद मे राम येन मुक्तो भवाम्यहम् ॥ ६ ॥
 साधु पृष्टं महाबाहो वदामि शृणु तत्त्वतः ।
 वेदान्ते सुप्रतिष्ठोऽहं वेदान्तं समुपाश्रय ॥ ७ ॥
 वेदान्ताः के रघुश्रेष्ठ वर्तन्ते कुत्र ते वद ।
 हनूमञ्जृणु वक्ष्यामि वेदान्तस्थितिमञ्जसा ॥ ८ ॥
 निश्वासभूता मे विष्णोर्वेदा जाताः सुविस्तराः ।

तिलेषु तैलवद्वेदे वेदान्तः सुप्रतिष्ठितः ॥ ९ ॥
राम वेदाः कतिविधास्तेषां शाखाश्च राघव ।
तासूपनिषदः काः स्युः कृपया वद तत्त्वतः ॥ १० ॥

श्रीराम उवाच ।

ऋग्वेदादिविभागेन वेदाश्चत्वार ईरिताः ।
तेषां शाखा ह्यनेकाः स्युस्तासूपनिषदस्तथा ॥ ११ ॥
ऋग्वेदस्य तु शाखाः स्युरेकविंशतिसंख्यकाः ।
नवाधिकशतं शाखा यजुषो मारुतात्मज ॥ १२ ॥
सहस्रसंख्यया जाताः शाखाः साम्नः परन्तप ।
अथर्वणस्य शाखाः स्युः पञ्चाशद्वेदतो हरे ॥ १३ ॥
तासामेकामृचं येन पठ्यते भक्तितो मयि ॥ १४ ॥
स मत्सायुज्यपदवीं प्राप्नोति मुनिदुर्लभाम् ।
राम केचिन्मुनिश्रेष्ठा मुक्तिरेकेति चक्षिरे ॥ १५ ॥
केचित्त्वन्नामभजनात्काश्यां तारोपदेशतः ।
अन्ये तु सांख्ययोगेन भक्तियोगेन चापरे ॥ १६ ॥
अन्ये वेदान्तवाक्यार्थविचारात्परमर्षयः ।
सालोक्यादिविभागेन चतुर्धा मुक्तिरीरिता ॥ १७ ॥

सहोवाच श्रीरामः ।

कैवल्यमुक्तिरेकैव पारमार्थिकरूपिणी ।
दुराचाररतो वापि मन्नामभजनात्कपे ॥ १८ ॥
सालोक्यमुक्तिमाप्नोति न तु लोकान्तरादिकम् ।
काश्यां तु ब्रह्मनालेऽस्मिन्मृतो मत्तारमाप्नुयात् ॥ १९ ॥
पुनरावृत्तिरहितां मुक्तिं प्राप्नोति मानवः ।
यत्र कुत्रापि वा काश्यां मरणे स महेश्वरः ॥ २० ॥
जन्तोर्दक्षिणकर्णे तु मत्तारं समुपादिशेत् ।
निर्धूताशेषपापौघो मत्सारूप्यं भजत्ययम् ॥ २१ ॥
सैव सालोक्यसारूप्यमुक्तिरित्यभिधीयते ।

सदाचाररतो भूत्वा द्विजो नित्यमनन्यधीः ॥ २२ ॥
 मयि सर्वात्मके भावो मत्सामीप्यं भजत्ययम् ।
 सैव सालोक्यसारूप्यसामीप्या मुक्तिरिष्यते ॥ २३ ॥
 गुरुपदिष्टमार्गेण ध्यायन्मद्गुणमव्ययम् ।
 मत्सायुज्यं द्विजः सम्यग्भजेद्भ्रमरकीटवत् ॥ २४ ॥
 सैव सायुज्यमुक्तिः स्याद्ब्रह्मानन्दकरी शिवा ।
 चतुर्विधा तु या मुक्तिर्मदुपासनया भवेत् ॥ २५ ॥
 इयं कैवल्यमुक्तिस्तु केनोपायेन सिध्यति ।
 माण्डूक्यमेकमेवालं मुमुक्षूणां विमुक्तये ॥ २६ ॥
 तथाप्यसिद्धं चेज्ज्ञानं दशोपनिषदं पठ ।
 ज्ञानं लब्ध्वाचिरादेव मामकं धाम यास्यसि ॥ २७ ॥
 तथापि दृढता नो चेद्विज्ञानस्याञ्जनासुत ।
 द्वात्रिंशाख्योपनिषदं समभ्यस्य निवर्तय ॥ २८ ॥
 विदेहमुक्ताविच्छा चेदष्टोत्तरशतं पठ ।
 तासां क्रमं सशान्तिं च शृणु वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥ २९ ॥
 ईशकेनकठप्रश्नमुण्डमाडूक्यतित्तिरिः ।
 ऐतरेयं च छान्दोग्यं बृहदारण्यकं तथा ॥ ३० ॥
 ब्रह्मकैवल्यजाबालश्वेताश्वो हंस आरुणिः ।
 गर्भो नारायणो हंसो बिन्दुर्नादशिरशिखा ॥ ३१ ॥
 मैत्रायणी कौषितकी बृहज्जाबालतापनी ।
 कालाग्निरुद्रमैत्रेयी सुबालश्रुग्मिन्त्रिका ॥ ३२ ॥
 सर्वसारं निरालम्बं रहस्यं वज्रसूचिकम् ।
 तेजोनादध्यानविद्यायोगतत्त्वात्मबोधकम् ॥ ३३ ॥
 परिव्राट् त्रिशिखी सीता चूडा निर्वाणमण्डलम् ।
 दक्षिणा शरभं स्कन्दं महानारायणाह्वयम् ॥ ३४ ॥
 रहस्यं रामतपनं वासुदेवं च मुद्गलम् ।
 शाण्डिल्यं पैङ्गलं भिश्रुमहच्छारीरकं शिखा ॥ ३५ ॥

तुरीयातीतसंन्यासपरिव्राजाक्षमालिका ।
 अव्यक्तैकाक्षरं पूर्णा सूर्याक्ष्यध्यात्मकुण्डिका ॥ ३६ ॥
 सावित्र्यात्मा पाशुपतं परं ब्रह्मावधूतकम् ।
 त्रिपुरातपनं देवी त्रिपुरा कठभावना ।
 हृदयं कुण्डली भस्म रुद्राक्षगणदर्शनम् ॥ ३७ ॥
 तारसारमहावाक्यपञ्चब्रह्माग्निहोत्रकम् ।
 गोपालतपनं कृष्णं यान्नवलक्यं वराहकम् ॥ ३८ ॥
 शाठ्यायनी हयग्रीवं दत्तात्रेयं च गारुडम् ।
 कलिजाबालिसौभाग्यरहस्यऋचमुक्तिका ॥ ३९ ॥
 एवमष्टोत्तरशतं भावनात्रयनाशनम् ।
 ज्ञानवैराग्यदं पुंसां वासनात्रयनाशनम् ॥ ४० ॥
 पूर्वोत्तरेषु विहिततत्तच्छान्तिपुरःसरम् ।
 वेदविद्याव्रतस्नातदेशिकस्य मुखात्स्वयम् ॥ ४१ ॥
 गृहीत्वाष्टोत्तरशतं ये पठन्ति द्विजोत्तमाः ।
 प्रारब्धक्षयपर्यन्तं जीवन्मुक्ता भवन्ति ते ॥ ४२ ॥
 ततः कालवशादेव प्रारब्धे तु क्षयं गते ।
 वैदेहीं मामकीं मुक्तिं यान्ति नास्त्यत्र संशयः ॥ ४३ ॥
 सर्वोपनिषदां मध्ये सारमष्टोत्तरं शतम् ।
 सकृच्छ्रवणमात्रेण सर्वाद्यौघनिकृन्तनम् ॥ ४४ ॥
 मयोपदिष्टं शिष्याय तुभ्यं पवननन्दन ।
 इदं शास्त्रं मयादिष्टं गुह्यमष्टोत्तरं शतम् ॥ ४५ ॥
 ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि पठतां बन्धमोचकम् ।
 राज्यं देयं धनं देयं याचतः कामपूरणम् ॥ ४६ ॥
 इदमष्टोत्तरशतं न देयं यस्य कस्यचित् ।
 नास्तिकाय कृतघ्नाय दुराचाररताय वै ॥ ४७ ॥
 मद्भक्तिविमुखायापि शास्त्रगतेषु मुह्यते ।
 गुरुभक्तिविहीनाय दातव्यं न कदाचन ॥ ४८ ॥

सेवापराय शिष्याय हितपुष्टाय मारुते ।

मद्भक्ताय सुशीलाय कुलीनाय सुमेधसे ॥ ४९ ॥

सम्यक् परीक्ष्य दातव्यमेवमष्टोत्तरं शतम् ।

यः पठेच्छृणुयाद्वापि स मामेति न संशयः । तदेतद्वचाभ्युक्तम् ।

विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेवधिष्टेऽहमस्मि ।

असूयकायानृजवे शठाय मा मा ब्रूया वीर्यवती तथा स्याम् ॥

यमेवैष विद्याश्रुतमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।

अस्मा इमामुपसन्नाय सम्यक् परीक्ष्य दद्याद्वैष्णवीमात्मनिष्ठाम् १ ।

अथ हैनं श्रीरामचन्द्रं मारुतिः पप्रच्छ ऋग्वेदादिविभागेन पृथक्
शान्तिमनुब्रूहीति । स होवाच श्रीरामः । ऐतरेयकौषीतकिनादविन्द्व्वात्म-
प्रबोधनिर्वाणमुद्रलाक्षमालिकात्रिपुरासौभाग्यबह्वचानामृग्वेदगतानां द-
शसंख्याकानामुपनिषदां वाङ्मे मनसीति शान्तिः ॥ १ ॥ ईशावा-
स्यवृहदारण्यजावालहंसपरमहंससुवालमन्त्रिकानिरालम्बात्रिशिखीब्राह्म-
णमण्डलब्राह्मणाद्वयतारकपैङ्गलभिक्षुतुरीयातीताध्यात्मतारसारयाद्वव-
ल्क्यशाठ्यायनीमुक्तिकानां शुक्लयजुर्वेदगतानामेकोनविंशतिसंख्याका-
नामुपनिषदां पूर्णमद इति शान्तिः ॥ २ ॥ कठवल्लीतैत्तिरीयकब्र-
ह्मकैवल्यश्वेताश्वतरगर्भनारायणामृतविन्द्वमृतनादकालाग्निरुद्रश्रुरिका-
सर्वसारशुकरहस्यतेजोविन्दुध्यानविन्दुब्रह्मविद्यायोगतत्त्वदक्षिणामूर्ति-
स्कन्दशारीरकयोगशिखैकाक्षराक्षयधूतकठरुद्रहृदययोगकुण्डालिनीपञ्च-
ब्रह्मप्राणाग्निहोत्रवराहकलिसंतरणसरस्वतीरहस्यानां कृष्णयजुर्वेदग-
तानां द्वात्रिंशत्संख्यकानामुपनिषदां सह नाववत्विति शान्तिः
॥ ३ ॥ केनच्छान्दोग्यारुणिमैत्रायाणिमैत्रेयीवज्रसूचिकायोगचूडा-
मणिवासुदेवमहत्सन्ध्यासाव्यक्तकुण्डिकासवित्रीरुद्राक्षजावालदर्शनजा-
बालीनां सामवेदगतानां षोडशसंख्याकानामुपनिषदामप्यायन्त्विति
शान्तिः ॥ ४ ॥ प्रश्नमुण्डकमाण्डूक्याथर्वशिरोऽथर्वशिखावृहज्जावाल-
नृसिंहतापनीनारदपरिव्राजकसीताशरभमहानारायणरामरहस्यरामता-
पनीशाण्डिल्यपरमहंसपरिव्राजकान्नपूर्णासुर्यात्मपाशुपतपरब्रह्मात्रिपुरात-

यनदेवीभावनाब्रह्मजाबालगणपतिमहावाक्यगोपालतपनकृष्णहयग्रीवद-
त्तात्रेयगारुडानामथर्ववेदगतानामेकत्रिंशत्संख्याकानामुपनिषदां भद्रं
कर्णेभिरिति शान्तिः ॥ ५ ॥ मुमुक्षवः पुरुषाः साधनचतुष्टयसंपन्नाः श्रद्धा-
वन्तः सुकुलभवं श्रोत्रियं शास्त्रवात्सल्यगुणवन्तमकुटिलं सर्वभूतहिते
रतं दयासमुद्रं सद्गुरुं विधिवदुपसंगम्योपहारपाणयोऽष्टोत्तरशतोपनिषदं
विधिवदधीत्य श्रवणमनननिदिध्यासनानि नैरन्तर्येण कृत्वा प्रारब्धक्षयाद्दे-
हत्रयभङ्गं प्राप्योपाधिविनिर्मुक्तघटाकाशवत्परिपूर्णतां विदेहमुक्तिः । सैव
कैवल्यमुक्तिरिति । अत एव ब्रह्मलोकस्था अपि ब्रह्ममुखाद्देवान्तश्र-
वणादि कृत्वा तेन सह कैवल्यं लभन्ते । अतः सर्वेषां कैवल्यमुक्तिर्ज्ञा-
नमार्गेणोक्ता । न कर्मसांख्ययोगोपासनादिभिरित्युपनिषत् ॥ इति प्रथ-
मोऽध्यायः ॥ १ ॥ तथा हैनं श्रीरामचन्द्रं मारुतिः पप्रच्छ । केयं वा
तत्सिद्धिः सिद्धया वा किं प्रयोजनमिति । स होवाच श्रीरामः । पुरुषस्य
कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिलक्षणश्चित्तधर्मः क्लेशरूपवत्त्वाद्बन्धो भवति ।
तन्निरोधनं जीवन्मुक्तिः । उपाधिविनिर्मुक्तघटाकाशवत्प्रारब्धक्षयाद्दि-
देहमुक्तिः । जीवन्मुक्तिविदेहमुक्त्योरष्टोत्तरशतोपनिषदः प्रमाणम् । कर्तृ-
त्वादिदुःखनिवृत्तिद्वारा नित्यानन्दावाप्तिः प्रयोजनं भवति । तत्पुरुषप्र-
यत्नसाध्यं भवति । यथा पुत्रकामेष्टिना पुत्रं वाणिज्यादिना वित्तं ज्योतिष्टो-
त्रेण स्वर्गं तथा पुरुषप्रयत्नसाध्यवेदान्तश्रवणादिजनितसमाधिना जीव-
न्मुक्त्यादिलाभो भवति । सर्ववासनाक्षयात्तल्लाभः । अत्र श्लोका
भवन्ति—

उच्छास्त्रं शास्त्रितं चेति पौरुषं द्विविधं मतम् ।

तत्रोच्छास्त्रमनर्थाय परमार्थाय शास्त्रितम् ॥ १ ॥

लोकवासनया जन्तोः शास्त्रवासनयापि च ।

देहवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥ २ ॥

द्विविधो वासनाव्यूहः शुभश्चैवाशुभश्च तौ ।

वासनौघेन शुद्धेन तत्र चेदनुनीयसे ॥ ३ ॥

तत्क्रमेणाशु तेनैव मामकं पदमामुहि ।

अथ चेदशुभो भावस्त्वां योजयति संकटे ॥ ४ ॥
 प्राक्तनस्तदसौ यत्नाज्जेतव्यो भवता कपे ।
 शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहन्ती वासनासरित् ॥ ५ ॥
 पौरुषेण प्रयत्नेन योजनीया शुभे पथि ।
 अशुभेषु समाविष्टं शुभेष्वेवावतारयेत् ॥ ६ ॥
 अशुभाञ्चालितं याति शुभं तस्मादपीतरत् ।
 पौरुषेण प्रयत्नेन लालयेच्चित्तबालकम् ॥ ७ ॥
 द्वागभ्यासवशाद्याति यदा ते वासनोदयम् ।
 तदाभ्यासस्य साफल्यं विद्धि त्वमरिमर्दन ॥ ८ ॥
 संदिग्धायामपि भृशं शुभामेव समाचर ।
 शुभायां वासनावृद्धौ न दोषाय मरुत्सुत ॥ ९ ॥
 वासनाक्षयविज्ञानमनोनाशा महामते ।
 समकालं चिराभ्यस्ता भवन्ति फलदा मताः ॥ १० ॥
 त्रय एवं समं यावन्नाभ्यस्ताश्च पुनः पुनः ।
 तावन्न पदसंप्राप्तिर्भवत्यपि समाशतैः ॥ ११ ॥
 एकैकशो निषेव्यन्ते तंचेते चिरमप्यलम् ।
 तन्न सिद्धिं प्रयच्छति मन्त्राः संकीर्तिता इव ॥ १२ ॥
 त्रिभिरेतैश्चिराभ्यस्तैर्हृदयग्रन्थयो दृढाः ।
 निःशङ्कमेव ब्रुव्यन्ति विसच्छेदाद्गुणा इव ॥ १३ ॥
 जन्मान्तरशताभ्यस्ता मिथ्यासंसारवासना ।
 सा चिराभ्यासयोगेन विना न क्षीयते क्वचित् ॥ १४ ॥
 तस्मात्सौम्य प्रयत्नेन पौरुषेण विवेकिना ।
 भोगेच्छां दूरतस्त्यक्त्वा त्रयमेव समाश्रय ॥ १५ ॥
 तस्माद्वासनया युक्तं मनो बद्धं विदुर्बुधाः ।
 सम्यग्वासनया त्यक्तं मुक्तमित्यभिधीयते ॥ १६ ॥
 मनोनिर्वासनीभावमाचराशु महाकपे ।
 सम्यगालोचनात्सत्याद्वासना प्रविलीयते ॥ १७ ॥

वासनाविलये चेतः शममायाति दीपवत् ।
 वासनां संपरित्यज्य मयि चिन्मात्रविग्रहे ॥ १८ ॥
 यस्तिष्ठति गतव्यग्रः सोऽहं सच्चित्सुखात्मकः ।
 समाधिमथ कार्याणि मा करोतु करोतु वा ॥ १९ ॥
 हृदयेनात्तसर्वेहो मुक्त एवोत्तमाशयः ।
 नैष्कर्म्येण न तस्यार्थस्तस्यार्थोऽस्ति न कर्मभिः ॥ २० ॥
 न समाधानजाप्याभ्यां यस्य निर्वासनं मनः ।
 संत्यक्तवासनान्मौनादृते नास्त्युत्तमं पदम् ॥ २१ ॥
 वासनाहिनमप्येतच्चक्षुरादीन्द्रियं स्वतः ।
 प्रवर्तते बहिः स्वार्थे वासनामात्रकारणम् ॥ २२ ॥
 अयत्नोपनतेष्वक्षिदृग्द्रव्येषु यथा पुनः ।
 नीरागमेव पतति तद्वत्कार्येषु धीरधीः ॥ २३ ॥
 भावसंवित्प्रकटितामनुरूपां च मास्ते ।
 चित्तस्योत्पत्त्युपरमां वासनां मुनयो विदुः ॥ २४ ॥
 दृढाभ्यस्तपदार्थैकभावनादतिचञ्चलम् ।
 चित्तं संजायते जन्मजरामरणकारणम् ॥ २५ ॥
 वासनावशतः प्राणस्पन्दस्तेन च वासना ।
 क्रियेते चित्तबीजस्य तेन बीजाङ्कुरक्रमः ॥ २६ ॥
 द्वे बीजे चित्तवृक्षस्य प्राणस्पन्दनवासने ।
 एकस्मिंश्च तयोः क्षीणे क्षिप्रं द्वे अपि नश्यतः ॥ २७ ॥
 असङ्गव्यवहारत्वाद्भवभावनवर्जनात् ।
 शरीरनाशदर्शित्वाद्वासना न प्रवर्तते ॥ २८ ॥
 वासनासंपरित्यागाच्चित्तं गच्छत्यचित्तताम् ।
 अवासनत्वात्सततं यदा न मनुते मनः ॥ २९ ॥
 अमनस्ता तदोदेति परमोपशयप्रदा ।
 अव्युत्पन्नमना यावद्भवान्ज्ञाततत्पदः ॥ ३० ॥
 गुरुशास्त्रप्रमाणैस्तु निर्णीतं तावदाचर ।

ततः पक्ककषायेण नूनं विज्ञातवस्तुना ॥ ३१ ॥
 शुभोऽप्यसौ त्वया त्याज्यो वासनौघो निराधिना ।
 द्विविधाश्चित्तनाशोऽस्ति सरूपोऽरूप एव च ॥ ३२ ॥
 जीवन्मुक्तः सरूपः स्यादरूपो देहमुक्तिगः ।
 अस्य नाशमिदानीं त्वं पावने शृणु सादरम् ॥ ३३ ॥
 चित्तनाशाभिधानं हि यदा ते विद्यते पुनः ।
 मैत्र्यादिभिर्गुणैर्युक्तं शान्तिमेति न संशयः ॥ ३४ ॥
 भूयोजन्मविनिर्मुक्तं जीवन्मुक्तस्य तन्मनः ।
 सरूपोऽसौ मनोनाशो जीवन्मुक्तस्य विद्यते ॥ ३५ ॥
 अरूपस्तु मनोनाशो वैदेहीमुक्तिगो भवेत् ।
 सहस्राङ्गुरशाखात्मफलपल्लवशालिनः ॥ ३६ ॥
 अस्य संसारवृक्षस्य मनो मूलमिदं स्थितम् ।
 संकल्प एव तन्मन्ये संकल्पोपशमेन तत् ॥ ३७ ॥
 शोषयाशु यथा शोषमेति संसारपादपः ।
 उपाय एक एवास्ति मनसः स्वस्य निग्रहे ॥ ३८ ॥
 मनसोऽभ्युदयो नाशो मनोनाशो महोदयः ।
 ज्ञमनो नाशमभ्येति मनो ज्ञस्य हि शृङ्खला ॥ ३९ ॥
 तावन्निशीव वेताला बलगन्ति हृदि वासनाः ।
 एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्न विजितं मनः ॥ ४० ॥
 प्रक्षीणचित्तदर्पस्य निगृहीतेन्द्रियद्विषः ।
 पद्मिन्य इव हेमन्ते क्षीयन्ते भोगवासनाः ॥ ४१ ॥
 हस्तं हस्तेन संपीडय दन्तैर्दन्तान्विचूर्ण्य च ।
 अङ्गन्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौ स्वकं मनः ॥ ४२ ॥
 उपविश्योपविश्यैकं चिन्तकेन मुहुर्मुहुः ।
 न शक्यते मनो जेतुं विना युक्तिमनिन्दिताम् ॥ ४३ ॥
 अङ्गुशेन विना मत्तो यथा दुष्टमतङ्गजः ।
 अभ्यात्मविद्याधिगमः साधुसंगतिरेव च ॥ ४४ ॥

वासनासंपरित्यागः प्राणस्पन्दनिरोधनम् ।
 एतास्ता युक्तयः पुष्टाः सन्ति चित्तजये किल ॥ ४५ ॥
 सतीषु युक्तिष्वेतासु हठान्नियमयन्ति ये ।
 चेतसो दीपमुत्सृज्य विचिन्वन्ति तमोऽञ्जनैः ॥ ४६ ॥
 विमूढाः कर्तुमुद्युक्ता ये हठाच्चेतसो जयम् ।
 ते निबध्नन्ति नागेन्द्रमुन्मत्तं विसतन्तुभिः ॥ ४७ ॥
 द्वे बीजे चित्तवृक्षस्य वृत्तिव्रततिधारिणः ।
 एकं प्राणपरिस्पन्दो द्वितीयं दृढभावना ॥ ४८ ॥
 सा हि सर्वगता संवित्प्राणस्पन्देन चाल्यते ।
 चित्तैकाग्र्याद्यतो ज्ञानमुक्तं समुपजायते ॥ ४९ ॥
 तत्साधनमथो ध्यानं यथावदुपदिश्यते ।
 विनाप्यविकृतिं कृत्वा संभवव्यत्ययक्रमात् ॥ ५० ॥
 यशोऽरिष्टं च चिन्मात्रं चिदानन्दं विचिन्तय ।
 अपानेऽस्तंगते प्राणो यावन्नाभ्युदितो हृदि ॥ ५१ ॥
 तावत्सा कुम्भकावस्था योगिभिर्यानुभूयते ।
 बहिरस्तं गते प्राणे यावन्नापान उद्गतः ॥ ५२ ॥
 तावत्पूर्णा समावस्थां बहिष्ठं कुम्भकं विदुः ।
 ब्राह्माकारमनोवृत्तिप्रवाहोऽहंकृतिं विना ॥ ५३ ॥
 संप्रज्ञातसमाधिः स्याद्ध्यानान्भ्यासप्रकर्षतः ।
 प्रशान्तवृत्तिकं चित्तं परमानन्ददायकम् ॥ ५४ ॥
 असंप्रज्ञातनामायं समाधिर्योगिनां प्रियः ।
 प्रभाशून्यं मनःशून्यं बुद्धिशून्यं चिदात्मकम् ॥ ५५ ॥
 अतद्व्यावृत्तिरूपोऽसौ समाधिर्मुनिभाविता ।
 ऊर्ध्वपूर्णमधःपूर्णं मध्यपूर्णं शिवात्मकम् ।
 साक्षाद्विधुस्रो ह्येष समाधिः पारमार्थिकः ॥ ५६ ॥
 दृढभावनया त्यक्तपूर्वापरविचारणम् ।
 यदादानं पदार्थस्य वासना सा प्रकीर्तिता ॥ ५७ ॥

भावितं तत्रिसंवेगादात्मना यत्तदेव सः ।
 भवत्याशु कपिश्रेष्ठ विगतेतरवासनः ॥ ५८ ॥
 तादृग्रूपो हि पुरुषो वासनाविवशीकृतः ।
 संपश्यति यदैवैतत्सद्वस्तिवाति विमुह्यति ॥ ५९ ॥
 वासनावेगवैचित्र्यात्स्वरूपं न जहाति तत् ।
 भ्रान्तं पश्यति दुर्दृष्टिः सर्वं मदवशादिव ॥ ६० ॥
 वासना द्विविधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा ।
 मलिना जन्महेतुः स्याच्छुद्धा जन्मविनाशिनी ॥ ६१ ॥
 अज्ञानसुघनाकारा घनाहङ्कारशालिनी ।
 पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता मलिना वासना बुधैः ॥ ६२ ॥
 पुनर्जन्माङ्कुरं युक्त्वा स्थितिः संभृष्टवीजवत् ।
 बहुशास्त्रकथाकन्थारोमन्थेन वृथैव किम् ॥ ६३ ॥
 अन्वेष्टव्यं प्रयत्नेन मारुते ज्योतिरान्तरम् ।
 दर्शनादर्शने हित्वा स्वयं केवलरूपतः ॥ ६४ ॥
 य आस्ते कपिशार्दूल ब्रह्म स ब्रह्मविस्वयम् ।
 अधीत्य चतुरो वेदान्सर्वशास्त्राण्यनेकशः ॥ ६५ ॥
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति दर्वी पाकरसं यथा ।
 स्वदेहाशुचिगन्धेन न विरज्येत यः पुमान् ॥ ६६ ॥
 विरागकारणं तस्य किमन्यदुपदिश्यते ।
 अत्यन्तमलिनो देहो देही चात्यन्तनिर्मलः ॥ ६७ ॥
 उभयोरन्तरं ज्ञात्वा कस्य शौचं विधीयते ।
 बन्धो हि वासनावन्धो मोक्षः स्याद्वासनाक्षयः ॥ ६८ ॥
 वासनां संपरित्यज्य मोक्षार्थित्वमपि त्यज ।
 मानसीर्वासनाः पूर्वं त्यक्त्वा विषयवासनाः ॥ ६९ ॥
 मैत्र्यादिवासनानाङ्गीर्गृहाणामलवासनाः ।
 ता अप्यतः परित्यज्य तामिर्व्यवहरन्नपि ॥ ७० ॥
 अन्तःशान्तः समस्तेहो भव चिन्मात्रवासनः ।

तामप्यथ परित्यज्य मनोबुद्धिसमन्विताम् ॥ ७१ ॥

शेषस्थिरसमाधानो मयि त्वं भव माखते ।

अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ।

अनामगोत्रं मम रूपमीदृशं भजस्व नित्यं पवनात्मजार्तिहम् ॥ ७२ ॥

दृशिस्वरूपं गगनोपमं परं सकृद्विभातं त्वजमेकमक्षरम् ।

अलेपकं सर्वगतं यदद्वयं तदेव चाहं सकलं विमुक्त ॐ ॥ ७३ ॥

दृशिस्तु शुद्धोऽहमविक्रियात्मको न मेऽस्ति कश्चिद्विषयः स्वभावतः ।

पुरस्तिरश्चोर्ध्वमधश्च सर्वतः सुपूर्णभूमाहमितीह भावय ॥ ७४ ॥

अजोऽमरश्चैव तथाजरोऽमृतः स्वयंप्रभः सर्वगतोऽहमव्ययः ।

न कारणं कार्यमतीत्य निर्मलः सदैव तृप्तोऽहमितीह भावय ॥ ७५ ॥

जीवन्मुक्तपदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालसात्कृते ।

विशत्यदेहमुक्तत्वं पवनोऽस्पन्दतामिव ॥ ७६ ॥

तदेतद्वचाभ्युक्तम् तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः । दिवीव
चक्षुराततम् । तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते । विष्णोर्यत्प-

रमं पदम् ॥ ॐ सत्यमित्युपनिषत् ॥ ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुद-
च्यते । पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः ॥ हरिः ॐ तत्सत् ॥

इति शुक्लयजुर्वेदगता मुक्तिकोपनिषत्समाप्ता ॥

अथ हंसोपनिषत् ॥ ३० ॥

ॐ हंसाख्योपनिषत्प्रोक्तनादालिर्यत्र विश्रमेत् ।

तदाधारं निराधारं ब्रह्ममात्रमहं महः ॥

ॐ पूर्णमद इति शान्तिः ॥

गौतम उवाच ।

भगवन् सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
ब्रह्मविद्याप्रबोधो हि केनोपायेन जायते ॥ १ ॥

सनत्कुमार उवाच ।

विचार्य सर्ववेदेषु मतं ज्ञात्वा पिनाकिनः ।
पार्वत्या कथितं तत्त्वं शृणु गौतम तन्मम ॥ २ ॥
अनाख्येयमिदं गुह्यं योगिनां कोशसन्निभम् ।
हंसस्याकृतिविस्तारं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ३ ॥

अथ हंसपरमहंसनिर्णयं व्याख्यास्यामः । ब्रह्मचारिणे शान्ताय दान्ताय गुरुभक्ताय हंसहंसेति सदा ध्यायन्सर्वेषु देहेषु व्याप्य वर्तते ॥ यथा ह्यग्निः काष्ठेषु तिलेषु तैलमिव तं विदित्वा न मृत्युमेति । गुदमव-
ष्टभ्याधाराद्वायुमुत्थाप्य स्वाधिष्ठानं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य मणिपूरकं च गत्वा अनाहतमतिक्रम्य विशुद्धो प्राणान्निरुध्वाज्ञामनुध्यायन्ब्रह्मरन्ध्रं ध्यायन् त्रिमात्रोऽहमित्येवं सर्वदा ध्यायन् । अथो नादमाधाराद् ब्रह्मरन्ध्र-
पर्यन्तं शुद्धस्फटिकसङ्काशं स वै ब्रह्म परमात्मेत्युच्यते ॥ १ ॥ अथ हंस ऋषिः । अव्यक्ता गायत्री छन्दः । परमहंसो देवता । अहमिति बीजम् । स इति शक्तिः । सोऽहमिति कीलकम् । षट्संख्यया अहोरात्रयोरेक-
विंशतिसहस्राणि षट्शतान्यधिकानि भवन्ति । सूर्याय सोमाय निरञ्ज-
नाय निराभासाय तनु सूक्ष्मं प्रचोदयादिति अग्नीषोमाभ्यां वैषट् हृदया-
द्यङ्गन्यासकरन्यासौ भवतः । एवं कृत्वा हृदये अष्टदले हंसात्मानं ध्यायेत् । अग्नीषोमौ पक्षावोकारः शिरो बिन्दुस्तु नेत्रं मुखं रुद्रो रुद्राणी चरणौ बाहू कालश्चाग्निश्चोभे पार्श्वे भवतः । पश्यत्यनगारश्च शिष्टोभयपार्श्वे भवतः । एषोऽसौ परमहंसो भानुकोटिप्रतीकाशः । येनेदं व्याप्तम् । तस्याष्टधा वृत्तिर्भवति । पूर्वदले पुण्ये मतिः आग्नेये निद्राल-
स्यादयो भवन्ति याम्ये क्रूरे मतिः नैर्ऋत्ये पापे मनीषा वारुण्यां क्रीडा वायव्ये गमनादौ बुद्धिः सौम्ये रतिप्रीतिः ईशाने द्रव्यादानं मध्ये वैरा-
ग्यं केशरे जाग्रदवस्था कर्णिकायां स्वप्नं लिङ्गे सुषुप्तिः पद्मत्यागे तुरीयं यदा हंसो नादे लीनो भवति तदा तुर्यातीतमुन्मननमजपोपसंहारमित्य-

मिथीयते । एवं सर्वं हंसवशात्तस्मान्मनोहंसो विचार्यते । स एव जप-
कोट्या नादमनुभवति । एवं सर्वं हंसवशान्नादो दशविधो जायते । चि-
णीति प्रथमः । चिञ्चिणीति द्वितीयः । घण्टानादस्तृतीयः । शङ्खना-
दश्चतुर्थः । पञ्चमस्तन्त्रीनादः । षष्ठस्तालनादः । सप्तमो वेणुनादः । अष्टमो
मृदङ्गनादः । नवमो भेरीनादः । दशमो मेघनादः । नवमं परित्यज्य दशम-
मेवाभ्यसेत् ।

प्रथमे चिञ्चिणी गात्रं द्वितीये गात्रमञ्जनम् ।

तृतीये स्वेदनं याति चतुर्थे कम्पते शिरः ॥

पञ्चमे स्रवते तालु षष्ठेऽमृतनिषेवणम् ।

सप्तमे गूढविज्ञानं परा वाचा तथाष्टमे ॥

अदृश्यं नवमे देहं दिव्यं चक्षुस्तथामलम् ।

दशमे परमं ब्रह्म भवेद् ब्रह्मात्मसन्निधौ ॥

तस्मिन् मनो विलीयते मनसि सङ्कल्पविकल्पे दग्धे पुण्यपापे
सदाशिवः शक्त्यात्मा सर्वत्रावस्थितः स्वयंज्योतिः शुद्धो बुद्धो नित्यो
निरञ्जनः शान्तः प्रकाशत इति ॥ इति वेदप्रवचनं वेदप्रवचनम् ॥ २ ॥
ॐ पूर्णमद इति शान्तिः ॥ इत्यथर्ववेदे हंसोपनिषत्समाप्ता ॥

अथारुणिकोपनिषत् ॥ ३१ ॥

ॐ आरुणिकाख्योपनिषत्ख्यातसंन्यासिनोमलाः ।

यत्प्रबोधाद्यान्ति मुक्तिं तद्रामब्रह्म मे गतिः ॥

ॐ आप्यायन्त्विति शान्तिः ॥ ॐ आरुणिः प्रजापत्यः प्रजापतेर्लोकं
जगाम । तं गत्वोवाच । केन भगवन्कर्माण्यशेषतो विसृजामीति । तं
होवाच प्रजापतिस्तव पुत्रान्भ्रातृन्बन्ध्वादींश्छिन्वां यज्ञोपवीतं यागं
स्वाध्यायं भूलोकभुव लोकस्वलोकमहलोकजनोलोकतपोलोकसत्यलोकं
चातलपातालवितलसुतलरसातलमहातलतलातलं ब्रह्माण्डं च विसृजेत्
दण्डमाच्छादनं च कौपीनं च परिग्रहेत् । शेषं विसृजेदिति ॥ १ ॥
गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थो वा उपवीतं भूमावप्सु वा विसृजेत् ॥

लौकिकाग्नीनुदराग्नौ समारोपयेत् । गायत्रीं च स्ववाचाग्नौ समारोपयेत् ।
 कुटीचरो ब्रह्मचारी कुटुम्बं विसृजेत् । पात्रं विसृजेत् । पवित्रं विसृजेत् ।
 दण्डाल्लोकांश्च विसृजेदिति होवाच । अत ऊर्ध्वममन्त्रवदाचरेत् । ऊर्ध्वग-
 मनं विसृजेत् । औषधवदशनमाचरेत् । त्रिसन्ध्यादौ स्नानमाचरेत् । सन्धि-
 समाधावात्मन्याचरेत् । सर्वेषु वेदेष्वारण्यकमावर्त्तयेदुपनिषदमावर्त्तये-
 दुपनिषदमावर्त्तयेदिति ॥ २ ॥ खल्वहं ब्रह्मसूचनात्सूत्रं ब्रह्मसूत्रमहमेव
 विद्वान् त्रिवृत्सूत्रं त्यजेद्विद्वान्य एवं वेद संन्यस्तं मया संन्यस्तं मया
 संन्यस्तं मयेति त्रिरुक्त्वाभयं सर्वभूतेभ्यो मत्तः सर्वं प्रवर्तते । सखा-
 प्रागोपायोजः सखायोऽसीन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नः शर्म मे भव यत्पा-
 पं तन्निवारयेति । अनेन मन्त्रेण कृतं वैणवं दण्डं कौपीनं परिग्रहेदौष-
 धवदशनमाचरेदौषधवदशनं प्राश्नीयाद्यथालाभमश्नीयात् । ब्रह्मचर्य-
 महिसां चापरिग्रहं च सत्यं च यत्नेन हे रक्षत हे रक्षत हे रक्षत इति
 ॥ ३ ॥ अथातः परमहंसपरिव्राजकानामासनशयनादिकं भूमौ ब्रह्मचर्यं
 मृत्पात्रमलावुपात्रं दारुपात्रं वा यतीनां कामक्रोधहर्षरोषलोभमोहदम्भ-
 दर्पेच्छासूयाममत्वाहंकारादीनपि परित्यजेत् । वर्षासु ध्रुवशीलोऽष्टौ मा-
 सानेकाकी यतिश्चरेत् । द्वावेव वा विचरेद्द्वावेव वा विचरेदिति ॥ ४ ॥ स
 खल्वेवं यो विद्वान्सोपनयनादूर्ध्वमेतानि प्राग्वा त्यजेत् । पितरं पुत्रमग्न्यु-
 पवीतं कर्म कलत्रं चान्यदपीह यतयो भिक्षार्थं ग्रामं प्रविशन्ति पाणि-
 पात्रमुदरपात्रं वा । ओं हि ओं हि ओं हीत्येतदुपनिषदं विन्यसेत् । ख-
 ल्वेतदुपनिषदं विद्वान् य एवं वेद पालाशं वैलवमाश्वत्थमौन्दुम्बरं दण्डं
 मौर्झीं मेखलां यज्ञोपवीतं च त्यक्त्वा शूरो य एवं वेद । तद् विष्णोः
 परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ॥ दिवीव चक्षुराततम् । तद्विप्रासो
 विपन्यवो जागृवांसः समिन्धते विष्णोर्यत्परमं पदमिति । एवं निर्वाणा-
 नुशासनं वेदानुशासनं वेदानुशासनमिति ॥ ५ ॥ ॐ आप्यायन्त्विति
 शान्तिः ॥ इत्यथर्ववेदे आरुणिकोपनिषत्समाप्ता ॥

समाप्ता एकत्रिंशदुपनिषदः ।

विक्रयार्थ तैयार.

नाम.	की०	डॉ०म०
वेदान्त दर्शन (व्याससूत्र मूल)	०-२	०-॥
विरविजय श्रीयोगीराज मंगलनाथ विर०	०-२	०-॥
वेदान्त दर्शन अथवा ब्रह्मसूत्र-शरीर- कभाष्यानुसार सूत्रभावार्थप्रकाशिकाभाषा- टीका, अधिकरणसूत्र, तथा उनका प्रसंग दर्शित करनेवाली सूची और अकारादिवर्णक्रमानुसार सूत्रावलोकनप्र- कारसहित	१-१२	०-४
आत्मबोध भाषाटीका	०-३	०-१
तत्त्वबोध भाषाटीका	०-२	०-॥
वेदान्तस्तोत्र भाग १ ला	०-२	०-॥
” ” भाग २ रा	०-२	०-॥
चर्पटपञ्जरी मूल	०-॥	०-॥
” ” भाषाटीका	०-१	०-॥
विवेकचूडामणि-श्रीशङ्कराचार्यकृत मूल	०-४	०-१
” ” तथा भाषाटीका	१-०	०-३
पाण्डवगीता मूल	०-१॥	०-॥
” ” तथा भाषाटीकासहित	०-१॥	०-॥
अपरोक्षानुभूति सटीक (संस्कृतटीका)	०-६	०-१
अपरोक्षानुभूति भाषाटीका	०-६	०-१
वेदस्तुति सटीक (सान्वयभाषाटीका)	०-८	०-१

नाम.	की०	डा०म०
पञ्चदशीमूल	१-०	०-२
पञ्चदशी (पं०पीताम्बरजीकृत) भा०टी०	१०-००	०-१२
द्वादशमहावाक्यविवरण	०-४	०-२
पञ्चदशी (संस्कृतटीका)	२-०	०-६
नारदगीता	०-१	०-॥
रामगीता सान्वय भाषाटीका	०-६	०-२
रामगीता मूलमात्र	०-१	०-॥
महावाक्यरत्नावली	०-२	०-॥
पञ्चीकरण टीकात्रयसह	०-६	०-१
वेदान्तसंज्ञा	०-६	०-१
श्रीमद्भगवद्गीता शंकरानन्दी सटीक	२-०	०-५
उत्तरगीता भाषाटीका	०-३	०-१
श्रीमद्भगवद्गीता श्रीधरीटीकासह	०-१४	०-३
श्रीमद्भगवद्गीता मधुसूदनीटीका	३-०	०-६
श्रीमद्भगवद्गीतावाक्यार्थबोधिनी भा- षाटीका ग्लेजकागज	१-४	०-४
” ” रफ कागज	१-०	०-४
श्रीमद्भगवद्गीता बड़े अक्षरकी १६ पेजी मूलंगुटका रेशमी पुठेका ग्लेज कागज	०-१२	०-३

पुस्तक मिलनेका ठिकाना—

हरिप्रसाद भगीरथजी,
कालकादेवी-रोड, रामबाड़ी, मुंबई.

